

شاپا چاپي: ۲۰۰۸-۲۰۰۴-۹۳۸۴
شاپا الکترونيکي: ۲۰۰۴-۲۵۳۸-۲۰۰۴

مطالعات زن و خانواده

فصلنامه علمی مطالعات زن و خانواده
پژوهشکده زنان، دانشگاه الزهراء (س)
دوره ۹، شماره ۲، پیاپی ۲۱، تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه علمی

مطالعات زن و خانواده

تابستان ۱۴۰۰

دوره ۹، شماره ۲

پیاپی ۲۱

این نشریه در امتداد مقالات حوزه زن و خانواده با انجمن مشاوره ایران همکاری می‌کند

صاحب امتیاز: پژوهشکده زنان، دانشگاه الزهراء (س)

سر دبیر: دکتر انسیه خزعلی

مدیر مسئول: دکتر فروغ الصباح شجاع نوری

اعضای هیأت تحریریه

دکتر سوسن سیف

دانشیار مشاوره خانواده بازنشسته دانشگاه الزهراء (س)

دکتر سیمین حسینیان

استاد مشاوره دانشگاه الزهراء (س)

دکتر فریبا شایگان

استاد جامعه‌شناسی دانشگاه علوم انتظامی امین

دکتر جمیله علم الهدی

دانشیار فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شهید بهشتی (ره)

دکتر محمود گلزاری

دانشیار مشاوره بازنشسته دانشگاه علامه طباطبایی (ره)

دکتر رضا خجسته مهر

رئیس انجمن روان‌شناسی خانواده ایران و استاد مشاوره دانشگاه شهید چمران اهواز

دکتر غلامرضا جمشیدیها

استاد دانشگاه تهران

دکتر الهام امین‌زاده

دانشیار حقوق عمومی دانشگاه تهران

دکتر غلامرضا دهشیری

دانشیار روان‌شناسی دانشگاه الزهراء (س)

دکتر سیده فاطمه موسوی

دانشیار روان‌شناسی دانشگاه الزهراء (س)

دکتر محمدجواد جاوید

استاد حقوق عمومی دانشگاه تهران

دکتر محمدتقی ایمان

استاد علوم اجتماعی دانشگاه شیراز

مدیر اجرایی:

مرضیه سادات معینی

ویراستار فارسی:

انتشارات جهاد دانشگاهی قزوین

ویراستار انگلیسی:

شرکت رضوان تک

طراح و صفحه‌ار:

مهتری پوینده‌کیا

ناشر:

دانشگاه الزهراء (س)

ترتیب انتشار:

فصلنامه

شماره پروانه انتشار:

۲۶۹۲-۲۳۴۵

شماره پروانه علمی-پژوهشی:

۳/۲۶۰۹۴

شمارگان:

۵۰ نسخه

نشانی دفتر مجله:

تهران، میدان ونک، خیابان ونک، دانشگاه

الزهراء، ساختمان خوارزمی، طبقه ششم،

پژوهشکده زنان

تلفکس: ۸۸۰۴۹۸۰۹ (۲۱) ۹۸ +

آدرس وبگاه:

<http://jwfs.alzahra.ac.ir>

پست الکترونیک:

jwfs@alzahra.ac.ir

کدپستی: ۱۹۹۳۸۹۱۱۷۶

مطالعات زن و خانواده

حق چاپ ۱۳۹۱ پژوهشکده زنان، دانشکده الزهراء (س)

همه حقوق از آن ناشر است. چاپ، باز نشر و کپی از این فصلنامه یا بخش‌هایی از آن، به هر شکل، نیازمند اجازه کتبی ناشر است.

چاپ شده در جمهوری اسلامی ایران

درجه علمی-پژوهشی فصلنامه مطالعات زن و خانواده، از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در تاریخ ۹۱/۲/۱۱ شماره ۳/۲۶۰۹۴

ابلاغ شد.

طبق آیین نامه ارزیابی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، از تاریخ ۹۹/۲/۰۸ تمامی نشریات مصوب، نشریات علمی

قدردامی شوند.

راهنمای نویسندگان

فصلنامه «مطالعات زن و خانواده»، نشریه علمی پژوهشکده زنان دانشگاه الزهراء^(س) است که اقدام به انتشار مقالات اصیل منتج از یافته‌های پژوهشی، مقالات کیفی، موردی و مقالات نظریه‌پردازی در حوزه زن و خانواده می‌کند.

نویسندگان محترم موظف اند جهت تسریع در فرایند بررسی و داوری، فرمت نشریه را کاملاً رعایت نمایند و پیش از ارسال مقاله نسبت به عدم ارسال همزمان مقاله به نشریه دیگر تا حصول نتیجه متعهد شوند، لذا، هنگام ارسال مقاله (فرم تعهد) و (فرم تعارض منافع نویسندگان) توسط نویسنده مسئول تکمیل و در سامانه بارگذاری شود.

این نشریه با احترام به قوانین اخلاق در نشریات تابع قوانین کمیته اخلاق در انتشار (COPE) بوده و از آیین‌نامه اجرایی قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در آثار علمی پیروی می‌نماید.

این فصلنامه در ارزیابی مقاله از سامانه مشابهت‌یاب «سیمیم نور» و «همیباب» استفاده می‌کند.

مقالات را دو داور، داور تطبیقی و دبیر تخصصی ارزیابی می‌نمایند و در هر مرحله از ارزیابی امکان عدم پذیرش مقاله وجود دارد.

پس از صدور نامه پذیرش، هیچ‌گونه تغییری در اطلاعات شناسنامه‌ای مقاله داده نخواهد شد، لذا نویسندگان محترم در هنگام ثبت مقاله در سامانه مجله، اطلاعات همه نویسندگان مقاله را به طور دقیق به فارسی و انگلیسی ثبت نمایند. بعد از انتشار مقاله، دفتر مجله هیچ تعهدی نسبت به تغییر اطلاعات نویسندگان ندارد.

اجزای یک مقاله

یک مقاله پژوهشی به ترتیب شامل بخش‌های زیر است:

- عنوان مقاله به فارسی (B Zar-Bold: 14)
- نام نویسندگان (به ترتیب) (B Nazanin: 12) و وابستگی سازمانی آن‌ها در پانویس (9) (B Mitra) (نویسنده مسئول) در مقابل وابستگی نویسنده مسئول قرار گرفته و ایمیل وی درج می‌شود.
- تیتیر چکیده (B Nazanin: 14) و متن چکیده کوتاه (بین ۲۰۰ تا ۲۵۰ واژه) به زبان فارسی (B Nazanin: 11)
- چکیده فارسی و چکیده انگلیسی باید منطبق برهم بوده، در مقالات پژوهشی شامل مقدمه و هدف پژوهش، روش‌شناسی، نمونه و شیوه نمونه‌گیری، ابزارهای پژوهش، یافته‌ها و نتیجه‌گیری است. دقت شود که بخش‌های یادشده مجزا نوشته نمی‌شوند.
- در مقالات مروری، چکیده دربرگیرنده هدف پژوهش، منابع داده‌ها، روش مطالعه، تعداد مطالعات انجام‌شده و معیارهای انتخاب، یافته‌ها (جمع‌بندی اطلاعات و ارتباط بین جملات و سازماندهی یافته‌ها و نتایج حاصل از مرور مطالعات انجام شده) و نتیجه‌گیری و کاربردهای آن در حوزه مربوطه است.
- تیتیر واژگان کلیدی (B Nazanin-Bold: 11): واژه‌ها بین ۳ تا ۵ واژه (B Nazanin: 11)

- Title of Paper (Times New Roman-Bold: 14)
- The Authors (Times New Roman-Bold: 10) and affiliation in footnote (Times New Roman: 9) (Corresponding author) is typed in front of the Corresponding author' name with an email.
- Abstract (Times New Roman-Bold: 11) the text of abstract (between 200-250 words) (Times New Roman: 11)
- Keywords (Times New Roman-Bold: 11) between 3-5 words (Times New Roman: 11)

- تیتیر مقدمه (B Lotus-Bold: 14) و متن مقدمه (B Lotus: 12)

این بخش شامل بیان هدف، مسأله، تعریف واژگان نوظهور (متغیرهای مورد مطالعه)، مروری بر پیشینه نظری و تجربی پژوهش، ضرورت مطالعه و نوآوری پژوهش به سایر پژوهش‌های مشابه است. نویسنده باید تلاش کند تا بستری مناسب (که همسو با اهداف نشریه است) برای پرداخت به موضوع مورد مطالعه پیدا کرده و با شروع از گروه مورد مطالعه، متغیرهای وابسته (ملاک) و مستقل (پیش‌بین) خود را در این بستر و در رابطه با یکدیگر یک به یک مورد توجه قرار دهد. مطالب بهم‌پیوسته باید انسجام روایی و محتوایی داشته باشد و حلقه‌های یک زنجیره را تشکیل دهد، نه زنجیره‌های گسسته و خواننده در پیدا کردن حلقه اتصال آن‌ها دچار سردرگمی شود، خلاء پژوهش و سوالاتی که در خلال پژوهش‌های پیشین به آنها پاسخ داده نشده و نویسنده قصد دارد در این مطالعه به آنها پاسخ دهد، مشخص شود.

- تیتیر روش‌شناسی پژوهش (B Lotus-Bold: 14) و متن روش‌شناسی پژوهش (B Lotus: 12)

این بخش شامل اطلاعاتی در مورد جامعه، نمونه، روش نمونه‌گیری و معیارهای ورود و خروج و تمامی مشخصات جمعیت‌شناختی نمونه است.

- تیتیر ابزارهای پژوهش (B Lotus-Bold: 14) و متن ابزارهای پژوهش (B Lotus: 12)

این بخش شامل اطلاعاتی در مورد سازنده، سال، تعداد گویه‌ها، خرده‌آزمون‌ها، طیف نمره‌گذاری، شیوه نمره‌گذاری، روایی و پایایی ابزار در پژوهش‌های داخلی و خارجی (ترجیحاً در نمونه مشابه با پژوهش حاضر) و پایایی ابزار در پژوهش حاضر باشد)

▪ تیتیر شیوه اجرای پژوهش (B Lotus-Bold : 14) و متن شیوه اجرای پژوهش (B Lotus : 12) این بخش شامل نحوه گردآوری داده ها و مراحل اجرای پژوهش اعم از اخذ مجوزها، نحوه رعایت اخلاق پژوهش، کسب رضایت شرکت کنندگان و حفظ محرمانگی اطلاعات شخصی و... است.

▪ تیتیر یافته ها (B Lotus-Bold : 14) این بخش شامل خلاصه ای از یافته های بدست آمده از داده های جمع آوری شده و نتایج مربوط به تحلیل آزمون های آماری است که در قالب جداول و نمودارها گزارش می شود. تعداد جداول حداکثر تا ۴ جدول و تعداد نمودارها نیز حداکثر ۳-۲ نمودار است. مفروضه های اجرای آزمون آماری به کار رفته در پژوهش در قالب متن و نه جدول پیش از گزارش جداول بیان شود.

▪ عناوین جداول (بالای آن و وسط چین) (B Nazanin-Bold : 11) و متن جدول (B Nazanin : 11) باشد. تمامی اعداد در جداول و نمودارها به فارسی و با دو رقم اعشار (علامت /) گزارش می شوند.

▪ تیتیر بحث و نتیجه گیری (B Lotus-Bold : 14) این بخش به خلاصه ای از یافته های پژوهش اشاره دارد و به تفسیر و شرح آنها می پردازد، همسویی و ناهمسویی نتایج با یافته های پژوهش های مشابه قبلی مقایسه و با استفاده از مباحث نظری پرداخت شده در بخش مقدمه، تبیین می شوند، لذا نویسنده ابتدا پس از بیان هدف پژوهش و یافته های پژوهش به صورت مجزا، به بیان پژوهش های همسو و ناهمسو پرداخته و صرفاً بر اساس پیشینه تجربی و نظری بحث شده در مقدمه (ونه دریافت های شخصی نویسنده) به تبیین این همسویی و ناهمسویی می پردازد. و در پایان، پس از ذکر محدودیت های پژوهش، پیشنهادات بر خاسته از نتایج پژوهش و کاربرد نتایج در عمل برای پژوهشگرانی که ممکن است در حوزه پژوهش حاضر مطالعه کنند، بیان می شود.

در این بخش از کلی گویی های بی مورد چون توصیه به دست اندرکاران و مسئولین و برگزاری کارگاه و آموزش و... خودداری نموده و کاربرد عینی نتایج پژوهش خود را در حوزه مربوطه بیان کنید.

▪ تیتیر ملاحظات اخلاقی (B Lotus-Bold : 14) شامل تیتیرهای جزئی تر (B Lotus-Bold : 11) به قرار زیر است:
رعایت اخلاق پژوهش (B Lotus-Bold : 11): شامل کد اخلاق، مجوزهای اخذ شده، مستخرج از رساله و سال دفاع، مستخرج از طرح پژوهشی و بیان کد طرح (یا شماره و تاریخ قرارداد) با ذکر رعایت اصول اخلاق پژوهش های انسانی یا غیر انسانی است. (B Lotus : 11)
حمایت مالی (B Lotus-Bold : 11): حمایت مالی دریافت شده از سازمان یا موسسه برای انجام پژوهش را ذکر کنید و چنان چه بدون حمایت مالی صورت گرفته است، قید کنید. (B Lotus : 11)

سهم نویسندگان (B Lotus-Bold : 11): نقش هریک از نویسندگان و نوع همکاری آن ها در پژوهش و نگارش مقاله حاضر به ترتیب مشخص شود. (B Lotus : 11)

تضاد منافع (B Lotus-Bold : 11): در یک عبارت بیان شود که آیا پژوهش حاضر با منافع شخصی یا سازمان خاصی تعارض منافع دارد یا نه؟ (B Lotus : 11)

تشکر و قدردانی (B Lotus-Bold : 11): در این قسمت، از کلیه افراد حقیقی یا حقوقی که در اجرا، تحلیل یا در نقش مشاور به پژوهش حاضر کمک کرده اند، با ذکر دلایل سپاس، قدردانی شود.

▪ تیتیر منابع فارسی (B Lotus-Bold : 14)
کلیه منابع مندرج درون متنی باید به ترتیب حروف الفبا (نام خانوادگی) و به سبک APA نسخه ۷ در این بخش تنظیم شوند. (B Lotus : 11)
نکات مورد توجه:

- ۳۰٪ از منابع مورد ارجاع مقاله باید مربوط به ۵ سال اخیر باشد.
- ارجاع به رساله، صرفاً در مقطع دکتری به صورت محدود و در ضرورت صورت گیرد.
- منابع مورد ارجاع از نشریات معتبر نمایه شده در نمایه های معتبر داخلی و بین المللی صورت گیرد.
- تعداد منابع مورد ارجاع در مقالات پژوهشی کم تر از ۳۰ منبع و در مقالات مروری کم تر از ۵۰ نباشد. (لازم به ذکر است مقاله مروری، با مقاله آرشیبوی یا کتابخانه ای متفاوت بوده و فقط از صاحب نظران حوزه مربوطه قابل انتظار و دریافت است، به گونه ای که بخشی از ارجاعات مقاله، حاصل سال ها پژوهش و مطالعات محقق در حوزه مربوطه است).
- تک تک ارجاعات درون متنی و پایان متنی باید با هم مطابقت داشته باشند، به گونه ای که هر منبع درون متنی به صورت هایپرلینک منبع پایان متنی را نشان دهد.
- منابع دارای DOI را حتماً با ذکر شناسه دیجیتال ذکر کنید.
- از ارجاع به مقالات همایش بپرهیزید.
- پس از ذکر هر منبع پایان متنی داخل کروشه [Link] لینک منبع مذکور را به صورت هایپرلینک ارجاع دهید، به گونه ای که با کلیک بر روی [Link] بتوان به منبع ارجاع شده، دست یافت. برای چگونگی هایپرلینک منابع درون متنی یا پایان متنی بر روی این لینک کلیک نمایید.

نمونه‌های از شیوه‌ی ارجاع به منابع پایان‌متنی به صورت مقاله، کتاب و رساله به شکل زیر گزارش می‌شوند:

ارجاع به مقاله چاپ‌شده در نشریه

احمدی، خدابخش. (۱۳۹۱). مقایسه وضعیت استحکام خانواده در خانواده‌های نظامی و غیرنظامی. *مجله علوم رفتاری*. ۶ (۱): ۳۷-۳۱. DOI: [Link]
Tang, T. L., & West, W. B. (1997). *The importance of human needs during peacetime, retrospective peacetime, and the Persian Gulf War. International Journal of Stress Management, 4*(1): 47-62. DOI: <https://doi.org/xxxx>. [Link]

ارجاع به کتاب تألیفی

ادیبی، علی‌اصغر. (۱۳۸۷). *تکه‌انگاری: فرایندی در طراحی معماری (ویراست...)*. دانشگاه تهران.
Jahoda, M. (1958). *Current concepts of positive mental health (...ed.)*. Basic Books Publisher. [Link]

- کتاب ترجمه‌ای چاپی مثال:

احمدی، علی. (۱۳۸۱). فن نشر کتاب. ترجمه محسن مدیرشانه‌چی و هوشنگ خوش‌آموز. سمت. [Link]

ارجاع به وب‌سایت

دیلمقانی، میترا. (۱۳۷۸). دانشگاه‌های مجازی: چالش‌ها و ضرورت‌ها. مقاله ارائه شده به کنفرانس آموزش الکترونیکی ایران. بازبایی شده در ۱۲ اردیبهشت ۱۳۸۵. به نشانی: <http://www.wsu.edu/0dee/GLOSSARY/ARETE.HTM>.
Hooker, R. (1996). *Arete*. Retrieved April 7, 1999 from the World Wide Web: <http://www.wsu.edu/0dee/glossary/arete.htm>. [Link]

ارجاع به پایان‌نامه و منابع منتشرنشده

خامسان، احمد. (۱۳۷۴). بررسی مقایسه‌ای ادراک خود در زمینه تحولی و سلامت روانی. رساله دکتری روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه تهران، چاپ نشده.
ارجاع به فصلی از کتاب

Jahoda, M. & Jahoda, M. (1958). Title of the book chapter. In R. Hooker, & Y. Hooker (Eds.), *Title of the book* (2nd ed., pp. 15-30). Springer. [Link]

نمونه‌ای از ارجاع درون‌متنی (نقل قول غیرمستقیم) به قرار زیر است:

تعداد نویسندگان	اولین بار در متن	بارهای بعدی در متن
۱	ادیبی (۱۳۸۷)	ادیبی (۱۳۸۷)
۲	جاوید و ایزدی (۱۳۸۹)	جاوید و ایزدی (۱۳۸۹)
۳ و بیشتر	علیزاده و همکاران (۱۳۸۹)	علیزاده و همکاران (۱۳۹۱)

در ارجاعات درون‌متنی نقل قول شده از افراد مهم، روایات یا احادیث، علامت گیومه و ذکر شماره صفحات الزامی است.

تیترا (References (Times New Roman-Bold:12)

کلیه منابع انگلیسی مندرج درون‌متنی باید به ترتیب حروف الفبا (نام خانوادگی) و به سبک APA نسخه ۷ در این بخش تنظیم شوند. (Times New Roman-10)

چنانچه مقاله در مرحله داورنی نیازمند اصلاح تشخیص داده شد، نویسنده موظف است همه منابع فارسی مندرج در بخش منابع فارسی پایان‌متنی را با مراجعه به سایت انگلیسی (منبع استخراج و در بخش منابع لاتین (با رعایت حفظ ترتیب الفبا) درج کند و چنانچه منبع یادشده دارای DOI است، در انتهای منبع قراردهد. در آخر هر منبع فارسی به انگلیسی برگردانده شده (text in Persian) نوشته شود.

سخن سردبیر

پژوهش در علوم انسانی و به صورت خاص رشته‌ها و موضوعات ویژه و پرکاربرد و مورد مراجعه عصر حاضر از دغدغه‌های اندیشمندان خصوصاً در رشته‌ها و گرایش‌هایی است که آسیب‌های اجتماعی با آن ارتباط و تعلق خاص دارد و بدون شک برنامه‌ریزی صحیح و علمی در این زمینه نیازمند پشتوانه پژوهشی استوار با رویکردهای گوناگون بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای است.

مسأله تولید علم و نظریه‌پردازی‌های جدید خصوصاً در زمینه زن و خانواده که از چالش‌های جدید عصر حاضر به شمار می‌رود، ابعاد گوناگونی را در ساحت‌های حقوقی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، روان‌شناختی و فرهنگی به خود اختصاص می‌دهد و تأثیر و تأثر مستقیم و غیرمستقیم این امور با نهاد خانواده به صورت خاص و جنس زن به صورت عام ضرورت تعمیق امور پژوهشی و بومی‌سازی آن‌را دوچندان می‌کند.

فصل‌نامه «مطالعات زن و خانواده»، نشریه علمی پژوهشکده زنان دانشگاه الزهراء (س)

سعی دارد تا مقالات اصیل منتج از یافته‌های مقالات نظریه‌پردازی و دارای ایده نو در حوزه زن و خانواده را در اولویت چاپ قرار دهد.

نشریه حاضر از راه‌آورد‌های تحقیقی نو و مقالات پژوهشی علمی و کاربردی استقبال می‌کند که موضوعات مورد نیاز جامعه ایران را در زمره اهداف راهبردی خویش قرار داده است.

فهرست مطالب

- ۹-۳۳ سنت واسطه‌گری ازدواج؛ از مسأله‌شناسی تا توانمندسازی آموزشی (مورد مطالعه: واسطه‌گری ازدواج در شهر مشهد)
حسین مهربانی فر؛ مهدیه دژبرد؛ کبری امامی
- ۳۴-۵۷ بررسی رابطه بین سبک‌های مقابله‌ای مادر و عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان با میانجی‌گری طرح‌واره‌های ناسازگار
رهاشدگی و بی‌اعتمادی مادر در دوران شیوع کووید ۱۹
روشنک خدابخش پیر کلانی؛ عارفه رنجبر؛ مریم جان فدا
- ۵۸-۷۹ چالش‌ها و راهکارهای توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن و روایات
زهرا رضازاده عسکری؛ حمیدرضا حاجی بابایی؛ زینب ثمنی
- ۸۰-۹۹ کندوکاوی در روش‌های کاربردی مدیریت زمان در خانواده
مرضیه محمدی آرام؛ مجید حیدری فر؛ احمد سعدی
- ۱۰۰-۱۲۶ تجارب زیسته مدیران زن مدارس از تعادل کار و زندگی
صبح عباسی؛ بهبود یاریقلی؛ پیمان یارمحمدزاده
- ۱۲۷-۱۴۷ ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس رفتارهای دلبستگی در افراد متأهل ایرانی
فاطمه هاشمی گلپایگانی؛ سیده منور یزدی
- ۱۴۸-۱۶۸ اخلاق تشریح‌کیفر برای بانوان در فقه امامیه
علی محمدیان؛ بتول سلحشور
- ۱۶۸-۱۹۲ مطالعه رابطه کیفیت ارتباطات زناشویی والدین و شادکامی کودکان
افسون ملازاده نوران؛ مهرانگیز شعاع کاظمی؛ محسن بدره

Original Research

The Tradition of Marriage Meditation: from Problem Identification to Educational Empowerment (Case Study: Marriage Meditation in Mashhad)

Hossein Mehrabanifar¹ , Mahdieh Dezbord², Kobra Emami³

¹ Assistant professor of social sciences of Razavi University of Islamic sciences.
(Corresponding Author) mehrabanifar@razavi.ac.ir

² Master of Educational Management, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

³ Master of Educational Management, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Background and purpose

With the arrival of modernity and its subsequent changes in technology, culture, and lifestyle, the ways of mate selection have been changed, and the traditional patterns gradually lost their efficiency and effectiveness, and in parallel with the diversity and breadth of human social life and the facilitation of communication at various levels, older patterns were replaced by new patterns in accordance with new requirements (Shahnavaz and Azamzadeh, 2019).

In addition, studies show that at this time, various social problems, especially in metropolises, have made the phenomenon of marriage a complex and ambiguous phenomenon. On the one hand, this situation has led to delays in marriage, which have various negative social consequences. On the other hand, the problematic state of marriage has weakened the family's foundation and has resulted in the spread of divorce (Kazemipour and Jafari, 2009).

Meanwhile, the city of Mashhad, as the first religious metropolis of Iran, despite demographic, economic, and cultural changes, has not been seriously immune from the problems related to delays in marriage and the growing trend of divorce (Hassani et al., 2014: 34). In such a situation, one

of the significant factors in resolving the delay in marriage and helping to increase timely and informed marriage (facilitating marriage) is the revival and strengthening of traditional marriage processes in contrast to modern methods.

Marriage mediation is one of the traditional processes in family formation that its revival and strengthening through the educational empowerment of mediators has an influential role in facilitating marriage and preventing divorce. Since a precise understanding of the problems and needs of mediation is the prerequisite for effective empowerment, needs are identified and prioritized during the needs assessment process. Because education requires a budget and is based on the learner's needs, what seems vague is what exactly are the problems and needs of marriage mediators in the city of Mashhad in terms of education? And as a sub-question, how can we formulate educational problems and needs concerning educational empowerment?

Method

In the present study, a mixed-method design for collecting and analyzing data has been used to answer the question posed in the problem identification/educational needs assessment of marriage mediators in Mashhad. The population of this study consisted of 996 identified mediators in the city of Mashhad. In the first step of the research, we tried to select mediators with more experience in mediation. Through purposive sampling, 30 high experienced mediators (working as a mediator for 15 years or more), with more successful marriages (number of marriages not leading to divorce) by mediation and educated in psychology and counseling, were selected. Then, a focus group was formed. In the second step, to prioritize the educational needs and benefit from the ideas and experiences of more marriage mediators as the target population in designing the educational system, we also used a survey. The Questionnaires were purposefully distributed among 600 marriage mediators. A total of 300 questionnaires were returned and analyzed through SPSS software to determine the problems and needs of intermediaries, especially in education based on mediators' ideas. In the third step, we conducted a semi-structured interview with experts to capture their specialized ideas and perspectives and examine educational

needs, which are the basis for formulating programs and content of the educational empowerment of marriage mediators. The data analysis and categorization, and discovery of categories and subcategories were performed using qualitative content analysis.

Results

In relation to Question 1, findings showed that the most mentioned educational needs of marriage mediators are as follows: (1) The ideological awareness and commitment of the mediator, (2) The ability to assess the couple's readiness for marriage in terms of social and emotional maturity, (3) the skill of verifying and obtaining reliable information from families, (4) effective communication skills, (5) Psychological knowledge and personality appraisal of a couple. On the other hand, the least mentioned educational needs of marriage mediators are as follows: (1) Knowledge Acquisition about doing mediation in cyberspace, (2) Knowledge about characteristics of a good mediator, (3) Familiarity with misleading ideologies, (4) knowledge about with traditional medicine, and (5) Knowledge about laws and potential risks of marrying immigrant citizens.

In Question 2, we studied its relevance to educational empowerment from the specialist perspective of marriage and divorce experts. The extracted themes are as follows: "Criteria and principles of an easy and successful marriage", models of introducing candidates in mediation process", "the skill of recognizing individual' readiness and maturity for marriage", "basic knowledge of candidates' psychological and personality problems to help and refer high-risk cases to a counselor", "mental health of a mediator", the do's and don'ts of courtship", and "the principles and rules of teamwork and networking in facilitating youth marriage".

Conclusion

Finally, researchers proposed, based on the summarization of this information, "the model of mediator empowerment in Mashhad in three levels of introductory, semi-professional and professional." It is worth mentioning that this initial model is based on the collecting experiences and repeated reviewing of data obtained from the mediation study in Mashhad. Therefore, it is entirely context-dependent and can not be generalized to other contexts. It must be adapted to the cultural context of

different cities and regions based on the influential variables (gender, history, and duration of mediation. Gray, education, etc.)

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines

This study is carried out following human research ethics.

Funding: The present study received no financial support from any organization or institution.

Authors' contribution: Hossein Mehrabanifar is the first and corresponding author, Mahdieh Dezbord is the second author and Kobra Emami is the third author.

Conflict of interest: This study is not directly or indirectly in conflict with the personal interests of a particular organization.

Acknowledgments: We would like to thanks Astan Quds Razavi Center for Women and Family Affairs for their support, whose essential and influential role in motivating the idea of marriage mediation studies and facilitating the implementation process of the study.

Reference

- Armstrong, Michael. (2010). *Armstrong's essential human resource management practice*, London: Kogan Page
- Azimpour Moghdam, A. & Papinejad, F. (2019). Strategies to Combat white Marriage from the Perspective of the Qur'an and Narratives, *Women's Strategic Studies Quarterly*, 21(84): 69-93. ([Link](#))
- Saroukhani, Bagher; Ali Ahmadi, Omid & Safa Davood(2016), *A Discourse Analysis of Family Patterns in the Today's Society with an Emphasis on the Relationships of Mate-Selection (Representation of Post-Modern, Modern, Traditional, in Transition, and Islamic Patterns)*, *The Islamic Journal of Women and Family*, 4(7): 9-42. ([Link](#))
- Sayyar, S.; Raheb, Gh. & Eghlima, M. (2012), *Comparison of the family function in traditional and modern marriages in married women in Tehran*, *Social Welfare Quarterly*, 12(47): 281-295. ([Link](#))
- Shahnavaz, M. & Azamzade, M.(2019), *Identification and analysis of effective factors on singleness in Iran*, *Iranian social issues*, 10(2): 157-191. ([Link](#))
- Kazemipour, Sh. & Jafari, M.(2009), *Barriers to women's career advancement in Iran: A case study of Bank Melli Iran employees*, *Journal of Iranian Social development studies*, 2(1): 177-197. ([Link](#))

سنت واسطه‌گری ازدواج؛ از مسأله‌شناسی تا توانمندسازی آموزشی (مورد مطالعه: واسطه‌گری ازدواج در شهر مشهد)

حسین مهربانی فر^۱ مهدیه دژبرد^۲ کبری امامی^۳

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۲۹

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

واسطه‌گران ازدواج،
 نیازسنجی، توانمندسازی،
 آموزش

چکیده

واسطه‌گری ازدواج از جمله فرآیندهای سنتی در تشکیل خانواده است که احیاء و تقویت آن از طریق توانمندسازی آموزشی واسطه‌گران، نقشی مؤثر در تسهیل ازدواج و پیشگیری از آسیب طلاق دارد. از آنجا که پیش‌نیاز توانمندسازی مؤثر، فهم دقیق مسائل و نیازهای واسطه‌گری است، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از یک روش ترکیبی، مسأله‌شناسی و نیازسنجی واسطه‌گری در شهر مشهد و نسبت‌یابی آن را با توانمندسازی آموزشی از دید متخصصان خانواده دنبال نموده است تا در نهایت بتواند مبتنی بر اطلاعات به‌دست‌آمده، یک صورت‌بندی اولیه از الگوی توانمندسازی آموزشی واسطه‌گران ازدواج پیشنهاد دهد. اجرای گروه کانونی و به دنبال آن طراحی پرسشنامه محقق‌ساخته و انجام پیمایش در میان ۶۰۰ نفر از ۹۹۶ تن از واسطه‌گران ازدواج، ما را به این نتیجه رساند که مسائل و نیازهایی از قبیل «آگاهی‌های عقیدتی و تعهدپذیری واسطین، توانایی در ارزیابی آمادگی ازدواج دختر و پسر از لحاظ بلوغ اجتماعی و عاطفی، ارتباط مؤثر، مسأله‌رأستی آزمایی و...» بیشترین فراوانی را داشته‌اند. همچنین مصاحبه با متخصصان به منظور تدقیق نیازهای آموزشی و نسبت‌یابی با توانمندسازی آموزشی، اولویت‌هایی از قبیل مهارت «کشف آمادگی و بلوغ فرد برای ازدواج، کفویت‌شناسی، الگوهای تعارف (آشنایی دادن) طرفین در واسطه‌گری، مهارت برقراری ارتباط مؤثر و فن بیان و...» را برجسته نمود. در نهایت بر اساس جمع‌بندی این اطلاعات «الگوی توانمندسازی واسطین در شهر مشهد در سه سطح مقدماتی، نیمه تخصصی و تخصصی» از سوی پژوهشگران ارائه شد.

ارجاع به مقاله:

مهربانی فر، حسین؛ دژبرد، مهدیه؛ امامی، کبری. (۱۴۰۰). سنت واسطه‌گری ازدواج؛ از مسأله‌شناسی تا توانمندسازی آموزشی (مورد مطالعه: واسطه‌گری ازدواج در شهر مشهد). مطالعات زن و خانواده، ۹(۲)، ۹-۳۳. doi: 10.22051/JWFS.2021.35622.2672

مقدمه

فرآیند نوسازی در ایران به‌ویژه در دهه‌های اخیر بیش از هر چیز در روابط سنتی خانواده تاثیرگذار بوده است و با ورود فرهنگ مدرنیته و تغییرات اجتماعی متأثر از آن و صنعتی شدن شهرها، بسیاری از ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر نهاد خانواده رنگ باخت که از جمله می‌توان به شکل و نوع ازدواج‌ها اشاره نمود (سیار و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۸۴).

تحولات و دگرگونی‌هایی صورت گرفته در حوزه ازدواج به‌نوعی حکایتگر تصادفی شدن تشکیل خانواده و از بین رفتن الگوهای سنتی در انتخاب همسر است و گفتمانی شدن تشکیل خانواده، گفتمان‌های رقیبی را در این جولانگاه به میدان آورده است؛ مسأله‌ای که می‌توان از آن به‌عنوان نوع جدیدی از گسست نسلی یاد نمود (گسست افقی) که بر اساس دورویکرد سنتی و مدرن قابل‌بازبینی و مذاقه است (ساروخانی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۰).

با پیشرفت تکنولوژی و تغییر سبک زندگی؛ شیوه همسرگزینی تغییر نمود و الگوهای قدیمی و سنتی به تدریج کارایی و کارآمدی خویش را از دست دادند و به موازات تنوع و گسترده‌گی حیات اجتماعی انسان‌ها و تسهیل ارتباطات در سطوح مختلف، الگوهای نوین، مطابق با اقتضائات جدید جایگزین الگوها و مدل‌های قدیمی‌تر شدند (شهانواز و اعظم‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۹۰-۱۸۵).

از سوی دیگر مطالعات نشان می‌دهد در این برهه، وجود مسائل مختلف اجتماعی به‌ویژه در شهرهای بزرگ، پدیده ازدواج را به‌صورت امری پیچیده و مبهم درآورده است. این وضعیت از یک سو منجر به تأخیر در ازدواج شده است که پیامدهای اجتماعی مختلفی به‌خصوص در ابعاد منفی به دنبال دارد و از سوی دیگر، وضعیت‌های مشکل‌زای ازدواج موجب تضعیف بنیان خانواده شده و پدیده بزرگ‌تری به نام طلاق گسترش یافته است (کاظمی پور و جعفری، ۱۳۸۸).

در این میان، شهر مشهد به‌عنوان نخستین کلان‌شهر مذهبی کشور، با وجود تغییرات جمعیتی، اقتصادی و فرهنگی به‌طورجدی از مسائل و مشکلات مربوط به تأخیر در ازدواج و روند فزاینده طلاق مصون نبوده است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۴). در چنین وضعیتی، یکی از عوامل قابل‌توجه که می‌تواند در رفع مسأله تأخیر در ازدواج و کمک به افزایش ازدواج به‌نگام و آگاهانه (تسهیل ازدواج) نقش داشته باشد، احیا و تقویت فرآیندهای سنتی ازدواج در مقابل روش‌های مدرن است. واسطه‌گری ازدواج یکی از این سنت‌های ارزشمندی است که در سال‌های اخیر مورد غفلت نهادهای سیاست‌گذار و مجری در حوزه خانواده قرار گرفته است.^۱

۱. واسطه‌گری ازدواج در فرهنگ اسلامی، با تاکید و ترغیب ویژه قرآن کریم بر این مسأله، با اختصاص ۶ مورد از آیات شریفه می‌باشد که موضوعاتی همچون دستور به وساطت، الگوی وساطت خدا، تبیین الگوی وساطت در شرایط عادی و بحرانی و بیان آثار وساطت را پوشش می‌دهد و همچنین مجموعه عظیمی از احادیث که در مقام تشویق و ترغیب گستره وسیعی از بهره‌های مادی و معنوی را برای واسطین ازدواج تبیین نموده است (برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به عیسوند و سبحانی‌نیا، ۱۳۹۸).

در شرایط مواجهه با تغییر الگوهای ارتباطی و سبک زندگی، ضعف دانش و مهارت در حوزه خانواده و اختلال در (همسان‌گزینی صحیح) به صورتی که مورد تأیید شرع، اخلاق، قانون و عرف اهل شرع باشد، وجود واسطه‌گران کارآمد و دارای شرایط می‌تواند در دستیابی به افزایش ازدواج آسان، بهنگام و پایدار، مؤثر باشد. بدیهی است که بهبود عملکرد واسطه‌گران در پیشبرد موفقیت‌آمیز امر ازدواج جز در سایه ارائه آموزش‌های مناسب و توسعه آن‌ها به دست نمی‌آید. نخستین گام در فرآیند برنامه آموزشی، تعیین نیازهای آموزشی است. از این رو اهتمام به امر نیازسنجی آموزشی صحیح واسطه‌گران ازدواج به‌عنوان گامی حیاتی در تدوین برنامه‌های آموزشی مناسب برای توانمندسازی این بزرگواران محسوب می‌شود. به طوری که اگر به سطح دانش، تخصص و توانایی واسطه‌گران ازدواج در ایفای صحیح نقش خود توجه کافی مبذول نشود، ممکن است که واسطه‌گران به‌عنوان حلقه ضروری در گسترش زمینه ازدواج به نیروی بازدارنده تبدیل شوند که منجر به هرج‌ومرج و بی‌نظمی بیشتری شوند.

طی فرآیند نیازسنجی، نیازها مشخص و اولویت‌بندی می‌شود. از آنجا که آموزش نیازمند صرف بودجه و هزینه است و لازم است مبتنی بر نیازهای یادگیرنده باشد؛ در این میان آنچه مبهم می‌نماید، این است که به‌راستی مسائل و نیازهای واسطه‌گران ازدواج در سطح شهر مشهد از حیث آموزشی چیست؟ و به‌عنوان یک سوال فرعی؛ چگونه می‌توان مسائل و نیازهای آموزشی را در نسبت با توانمندسازی آموزشی صورت‌بندی نمود؟ بر این اساس با فرض ابهام در نیازهای آموزشی واسطین، هدف این مطالعه شناسایی و رصد نیازهای واسطه‌گران در شهر مشهد به‌منظور طراحی آموزش‌های لازم برای توانمندسازی ایشان است.

طبق بررسی‌های صورت گرفته از سوی پژوهشگران، پژوهشی در زمینه وضعیت‌شناسی سنت واسطه‌گری ازدواج در جامعه ایران و مشخصاً مسأله‌شناسی و نیازسنجی واسطه‌گران ازدواج به‌منظور فهم خلأها و اولویت‌های توانمندسازی آموزشی ایشان انجام نشده است. درعین حال تعداد معدودی از پژوهش‌هایی را پژوهش‌هایی که به اخلاق واسطه‌گری در ازدواج پرداخته و یا به‌طور عام‌تر مسأله تسهیل ازدواج را - که واسطه‌گری یکی از انواع است - مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند، می‌توان به‌اختصار برشمرد: پژوهش جوادی (۱۳۸۹) با مقایسه الگوی وساطت در جوامع سنتی و غیر سنتی نتیجه می‌گیرد که درک اهمیت وساطت در امر ازدواج و روزآمدسازی الگوهای آن برای بقای همبستگی اجتماعی و حفظ نظام خانوادگی بر اساس ارزش‌ها و هنجارهای دینی حیاتی و بنیادین است. از این رو، بسط‌ساز و کار وساطت و روزآمدسازی الگوهای آن، در کنار اصلاح باورها، ارزش‌ها و هنجارهای غلط در باب ازدواج مؤثرترین راهی است، که در کنار حفظ و پایایی نهاد خانواده می‌تواند در کاهش و جلوگیری از روابط نامشروع جنسی نیز کمک نماید. در همین نسبت، پایان‌نامه عیسوند (۱۳۹۶) به تبیین و بررسی ملاحظات اخلاقی مورد نیاز در واسطه‌گری‌های ازدواج می‌پردازد. این پژوهش در راستای تشخیص و تمییز واسطه‌های خوب و قابل‌اعتماد از واسطه‌گران بد و نامناسب، به بیان ویژگی‌ها و صفات اخلاقی لازم در فرد واسطه‌گر پرداخته که در واقع

پاسخی به سؤال از ماهیت اخلاقی واسطه‌گر است^۱. همچنین در سطح کلی تر و در ارتباط با مسأله تسهیل ازدواج که واسطه‌گری جزئی از آن است، سورشجانی و موحدی (۱۳۹۵) به مطالعه موانع فرهنگی موجود بر سر راه ازدواج جوانان و آسیب‌هایی که با بالا رفتن سن ازدواج دامن‌گیر فرد و جامعه خواهد شد، پرداخته‌اند و در پایان بایان یازده راهبرد و راهکار برای تسهیل در امر ازدواج جوانان نتیجه می‌گیرند که برای تحقق این مهم، رسانه‌ها و خانواده‌ها نقش ویژه‌تر و بارزتری دارند (حسینی سورشجانی و موحدی، ۱۳۹۵).

رضوانی و قربانی (۱۳۹۷) نیز با رویکردی مشابه به بررسی عوامل موثر بر تاخیر در زمان ازدواج پرداخته‌اند و در نهایت با بررسی هرکدام از عوامل تاخیر، تلاش نموده‌اند تا راه‌حل برون‌رفت از این مشکلات را بیان نمایند. ایشان نتیجه می‌گیرند «که با صنعتی شدن جوامع امروزه نیاز به افراد متخصص تحصیل کرده افزایش یافته است و همین امر باعث ادامه تحصیل جوانان شده که سبب تاخیر در زمان ازدواج می‌شود و راه‌حل برطرف شدن این مشکل تغییر این نگرش از طریق آموزش در مدارس است. همچنین در کنار تحصیلات، عامل اقتصاد رتبه اول را در بین موانع ازدواج دارد که مهم‌ترین مصداق آن بیکاری پسران است که مشخص شد عدم توجه به توان داخلی و اتکا بر اقتصاد تک‌محصولی عامل اصلی بیکاری جوانان است که راه‌حل این مشکل افزایش درآمد ناخالص داخلی از طریق تولیدات غیرنفتی است» (رضوانی و قربانی، ۱۳۹۷). در مجموع از آنچه در مرور پژوهش‌های مرتبط با حوزه تسهیل‌گری و واسطه‌گری ازدواج گذشت، می‌توان نتیجه گرفت که ادبیات علمی این حوزه علی‌رغم ریشه‌دار بودن این سنت در فرهنگ اسلامی ایرانی بسیار محدود و مختصر است و همچنان نقاط مغفول بسیاری در مطالعه و فهم این سنت فراموش شده وجود دارد. از این‌روست که نوآوری پژوهش حاضر را نه تنها می‌توان از حیث موضوع در نظر گرفت بلکه به‌طور خاص از حیث نوع مواجهه با موضوع و مسأله که همانا شناخت مسائل حوزه واسطه‌گری ازدواج در جامعه امروز در نسبت با تمهیدساز و کار توانمندسازی آموزشی مقتضی با آن است، شایان توجه است. چه اینکه اساساً چنین مواجهه‌ای به‌عنوان یک شیوه مهم در احیاء، تقویت و به‌روزرسانی این سنت تاریخی در مطالعات حوزه خانواده مورد توجه قرار نگرفته است.

ادبیات نظری پژوهش

تسهیل ازدواج

تسهیل در لغت به معنی آسان کردن است و در مورد ازدواج به تمهید مقدمات و شرایط لازم برای ازدواج جوانان اشاره دارد. در سوره‌ی مبارکه نور، خداوند متعال می‌فرماید: «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَانِكُمْ» (نور/۳۲)، دستور «وَأَنْكِحُوا» در این آیه اطلاق دارد و خطاب به همه افراد جامعه است. در واقع همه مأمور می‌شوند که زمینه را برای ازدواج پسران و دختران مجرد فراهم کنند.

۱. همچنین برخی از مهم‌ترین و شایع‌ترین چالش‌های اخلاقی این حوزه نیز مورد کنکاش قرار گرفته‌اند؛ مسائلی چون: تنافی رعایت حریم خصوصی با کاوش‌های اطلاعاتی واسطه‌گر، جایگاه قاعده زرین در تشخیص و معرفی شخص همسان، تبعات منفی ناشی از وساطت در ازدواج، نقش واسطه‌ها در موارد کفویت زوج و عدم رضایت والدین می‌توان اشاره نمود.

«بنابراین فراهم‌سازی مقدمات ازدواج بر عهده مسئولین، والدین و اقشار مختلف مردم که توانایی آن را دارند است. همچنین برای جلوگیری از انحرافات اجتماعی در جامعه و ایجاد روابط مشروع و سالم باید علاوه بر فرهنگ‌سازی و ایجاد محیط سالم تا حد توان از مشکلات اقتصادی ازدواج نیز کاسته شود» (عظیم‌پور مقدم و پاپی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۷۶).

وساطت و واسطه‌گری ازدواج

از لحاظ لغوی، «وساطت» به معنای میانجی‌گری و شفاعت است و «وسط» چیزی است که در میان واقع شود (معین، ۱۳۷۱). از جمله سنت‌های مهم در تسهیل و فراهم آوردن مقدمات ازدواج جوانان، وساطت و میانجی‌گری است که به فرآیند شناسایی و معرفی دختران و پسران (زنان و مردان) هم‌کفو و آماده ازدواج اشاره دارد. فرد یا موسسه‌ای که اجرای فرآیند وساطت را به عهده می‌گیرد، «واسطه» یا «واسطه‌گر» نامیده می‌شود. «افرادی که در بین خویشاوندان یا دوستان به‌خوبی شهرت دارند، دخترها و پسرهای خوبی را که می‌شناسند و مناسب هم هستند، به خانواده‌ها معرفی می‌کنند، زیرا یکی از دلایل ترس از ازدواج، نداشتن شناخت کافی طرفین از یکدیگر است (عظیم‌پور مقدم و پاپی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۸۰).

وساطت در جوامع سنتی یکی از رایج‌ترین شکل همسریابی است؛ چه این‌که وساطت و اقدام از طریق کانال‌های میانجی یکی از بهترین شگردهای رفتاری است که می‌تواند خواستگاری مردان از زنان را تلطیف و قابل‌پذیرش نماید. در عین‌اینکه، عوامل میانجی در بسیاری موارد، تنها مجرای دسترسی به اطلاعات و معلومات موردنظر در مورد خانواده طرف مقابل است (جوادی، ۱۳۸۹: ۸۳). وساطت می‌تواند توسط فرد حقیقی یا مؤسسات، بخش‌های درون‌سازمانی، سازمان‌های مردم‌نهاد و غیره انجام شود؛ از این حیث می‌توان آن را به انواع حقیقی و حقوقی تقسیم نمود. در پژوهش حاضر، واسطه‌گران حقیقی که در مکان‌های مختلف مانند دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمیه، سمن‌ها و خیریه‌ها و به‌طور غالب محلات و مساجد؛ کار معرفی افراد به یکدیگر را خارج از محدوده موسسه یا سازمان و نهاد به‌خصوص انجام می‌دهند، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

مسأله‌شناسی (نیازسنجی)

در مورد مسأله تعاریف مختلفی ارائه شده است. بسیاری از جامعه‌شناسان بر این باورند که مسائل اجتماعی زمانی ایجاد می‌شود که تفاوت چشمگیری میان ایدئال‌های جامعه و دستاوردهای واقعی آن باشد (صادقی فسایی و مقدم، ۱۳۹۲: ۲۷۶). رابرت مرتون، شکاف بین معیارها و واقعیت را مسأله می‌داند؛ زمانی که بین آنچه باید باشد و آنچه هست، شکاف ایجاد می‌شود، مسأله به وجود می‌آید (حبیبی و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۲۷). از دیدگاه روان‌شناختی نیز بیان شده که مسأله زمانی به وجود می‌آید که فردی از هدفی برخوردار است ولی چگونگی دستیابی به آن را نمی‌داند؛ هر زمانی که فردی نمی‌تواند از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب

پیش رود، مسأله شکل می‌گیرد (رابرتسون^۱، ۲۰۰۱: ۴). از این دیدگاه مسأله می‌تواند حکایت از خلأ، مانع، آسیب یا آفتی در نیل به مطلوب داشته یا به‌طور مشخص به نیاز یا نیازهای فرد یا افراد جامعه در رسیدن به نقطه مطلوب خود اشاره داشته باشد.

در این پژوهش منظور از مسأله‌شناسی فهم خلأها و نیازهایی است که از دید واسطه‌گران و متخصصان حوزه خانواده به‌منظور نیل به نقطه مطلوب واسطه‌گری لازم است. از این رو مسأله‌شناسی به‌نوعی معادل با نیازسنجی در نظر گرفته شده که در نسبت با توانمندسازی آموزشی واسطه‌گران ازدواج دنبال می‌شود. آنچنان که کافمن و هرمن (۱۳۸۷: ۱۴۶) نیز نیاز را فاصله بین نتایج موجود و مطلوب یا اختلاف بین آنچه هست و آنچه باید باشد می‌دانند.

به‌طورکلی می‌توان بیان داشت، نیاز آموزشی به نیازهایی اطلاق می‌شود که از طریق آموزش، قابل‌رفع است و در حوزه‌های دانشی، مهارتی و نگرشی، مطرح می‌شود. رفع نیازهای آموزشی در این حوزه‌ها به همان ترتیبی که ذکر شد به‌طور صعودی مشکل‌تر و پیچیده‌تر می‌شود، یعنی در حوزه دانش، آسان‌ترین و در حوزه نگرش، مشکل‌ترین است. بر اساس این تعاریف، شناسایی نیازهای آموزشی، معادل شناخت فقدان، کاستی یا زمینه‌های گسترش دانش، مهارت و نگرش‌های مرتبط با عملکرد رضایت‌بخش افراد در نقش و فعالیت‌های پذیرفته‌اند است (مشایخ، ۱۳۷۹: ۸۳-۹۳) و نیازسنجی عبارت از فرآیندی نظام‌یافته و اصولی برای تعیین اولویت‌ها و تصمیم‌گیری درباره چگونگی برنامه‌ریزی، تدوین و اجرای عملیات برنامه است. به عبارتی نیازسنجی فرآیندی است که در طی آن چنانچه بین آنچه هست (شرایط حاضر) و آنچه باید باشد (شرایط مطلوب) فاصله‌هایی وجود داشته باشد آن‌ها را شناسایی و اولویت‌بندی می‌کند (برتون سوانسون و همکاران، ۱۳۸۱). نیازسنجی اساس برنامه آموزشی بوده و یک فرآیند نظام‌دار برای تعیین هدف‌ها، تشخیص تفاوت‌ها و تعیین اولویت‌ها به‌منظور برنامه‌ریزی است. نیازسنجی عبارت‌اند از کاربرد فنونی که بتوان به کمک آن‌ها اطلاعات مناسب را درباره نیازها گردآوری کرد و به الگوهای نیازها و خواسته‌های فرد، گروه و جامعه دست‌یافت. به‌عبارتی دیگر نیازسنجی فرآیندی نظام‌یافته و اصولی برای تعیین اولویت‌ها و تصمیم‌گیری درباره چگونگی برنامه‌ریزی، تدوین و اجرای عملیات برنامه است (نوروزی، زارعی و مصطفی‌ادیبی، ۱۳۹۳).

طبق الگوهایی که در ادبیات حوزه آموزش ارائه شده است، نیازسنجی اولین قدم در فرآیند آموزش است (ابطحی و کاظمی، ۱۳۷۹)؛ بنابراین، نیازسنجی و بر اساس آن تدوین اهداف برنامه آموزشی، مبنای سنجش میزان اثربخشی برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی است. نیازسنجی با شناسایی نیازهای مهم آموزشی، مبنایی برای تعیین اهداف و به دنبال آن بستر مناسبی برای سازمان‌دهی سایر عناصر مهم، حول محورهای نیازهای اولویت یافته فراهم می‌سازد (عباس‌زادگان و ترکزاده، ۱۳۷۹: ۸).

طراحی و اجرای پروژه‌های نیازسنجی آموزشی در هر سطحی مستلزم پیروی از یک الگوی مشخص است. انتخاب یا طراحی و تدوین الگوها می‌تواند باعث تسهیل و افزایش دقت و اعتبار فرآیند نیازسنجی

^۱. Robertson

شود. امروزه تعداد زیادی از الگوها مورد استفاده برنامه‌ریزان قرار می‌گیرد که هیچ‌کدام بر دیگری ارجحیت ندارد و بر اساس مفهوم بیان می‌توان آن‌ها را در چهار طبقه کلی تقسیم‌بندی نمود:

۱. الگوهای هدف محور: که اساس کار آن‌ها فرایند تعیین اهداف، شناسایی وضع موجود، مقایسه و سرانجام تعیین اولویت‌ها برای عمل است. الگوی استقرائی کافمن، قیاسی کافمن و پیشنهادی کلاین نمونه‌ای از این الگوها هستند.

۲. الگوهای توافق محور: که باهدف ایجاد توافق بین نظرات و ایده‌های گوناگون به کار می‌روند. برنامه‌ریزان با استفاده از ابزارهای مختلف، نظرات گروه‌های مختلف را در مورد نیازها، اهداف و آنچه برنامه آموزشی باید برای رسیدن به آن تدوین شود، مورد بررسی قرار می‌دهند.

۳. الگوهای مسئله محور: به منظور شناخت مسائل و مشکلات موجود مورد استفاده قرار می‌گیرند. تکنیک درخت خطا، رویداد حساس، آزمون وظایف کلیدی و تجزیه و تحلیل شغل نمونه‌ای از این الگوها هستند.

۴. الگوهای ترکیبی: مانند الگوی نیازسنجی موسسه - محور، الگوی ناتو و طرح جامع نیازسنجی نمونه‌ای از این الگوها هستند (ویتکین و همکاران، ۲۰۰۳).

در این پژوهش از الگوی مسئله محور در طراحی نظام آموزشی مورد توجه بوده است و منظور از نیازسنجی آموزشی، شناسایی و تعیین نیازهای آموزشی واسطه‌گران (فاصله میان «آنچه هست» و «آنچه باید باشد») به لحاظ نگرشی، مهارتی و دانشی و درج بندی آن‌ها به ترتیب اولویت و انتخاب نیازهایی که باید از طریق تدوین و تعیین موضوعات و برنامه‌های آموزشی مناسب کاهش یافته و یا حذف شود.

آموزش و طراحی نظام آموزشی

آموزش تلاش‌های برنامه‌ریزی شده و رسمی است که به فراگیران کمک می‌کند تا دانش، مهارت‌ها و توانایی‌های مورد نیاز برای بهبود عملکرد در شغل کنونی خود را به دست آورند (ساکس، هاگان و بلکورت^۱، ۲۰۱۳). کمیسیون خدمات نیروی انسانی بریتانیا این‌گونه آموزش را تعریف نموده است: «آموزش فرایند برنامه‌ریزی شده برای تغییر دانش، نگرش، رفتار یا مهارتی خاص از طریق تجربه یادگیری برای دستیابی به عملکرد اثربخش در یک فعالیت یا سلسله فعالیت‌ها است. هدف آموزش در یک شرایط کاری توسعه توانمندی‌های فرد و ارضای نیازهای فعلی و آتی نیروی انسانی سازمان است» (ابیلی و موققی، ۱۳۸۹: ۲۱۶). بنابراین آموزش مستلزم نیازسنجی و برنامه‌ریزی دقیق است (عباس زادگان و ترک‌زاده، ۱۳۷۹) و داده‌های حاصل از نیازسنجی، اطلاعات مورد نیاز برای برنامه‌ریزی آموزشی را کامل می‌کند (لی، ۲۰۰۳). در واقع اساسی‌ترین گام در تدوین و اجرای برنامه آموزشی، اجرای صحیح و مبتنی بر واقعیت فرآیند نیازسنجی است. نیازسنجی در حقیقت سنگ زیرین ساختمان آموزش است و هر قدر این سنگ زیرین

^۱ . Saks, Haccoun & Belcourt

بنیانی‌تر و مستحکم‌تر باشد، بنای روی آن محکم‌تر و آسیب‌ناپذیر خواهد بود. تعیین نیازهای آموزشی دستیابی به اهداف موردنظر برنامه ریزان را تسهیل کرده و از اجرای برنامه‌های غیرضروری و هدر رفتن سرمایه، وقت و توان اجرایی جلوگیری می‌نماید (اسماعیلی، ۱۳۸۶). به طوری که شناخت و تحلیل اثربخش نیازهای آموزشی واسطه‌گران ازدواج، پیش‌نیاز یک سیستم آموزشی موفق برای آنان است.

«آموزش باید نظام‌مند باشد، به طوری که به شیوه‌ای خاص، به منظور تحقق نیازهای از پیش تعیین‌شده، طراحی، برنامه‌ریزی و اجرا شود، این امر توسط افراد مسلط به آموزش انجام می‌شود و متعاقباً همچنین به‌دقت مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد» (آرمسترانگ^۱، ۲۰۱۰: ۲۳۰). مریل^۲ (۲۰۰۱) معتقد است طراحی آموزشی نیازمند دو فعالیت اصلی است:

۱. تعیین این‌که چه چیزی تدریس شود.

۲. تعیین اینکه چه طور تدریس شود.

درواقع مدل‌های طراحی آموزشی به دنبال برقراری پیوند بین نظریه‌های یادگیری و ایجاد سیستم آموزشی هستند. بر این اساس می‌توان بیان نمود که «طراحی آموزشی قلب هرگونه کوشش آموزشی است» (کراوفورد، ۲۰۰۴، به نقل از کرمی، ۱۳۹۰). آنچه وجه تشابه تمامی تعاریف است این است که طراحی آموزشی به دنبال کمک به فرد در امر یادگیری و تسهیل یادگیری است. از این رو، طراحی نظام آموزشی واسطه‌گران ازدواج برای افزایش سطح توانمندی آنان در مسیر واسطه‌گری ازدواج است.

روش‌شناسی پژوهش

در مطالعه حاضر برای پاسخگویی به سؤال مطرح شده در مسئله شناسی-نیازسنجی آموزشی واسطه‌گران ازدواج شهر مشهد، از یک روش ترکیبی برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات استفاده شده است. «روش‌های تحقیق ترکیبی درصدد ادغام و ترکیب داده‌های کمی و کیفی جهت فهم بهتر از مسئله تحقیق‌اند. چگونگی ترکیب داده‌های کمی و کیفی در تحقیقات ترکیبی بر اساس استراتژی‌های مرتبط با رهیافت این تحقیقات انجام می‌شوند» (ایمان، ۱۳۸۸: ۲۴۷).

در پژوهش حاضر استراتژی روندهای ترتیبی در تحقیق ترکیبی دنبال شده است. توضیح آن‌که در این استراتژی محقق به دنبال این است که یافته‌های حاصل از یک روش را با روش دیگری توسعه دهد. در این حالت ممکن است که تحقیقی با روش کیفی و باهدف اکتشاف شروع و سپس با روش کمی و یک نمونه وسیع جهت تعمیم یافته‌ها به جامعه آماری ادامه یابد (ایمان، ۱۳۸۸: ۲۴۷). از این رو به‌منظور مسأله‌شناسی و نیازسنجی واسطه‌گران ازدواج در شهر مشهد و متعاقباً دستیابی به مبانی و مولفه‌های اصلی در توانمندسازی آموزشی واسطه‌گران ازدواج، این پژوهش به ترتیب در سه مرحله به‌هم‌پیوسته انجام شده است.

۱. Armstrong

۲. Merrill

توضیح آن‌که جامعه آماری این پژوهش واسطین ازدواج شناسایی شده در سطح شهر مشهد است که ۹۹۶ نفر بودند. در گام نخست پژوهش سعی شد واسطه‌گرانی انتخاب شوند که تجارب غنی‌تری از دنیای واسطه‌گری دارند. از طریق نمونه‌گیری هدفمند به ۳۰ نفر از واسطین که از تجربه بسیار بالا (پرداختن به امر واسطه‌گری ۱۵ سال به بالا)، تعداد ازدواج موفق بیشتر (تعداد ازدواج‌های منجر به طلاق نشده) در امر واسطه‌گری و تحصیلات در زمینه روانشناسی و مشاوره برخوردار بودند، انتخاب شدند و گروه کانونی^۱ تشکیل داده شد. «در این‌گونه مصاحبه بین ۶ تا ۱۲ نفر به‌طور همزمان مصاحبه می‌شوند و یک ناظر پاسخگویان را در جریان یک جلسه گفتگوی تقریباً انتظام نیافته درباره موضوع محوری بحث هدایت می‌کند. ویژگی شاخص گروه‌های متمرکز، گفتگوی گروهی کنترل شده است که به‌منظور گردآوری اطلاعات اولیه برای یک طرح تحقیقاتی، برای کمک به تدوین سوال‌های پرسشنامه در پژوهش پیمایشی استفاده می‌شود» (ویمر و دومینیک، ۱۳۸۴: ۱۸۸).

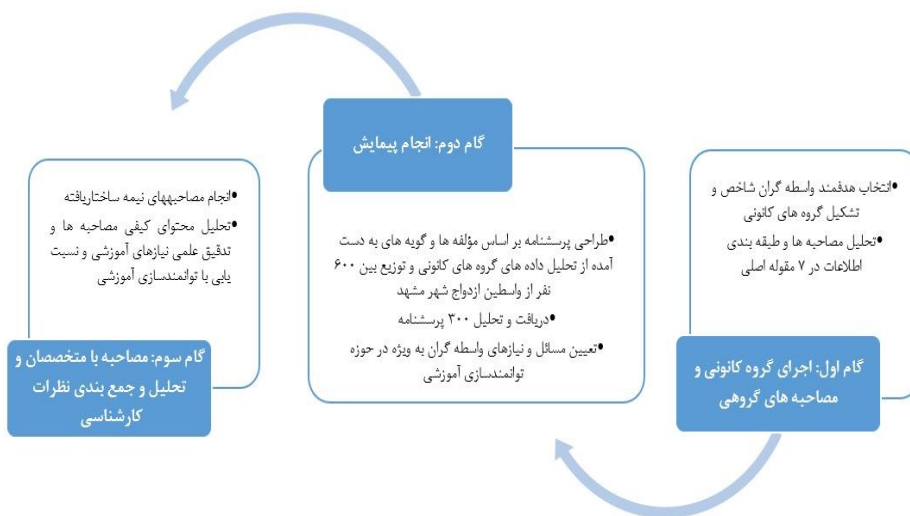
بر این اساس به کمک تیم پژوهش جلسات بحث سازماندهی شده و سپس از طریق مصاحبه گروهی، این افراد نظرات و تجارب خود را منتقل کردند. هدف از این تکنیک کشف نظرات و دیدگاه واسطه‌گران درباره‌ی ویژگی‌ها، توانمندی‌ها و نیازهای آموزشی واسطین بود. در گام دوم، به‌منظور اولویت‌بندی نیازهای آموزشی و بهره‌مندی از نظرات و تجارب تعداد بیشتری از واسطه‌گران ازدواج به‌عنوان جامعه هدف در طراحی نظام آموزشی، انجام پیمایش^۲ در دستور کار قرار گرفت؛ به این صورت که بر اساس مصاحبه‌های گام اول پرسشنامه‌ای تدوین و گویه‌هایی در قالب ۷ مولفه اصلی (مهارت‌های دانشی، عقیدتی، مذهبی و امنیتی، مهارت‌های روان‌شناختی، مهارت‌های سلامتی، مهارت‌های زندگی، مهارت‌های ارتباطی و مهارت خودآگاهی) طبقه‌بندی و بین ۶۰۰ نفر از واسطین به‌صورت هدفمند توزیع و در مجموع ۳۰۰ پرسش‌نامه برگردانده و مورد تحلیل در نرم‌افزار آماری SPSS قرار گرفت تا مسائل و نیازهای واسطین به‌ویژه در حوزه آموزش بر اساس نظرات واسطه‌گران تعیین و مشخص شود. در ضمن تیم پژوهشی در انتهای پرسشنامه از واسطه‌گران در قالب پرسش بازخواسته بود تا چنانچه نیاز آموزشی را ضروری و مهم در برنامه توانمندسازی واسطه‌گران تشخیص می‌دهند و در گویه‌های پرسش‌نامه به آن اشاره نشده است ذکر نمایند تا تیم پژوهش بتواند بررسی دقیق‌تر در تدوین برنامه آموزشی برای این ایشان داشته باشد. در گام سوم، انجام مصاحبه‌های^۳ نیمه ساختاریافته با متخصصان در اولویت کار قرار گرفت به‌منظور بهره‌گیری از نظرات و دیدگاه‌های تخصصی آن‌ها برای تدقیق علمی نیازهای آموزشی که اساس تدوین برنامه‌ها و محتوای توانمندسازی

^۱ . Focus group

^۲ . Survey research

^۳ در مصاحبه با صاحب‌نظران، مصاحبه‌کننده داده‌ها را از اشخاصی جمع‌آوری می‌کند که دانش یا دیدگاه ویژه‌ای دارند که از طریق دیگران قابل حصول نیست (کال و دیگران، ۱۳۸۶: ۵۲۵). «موزر و ناگل (۲۰۰۲)، مصاحبه با متخصصان را نوعی مصاحبه نیمه‌استاندارد می‌دانند که بر خلاف مصاحبه‌های زندگی‌نامه‌نگارانه به مصاحبه‌شونده نه به عنوان یک (کل یا) شخص، بلکه به قابلیتش به عنوان متخصص در حوزه‌ای خاص توجه می‌شود. متخصصان نه به عنوان یک مورد منفرد بلکه به عنوان نمایندگان یک گروه (از متخصصان خاص) در نمونه گنجانده می‌شوند» (فلیک، ۱۳۹۰: ۱۸۳).

آموزشی به واسطه‌گران است، دنبال شده است. تحلیل مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته نیز با روش تحلیل محتوای کیفی^۱ تا مرحله مقوله‌بندی و کشف مقولات و زیر مقولات انجام شده است. در نهایت با توجه به مطالعات و بررسی‌های انجام شده در طی فرآیند نیازسنجی آموزشی، موضوعات و سرفصل‌های توانمندسازی آموزشی بر اساس جمع‌بندی نظرات کارشناسان و واسطین، از سوی پژوهشگران پیشنهاد می‌شود.

شکل ۱. مراحل اجرای تحقیق

یافته‌ها

یافته‌های به‌دست‌آمده از پژوهش را در ارتباط با سوالات اصلی پژوهش می‌توان به‌صورت ذیل خلاصه

نمود:

۱. تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی، و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۰ و ۲۱). سیه و شانون (۲۰۰۵) سه رهیافت متمایز تحلیل محتوای کیفی را نشان می‌دهند: عرفی، هدفمند^۱ و تلخیصی^۱. تحلیل محتوای عرفی عموماً با طرح مطالعه‌ای به کار می‌رود که هدف آن تبیین یک پدیده است. این نوع از طرح زمانی مناسب است که نظریه یا ادبیات پیشین در مورد یک پدیده محدود باشد. در این رهیافت پژوهشگران از مقوله‌های از پیش تصور شده دوری می‌کنند و اجازه می‌دهند مقوله‌ها و عناوین آن‌ها از داده‌ها منشعب شوند. میرینگ نام این رهیافت را توسعه استقرایی گذاشته است. تحلیل محتوای هدفمند فرآیندی ساختار بندی شده‌تر دارد و هدف آن اعتبار سنجی مفهومی یک چارچوب نظری یا نظریه است. پژوهشگران در این رهیافت با استفاده از نظریه یا ادبیات کار را با تعیین مفاهیم یا متغیرهای کلیدی به عنوان متغیرهای کدگذاری ابداعی، آغاز می‌کنند. تحلیل محتوای تلخیصی با تشخیص و شمارش کلمات یا محتوای معین برای درک کاربرد زمینه ای کلمه یا محتوا آغاز می‌شود. (سیه و شون، ۲۰۰۵: ۱۲۸۱-۱۲۸۴). در این پژوهش برای تحلیل داده های مصاحبه از رهیافت تحلیل محتوای هدفمند بهره گرفته شده است چه این که بخش قابل ملاحظه‌ای از ادبیات کار از طریق تحلیل پرسشنامه‌ها و به اشتراک‌گذاری مسائل و نیازهای احصاء شده، حاصل شده و حال به دنبال تدقیق و صورت‌بندی آن در نسبت با توانمندسازی آموزشی هستیم.

(دختر و پسر) وجود داشته باشد که بتوانند در کنار یکدیگر، موارد تحت نظر خویش را مطرح و از تجربیات یکدیگر بهره‌مند گردند.

➤ آموزش خودشناسی واسطه‌گران: این گروه معتقد هستند که هر چه خود، توانمندی‌ها و نقاط ضعف خویش را بهتر بشناسند می‌توانند در مقام یک جوشکار، بهتر موارد هم‌تا را به یکدیگر معرفی نمایند و حتی در امر تسهیل ازدواج کمک بیشتری نمایند.

➤ آموزش راهکارهایی برای رفع مشکلات بعد از ازدواج و حل و فصل آن: برخی از واسطه‌گران کار خویش را در حد ارایه شماره به طرفین نمی‌دانستند و بعد از معرفی طرفین نیز در مراسمات دو خانواده شرکت می‌نمودند و خواستار گسترانیدن چتر حمایتی و پشتیبانی خویش در پس از ازدواج بودند؛ به‌گونه‌ای که بتوانند در حل مسایل و مشکلات پیش رو در طول زندگی مشترک طرفین، نقش راهنما را ایفا نمایند.

➤ آشنایی باهدف و فلسفه زندگی مشترک برای ترغیب جوانان به امر مقدس ازدواج: برخی از واسطه‌گران اذعان نموده بوده‌اند. در دنیای مدرن امروز برای ترغیب جوانان به امر ازدواج باید بر اهداف و چرایی فلسفه زندگی مشترک مسلط باشند و بتوانند شبهاتی که درباره این موضوع در ذهن جوانان ایجاد می‌شوند پاسخی متقن دهند.

➤ فهم ملاک‌های غیرمنطقی در ازدواج جوانان (مانند سازوکار توجیه خانواده‌ها برای ازدواج دختران با وجود دختر اول): دسته‌ای از واسطین خواستار مبارزه با شروط نامعقول در زمینه ازدواج جوانان (مثل سربازی رفتن، کار ثابت، سن، ادامه تحصیلات و ازدواج دختر بزرگ‌تر و تربیت آن) بودند و برای این فرهنگ‌سازی نیازمند مسلح کردن خویش به دانش در این زمینه است.

سوال دوم پژوهش

چگونه می‌توان مسائل و نیازهای آموزشی را در نسبت با توانمندسازی آموزشی صورت‌بندی نمود؟
۱. تحلیل و یافته‌های حاصل از مصاحبه با متخصصین ازدواج و طلاق به‌منظور نیازسنجی دوره‌های آموزشی واسطه‌گران ازدواج:

جدول ۱. مقوله‌بندی و دسته‌بندی موضوعی داده‌های مصاحبه با متخصصان

مقولات	مفاهیم (ریز مقولات)
	- توانایی برقراری ارتباط موثر و تعامل
	- شناخت مهارت‌های ارتباطی
	- فعال شدن واسطین و دلداری دادن به خانواده‌ها توسط واسطین
	- اعتمادسازی واسطین
مهارت برقراری ارتباط موثر و فن بیان	- عناصر و اصول برقراری ارتباط موثر در امر واسطه‌گری
	- آشنایی با موانع ارتباط موثر
	- آشنایی با فنون گوش دادن در جهت ارتباط قوی با خانواده‌ها
	- آشنایی با زبان بدن

مقولات	مفاهیم (ریز مقولات)
کفویت شناسی و ابعاد آن	- شناخت اصل کفویت
	- آشنایی با ملاک‌های کفویت و همسانی برای تشکیل زندگی مشترک و توانایی تشخیص آن
	- ابعاد کفویت و تعریف دقیق هرکدام از آن‌ها در امر واسطه‌گری
	- شخصیت‌شناسی از دختر و پسر برای ازدواج
	- اهمیت و جایگاه درک کفویت در ایفای اثربخش نقش واسطین شیوه همسان‌گزینی دختر و پسر
معیارها و اصول ازدواج آسان و موفق	- آشنایی با ملاک‌های انتخاب همسر
	- آشنایی با معیارها و ملاک‌های ازدواج برای رعایت آن‌ها در معرفی افراد به یکدیگر
	- تمیز و تشخیص ملاک‌های ازدواج از معیارهای ازدواج
	- مدل‌ها و ویژگی‌های ازدواج موفق
مهارت کشف آمادگی و بلوغ فرد برای ازدواج	- شناخت و آشنایی کافی از ارکان و اصول ازدواج
	- آشنایی با مشخصه‌های بلوغ و آمادگی‌های جسمی، جنسی، روانی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و خانوادگی
	- شناخت آمادگی‌های لازم دختر و پسر برای ازدواج
	- توانایی در شناخت توانمندی و کمبودهای دختر و پسر برای شروع ازدواج
مسأله‌شناسی و آسیب‌شناسی ازدواج در جامعه معاصر	- آگاهی از مسائل و مشکلات حوزه ازدواج و خانواده در جامعه معاصر (دلایل رواج طلاق و راه‌های پیشگیری از آن، شناخت آسیب‌های ازدواج مدرن و سنتی، آشنایی با موانع ازدواج)
	- کسب شناخت از روش‌ها و سنت‌های غلط به‌منظور پیشگیری از افتادن در دام آن‌ها
	- دستور اسلام میان افراط و تفریط نگرش‌های غلط سنت و غرب
آشنایی اولیه با مشکلات و چالش‌های روانی و شخصیتی متقاضیان برای کمک و ارجاع موارد حساس به مشاور	- کارگاه و کلاس‌های مشاوره شناخت روابط زوجین
	- کارگاه و کلاس‌های مشاوره برای کمک به حل مشکلات فی‌مابین
	- اصول علمی مشاوره
	- قرار گرفتن در کنار زندگی زوجین بعد از عقد، حل‌وفصل قهر و آشتی (ریش‌سفیدی)
	- آشنایی با مباحث مشاوره‌ای و روان‌شناسی در ازدواج در حد شناخت و راهنمایی مقدماتی به دختر و پسر و خانواده‌های ایشان
	- حداقل‌هایی از اصول مشاوره دادن در ازدواج
	- کارگاه و کلاس‌های مشاوره در زمینه چگونگی انتخاب همسر، خواستگاری و سوال‌های مربوطه
تجربه کاوی واسطه‌گری ازدواج	- آشنایی با تجربیات موفق و ناموفق در واسطه‌گری
	- ایجاد شرایط انتقال و تبادل تجربه واسطه‌گری
	- کلاس‌های کسب تجربه
بهداشت روان در زندگی شخصی واسطین	- توانمندی اتخاذ رویکرد مناسب در زندگی شخصی، خانوادگی و مشترک برای خود واسطین
	- خوشبختی و آرامش روانی واسط در زندگی شخصی و خانوادگی
	- سلامت روان واسطه‌گران
	- آشنایی با عوامل موثر بر بحران سلامتی روان و روش‌های مقابله با آن
مهارت خودشناسی در واسطه‌گری	- خودشناسی واسطین و کمک در جهت افزایش خودشناسی دختر و پسر

مقولات	مفاهیم (ریز مقولات)
	- توانایی واسط در ارائه بازخورد و راهنمایی به دختر و پسرها برای انتخاب فرد همسان
الگوهای تعارف (آشنایی دادن) طرفین در واسطه‌گری	- نحوه آشنایی دادن دختر و پسر - آشنایی با نحوه معرفی دختر و پسر - اصلاح شیوه‌های غلط مرسوم - فرمت‌دهی مناسب برای معرفی طرفین در امر وساطت - چگونگی واسطه‌گری در تعامل دختر و پسر؛
سواد رسانه‌ای	- آشنایی با رسانه‌های مختلف و ظرفیت‌های آن - شناخت فرصت‌ها، تهدیدها و آسیب‌های فضای مجازی در امر واسطه-گری
فقه و حقوق ازدواج و طلاق	- آشنایی با حقوق و قوانین ازدواج و حقوق و تکالیف متقابل زوجین - آشنایی با قوانین ازدواج با اتباع - احکام ازدواج در اسلام - احکام طلاق در اسلام
عقلانیت و مدیریت هیجانات در واسطه‌گری	- مسأله مداخله احساسات و عواطف در واسطه‌گری و ضرورت پیشگیری از آن - توانمندی واسط برای مقابله با دلسوزی‌های نابه‌جا - کنترل استرس و هیجان در واسطه‌گری - شیوه‌های کنترل هیجان و آرام‌سازی در مواجهه با موارد خاص در امر واسطه‌گری
مبارزه با شروط و رسوم نامعقول در امر ازدواج	- توانایی ارائه راهکارهای مختلف برای کمک به جوانان در تسریع امر ازدواج - کمک به حل گره‌های فکری ازدواج‌نکرده‌ها و اصلاح باورهای غلط (جهیزیه، مدرک و ...)
اخلاق و بایسته‌های واسطه‌گری	- توانایی اصلاح ذهن دختر و پسرها قبل از معرفی توسط واسطین - آشنایی با وظایف و مسئولیت‌های یک واسطه‌گر - وظایف و مسئولیت‌های واسطین پیش و پس از ازدواج - موانع و آسیب‌های فراروی واسط برای انجام بهتر مسئولیت خویش - دلسوزی واسطین و حس پاسخ‌گویی - تلاش برای فرهنگ‌سازی واسطه‌گری ازدواج - کنشگری فعال و دغدغه‌مندی واسطه‌گران - حساس‌سازی واسطین برای داشتن تعهد و مسئولیت‌پذیری بیشتر در جریان واسطه‌گری برای پیشگیری از آسیب‌ها - راه‌های ارتقای مسئولیت‌پذیری واسطین در امر وساطت
اصول و قواعد کار تیمی و شبکه‌سازی در امر تسهیلگری ازدواج جوانان	- آشنایی با اصول و قواعد کار تیمی و تشکیلاتی کار کردن برای موفقیت بیشتر در امر وساطت ازدواج - شبکه‌سازی در امر وساطت - همکاری متقابل واسطین با یکدیگر برای معرفی هدفمند - وصل کردن معرفی‌ها به شبکه تسهیلگری ازدواج (مشاورین، ازدواج آسان و مراسمات و ...)

مقولات	مفاهیم (ریز مقولات)
بایدها و نبایدهای خواستگاری	- آشنایی با ابعاد شناختی جلسات خاستگاری
	- چالش‌های خاستگاری
	- روبه‌روی دو خانواده متفاوت
	- بایدها و نبایدهای خاستگاری

مصاحبه با متخصصان حوزه ازدواج و طلاق بخش دیگری از نیازهای آموزشی واسطه‌گران را تصریح نمود و داده‌های جدیدی از میدان مصاحبه سر برآوردند که تاکنون از نظر پنهان مانده بودند که از این میان می‌توان به «معیارها و اصول ازدواج آسان و موفق، الگوهای تعارف (آشنایی دادن) طرفین در واسطه‌گری، مهارت کشف آمادگی و بلوغ فرد برای ازدواج، آشنایی اولیه با مشکلات و چالش‌های روانی و شخصیتی متقاضیان برای کمک و ارجاع موارد حساس به مشاور، بهداشت روان در زندگی شخصی واسطین، بایدها و نبایدهای خواستگاری و اصول و قواعد کار تیمی و شبکه‌سازی در امر تسهیلگری ازدواج جوانان» اشاره نمود.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش باهدف مسأله‌شناسی سنت واسطه‌گری ازدواج در نسبت با توانمندسازی آموزشی در شهر مشهد با روش ترکیبی صورت پذیرفت؛ توضیح آن‌که احیاء و تقویت واسطه‌گری ازدواج به‌عنوان یک سنت در فرهنگ اسلامی ایرانی، نقش محوری در تسهیل ازدواج جوانان و پیشگیری از آسیب طلاق و سایر آسیب‌های الگوهای نوین ازدواج دارد؛ آسیب‌هایی که در کلان‌شهرهای ما به‌ویژه کلان‌شهر مذهبی مشهد در سال‌های اخیر روندی افزایشی داشته است. یکی از راه‌های تقویت و تعالی این سنت، بسترسازی مناسب برای شناسایی و توانمندسازی آموزشی واسطه‌گران ازدواج است که اقتضاء جدی آن، مسأله‌شناسی و نیازسنجی دقیق این امر در زمینه فرهنگی خاص خود است. پژوهش حاضر با درک اهمیت این مسأله به نیازسنجی واسطه‌گران ازدواج در شهر مشهد و نسبت‌یابی آن با توانمندسازی آموزشی از دید متخصصان حوزه خانواده پرداخت.

در سوال یک نیازسنجی آموزشی واسطین ازدواج به ۱. آگاهی‌های عقیدتی و تعهدپذیری واسطین، ۲. توانایی در ارزیابی آمادگی ازدواج دختر و پسر از لحاظ بلوغ اجتماعی و عاطفی، ۳. مهارت راستی‌آزمایی و کسب اطلاعات معتبر از خانواده‌ها، ۴. آشنایی با اصول و روش‌های برقراری ارتباط موثر، ۵. آشنایی با روان‌شناسی مخاطب و مدل‌های شخصیتی دختر و پسر اشاره نمودند و از سوی دیگر ۱. کسب دانش درباره استفاده از فضای مجازی در واسطه‌گری، ۲. آشنایی با ویژگی‌های واسطه‌گر خوب، ۳. آشنایی با فرقه‌های ضاله، ۴. آشنایی با طب سنتی و ۵. آشنایی با قوانین و آسیب‌های ازدواج با اتباع خارجی کم‌ترین نیاز آموزشی بیان شده از سوی واسطه‌گران بوده است.

و در سوال دو نسبت‌یابی آن با توانمندسازی آموزشی از دیدگاه کارشناسان متخصصین حوزه ازدواج و طلاق مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت که می‌توان به «معیارها و اصول ازدواج آسان و موفق، الگوهای تعارف (آشنایی دادن) طرفین در واسطه‌گری، مهارت کشف آمادگی و بلوغ فرد برای ازدواج، آشنایی اولیه با

مشکلات و چالش‌های روانی و شخصیتی متقاضیان برای کمک و ارجاع موارد حساس به مشاور، بهداشت روان در زندگی شخصی واسطین، بایدها و نبایدهای خواستگاری و اصول و قواعد کار تیمی و شبکه‌سازی در امر تسهیلگری ازدواج جوانان» مورد توجه قرار گرفت.

در این میان آنچه بیش از پیش جلوه‌نمایی می‌کند «تلفیق و اولویت‌بندی نیازهای آموزشی واسطه‌گران ازدواج و متخصصان در سطح مشهد» و متعاقباً آرایه «الگوی اولیه توانمندسازی آموزشی واسطه‌گران در شهر مشهد» است. برای آرایه این الگو با دو دسته نیازهای احصا شده روبه‌رو شده‌ایم.

بازگشت به تجربه‌های واسطه‌گران و مولفه‌های استخراج‌شده حاکی از آن بود که واسطه‌گر به نیازهایی اشاره نموده است که ضروری است در دنیای کاری، خویش را به آن مجهز گرداند (توانمند شدن در آنچه هست) و متخصصین حوزه ازدواج و طلاق با نگاهی آکادمیک به آنچه واسطه‌گر باید باشند (واسطه‌گر ایده‌آل) اشاره می‌نمایند زیرا آنان در این مصاحبه‌ها اذعان نموده‌اند که با آموزش‌های دقیق می‌توان واسطه‌گران را به سمت معرفی‌های کیفیت‌دار (هم کفو شده) سوق داد و آن‌ها به دلیل معتمد بودن، برخورداری از پیشینه و سابقه قابل توجه در محله، حتی می‌توانند در فرآیند کار خویش آموزش‌هایی نیز به مخاطبان بدهند. به کمک جامعه خبرگانی (واسطه‌گرانی که گروه کانونی شرکت نمودند و متخصصانی که مصاحبه شدند) به دسته‌بندی نیازها در سه سطح مقدماتی (عمومی)، نیمه‌تخصصی و تخصصی پرداختیم.

دوره مقدماتی

در این دوره نیازهای آموزشی مطرح خواهد شد که غالب واسطه‌گران ازدواج و متخصصین حوزه ازدواج و طلاق بر آن‌ها تاکید نموده‌اند؛ مصاحبه‌ها حاکی از آن بود که زمانی واسطه‌گران به آموزش سر می‌سپارند که پاسخگوی نیازهای اکنون‌شان باشد و از دیگر سو شاید به دلیل مشغله‌های موجود در این افراد و توهم همه‌چیز دانی در دوره‌های دیگر شرکت نمایند و تیم پژوهش به کمک گروه کانونی، در انتخاب سرفصل‌ها، نیازهای واسطه‌گر (وضع موجود او) که خود اذعان نمودند را مدنظر قرارداد.

هدف از این دوره ایجاد حس تعلق و تعهد به امر واسطه‌گری است تا به واسطه‌گر نشان داده شود که برای افزایش کارایی و اثربخشی در حرفه خود نیازمند آموزش و مهارت‌افزایی است. در این دوره می‌توان در زمینه دانشی به کفویت‌شناسی و ابعاد آن، اخلاق و بایسته‌های واسطه‌گری، آشنایی با ملاک‌های ازدواج آسان و موفق، فرمت‌دهی مناسب برای معرفی دختر و پسر در فرآیند وساطت، مبارزه با شروط و رسوم نامعقول در فرآیند ازدواج جوانان (ملاک‌های غیرمنطقی در ازدواج)، مدل‌های واسطه‌گری موفق، روش‌های احراز اطلاعات و صحت‌سنجی آن (امنیت در امر واسطه‌گری ازدواج) و شیوه‌های جذب مخاطب و روش‌های اعتمادسازی خانواده‌های طرفین به آن‌ها اشاره نمود. همچنین در بعد شخصی می‌توان به مدیریت زمان در زندگی واسطین، مدیریت هیجان و افزایش اعتمادبه‌نفس در واسطه‌گران و برقرای ارتباط موثر را نام برد و در

بعد شناخت‌شناسی و اعتقادی پاداش وساطت در آیات و روایات، اثرات و برکات واسطه‌گری در زندگی شخصی (بیان تجربه) و خودشناسی واسطین در سه دوره ساری و جاری است.

دوره نیمه تخصصی

دوره نیمه تخصصی در راستای تکمیل دوره عمومی مباحثی از واسطه‌گری را مطرح می‌نماید که واسطه‌گران با بهره‌مندی از این دوره می‌توانند وظایف محوله خویش را به‌صورت حرفه‌ای‌تر با نگاهی به مسائل اجتماعی، فرهنگی و خانوادگی که در امر واسطه‌گری دخیل است طراحی و تدوین شد. در این دوره بیش‌ازپیش از نظر متخصصان حوزه ازدواج و طلاق استفاده شد؛ و در انتخاب سرفصل‌ها وضع مطلوب نیز موردتوجه واقع شد.

در این دوره می‌توان به سرفصل‌هایی چون آسیب‌شناسی مسائل مرتبط با خانواده و ازدواج، الگوی تعارف (آشنایی دادن طرفین) در واسطه‌گری، آشنایی با حوزه راهنمایی خانواده در حین خواستگاری (بایدها و نبایدها در مراسم و سین جین‌های خواستگاری)، آشنایی با فلسفه زندگی مشترک، فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی در امر واسطه‌گری ازدواج، آشنایی با جریان‌شناسی فرقه‌های ضاله در امر واسطه‌گری، وظایف و مسئولیت‌های واسطین پیش و پس از ازدواج (موانع و آسیب‌های فراروی واسطین در فرآیند وساطت)، آشنایی با حقوق و قوانین ازدواج و طلاق و اصول و قواعد کار تیمی و شبکه‌سازی در امر تسهیلگری ازدواج جوانان اشاره نمود.

دوره تخصصی

دوره تخصصی در راستای تکمیل دوره نیمه‌تخصصی مباحثی که ماهیت روان‌شناسی و مشاوره دارند را مطرح می‌کند که واسطه‌گر با بهره‌مندی از این دوره می‌تواند در زمینه راهنمایی و پشتیبانی در آمادگی‌های تکمیلی برای پیش از ازدواج و بعدازآن توانمند شود. به دلیل اهمیت ۵ سال اول زندگی و آمار بالای طلاق در این دوره، رویکرد بر آن است که واسطه‌گر می‌تواند از ۱۱۸ بودن (تنها شماره دادن بدون پیگیری) خارج شده و مسئولیت‌پذیری بیشتری نسبت به معرفی‌های صورت گرفته ایفا نماید و راهنمایی و همراهی‌های لازم را داشته باشد.

از دروس این دوره که از مصاحبه با متخصصان حوزه ازدواج و طلاق استخراج شد می‌توان به آشنایی با کار مشاوره پیش از ازدواج (کلیات PMC) برای ترغیب خانواده‌ها به مراکز مشاوره، اصول و فرآیند راهنمایی پیش از ازدواج، تمرین عملی چگونگی کشف آمادگی بلوغ در افراد برای ازدواج، آشنایی مقدماتی با آزمون‌های ازدواج، آشنایی مقدماتی با مشکلات و چالش‌های روانی و شخصیتی متقاضیان برای معرفی و ارجاع موارد حساس به مشاور، روان‌شناسی مخاطب و مدل‌های شخصیتی، مزاج‌شناسی در امر واسطه‌گری ازدواج، آشنایی با مباحث راهنمایی و پشتیبانی برای حل مشکلات ما بین طرفین و مسایل پزشکی مرتبط به با حوزه واسطه‌گری از اهم سرفصل‌های مطرح شده است.

در پایان لازم به ذکر است که این الگوی اولیه، الگویی است که بر اساس جمع‌آوری تجارب و بازخوانی‌های مکرر داده‌های به‌دست‌آمده از مطالعه واسطه‌گری در شهر مشهد ارائه شده است. از این‌رو کاملاً معطوف به زمینه بوده، قابلیت تعمیم به دیگر زمینه‌ها را نداشته و می‌تواند به تناسب بافت و زمینه‌های فرهنگی اجتماعی مختلف دیگر شهرها و مناطق بر اساس متغیرهای موثر در آن (جنسیت، سابقه و مدت انجام واسطه‌گری، تحصیلات و...) به گونه‌ای متفاوت طراحی شود.

ملاحظات اخلاقی

حمایت مالی: بسیاری از داده‌های این پژوهش ذیل طرح کلان خادمیاران ازدواج و با حمایت مالی مرکز امور بانوان و خانواده آستان قدس رضوی به‌دست‌آمده است.

سهام نویسندگان: مهدیه دژبرد اقدام به طراحی و اجرای پژوهش نموده و گردآوری و تحلیل داده‌ها را با همکاری کبری امامی انجام داده‌اند و جمع‌بندی و تحلیل نهایی و صورت‌بندی آن در قالب مقاله توسط حسین مهربانی فر به‌عنوان نویسنده مسئول مقاله انجام شده است.

تضاد منافع: پژوهش حاضر هیچ‌گونه تعارضی با منافع سازمان یا شخص خاصی ندارد.

تشکر و قدردانی: در پایان، نویسندگان از حمایت و همراهی مجموعه مرکز امور بانوان و خانواده آستان قدس رضوی که نقش مهم و مؤثر آن در پیشبرد مطالعات واسطه‌گری ازدواج و پشتیبانی و تسهیل فرایندهای اجرایی آن غیرقابل انکار و ستودنی است، کمال تشکر و قدردانی را می‌نمایند.

منابع فارسی

قرآن کریم

- ابطحی، حسن و کاظمی، بابک. (۱۳۷۹). بهره‌وری، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- ابیلی، خدایار و موفقی، حسن. (۱۳۸۹). مدیریت منابع انسانی (با تأکید بر رویکردهای نوین)، تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمود رضا. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی. پژوهش، ۳(۲): ۴۴-۱۵.
- ایمان، محمدتقی. (۱۳۸۸). مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- جوادی، محمد اسلم. (۱۳۸۹). بررسی جامعه‌شناختی الگوهای وساطت در ازدواج. معرفت، ۱۰۳، ۸۷-۷۹.
- حبیبی، بدالله؛ عیوضی، یاور؛ معظمی گودرزی، ابراهیم. (۱۳۹۶)، مسأله فرهنگی و مسأله‌شناسی فرهنگی ایران (در دیدگاه نخبگان دانشگاهی و حوزوی داخلی). فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۷(۴): ۵۵۰-۵۲۵.
- حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: موسسه آل‌البیت.
- حسینی، رضا، قدرتی، حسین و امیرپور، مهناز. (۱۳۹۳). پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه شهر مشهد (یک پژوهش کیفی). مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۱ (۴۲): ۴۹-۳۳.

- حسینی سورشجانی، ابراهیم و موحدی، مسعود. (۱۳۹۵). ارایه الگوی فرهنگی برای تسهیل امر ازدواج با تأکید بر قشر دانشجوی. دومین کنگره بین‌المللی توانمندسازی جامعه در حوزه علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران، <https://civilica.com/doc/598713>
- رضوانی، ایوب و قربانی، علی. (۱۳۹۷). بررسی علل اقتصادی و تحصیلی موثر بر تأخیر در ازدواج و ارایه راهکار برای تسهیل ازدواج. ششمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران، تهران، <https://civilica.com/doc/759645>
- ساروخانی، باقر، علی احمدی، امید و صفا، داود. (۱۳۹۵). تحلیل گفتمان الگوهای خانواده در جامعه کنونی با تأکید بر مناسبات همسرگزینی (بازنمایی الگوهای پست مدرن، تجددگرا، سنتی، در حال گذار، اسلامی). پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ۴(۷): ۹-۴۲.
- سیار ثریا، راهب، غنچه و اقلیما، مصطفی. (۱۳۹۱). مقایسه کارکرد خانواده در ازدواج‌های سنتی و مدرن در زنان متأهل شهر تهران. رفاه اجتماعی، ۱۲(۴۷): ۲۹۵-۲۸۱.
- شهانواز، منصوره و اعظم‌زاده، منصوره. (۱۳۹۸). شناسایی و تحلیل پیش‌ران‌های موثر بر مجرد در ایران. مسایل اجتماعی ایران، ۱۰(۲): ۱۵۷-۱۹۱.
- صادقی فسایی، سهیلا و مقدم، سمیه. (۱۳۹۲). مسأله‌شناسی زنان بنابر روایت زنان (مطالعه کیفی). رفاه اجتماعی، ۱۳(۴۹): ۲۶۹-۳۰۳.
- عباس‌زادگان، سید محمد و ترک‌زاده، جعفر. (۱۳۷۹). نیازسنجی آموزشی در سازمان‌ها. تهران: شرکت سهامی انتشار. عظیم پور مقدم، عظیم و پایی نژاد، فاطمه. (۱۳۹۸). راهکارهای مقابله با ازدواج سفید از منظر قرآن و روایات. مطالعات راهبردی زنان، ۲۱(۸۴): ۶۹-۹۳.
- عیسوند، یونس. (۱۳۹۶). اخلاق وساطت در ازدواج با تأکید بر قرآن و حدیث. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قرآن و حدیث.
- فلیک، اووه. (۱۳۹۰). درآمدی بر تحقیق کیفی. ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- کاظمی پور، شهلا و جعفری، مژگان. (۱۳۸۸). موانع ارتقا شغلی زنان در ایران: مطالعه موردی کارکنان بانک ملی ایران. مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۲(۱): ۱۷۷-۱۹۷.
- کافمن، راجر و هرمن، جری. (۱۳۸۷). برنامه ریزی استراتژیک در نظام آموزشی. ترجمه فریده مشایخ و عباس بازرگان. تهران: انتشارات مدرسه.
- کرمی، مرتضی. (۱۳۹۰). طراحی نظام آموزشی در کسب‌وکار و صنعت. تهران: کویر.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر و گال، جویس. (۱۳۸۶). روش‌های کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی. ترجمه احمدرضا نصر، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و سمت.
- مشکینی، علی. (۱۳۶۶). ازدواج در اسلام. ترجمه احمد جنتی (آیت‌الله)، قم: انتشارات الهادی.
- معین، محمد. (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی. جلد سوم. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- نوروزی، علیمراد، زارعی، مهرداد و مصطفی ادیبی، پویا. (۱۳۹۳). بررسی علل عدم تمایل کارکنان سازمان‌ها در یادگیری زبان انگلیسی (زبان دوم) با استفاده از تکنیک AHP و ارائه راهبردها با استفاده از خانه کیفیت، سومین

همایش ملی آسیب‌شناسی آموزش سازمانی با رویکرد کاربردی مبتنی بر تجربیات اجرایی در سازمان‌ها،

تهران، <https://civilica.com/doc/333670>

ویمر، راجر دی و دومینیک، جوزف آر. (۱۳۸۴). روش‌های تحقیق در رسانه‌های جمعی. ترجمه کاووس سید امامی، تهران: انتشارات سروش.

References

The Holy Quran

- Abbaszadegan, S. & Torkzadeh, J. (2000). *Educational needs assessment in organizations*, Tehran: Sherkat Sahami Aam. (Text in Persian)
- Abili, Kh. & Movafaghi, H. (2010), *Human resource management (with emphasis on new approaches)*, Tehran: Industrial Management Institute. (Text in Persian)
- Abtahi, h. & kazemi, B. (2000). *Productivity*, Tehran: Motaleat va pajooeshaye bazargani. (Text in Persian)
- Armstrong, Michael. (2010). *Armstrong's essential human resource management practice*. London: Kogan Page
- Azimpour Moghdam, A. & Papinejad, Fatemeh (2019). Strategies to Combat white Marriage from the Perspective of the Qur'an and Narratives, *Women's Strategic Studies*, 21(84): 69-93. (Text in Persian) ([Link](#))
- Flick, Uwe (2011), *An Introduction to Qualitative Research*, translated by Hadi Jalili, Tehran: Ney. (Text in Persian)
- Gall, Meredith; Borg, Walter R. & Gall, Joyce P. (2007). *Quantitative and qualitative methods in pedagogy and psychology*, translated by Ahmadreza, Nasr, Tehran: Beheshti University & Samt. (Text in Persian)
- Habibi, Y., Eyvazi, Y., Godarzi, E. (2018). Cultural Problem and Cultural Problemology of Iran (In the Opinion of the University and Seminary the Elite in Iran). *Culture in The Islamic University*, 7(25), 525-550. (Text in Persian) ([Link](#))
- Hasani, R.; Ghodrati, H. & Amirpour, M. (2014). Divorce consequences for divorced women in Mashhad (a qualitative research). *Social Studies of Iran*, 11(42): 33-49. (Text in Persian) ([Link](#))
- Hor Ameli, M. (1988). *Wasa'il al-Shia*. Qom: Al albeit. (Text in Persian)
- Hosseini Sureshjani, E. & Movahhedi, M. (2016). *Providing a cultural model to facilitate marriage with an emphasis on the students*, The Second International Congress on Community Empowerment in the Field of Educational Sciences and Social and Cultural Studies, Tehran. (Text in Persian) ([Link](#))
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277-1288. ([Link](#))
- Iman, M. & Noshadi, M. (2011). Qualitative content analysis, *Pazhuhesh*, 3(2): 15-44. (Text in Persian) ([Link](#))
- Iman, M. (2009). *Paradigmatic foundations of quantitative and qualitative research methods in the humanities*, Qom: Research Institute of Hawzah and University. (Text in Persian)
- Isvand, Y. (2017). *Ethics of mediation in marriage with emphasis on Quran and Hadith*, Master degree, Qom: University of Quran & Hadith. (Text in Persian)

- Javadi, M. (2010). Sociological Study of Patterns of Mediation in marriage. *Marefat*, 103:79-87. (Text in Persian) ([Link](#))
- Karami, M. (2011). *Designing an Educational System in Business and Industry*, Tehran: Kavir. (Text in Persian)
- Kaufman, R. & Herman, J. (2008). *Strategic Planning in The Educational System*. Translated by Farideh Mashayekh & Abbas Bazargan, Tehran: Madrese. (Text in Persian)
- Kazemipour, Sh. & Jafari, M. (2009). Barriers to women's career advancement in Iran: A case study of Bank Melli Iran employees. *Journal of Iranian Social development studies*, 2(1): 177-197. (Text in Persian) ([Link](#))
- Meshkini, A. (1987). *Marriage in Islam*. Translated by Ahmad Jannati, Qom: Alhadi. (Text in Persian)
- Moein, M. (1992). *Persian dictionary, third volume*. Tehran: Amir Kabir. (Text in Persian)
- Norouzi, A. M., Zarei, M. & Adibi, M. (2014). *Investigating the causes of unwillingness of employees of organizations to learn English (second language) using AHP technique and presenting strategies using quality house*. Third National Conference on Organizational Education Pathology with an Applied Approach Based on Executive Experiences in Organizations, Tehran. (Text in Persian) ([Link](#))
- Rezvani, A. & Ghorbani, A. (2018). *Investigating the economic and educational causes affecting the delay in marriage and providing a solution to facilitate marriage*. The Sixth Scientific Conference on Educational Sciences and Psychology, Social and Cultural Harms of Iran, Tehran. (Text in Persian) ([Link](#))
- Robertson, S. (2001). *Problem solving*. Philadelphia: Psychology Press.
- Sadeghi S, Moghaddam S. (2013). Qualitative Study on How Women Perceived Their Social Problems. *Refahj*, 13 (49) :309-346. (Text in Persian) ([Link](#))
- Saks, A. M., Haccoun, R. R., & Belcourt, M. (2013). *Managing performance through training and development*. Cengage Learning.
- Saroukhani, B., Ali Ahmadi, O. & Safa, D. (2016). A Discourse Analysis of Family Patterns in the Today's Society with an Emphasis on the Relationships of Mate-Selection (Representation of Post-Modern, Modern, Traditional, in Transition, and Islamic Patterns). *The Islamic Journal of Women and Family*, 4(7): 9-42. (Text in Persian) ([Link](#))
- Sayyar, S.; Raheb, Gh. & Eghlima, M. (2012). Comparison of the family function in traditional and modern marriages in married women in Tehran. *Social Welfare*, 12(47): 281-295. (Text in Persian) ([Link](#))
- Shahnavaz, M. & Azamzade, M. (2019). Identification and analysis of effective factors on singleness in Iran. *Iranian social issues*, 10(2): 157-191. (Text in Persian) ([Link](#))
- Wimmer, R. D. & Dominick, J. R. (2005). *Mass Media Research*, translated by Kavous Sayyed Emami, Tehran: Soroosh. (Text in Persian)

Original Research

Investigating the Relationship between Mother's Coping Styles and Children's Physical and Emotional Performance Mediated by Mother's Maladaptive Schemas of Abandonment and Distrust During the Prevalence of Covid-19

Roshanak Khodabakhsh Pirkalani^{*1} , Arefah Ranjbar² , Maryam Janfada³

¹. Associate Professor Department of Psychology, Faculty of Education and Psychology Alzahra University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) rkhodabakhsh@alzahra.ac.ir

². PhD student Educational Psychology, Ferdowsi University, Mashhad, Iran. Arefeh.ranjbar@mail.um.ac.ir

³.M.A., General Psychology, Ferdowsi University, Mashhad, Iran. a.janfada12@gmail.com

Background and purpose

On February 11, 2020, the World Health Organization and the Coronavirus Study Group of the International Committee on Taxonomy of Viruses named the new virus as Covid-19. The uncertainty and low predictability of Covid-19 not only threatens individuals' physical health but also affects individuals' mental health (Li et al., 2020).

Although children do not seem to be less vulnerable than adults, an important subject that is easily ignored is the psychological impact of social isolation on children during quarantine. Preliminary reports suggest that children and adolescents are psychologically affected by the disease and show behavioral problems (Bow and Lee, 2020).

Parents' perceived stress caused by this crisis is related to parents' increased anxiety and, in turn, associated with increased anxiety and stress in children (Chung, Lanier, and Wong, 2020). With the prevalence of Covid-19, parents who experience high stress and anxiety are less likely to respond to their children's needs (Marazziti et al., 2020), which this lack of responsiveness, in turn, is a strong predictor of lower quality of life. Since

high stress in mothers can also lead to behavioral and emotional problems in children, stress coping strategies play an important role in physical, mental, and emotional well-being (Atadokht et al., 2014).

On the other hand, poor interaction in a family can be caused by early maladaptive schemes that affect behavioral disorders. Early schemas are individuals' beliefs about themselves, others, and surroundings, usually developed by suppressing emotional needs in childhood (Young et al., 2010). Specific events or situations activate different maladaptive schemas. This leads to extremely impactful experiences and the use of (maladaptive) coping strategies that directly or indirectly cause psychological distress (Mairet et al., 2014).

Psychological health problems in children are closely linked to the negative factors of a negative family environment. Mother's maladaptive coping styles have a central role in forming a dysfunctional family. Studies suggest the dysfunctional role of mothers' coping styles related to parenting styles in their children's mental health (Nikolaev et al., 2016). The stress experienced by parents may affect their adjustment to childcare. Research shows that the stressors in the mothers' lives negatively affect their children's physical and mental health (Safdar, 2006).

Methods

This study is descriptive-correlational research. The study population consisted of Iranian mothers with children aged 1 to 6 years in May 2020, which were internet users. The sample size is 325 subjects, which was determined by the convenience sampling method. Due to the critical condition of the country and the social distancing plan governing the society, the questionnaires were designed online and distributed on social media. After completing the tests, the data were analyzed by path analysis using LISREL software.

Stress Coping Styles Questionnaire (CISS)

This questionnaire was developed by Endler and Parker (1990) and consisted of 48 items that measure three coping strategies: problem-oriented, emotion-oriented, and avoidance-oriented coping. Each subscale has 16 rated by 5 Likert points.

Preschool Children Quality of Life Questionnaire: This questionnaire has 43 items and consisted of two sections, one part and two parts. The two parts questions rated from 0 to 4 (Jayakod et al., 2018). It has four subscales: physical, social, cognitive, and emotional functioning.

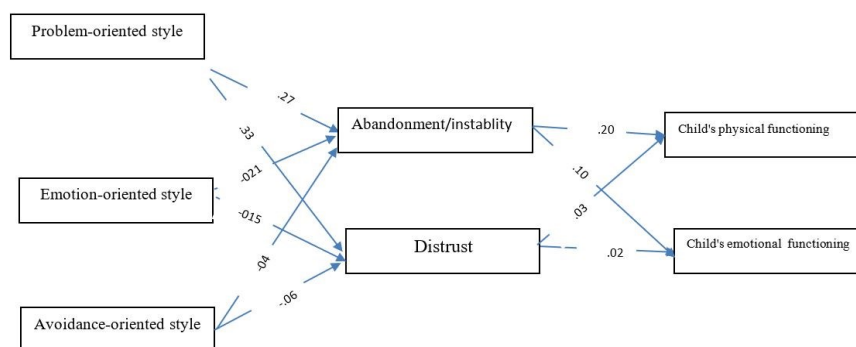
Young-Schema Questionnaire-Short Form (YSQ- SF): This is a self-report instrument for measuring schemas, in which the individual rates him or herself on a six-point Likert scale based on the description of each item. The short form of the original 75 items questionnaire is used in this study, which measures 15 schemas in 5 general categories.

Results

Table 1.

Correlation coefficients among study variables

Variables	1	2	3	4	5	6	7
Problem-oriented	1						
Emotion-oriented	** .78	1					
Avoidance-oriented	** .75	** .74	1				
Abandonment	** .15	-.06	.00	1			
Distrust	** .36	** .13	** .16	** .32	1		
Physical functioning	** .35	** .18	** .14	** .24	** .23	1	
Emotional functioning	** .39	** .28	** .25	.08	** .21	** .29	1

Figure 1.

Existing effects, path coefficients in proposed model

Conclusion

According to the analysis results, the hypothetical model was confirmed, and the mother's coping styles can predict children's physical and emotional functioning mediated by abandonment and distrust schemas. In other words, during the Corona crisis, the mother's coping styles with the crisis, mediated by abandonment and distrust schemes, have a significant effect on 1 to 6 years old children's physical and emotional functioning. These results are consistent with the research by Clark et al. (2020), Park (2020), Atadokht et al. (2014), which indicate the role of a mother's coping styles in predicting behavioral problems and children's mental health.

Ethical considerations

Compliance with the research ethics

All ethical principles are followed in this article. The participants were allowed to leave the study whenever they wanted. All participants were also informed about research, and their information was kept confidential.

Funding: This article is derived from the authors' research and received no funding.

Authors' contribution: The first author participated in all stages of the study by reviewing the article and collaborating in completing the research idea, the second author presented the research idea, responsibility for designing and conducting the research, collecting data and writing a part of the article, and the third author was responsible for the research design, data analysis and writing another part of the article.

Conflict of interest: The authors acknowledge that there is no conflict of interest.

Acknowledgments: We would like to thank all mothers who have help us in this research by their participation

Reference

Atadokht, A., Daneshvar, S., Fathi Gilarlou, M., & Soleymanyi I. (2015). The Psychological Distress Profile of Mothers and Adolescents' Depression, *Anxiety*

and Stress in Ardabil in 2014. *Journal of Rafsanjan University of Medical Sciences*, 14(7), 549-560. [text in Persian] [\[Link\]](#)

Bo, H. X., Li, W., Yang, Y., Wang, Y., Zhang, Q., Cheung, T., Wu,

- X., & Xiang, Y. T. (2021). Posttraumatic stress symptoms and attitude toward crisis mental health services among clinically stable patients with COVID-19 in China. *Psychological medicine*, 51(6), 1052–1053. [\[Link\]](#)
- Chung, G., Lanier, P., & Wong, P. (2020). Mediating Effects of Parental Stress on Harsh Parenting and Parent-Child Relationship during Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Singapore. *Journal of family violence*, 1–12. Advance online publication. [\[Link\]](#)
- Clark H, Coll-Seck AM, Banerjee A, et al. (2020). A future for the world's children? A WHO–UNICEF–LancetCommission, 395(10224), 605-658. [\[Link\]](#)
- Li S, WangY, Zhao N, Zhu T. (2020). The Impact of COVID-19 Epidemic Declaration on Psychological Consequences. *A Study on Active Weibo Users*, 17(6), 151-162. [\[Link\]](#)
- Marazziti, D., Pozza, A., Di Giuseppe, M., & Conversano, C. (2020). The psychosocial impact of COVID-19 pandemic in Italy: A lesson for mental health prevention in the first severely hit European country. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(5), 531. [\[Link\]](#)
- Niko goftar, M., & Mirzaei F. (2018). Focal analysis of the relationship between mothers' dysfunctional feedback and self-efficacy and coping styles, *Psychology of Transformation*, 58, 205-221. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Park, C. L., Russell, B. S., Fendrich, M., & Finkelstein-Fox, L.(2020) Americans' COVID-19 Stress, Coping, and Adherence to CDC Guidelines. *Journal of General Internal Medicine*, 35(8), 2296–2303. [\[Link\]](#)
- Safdar, Q. (2006). Home school relationships: challenges for teachers and teachers in Pakistan. *Journal on School Educational Technology*, 2(2), 18-28. [\[Link\]](#)
- Young J, Klosko J, Weishaar E.(2010). Schema therapy: A practitioner's guide, Trans: Hamidpour, Andooz.Tehran, Arjmand publication. [text in Persian]. [\[Link\]](#)

بررسی رابطه بین سبک‌های مقابله‌ای مادر و عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان با میانجی‌گری طرح‌واره‌های ناسازگار رهاشدگی و بی‌اعتمادی مادر در دوران شیوع کووید ۱۹

روشنک خدابخش پیرکلانی*^۱، عارفه رنجبر^۲، مریم جان فدا^۳

چکیده

بیماری کووید-۱۹ در اواخر دسامبر ۲۰۱۹ شروع شد و خیلی زود کل دنیا را فراگرفت. زندگی در قرنطینه خانگی و قطع ارتباطات با همسالان برای کودکان پیامدهای روان‌شناختی را به همراه داشت. پژوهش حاضر به بررسی نقش سبک‌های مقابله‌ای مادر در دوران همه‌گیری کرونا و پروس بر عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان می‌پردازد. روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی است و جامعه آماری پژوهش شامل کلیه مادرانی که کودکان ۱ تا ۶ ساله دارند، بود که به‌صورت اینترنتی پرسشنامه‌ها را تکمیل نمودند. حجم نمونه شامل ۳۲۵ نفر در نظر گرفته شد. ابزار مورد استفاده در این پژوهش پرسشنامه سبک‌های مقابله با استرس اندلر و پارکر (CISS) و پرسشنامه کیفیت زندگی کودکان پیش‌دبستانی (TAPQOL) بود. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از روش رگرسیون چندگانه استفاده شد. نتایج نشان داد سبک‌های مقابله‌ای مادر می‌توانند عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان ۱ تا ۶ ساله را در بحران کرونا پیش‌بینی کنند. نتایج بیانگر این است که سبک‌های مقابله‌ای مادر می‌تواند ۱۶ درصد از عملکرد فیزیکی و ۱۵ درصد از عملکرد هیجانی کودکان را در بحران کرونا تبیین کند. با توجه به نتایج مطالعه حاضر رابطه آماری معناداری بین سبک‌های مقابله‌ای مادر با عملکرد هیجانی و فیزیکی کودکان وجود دارد؛ بنابراین پرداختن به وضعیت سبک‌های مقابله‌ای که مادران به کار می‌گیرند در جهت بهبود عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان در دوران شیوع کووید ۱۹ بسیار ضروری است.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۱۴

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

سبک‌های مقابله‌ای، عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان، طرح‌واره‌های ناسازگار، کووید-۱۹

ارجاع به مقاله:

خدابخش پیرکلانی، روشنک؛ رنجبر، عارفه؛ جان فدا، مریم. (۱۴۰۰). بررسی رابطه بین سبک‌های مقابله‌ای مادر و عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان با میانجی‌گری طرح‌واره‌های ناسازگار رهاشدگی و بی‌اعتمادی مادر در دوران شیوع کووید ۱۹. مطالعات زن و خانواده، ۹(۲)، ۳۴-۵۷. doi: 10.22051/JWFS.2020.32349.2484

rkhodabakhsh@alzahra.ac.ir

Arefeh.ranjbar@mail.um.ac.ir

ma.janfadah12@gmail.com

^۱. دانشیار گروه روان‌شناسی دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

^۲. دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.

^۳. کارشناسی ارشد، روان‌شناسی عمومی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.

مقدمه

شگفتی بی‌پایان ناشی از پایداری ویروسی که بر جان بشریت افتاده، به قدری پیچیده و ناشناخته بود که مبدأ جدیدی در تاریخ آدمیان پدید آورد. از دسامبر سال ۲۰۱۹، سیستم‌های بهداشتی در سراسر جهان با تعداد فزاینده‌ای از سندرم تنفسی ویروسی که ابتدا در چین مشاهده شده است، مقابله کرده‌اند (ژیانگ، یانگ، لی، زانگ، زانگ چه‌یانگ و همکاران^۱، ۲۰۲۰). در ۷ فوریه ۲۰۲۰، کمیسیون بهداشت ملی آخرین نوع پنومونی آلوده به کورو ویروسی را «پنومونی جدید کروناویروس» نام‌گذاری کرد. در ۱۱ فوریه سال ۲۰۲۰، سازمان جهانی بهداشت (WHO)^۲ و گروه مطالعه کروناویروس از کمیسیون بین‌المللی طبقه‌بندی ویروس‌ها کرونا ویروس جدید را با عنوان COVID-19، Coronavirus 2019، SARS-CoV-2 یا COVID-19 نام‌گذاری کردند پس از ارزیابی، در ۱۲ مارس ۲۰۲۰، سازمان جهانی بهداشت اعلام کرد که COVID-19 به وضعیت همه‌گیر رسیده است (گورلبانیا^۳، ۲۰۲۰). از آن زمان تاکنون، پیشگیری از بیماری همه‌گیر به‌طور جامع ارتقا یافته است. آغاز نگرانی جهانی، تأثیرات گسترده‌ای را بر رفتار روزمره و زندگی افراد می‌گذارد (لی، شیه، کوو، تانگ^۴، ۲۰۲۰)، عدم اطمینان و قابل‌پیش‌بینی بودن پایین COVID-19 نه تنها سلامت جسمی افراد را تهدید می‌کند، بلکه بر سلامت روان افراد نیز تأثیر می‌گذارد نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که احساسات منفی مانند اضطراب، افسردگی، عصبانیت و حساسیت به خطرات اجتماعی افزایش یافته است (لی، وانگ، ژاو، ژوو^۵، ۲۰۲۰). به علت جدید بودن و محدودیت اطلاعات در مورد این ویروس روش‌های کنترل و درمان برای آن بسیار محدود است، ولی در حال حاضر مهم‌ترین توصیه سازمان جهانی بهداشت برای پیشگیری و جلوگیری از انتشار ویروس، قرنطینه خانگی و انزوا از اجتماع برای مدت بسیار طولانی است، انزوای اجتماعی یک نگرانی جدی در زمینه بهداشت عمومی شناخته می‌شود که خطر عواقب نامطلوب سلامت روان را افزایش می‌دهد (گرست و جایاواردهانا^۶، ۲۰۱۵).

اقدامات پیشگیرانه‌ای که اکنون در حال انجام است، رفتار روزمره را به‌طور چشمگیری تغییر داده و تأثیر قابل‌توجهی بر سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و مالی مردم داشته است. در سراسر کشور، افراد باید به تعطیلی مدارس، عدم امنیت شغلی و تغییر در رفتار اجتماعی بپردازند که احتمالاً بر سلامت روان و توانایی کنار آمدن آن‌ها اثرات سود دارد (بروک، وبستر و اسمیت^۷، ۲۰۲۰).

در طول قرنطینه، عواملی همچون نگرانی‌های معمول در مورد فعالیت‌های روزمره و عدم وجود ارتباطات اجتماعی و دریافت حمایت عاطفی از اطرافیان منجر به استرس شدید و بروز رفتارهای ناسازگار برای کنار آمدن با بحران می‌شود. تحقیقات منابعی را برای این استرس‌های مختلف شناسایی کرده‌اند که

1. Xiang YT, Yang Y, Li W, Zhang L, Zhang Q, Cheung T, et al.

2. World Health Organization.

3. Gorbalenya AE.

4. Lai CC, Shih TP, Ko WC, Tang HJ.

5. Li S, Wang Y, Zhao N, Zhu T.

6. Gerst-Emerson, K., Jayawardhana.

7. Brooks SK, Webster RK, Smith LE, et al.

قرنطینه‌های محدود جغرافیایی، ترس از عفونت، اختلال در کار / یادگیری، مراقبت‌های روزانه از خود و علاوه بر همه این‌ها عدم دسترسی به اطلاعات و منابع قابل اعتماد را شامل می‌شود (پارک، راشل، فندریپ و فاکس،^۱ ۲۰۲۰).

اگرچه به نظر می‌رسد آسیب‌پذیری کودکان نسبت به بزرگسالان کمتر نیست، اما یک موضوع مهم‌تر که به راحتی نادیده گرفته شده، تاثیر روانی این انزوای اجتماعی بر کودکان است، چرا که کودکان در بهیچه رشد اجتماعی خود هستند، پس صدمات قوی‌تر و مؤثرتر رشدی خواهند داشت. گزارش‌های اولیه از مناطق چینی نشان می‌دهد که کودکان و نوجوانان از نظر روان‌شناختی تحت تاثیر این بیماری قرار گرفته‌اند و مشکلات رفتاری را نشان می‌دهند (بوو و لی^۲، ۲۰۲۰). عوامل استرس‌زا مانند طولانی شدن مدت زمان قرنطینه، ترس از ابتلاء والدین به بیماری، ناامیدی و کسالت، اطلاعات نامناسب، عدم تماس حضوری با همسالان و دوستان، کمبود فضای شخصی در خانه و خسارت مالی خانواده می‌تواند اثرات مشکل‌ساز و ماندگارتری در مورد کودکان داشته باشد (بروک، وبستر و اسمیت، ۲۰۲۰).

شیوندی و حسونند (۱۳۹۹)، در پژوهشی نشان دادند که اضطراب فراگیر کرونا تاثیر مثبت بر سطح پرخاشگری و تاثیر منفی بر کیفیت رابطه خانواده و نگرش به آینده مثبت دارد. نتایج تحقیقات (اسپرانگ و سیلما^۳، ۲۰۱۳) گزارش شده است که کودکانی که در طول بیماری‌های همه‌گیری منزوی یا قرنطینه شده بودند، بیشتر احتمال دارد به اختلال استرس حاد^۴، اختلال تنظیم و اندوه^۵ مبتلا شوند. ۳۰٪ کودکانی که جدا شده یا قرنطینه شده بودند، معیارهای بالینی اختلال استرس پس از سانحه^۶ را نشان دادند علاوه بر این، تعامل بین تغییرات سبک زندگی و استرس روانی - اجتماعی ناشی از حصر در خانه می‌تواند اثرات مضر را بر سلامت جسمی و روانی کودک بیشتر کند (جیاوو، وانگ، لیو و همکاران^۷، ۲۰۲۰). بی‌توجهی به کودکانی که در معرض خطرات محیطی قرار دارند منجر به اختلال در رشد، عدم انطباق و بروز ناسازگاری‌هایی در کودک می‌شود (هاون، دوارت، لوکاس، ماندل و گودوین^۸، ۲۰۰۵). از آنجایی که سال‌های اولیه کودکی نقش اساسی در شکل‌گیری شخصیت کودک و سلامت روانی او در دوره بزرگسالی نیز دارد بنابراین بررسی عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی کودکان^۹ در این بازه زمانی درخور اهمیت است (بrazendale، بیس و ویور و همکاران^{۱۰}، ۲۰۱۷). کیفیت زندگی کودکان چندین بعد از سلامتی را می‌سنجد و این ابعاد شامل بعد فیزیکی

¹ . Park C, Russell B, Fendrich M, Fox L.

² . Bo HX, Li W.

³ . Sprang & Silman.

⁴ . Acute Stress Disorder (ASD)

⁵ . Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD).

⁶ . Sprang G, Silman.

⁷ . Jiao WY, Wang LN, Liu J, et al.

⁸ . Hoven C.W, Duarte C.S., Lucas C.P., Wu P., Mandell D.J., Goodwin R.D.

⁹ . quality of life of children

¹⁰ . Brazendale K, Beets MW, Weaver RG, et al

و سلامت جسمی، بعد اجتماعی و ارتباطات، بعد عاطفی و بعد شناختی می‌شود و همچنین کیفیت زندگی کودک تحت تاثیر تغییرات رشدی است (وانگ، ژانگ، لام و همکاران^۱، ۲۰۱۹).

همچنین شواهد بیانگر این است که وقتی کودکان در جریان حوادث غیرمترقبه، به دلیل انزوا اجباری و تعطیلی مدرسه مجبور به ماندن دوره‌های طولانی مدت در خانه می‌شوند از فعالیت در فضای باز و تعامل با دوستان و همسالان خود محروم می‌شوند و فعالیت‌های فیزیکی‌شان کاهش می‌یابد (خراسانی، امیری معجد و قمری، ۱۳۹۳). عدم فعالیت فیزیکی منجر به حضور طولانی مدت تری در شبکه‌های مجازی می‌شود و به تبع آن الگوهای خواب نامنظم و رژیم‌های غذایی نامناسب، که منجر به افزایش وزن و از بین رفتن آمادگی جسمانی و مشکلات قلبی تنفسی می‌شود، پدیدار می‌شود (کلارک، کول، بنرج و همکاران^۲، ۲۰۲۰ و اروچی اقدم، عطادخت و بشری، ۱۳۹۹).

پاندمی جهانی کووید-۱۹ یک عامل استرس‌زا است که از خارج از سیستم خانواده نشات گرفته است اما با توجه به تازگی و عدم اطمینان در مورد این بیماری، به نظر می‌رسد برای بسیاری از والدین و فرزندان به‌عنوان یک فشار روانی قابل توجه تلقی شود. در حقیقت، تحقیقات اخیر نشان داده است که استرس ادراک شده والدین از این بحران با افزایش اضطراب والدین و به نوبه خود، افزایش اضطراب و استرس کودکان همراه است (چانگ، لنیر و وانگ^۳، ۲۰۲۰) با شیوع کووید-۱۹ استرس، اضطراب و افسردگی باعث ایجاد فشار جدی بر سلامت روان اعضای خانواده شده است والدینی که استرس و اضطراب بالایی را تجربه می‌کنند، کمتر به نیازهای کودکان پاسخ می‌دهند (مرزیتی، پوزا، گیوسپ و کونورسانو، ۲۰۲۰)^۴ که این عدم پاسخگویی به نوبه خود پیش‌بینی کننده‌ای قوی برای پایین آمدن سطح کیفیت زندگی کودک است.

مطالعات متعددی نشان داده است که توسعه استرس روانی در سال‌های اولیه بر جنبه‌های اصلی رشد مغز تاثیر گذاشته است (پلارد و همکاران^۵، ۲۰۱۷) اضطراب، افسردگی، بی‌حالی، تعامل بدون تحرک اجتماعی، کاهش اشتها، سیستم ایمنی ضعیف، همگی تظاهرات معمول روانی، اجتماعی و فیزیکی در کودکان در شرایط بحرانی است (پارک، اوه، لیبی و کیم^۶، ۲۰۲۰). فشارهای روانی در این سال‌ها جبران‌ناپذیر بوده، در جهت‌گیری‌های زندگی تاثیرگذار است (هان و لیبی^۷، ۲۰۱۸). اضطراب ناشی از بحران‌ها معمولاً بالاترین سطح تنیدگی محسوب می‌شود و بحران ناشی از پایداری مرگبار با وسعت جهانی و سطح ناشناختگی بالا در مقام سنگین‌ترین موقعیت در بحث تنیدگی است، به‌ویژه ظرافتهای روان‌شناختی و جسمی زنان و کودکان سنگین‌ترین حالت را تداعی می‌کند. رایلی معتقد است که فرزندان خردسال عمدتاً از طریق روابطشان با افراد مهم در زندگی خود مانند والدین و مراقبین رشد می‌کنند. نقش والدین به‌خصوص مادران

1. Wang G, Zhang J, Lam SP, et al

2. Clark H, Coll-Seck AM, Banerjee A, et al

3. Clark H, Coll-Seck AM, Banerjee A, et al

4. Marazziti, D., Pozza, A., Di Giuseppe, M., & Conversano, C

5. Plourde A., Lavoie K.L., Raddatz C., Bacon S.L

6. Park I., Oh S.M., Lee K.H., Kim S

7. Han J.W., Lee H

به‌عنوان نیرویی مهم در رشد کلی کودکان دیده می‌شود (رایلی^۱، ۲۰۰۷). تعامل مادر و کودک به‌عنوان عنصر مهم رشد اولیه شناخته شده است که این تعامل، درک کودکان از جهان و الگوهای بعدی رفتارهای آن‌ها را شکل می‌دهد. مادران تاثیر زیادی در رشد روانی و هیجانی، کودکان دارند (ریچتر^۲، ۲۰۰۵).

مطالعات گذشته نشان می‌دهد که استرس روانی مدام مادر که در اضطراب، خلق‌وخوی افسرده، عصبانیت و تحریک‌پذیری بروز می‌کند، با انواع مشکلات سلامتی در کودکان از نوزادی تا بزرگسالی همراه است (ساوانی^۳، ۲۰۱۲). بر اساس تحقیقات انجام شده، والدینی که استرس بالایی دارند، فشار و استرس بیشتری را نیز بر کودکان خود انتقال می‌دهند و این کودکان دارای مشکلاتی در سلامت روان هستند (عطادخت، دانشور، فتحی و سلیمانی، ۱۳۹۳). همچنین استرس بالای والدین، احتمال ابتلای کودکان به بیماری‌ها و اختلالات رفتاری-عاطفی را افزایش می‌دهد (اوستبرگ، هاگکول و هگلین^۴، ۲۰۰۷). پژوهش دیگری نشان داد استرس والدین تاثیر نامطلوبی روی تعاملات والد-کودک و در نتیجه تشدید مشکلات درون‌سازی و برون‌سازی^۵، کودک دارد (جنسون، اولمپیا، فارلی و کلارک^۶، ۲۰۰۴). سطح بالای اضطراب مادر می‌تواند با ایجاد محیط تربیتی ناسالم و روابط تعاملی ناهنجار میان مادر و کودک منجر به رفتارهای اضطرابی کودک شود (گینزبرگ و شولزبرگ^۷، ۲۰۰۲).

از سوی دیگر در پژوهشی نشان داده شده که استرس و فشارهای روانی مادر می‌تواند بر مشکلات غذا خوردن که از جمله مشکلات جسمی کودک محسوب می‌شود نیز تاثیرگذار باشد (زینالی، مطاهری، صادقی و جباری، ۱۳۹۰). از آنجاکه استرس بالای مادر نیز می‌تواند منجر به بروز مشکلات رفتاری و عاطفی در کودکان شود (عطادخت، دانشور، فتحی و سلیمانی، ۱۳۹۳). سبک‌های مقابله با استرس^۸ نقش مهمی در بهزیستی جسمی و روانی-هیجانی ایفا می‌کنند. این نقش به‌ویژه هنگامی آشکار می‌شود که افراد با وقایع زندگی منفی یا استرس‌زا روبرو شوند. سبک مقابله به‌عنوان یک متغیر الزامی مشاهده می‌شود که به خصوصیات نسبتاً پایدار یک فرد اشاره دارد. افراد ممکن است از الگوها و سبک‌های مقابله‌ای مشخص برخوردار باشند (دابروسکا و پیژولا^۹، ۲۰۱۰).

در الگوی مقابله با استرس سه نوع سبک مقابله‌ای وجود دارد: هیجان‌مدار، مسئله‌مدار و اجتنابی. سبک اجتناب خود دو بعد دارد: حواس‌پرتی و مشغولیت اجتماعی. در راهبرد مقابله مسئله‌مدار تمرکز حفظ و احساسات کنترل می‌شوند. این می‌تواند برای تغییر مشکلات پیچیده سازگار باشد، راهبرد مقابله‌ای هیجان‌مدار در موقعیت‌هایی است که فرد احساس کند که موقعیت غیرقابل کنترل است. برخی از روش‌های

¹. Riley, J

². Richter, L

³. Sewani, S

⁴. Ostberg M, Hagekull B, Hagelin E

⁵. Assimilation -Accommodation

⁶. Jenson WR, Olympia D, Farley M, Clark E

⁷. Ginsburg GS, Schlosberg MC

⁸. Coping Strategies

⁹. Dabrowska & Pisula

عملی آن دل‌مشغولی، خیال‌بافی خشمگین شدن و گریه کردن است. راهبرد مقابله اجتنابی: باهدف فاصله گرفتن از موقعیت استرس‌زا به کار می‌رود فرد فقط اجازه نمی‌دهد مشکل او را آزار دهد و روی چیز جالب‌تر متمرکز می‌شود (حواس‌پرتی) یا در مواجهه با تهدید به دیگران متوسل می‌شود (مشغولیت اجتماعی). این استراتژی برای کوتاه‌مدت ممکن است کمک‌کننده باشد، اما باگذشت زمان، مهارت‌های مؤثرتری برای مقابله با استرس نیاز است (جانسون و مندوزا^۱، ۲۰۱۸).

نتایج مطالعات انجام شده بر روی گروه‌های مختلف نشان می‌دهد که سبک مقابله‌ای هیجان‌مدار (به‌عنوان مثال درگیر شدن در خیال‌پردازی یا سرزنش خود) رابطه مثبت و مقابله مسئله‌مدار (رویکرد فعال به حل مسئله) رابطه منفی با مشکلات سلامت روان مانند افسردگی، اضطراب و اختلالات جسمی دارد (کوهن، ژانگ و استین^۲، ۲۰۰۶). نتایج پژوهش رضاپور، میرصالح و ریحانی کیوی (۱۳۸۹) نشان داد که صفات شخصیتی روان‌رنجورخویی و برون‌گرایی با سبک مقابله‌ای هیجان‌مدار رابطه مثبت و معناداری دارند، همچنین نتایج نشان داد که بین سبک‌های مقابله با استرس و سلامت عمومی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. به عبارتی افرادی که در مقابله با موقعیت‌های استرس‌زا و پرتنش در محیط خود سعی می‌کنند با آن موقعیت‌ها روبرو شوند و آن‌ها را حل و فصل کنند، نسبت به آن‌هایی که با هیجان‌رویدادهای استرس‌زایی که با آن‌ها روبرو می‌شوند، برانگیخته شوند از سلامت عمومی بیشتری برخوردارند.

تعامل ضعیف در یک خانواده می‌تواند تحت تاثیر طرح‌های ناسازگار اولیه^۳ ایجاد شود که بر کاهش یا افزایش اختلالات رفتاری افراد تاثیر می‌گذارد. طرح‌واره‌های اولیه اعتقادات افراد نسبت به خود، دیگران و محیط اطراف است که معمولاً با سرکوب نیازهای عاطفی در کودکی ایجاد می‌شوند (یانگ، کلاسکو و ویشار^۴، ۲۰۱۰). طرح‌واره‌های ناسازگار مختلف توسط رویدادها یا موقعیت‌های خاصی فعال می‌شوند، این امر منجر به تجربیات تاثیرگذار شدید و استفاده از راهبردهای مقابله‌ای (ناسازگارانه) می‌شود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم باعث پریشانی روانی می‌شوند (مریت، بوآگ و واربرتن^۵، ۲۰۱۴).

این طرح‌واره‌ها در پنج حوزه کلی که شامل ۱۸ طرح‌واره است قرار می‌گیرند: حوزه قطع ارتباط و طرد^۶ (بی‌اعتمادی/ بدرفتاری^۷، رهاشدگی/ بی‌ثباتی^۸، محرومیت هیجانی^۹، انزوا اجتماعی/ بیگانگی^{۱۰}، نقص/

1. Johnson & Mendoza

2. Cohan S. L., Jang K. L. & Stein M. B

3. Early Maladaptive Schemas (EMS)

4. Young J, Klosko J, Weishaar E

5. Mairet K, Boag S, Warburton W

6. Disconnection and Rejection

7. Mistrust / Abuse

8. Abandonment / Instability

9. Emotional deprivation

10. Social Isolation / Alienation

شرم^۱، حوزه اختلال در استقلال و عملکرد^۲ (وابستگی/بی‌کفایتی^۳، خود تحول نیافته/گرفتار^۴، آسیب‌پذیری نسبت به ضرر یا بیماری^۵، شکست^۶)، حوزه محدودیت‌های مختل شده^۷ (استحقاق/بزرگ‌منشی^۸، خویش‌داری و خود انضباطی ناکافی^۹)، حوزه دیگر جهت‌مندی^{۱۰} (اطاعت^{۱۱}، ایثار^{۱۲}، خود پذیرش جویی/ جلب توجه^{۱۳}) و حوزه گوش‌به‌زنگی / مهار بیش‌ازحد^{۱۴} (منفی‌گرایی و بدبینی^{۱۵}، بازداری هیجانی^{۱۶}، معیارهای سرسختانه/عیب‌جویی افراطی^{۱۷}، تنبیه^{۱۸}).

این طرح‌واره‌های ناسازگارانه، خود را در آسیب‌شناسی ذهنی درون فرد به‌عنوان سوءتفاهم، نگرش تحریف‌شده، پیش‌فرض‌های اشتباه و اهداف یا انتظارات غیرمنطقی جلوه می‌دهند (ژانگ و هی^{۱۹}، ۲۰۱۰). بر اساس تحقیقات مرادبان و همکاران، طرح‌واره‌های بی‌اعتمادی، آسیب‌پذیری پیش‌بینی‌کننده‌های مهم اضطراب و استرس هستند (مرادبان، عبادی، سعیدی و آسیایی، ۱۳۹۲). کالوت^{۲۰} در پژوهش خود، رابطه معناداری بین علائم اختلالات عاطفی (افسردگی، اضطراب و استرس) و طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه پیدا کرد، استرس نیز بیشتر با طرح‌واره‌ها در ارتباط است، با آسیب‌پذیری همراه باشد (شهامت، ۱۳۹۰)، همچنین در یک تحقیق دریافت که طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با علائم استرس، اضطراب و افسردگی ارتباط معنی‌داری دارد. بر اساس پژوهش گونزالز^{۲۱} (۲۰۱۵)، طرح‌واره‌های بی‌اعتمادی، آسیب‌پذیری و عدم کنترل کافی در خود انضباط دهی از پیش‌بینی‌کننده‌های مهم استرس هستند.

مشکلات سلامت روان در کودکان خردسال ارتباط نزدیکی با عوامل منفی یک محیط خانوادگی نامطلوب برای کودک دارد. نقش عمده در شکل‌گیری خانواده نامرغوب به سبک‌های مقابله ناسازگار مادر تعلق دارد. نتایج پژوهش حاکی از نقش ناکارآمد الگوهای مقابله مادران در ارتباط با سبک‌های فرزند پروری برای سلامت روان فرزندان‌شان است (نیکلو، بارونوا و پاتونوا^{۲۲}، ۲۰۱۶). استرس دریافت شده توسط والدین

1. Defectiveness / Shame
2. Impaired autonomy and Performance
3. Dependence/incompetence
4. Enmeshment/underdeveloped self
5. Vulnerability to harm or illness
6. Failure to Achieve
7. Impaired Limits
8. Entitlement/grandiosity
9. Insufficient self-control/self-discipline
10. Other Directedness
11. Subjugation
12. Self-sacrifice
13. Approval-seeking/recognition-seeking
14. Over-vigilance/Inhibition
15. Negativity/pessimism
16. emotional inhibition
17. Unrelenting standards /hyper-criticalness
24. Punitiveness.
19. Zhang H, He L
20. Calvete
21. Gonzalez, Calvete Zumalde E, Orue Sola
22. Nikolaev E, Baranova E, Petunova S

ممکن است سازگاری آن‌ها را در مراقبت از کودکان تحت تاثیر قرار بدهد. نتایج مطالعات نشان می‌دهد که وجود عوامل استرس‌زا در زندگی مادران بر سلامت جسمی و روانی فرزندان نشان تاثیر منفی می‌گذارد (سافدار، ۲۰۰۶). همان‌طور که اشاره شد شیوع کرونا و ویروس جدید شرایط بحرانی را بر جو جامعه حاکم نموده است که این شرایط استرس‌زا به‌طور مستقیم و غیرمستقیم منجر به محدودیت‌هایی در کیفیت زندگی، وضعیت فیزیکی و هیجانی کودکان می‌شود و تلاش‌های زیادی لازم است تا این شرایط اضطراری به‌طور مؤثر مورد بررسی قرار گیرد و از عواقب طولانی‌مدت در کودکان جلوگیری شود. در حالت قرنطینه خانگی، والدین اغلب نزدیک‌ترین و بهترین منبع حمایتی برای کودکان هستند؛ بنابراین بررسی ویژگی‌های مادران و راهبردهای مقابله‌ای آن‌ها برای این بحران می‌تواند کلید شناسایی برخی از مشکلات جسمی، روانی و هیجانی کودکان در انزوای طولانی مدت باشد.

روش‌شناسی پژوهش

روش این تحقیق توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه‌ی آماری پژوهش شامل مادران ایرانی دارای کودکان ۱ تا ۶ سال در اردیبهشت سال ۱۳۹۹ که کاربر اینترنت بودند، است حجم نمونه‌ی آماری با روش نمونه‌گیری در دسترس ۳۲۵ نفر تعیین شد. با توجه به شرایط بحرانی کشور و طرح فاصله‌گذاری اجتماعی حاکم بر جامعه پرسشنامه‌ها به شیوه آنلاین طراحی و در شبکه‌های مجازی پخش شدند. معیارهای ورود به پژوهش عبارت بودند از: عدم ابتلا به کرونا، داوطلب شرکت در پژوهش؛ پاسخگویی کامل به پرسشنامه‌های پژوهش و نداشتن اختلالات حاد روان‌شناختی. برای رعایت ملاحظات اخلاقی پژوهش، ضمن بیان هدف کلی پژوهش از نظر محرمانه ماندن اطلاعات به آزمودنی‌ها اطمینان داده شد. پس از تکمیل آزمون‌ها سرانجام داده‌ها با روش تحلیل مسیر و با استفاده از نرم‌افزار لیزرل تحلیل شد.

ابزارهای پژوهش

پرسشنامه سبک‌های مقابله با استرس اندلر و پارکر^۲ (CISS)

این پرسش‌نامه که توسط اندلر و پارکر در سال ۱۹۹۰ ساخته شده است و شامل ۴۸ ماده است که سه راهبرد مقابله‌ای را اندازه‌گیری می‌کند: مقابله مسئله‌مدار، مقابله هیجان‌مدار و مقابله اجتنابی و هر مقوله شامل ۱۶ ماده است، هر ماده به‌وسیله‌ی پنج‌گزینه لیکرت از هرگز (۱) تا همیشه (۵) درجه‌بندی شده است. شیوه رویارویی مسلط فرد با توجه به نمره‌ای است که در آزمون کسب می‌کند و آن سبک مقابله‌ای که بالاترین نمره را کسب کند، به‌عنوان سبک مقابله‌ای مسلط فرد در نظر گرفته می‌شود. در نمونه اصلی مقیاس، اندلر و پارکر ضریب همسانی درونی پرسشنامه را ۰.۹۲٪ گزارش کردند. این ضریب در مقیاس مسئله‌مدار ۰.۹۲٪، در

^۱ . Safdar, Q.

^۲ .Coping Inventory for Stressful Situation

هیجان‌مدار ۸۲٪ و در مقابله اجتنابی ۸۵٪ گزارش شده است همچنین روایی و اعتبار آن را در دو مقیاس بزرگسالان و نوجوانان را در سطح بسیار بالا گزارش نمودند که قابل استفاده برای بزرگسالان، دانشجویان، نوجوانان و بیماران روانی است (جانسون و مندوزا، ۲۰۱۸). در ایران نیز در پژوهش قریشی راد (۱۳۸۹) آلفای کرونباخ آن را برای کل مقیاس ۰/۸۳ و برای خرده مقیاس‌های مسئله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتنابی به ترتیب ۰/۸۶، ۰/۸۱، ۰/۷۹ محاسبه شد. در این پژوهش نیز آلفای کرونباخ برای کل مقیاس ۰/۹۰ و برای خرده مقیاس‌ها به ترتیب ۰/۸۹، ۰/۸۵، ۰/۸۰ به دست آمد.

پرسشنامه کیفیت زندگی کودکان ۱ تا ۶ سال (TAPQOL)^۱

پرسشنامه بررسی کیفیت زندگی کودکان پیش از دبستان برای اولین بار در سال ۲۰۰۰ در کشور هلند توسط فکس و همکاران طراحی شد. این پرسشنامه ۴۳ عبارت دارد و شامل دو قسمت یک‌بخشی و دوبخشی است. در قسمت یک‌بخشی هر سوال شامل یک بخش است و در دوبخشی در صورت پاسخ مثبت به بخش اول سوال به بخش دوم نیز پاسخ داده می‌شود در غیر این صورت اگر پاسخ بخش اول هرگز باشد نیاز به پاسخگویی بخش دوم سوال ندارد. در سوالات دوبخشی از ۰ تا ۴ است و سوالات ۲۴-۲۵-۲۶-۳۰-۳۱-۳۲-۳۳ و ۳۵ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند (جایا کود و سنراث^۲، ۲۰۱۸). این پرسشنامه شامل چهار خرده مقیاس عملکرد فیزیکی، عملکرد اجتماعی، عملکرد شناختی و عملکرد هیجانی است. عملکرد فیزیکی شامل مشکلات معده، پوست، ریه، خوابیدن، اشتها و عملکرد حرکتی است. عملکرد اجتماعی شامل مشکلات رفتاری و اجتماعی است. عملکرد شناختی شامل ارتباطات و عملکرد هیجانی شامل هیجانی مثبت، اضطراب و نشاط است. حداقل نمره صفر و حداکثر نمره ۱۳۴ است و نمرات بالاتر نشان‌دهنده کیفیت زندگی بهتر است. در کلمبیا برای بررسی روایی این ابزار تحقیقی صورت گرفت و در نتیجه روایی صوری آن تایید شد همچنین پایایی این ابزار ۰/۷۸ تعیین شد برای محاسبه همسانی درونی از آلفای کرونباخ استفاده شد و دامنه ضرایب آلفای کرونباخ بین ۰/۶۰ تا ۰/۷۴ برآورد شد. در ایران رحیمی، فداکار، تبری و کاظم نژاد (۱۳۹۲) برای تعیین روایی محتوا این ابزار را در اختیار ۱۵ تن متخصصین قراردادند و نمره این بین ۰/۸ تا ۱ به دست آمد. پایایی پرسشنامه به وسیله آلفای کرونباخ ۸۹ کودک در استان فارس بین ۰/۷۰ تا ۰/۹۵ به دست آمد. در این پژوهش نیز ضرایب آلفای کرونباخ برای کل مقیاس کیفیت زندگی ۰/۸۶ و برای عملکرد فیزیکی و هیجانی به ترتیب ۰/۸۳ و ۰/۸۹ محاسبه شد.

۱. TNO-AZL Preschool Children Quality of Life Questionnaire

۲. Jayakod H, Senarath U, Attygalle D

پرسشنامه طرح‌واره ناسازگار اولیه یانگ (YSQ-SF)^۱

این پرسشنامه ابزاری خود گزارش‌دهی برای سنجش طرح‌واره‌ها است که فرد بر اساس توصیف هر جمله خودش را در یک مقیاس لیکرت شش درجه‌ای می‌سنجد. فرم کوتاه این پرسشنامه ۷۵ سوالی در این مطالعه مورد استفاده قرار گرفته است که ۱۵ طرح‌واره را در ۵ مقوله کلی می‌سنجد. نتایج اولین مطالعه جامع راجع به ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه طرح‌واره، نشان داد که برای هر طرح‌واره ناسازگار اولیه، ضریب آلفایی از ۰/۸۳ برای طرح‌واره (خود تحول نیافته/ گرفتار) تا ۰/۹۶ برای طرح‌واره (نقص/ شرم) به دست آمد پایایی مقیاس YSQ-SF را به وسیله‌ی آلفای کرونباخ برای همه‌ی مقیاس‌ها در دامنه‌ی ۰/۶۰ تا ۰/۹۰ و ثبات درونی این پرسشنامه را ۰/۹۴ گزارش کرده است (شهریاری و همکاران، ۲۰۱۴). در این پژوهش نیز آلفای کرونباخ برای نمره کل مقیاس ۰/۹۶ و برای زیر مقیاس‌های رهاسدگی و بی‌اعتمادی ۰/۷۷ و ۰/۶۸ محاسبه شد.

یافته‌ها

شرکت‌کنندگان پژوهش شامل ۳۲۵ مادر که با میانگین سنی ۳۱/۴۴ و انحراف معیار ۴/۰۴ بودند. مادران پرسشنامه‌ها را تکمیل نمودند، میانگین سنی کودکان ۳/۵۸ با انحراف معیار ۱/۸۲ بود. در ادامه همبستگی بین متغیرهای پژوهش ارائه می‌شود.

جدول ۱. ضرایب همبستگی بین متغیرهای پژوهش

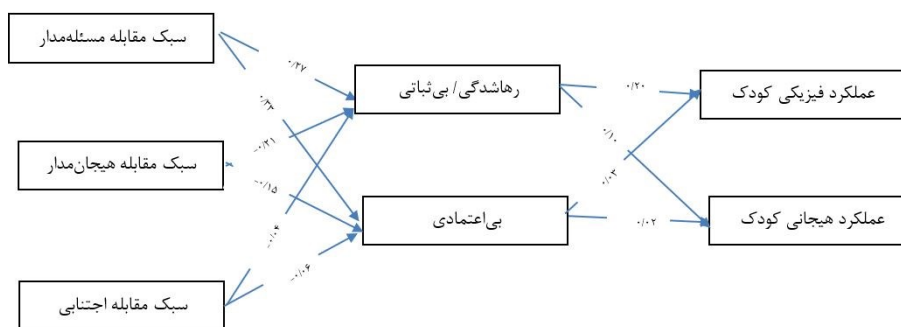
متغیر	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
۱. مسئله مدار							
۲. هیجان مدار	**/۷۸						
۳. اجتنابی	**/۷۵	**/۷۴					
۴. رهاسدگی	**/۱۵	-/۰۶	۰/۰۰				
۵. بی‌اعتمادی	**/۳۶	۰/۱۳	**/۱۶	**/۳۲			
۶. عملکرد فیزیکی	**/۳۵	**/۱۸	**/۱۴	**/۲۴	**/۲۳		
۷. عملکرد هیجانی	**/۳۹	**/۲۸	**/۲۵	۰/۰۸	**/۲۱	**/۲۹	۱

در جدول ۱ مشاهده می‌شود، بین سبک‌های مقابله‌ای مادر و عملکرد فیزیکی و هیجانی همبستگی معناداری وجود دارد و بیشترین همبستگی بین سبک مقابله‌ای مسئله مدار مادر و عملکرد هیجانی کودک است (۰/۳۹). همچنین بین طرح‌واره‌ای رهاسدگی و بی‌اعتمادی در مادر با عملکرد فیزیکی همبستگی معنی‌داری وجود دارد. جهت بررسی رابطه سبک‌های مقابله‌ای مادر بر عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان در دوران بحران کرونا با میانجی‌گری طرح‌واره‌های ناسازگار رهاسدگی/ بی‌ثباتی و بی‌اعتمادی مادر از روش تحلیل مسیر استفاده شد. قبل از آزمون مدل ابتدا مفروضه‌های هم خطی بودن متغیرها و استقلال خطاها مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که شاخص تحمل برای تمام متغیرهای پیش‌بین کوچک‌تر از ۰/۹۰،

^۱. Young-schema questionnaire (short-form)

شاخص تورم واریانس کوچک‌تر از $1/63$ و همچنین مقدار شاخص دوربین واتسون که به‌منظور بررسی مفروضه استقلال خطا اجرا شد، $2/75$ بود. نظر به اینکه اگر شاخص تحمل کوچک‌تر از یک، شاخص تورم کوچک‌تر از ده و مقدار آزمون دوربین واتسون کوچک‌تر از چهار باشد، می‌توان گفت که از مفروضه‌ها تخطی صورت نگرفته است؛ بنابراین با توجه به شاخص‌های به‌دست‌آمده، می‌توان نتیجه گرفت که شرایط آزمون رعایت شده است؛ بنابراین به‌منظور آزمون مدل موردنظر، یعنی بررسی نقش سبک‌های مقابله‌ای مادر در عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان ۱ تا ۶ سال از طریق میانجی‌گری طرح‌واره‌های رهاشدگی و بی‌اعتمادی مادر از روش تحلیل مسیر استفاده شد.

شکل ۱. اثرات موجود، ضرایب مسیر در الگوی پیشنهادی

در جدول زیر شاخص‌های نیکویی برازش الگوی پیشنهادی ارائه شده است. برای بررسی برازش مدل‌های عاملی از شاخص‌های زیر استفاده شده است.

جدول ۲. شاخص‌های نیکویی برازش الگوی پیشنهادی

IFI	CFI	NFI	GFI	RMSEA	χ^2/df	df	χ^2
۰/۹۵	۰/۹۶	۰/۹۵	۰/۹۶	۰/۱۰	۵/۳۶	۹	۴۸/۳۲

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، مقادیر IFI، CFI، NFI، GFI بالاتر از $0/90$ است، مقادیر بالای $0/9$ نشان‌دهنده پذیرش مدل و مقادیر بالای $0/95$ نشان از برازش خوب مدل دارد که نشان‌دهنده برازش مطلوب مدل است. RMSEA که جزء اصلی‌ترین شاخص‌های برازش مدل است. برای برازش مطلوب مدل ارزش RMSEA باید کوچک‌تر از $0/1$ باشد؛ بنابراین برازش مدل نظری مفروض در این پژوهش مورد تایید قرار گرفت. به عبارتی نتایج نشان داد که سبک‌های مقابله‌ای مادر از طریق طرح‌واره‌های رهاشدگی و بی‌اعتمادی‌اش می‌توانست به‌طور معناداری عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان ۱ تا ۶ ساله را پیش‌بینی کند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر بررسی نقش سبک‌های مقابله‌ای مادر بر عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان ۱ تا ۶ ساله در ایام کرونا با میانجی‌گری طرح‌واره‌های ناسازگار رهایی و بی‌اعتمادی مادر بود. بر اساس نتایج حاصل از تحلیل‌ها مدل مفروض تایید شد و سبک‌های مقابله‌ای مادر با میانجی‌گری طرح‌واره‌های رهایی و بی‌اعتمادی قادر به پیش‌بینی عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان است. به عبارت دیگر در دوران بحران کرونا، سبک‌های مقابله‌ای مادر در برابر این بحران با میانجی‌گری طرح‌واره‌های رهایی و بی‌اعتمادی تاثیر معناداری بر عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان ۱ تا ۶ ساله ایجاد می‌کند. این نتایج همسو با نتایج پژوهش‌های کلارک و همکاران (۲۰۲۰)، پلارد (۲۰۱۷)، پارک (۲۰۲۰)، سوانی (۲۰۱۲)، هاون و همکاران (۲۰۰۵)، وایز (۲۰۰۳) و خاوری، امیری مجد و قمری (۱۳۹۳)، عطادخت، دانشور، فتحی و سلیمانی (۱۳۹۳) است که رابطه بین سبک‌های مقابله‌ای مادر را در پیش‌بینی مشکلات رفتاری و سلامت روان کودکان نشان دادند.

نتایج در این پژوهش نقش سبک‌های مقابله‌ای مادر را بر عملکرد فیزیکی و هیجانی کودک، با میانجی‌گری طرح‌واره‌های رهایی و بی‌اعتمادی مادر تایید کرد. مادر به‌عنوان مهم‌ترین فرد در سیستم حمایتی کودک می‌تواند تنش و اضطرابش را به کودک انتقال دهد. شیوع ویروس کرونا در جهان، چالش‌های زیادی را برای مردم ایجاد کرده است. بحران کرونا ویروس، در قالب خطری تمام‌عیار، نه تنها به این خاطر که تهدید مرگبار دارد بلکه بیشتر به این دلیل که راه‌های هجوم این تهدید و شیوه‌های دفاع در برابر آن نامشخص است (روث^۱، ۲۰۲۰). تاثیر این بحران بر مادر مثل هر تنش دیگری تا حد زیادی به ارزیابی شناختی او از مشکل و منابعی که برای کنار آمدن (مقابله) با آن در دسترس دارد، بستگی دارد (اتکینسون و همکاران، ۱۳۸۰).

در پژوهشی که توسط وایز، سالیوان و دیاموند^۲ (۲۰۰۳)، در ارتباط با تئیدی والدین و کنش‌وری سازشی کودکان با ناتوانی‌های تحولی صورت گرفت نتایج نشان داد که بین تئیدی والدین و رفتار سازشی کودکان رابطه وجود دارد سطوح پایین کنش‌وری سازشی پیش‌بینی کننده سطوح بالاتر تئیدی بوده است. همان‌طور که در جدول ضرایب همبستگی مشاهده شد، سبک‌های مقابله‌ای مادر با میزان عملکرد فیزیکی و هیجانی کودک در ایام بحران کرونا رابطه معناداری دارد. سبک‌های مقابله‌ای به راهبردهای شناختی و رفتاری افراد برای جلوگیری، مدیریت و کاهش استرس به کار می‌رود. این نتایج همسو با نتایج آلتیر و فن کلگ^۳ (۲۰۰۹) و افشاری و همکاران (۱۳۸۵) همسو است. نتایج پژوهش نشان داد که والدینی که از سبک مقابله‌ای اجتناب مدار استفاده می‌کنند در مقابل مشکلات کودک سازگاری کمتری دارند و این نبود پذیرش باعث کاهش کیفیت زندگی در کودک می‌شود.

با شروع بحران ویروس کرونا و اضطراب‌ها و نگرانی‌هایی برای مبتلا شدن اطرافیان و نزدیکان پیش می‌آید و شرایط منفی و مشکل‌سازی که باید روابط محدود گردد و فاصله‌گذاری‌های اجتماعی رعایت شود،

¹ . Ruth M

² . Weiss JA, Sullivan A, Diamond T

³ . Altieri MJ, Von Kluge S

باعث استفاده از راهبردهای اجتناب مدار و استفاده نکردن از رویکردهای منطقی و عقلانی در مواجهه با بحران است که در مجموع این عوامل موجب به خطر افتادن سلامت روانی مادران و افزایش فشارهای روانی ناشی از آن بر سلامت جسمی و روانی کودکان ۱ تا ۶ سال می‌شود. همان‌طور که سلیمی، رمضان، خوانکی و امیری (۱۳۸۸) نشان داده‌اند، بازخوردهای غیرمنطقی مادران با مشکلات رفتاری کودکانشان رابطه معنی‌داری دارد. بازخوردهای ناکارآمد، معیارهای انعطاف‌ناپذیر و کمال‌گرایانه‌ای هستند که فرد برای خود و دیگران به کار می‌برد. از آنجاکه این بازخوردها انعطاف‌ناپذیر، افراطی و مقاوم در برابر تغییر است ناکارآمد و آسیب‌زاست (نیکوگفتار و میرزایی، ۱۳۹۷). همچنین نتایج نشانگر آن است که حیطه‌های طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه شامل رهاشدگی و بی‌اعتمادی در مادر به‌عنوان متغیر میانجی با عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان مرتبط هستند. این نتایج همسو با نتایج دوینیتا و ماریا^۱ (۲۰۱۵) و امیری پیچا کلایی و همکاران (۱۳۹۱) است که در نتایج پژوهش‌های خود به نقش طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه در بروز اختلالات کودک پرداخته‌اند. طرح‌واره‌ها به دلیل ارضا نشدن نیازهای هیجانی در دوران کودکی به وجود می‌آیند و در واقع وقتی که مادران در خود طرح‌واره ناسازگار اولیه مانند رهاشدگی یا بی‌اعتمادی را پرورش داده باشند، چون طرح‌واره بالاترین سطح تعمیم‌یافته شناخت است که تاثیری عمیق و قدرتمند در شناخت‌واره‌ها و هیجان فرد دارد، سبب می‌شود که مادر با همان هیجان‌ات و شناخت‌واره‌های خود به فرزندپروری بپردازد و اگر بحران و تنشی مانند بحران کرونا را تجربه می‌کند، آن‌ها را از طریق ارتباط با فرزند به کودک خود انتقال می‌دهد. طبق نتایج پژوهش این امر می‌تواند کودک را مستعد ابتلا به مشکلات فیزیکی و هیجانی کند.

در مجموع با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، مادران آگاهانه یا ناآگاهانه کودکان خود را از طریق شناخت‌ها و بازخوردهای خود تحت تاثیر قرار می‌دهند و وقتی این شناخت‌ها و رفتارهای ناخوشایند و تحریف شده باشد به هیجان‌ات منفی و کاهش عملکرد جسمی و هیجانی در کودک منجر می‌شود. نتایج این پژوهش در تدوین برنامه‌های آموزشی و مداخله‌ای با تمرکز بر مادران برای افزایش کیفیت زندگی در کودکان کاربرد دارد. این پژوهش نیز با محدودیت‌هایی مواجه بود که می‌توان به استفاده از ابزارهای خودسنجی اشاره کرد که توسط مادر تکمیل شده است. همچنین پژوهش حاضر از نوع همبستگی بود که امکان رابطه‌ی علت و معلولی صریح وجود نداشت.

با توجه به یافته‌های پژوهش در ایام شیوع ویروس کرونا، عملکرد فیزیکی و هیجانی کودکان ۱ تا ۶ ساله با سبک‌های مقابله‌ای و طرح‌واره‌های رهاشدگی و بی‌اعتمادی در مادر مرتبط است و مهم است که متخصصان بالینی به‌عنوان پیشگیری اولیه در امور مربوط به مشاوره و روان‌درمانی به این یافته توجه نمایند. پیشنهاد می‌شود که به سایر متغیرهای مرتبط با مادر که بر کیفیت زندگی کودکان تاثیر دارد پرداخته شود تا در جهت بهبود کیفیت زندگی کودک، برنامه و مداخله‌هایی با استفاده از این یافته تدوین شود و چون در حال

^۱. Doinita & Maria

حاضر حجم تنش موجود در جهان بالاست در ستادهای کرونا باید به اولویت برنامه‌های بهداشت روانی تمرکز ویژه صورت پذیرد.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه با رعایت کدهای اخلاقی انجام پژوهش‌های انسانی انجام شد.
حمایت مالی: مطالعه حاضر حاصل تحت حمایت مالی هیچ سازمان و نهادی نبوده است.
سهم نویسندگان: نویسنده اول در تمامی مراحل مقاله را مطالعه، بازبینی و مرور نقادانه مقاله همکاری داشت و در تکمیل ایده پژوهشی همکاری داشت، نویسنده دوم ارائه ایده پژوهشی، مسئولیت طراحی و انجام پژوهش، جمع‌آوری داده‌ها و نگارش بخشی از مقاله و نویسنده سوم مراحل انجام پژوهش از قبیل تدوین پژوهش، آنالیز و تحلیل داده‌ها و نگارش بخشی دیگر از مقاله را بر عهده داشتند.
تضاد منافع: این پژوهش به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم هیچ‌گونه تعارض منافی ندارد.
تشکر و قدردانی: بدین وسیله، از مادرانی که در این پژوهش ما را یاری کرده و با اقتداری بی‌نظیر از کودکان این مرزوبوم حمایت می‌کنند، صمیمانه سپاسگزاریم.

منابع فارسی

- افشاری، رامین؛ خوشایبی، کتابون؛ پوراعتماد، حمیدرضا و مرادی، شهرام. (۱۳۸۵). بررسی راهبردهای مقابله ای و سلامت روان در مادران کودکان انیستیک. خانواده پژوهی، ۲(۷)، ۲۸۵-۲۹۲. [\[Link\]](#)
- امیری پیچاکلابی، احمد؛ خانجانی، زینب؛ پورشریفی، حمید؛ عظیمی، زینب؛ فهیمی، صمد؛ اکبری، ابراهیم؛ محمودعلیلو، مجید؛ قاسم‌پور، عبدالله. (۱۳۹۱). بررسی مقدماتی علل تداوم نشانگان بالینی شکست عاطفی دانشجویان با تاکید بر سبک‌های دلبستگی و طرحواره‌های ناسازگار اولیه. اندیشه و رفتار در روانشناسی بالینی (اندیشه و رفتار)، ۶(۲۳)، ۲۱-۳۰. [\[Link\]](#)
- اوروجی اقدم، زهرا؛ عطادخت، اکبر و بشرپور، سجاد. (۱۳۹۹). اثربخشی بازی درمانی مبتنی بر ارتباط والد-کودک بر کیفیت زندگی کودکان پیش دبستانی. فصلنامه مدیریت ارتقای سلامت، ۹(۳)، ۱-۹. [\[Link\]](#)
- عطادخت، اکبر؛ دانشور، سمیه؛ فتحی گیلارلو، مهناز و سلیمانی، اسماعیل. (۱۳۹۴). پروفایل آشفتگی روانشناختی مادران و افسردگی، اضطراب و استرس نوجوانان شهر اردبیل در سال ۱۳۹۳. مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، ۱۴(۷)، ۵۴۹-۵۶۰. [\[Link\]](#)
- خاوری، رویا؛ امیری مجد، مجتبی و قمری، محمد. (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش برنامه فرزندپروری مثبت در بهبود کیفیت زندگی کودکان پیش دبستانی، علوم روانشناسی، ۱۳(۴۹)، ۸-۱۱. [\[Link\]](#)
- رحیمی، شعله؛ فداکار، کلثوم؛ تبری، رسول و کاظم نژاد، احسان. (۱۳۹۲). بررسی ارتباط سلامت عمومی مادران با کیفیت زندگی کودکان مبتلا به سرطان. حیات، ۱۹(۲)، ۹۳-۱۰۸. [\[Link\]](#)

رضا پور میرصالح، ی؛ ریحانی کیوی، ش. (۱۳۸۹). مذهب‌گرایی، سبک‌های مقابله با استرس و ابعاد شخصیت به عنوان متغیرهای پیش‌بینی‌کننده سلامت عمومی در دانشجویان. فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۱۸-۱۳۸.

[Link]

زینالی، شیرین؛ مظاهری، محمدعلی؛ صادقی، منصوره‌سادات و جباری، مهسا. (۱۳۹۰). رابطه دلبستگی مادر کودک و ویژگی‌های روانی مادران با مشکلات غذاخوردن در کودکان. روانشناسی تحولی: روانشناسان ایرانی.

[Link]. ۵۵-۵۹، (۲۹)۸

سلیمی، حسن؛ رضوانی، آسیه؛ خوانکی، زهره و امیری، ماندانا. (۱۳۸۸). رابطه بین باورهای غیرمنطقی مادران و مشکلات رفتاری دبیرستان دخترانشان. روانشناسی کاربردی، ۱ (۹)، ۴۵-۵۶. [Link]

شیوندی، ک؛ حسونند، ف. (۱۳۹۹). تدوین مدل پیامدهای روان‌شناختی اضطراب ناشی از اپیدمی کرونا و ویروس و بررسی نقش میانجی‌گری سلامت معنوی. فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱-۳۶. [Link]

قریشی راد، فخرالسادات. (۱۳۸۹). اعتباریابی مقیاس مقابله با موقعیت‌های استرس، اندلر و پارکر. علوم رفتاری، ۴ (۱)، ص ۷-۱. [Link]

نیکوگفتار، منصوره و میرزایی، فاطمه. (۱۳۹۷). تحلیل کانونی رابطه بین بازخورد ناکارآمد مادران با خودکارآمدی و سبک‌های مقابله‌ای. روانشناسی تحولی، ۱۵ (۵۸)، ۲۰۵-۲۱۲. [Link]

References

- Afshari R. (2005). *Coping Strategies and Mental Health of Mothers of autistic children [Thesis for PHD in general psychology]*. [Tehran, Iran]: University of Rehabilitation Sciences and Social Welfare, 101-112. [text in Persian]. [Link]
- Altieri MJ, Von Kluge S. (2009). Family functioning and coping behaviors in parents of children with autism. *Journal of child and Family Studies*, 18(1), 83-92. [Link]
- Amiri Pichaklaei A, Khanjani Z, Poursharifi H, Azimi Z, Fahimi S, Akbari E, Mahmoud Alilou M, and Ghasempour A. (2012). Preliminary study of the causes of persistence of clinical symptoms of emotional failure Students with emphasis on attachment styles and early maladaptive schemas. *Quarterly Journal of Thought and Behavior*. 6(23): 21-30. [text in Persian]. [Link]
- Atadokht, A, Daneshvar, S, Fathi Gilarlou, M., & Soleymanyi I. (2015). The Psychological Distress Profile of Mothers and Adolescents' Depression, Anxiety and Stress in Ardabil in 2014. *Journal of Rafsanjan University of Medical Sciences*, 14(7), 549-560. [text in Persian] [Link]
- Bo, H. X., Li, W., Yang, Y., Wang, Y., Zhang, Q., Cheung, T., Wu, X., & Xiang, Y. T. (2021). Posttraumatic stress symptoms and attitude toward crisis mental health services among clinically stable patients with COVID-19 in China. *Psychological medicine*, 51(6), 1052-1053. [Link]

- Brazendale K, Beets MW, Weaver RG, et al. (2017). Understanding differences between summer vs. school obesogenic behaviors of children: the structured days hypothesis. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 14(2), 100-108. [\[Link\]](#)
- Brooks, Sam & Webster, Rebecca & Smith, Louise & Woodland, Lisa & Wessely, Simon & Greenberg, Neil & Rubin, Gideon. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*. 395. [\[Link\]](#)
- Calvete E, Estevez A, Lopez de Arroyabe E, Ruiz P. (2005). The schema questionnaire-short form: Structure and relationship with automatic thoughts and symptoms of affective disorders. *European Journal of Psychological Assessment*, 21:90-9.23. [\[Link\]](#)
- Chung, G., Lanier, P., & Wong, P. (2020). Mediating Effects of Parental Stress on Harsh Parenting and Parent-Child Relationship during Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, 1–12. [\[Link\]](#)
- Clark, H., Coll-Seck, A. M., Banerjee, A., Peterson, S., Dalglis, S. L., Ameratunga, S., ... & Costello, A. (2020). A future for the world's children? A WHO–UNICEF–Lancet Commission. *The Lancet*, 395(10224), 605-658. [\[Link\]](#)
- Cohan S. L., Jang K. L. & Stein M. B. (2006). Confirmatory factor analysis of a Short Form of the CopingInventory for Stressful Situations. *Journal of Clinical Psychology*, 62, 273–83. [\[Link\]](#)
- Dabrowska-Zimakowska, Anna & Pisula, Ewa. (2010). Parenting stress and coping styles in mothers and fathers of pre-school children with autism and Down syndrome. *Journal of intellectual disability Research*, 54(2), 66-80. [\[Link\]](#)
- Doinita, N. E., & Maria, N. D. (2015). Attachment and parenting style. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 203, 199-204. [\[Link\]](#)
- Gerst-Emerson, K., & Jayawardhana, J. (2015). Loneliness as a public health issue: the impact of loneliness on health care utilization among older adults. *American Journal of Public Health*, 105(5), 1013–1019. [\[Link\]](#)
- Ghoreyshi Rad, F. (2010). Validation of Endler & Parker coping scale of stressful situations. *International Journal of Behavioral Sciences*. 4(1): 1-7. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Ginsburg GS, Schlosberg MC. (2002). Family-based treatment of childhood anxiety disorders. *International Review of Psychiatry*, 14, 143-154. [\[Link\]](#)
- Gonzalez Diez Z, Calvete Zumalde E, Orue Sola I.(2015). Early maladaptive schemas and social anxiety: The moderating effect of avoidant vs. overcompensation coping. *European Psychiatry*, 27:1, 87-96. [\[Link\]](#)
- Gorbalenya AE. (2020). Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus–The species and its viruses, a statement of the Coronavirus Study Group. *bioRxiv*, doi:<https://doi.org/10.1101/2020.02.07.937862>. [\[Link\]](#)

- Han J.W., Lee H. (2018). Effects of parenting stress and controlling parenting attitudes on problem behaviors of preschool children: latent growth model analysis. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 48, 109–121. [\[Link\]](#)
- Hoven C.W., Duarte C.S., Lucas C.P., Wu P., Mandell D.J., Goodwin R.D. (2005). Psychopathology among New York City public school children 6 months after September. *Archives Of General Psychiatry*, 62, 545–552. [\[Link\]](#)
- Jayakod H, Senarath U, Attygalle D. (2018). Health related quality of life instrument for preschool aged children in Sri Lanka: validation study. *Journal of the postgraduate Institute of Medicine*, 5 (1), 1-12. [\[Link\]](#)
- Jenson WR, Olympia D, Farley M, Clark E. (2004). Positive psychology and externalizing students in a sea of negativity. *Psychology Schools*, 41(1), 67-79. [\[Link\]](#)
- Jiao WY, Wang LN, Liu J, et al. (2020). Behavioral and Emotional Disorders in Children during the COVID-19 Epidemic. *The Journal of Pediatrics*, 2(21), 264-266. [\[Link\]](#)
- Johnson, E., & Mendoza, S. (2018). Care-giving Coping Strategies Among Mothers with Chronically Ill Children. *Journal of Social Service Research*, 3(44), 400-413. [\[Link\]](#)
- Khavari R, Amiri Majd M, Ghamari M.(2014). Effectiveness of Group Positive Parenting Program Training on Improving the Quality of Life of Preschool Children. *Journal of Psychological Sciences*. 13(49): 8. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Lai, C. C., Shih, T. P., Ko, W. C., Tang, H. J., & Hsueh, P. R. (2020). Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and coronavirus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 55(3), 105924. [\[Link\]](#)
- Li S, WangY, Zhao N, Zhu T. (2020). The Impact of COVID-19 Epidemic Declaration on Psychological Consequences. *A Study on Active Weibo Users*, 17(6), 151-162. [\[Link\]](#)
- Mairet K, Boag S, Warburton W. (2014). How important is temperament? The relationship between coping styles, early maladaptive schemas and social anxiety. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*. 14(2): 170- 190. [\[Link\]](#)
- Marazziti, D., Pozza, A., Di Giuseppe, M., & Conversano, C. (2020). The psychosocial impact of COVID-19 pandemic in Italy: A lesson for mental health prevention in the first severely hit European country. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(5), 531. [\[Link\]](#)
- Moradyan S, Ebadi A, Saeid Y, Asiabi M.(2013). Hospital anxiety and depression in patients with coronary artery disease. *Iranian Journal of Psychiatric Nursing*, 1, 54-61.22. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Niko goftar, M., & Mirzaei F. (2018). Focal analysis of the relationship between mothers' dysfunctional feedback and self-efficacy and coping styles. *Psychology of Transformation*, 58, 205-221. [text in Persian]. [\[Link\]](#)

- Nikolaev E, Baranova E, Petunova S. (2016). Mental Health Problems in Young Children: The Role of Mothers' Coping and Parenting Styles and Characteristics of Family Functioning. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 23(3), 94-9. [\[Link\]](#)
- Orouji aghdam Z, Atadokht A, Basharpour S. (2020). The Effectiveness of Parent-Child Relationship-Based Game Therapy on Quality of Life in Preschool Children. *Journal of Health Promotion Management*, 9 (3):1-9. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Ostberg M, Hagekull B, Hagelin E. (2007). Stability and prediction of parenting stress. *Infant and Child Development*, 16(2), 207-23. [\[Link\]](#)
- Park, C. L., Russell, B. S., Fendrich, M., & Finkelstein-Fox, L. (2020) Americans' COVID-19 Stress, Coping, and Adherence to CDC Guidelines. *Journal of General Internal Medicine*, 35(8), 2296–2303. [\[Link\]](#)
- Park I., Oh S.M., Lee K.H., Kim S., Jeon J.E., Lee H.Y. (2020). The moderating effect of sleep disturbance on the association of stress with impulsivity and depressed mood. *Psychiatry Investigation*. doi: 10.30773/pi.2019.0181. [\[Link\]](#)
- Plourde A., Lavoie K.L., Raddatz C., Bacon S.L. (2017). Effects of acute psychological stress induced in laboratory on physiological responses in asthma populations: a systematic review. *Respiratory Medicine*, 12(7), 21–32. [\[Link\]](#)
- Rahimi SH, Fadakar Sughe K, Kazemnezhad Leyli E, Tabari R.(2015). Factors Associated with the Quality of Life of Minors with Cancer. *Comprehensive Nursing and Midwifery*. 24 (71): 30-39. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Reza pour mirsaleh, Y., Reyhani keyvi, S. (2010). Religiosity, Coping Styles and Personality Dimensions as Predictors of General Health of Students. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 1(1), 111-132. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Richter, L. (2005). The Importance of Caregiver-Child Interactions for the Survival and Healthy Development of Young Children: A Review. Geneva, Switzerland: Department of Child and Adolescent Health and Development. *World Health Organization*. [\[Link\]](#)
- Riley, J. (2007). Learning in the early years. In Riley. *J. Personal, Social and Emotional Development: Learning to be strong in the world of change*. (29-63) London: Sage. [\[Link\]](#)
- Ruth M.(2020). Psychoanalyzing the Coronavirus: This Is What Happens to Our Mind Under a Mortal Threat. Published online: https://www.ipa.world/IPA/en/News/corona_papers.aspx. [\[Link\]](#)
- Safdar, Q. (2006). Home school relationships: challenges for teachers and teachers in Pakistan. *Journal on School Educational Technology*, 2(2), 18-28. [\[Link\]](#)
- Salimi, H., Ramezani, A., Reading, Z., & Amiri, M. (2009). The relationship between mothers 'irrational beliefs and their girls' high school behavioral

- problems. *Journal of Applied Psychology*, 1(9): 45-56. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Sewani, S. (2012). Mother-child interaction and emotional development of a child: Exploring the connections. In Search of Relevance and Sustainability of Educational Change: An International Conference at Aga Khan University Institute for Educational Development, 1(3), 401-407. [\[Link\]](#)
- Shahamat F.(2010). Predicting general health symptoms (somatization, anxiety, depression) from early maladaptive schemas. *Journal of Psychology*, 5:103-24.21. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Sheivandi, K., Hasanvand, F. (2020). Developing a Model for the Psychological Consequences of Corona Epidemic Anxiety and studying the Mediating Role of Spiritual Health. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 11(42),1-36. [text in Persian] [\[Link\]](#)
- Sprang G, Silman M. (2013). Posttraumatic stress disorder in parents and youth after health-related disasters. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 7, 105–10. [\[Link\]](#)
- Wang G, Zhang J, Lam SP, et al. (2019). Ten-year secular trends in sleep/wake patterns in Shanghai and Hong Kong school-aged children: a tale of two cities. *Journal of Clinical Sleep Medicine*,15(10), 1495–502. [\[Link\]](#)
- Weiss JA, Sullivan A, Diamond T. (2003). Parent stress and adaptive functioning of individuals with developmental disabilities. *Journal of Developmental Disabilities*, 10(1), 129-36. [\[Link\]](#)
- Xiang YT, Yang Y, Li W, Zhang L, Zhang Q, Cheung T, et al. (2020). Timely mental health care for the 2019 novel coronavirus outbreak is urgently needed. *The lancet Psychiatry*, 7(3), 228-229. [\[Link\]](#)
- Young J, Klosko J, Weishaar E. (2010). Schema therapy: A practitioner's guide, Trans: Hamidpour, Andooz. Tehran, Arjmand Publication. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Zeinali, S., Mazeheri, M., Sadeghi, M., Jabari, M. (2011). The relationships of mother,s attachment to infant and mothers psychological characteristics to feeding problem in infants. *Developmental Psychology: Iranian Psychologists*, 8(29), 55-66. [text in Persian]. [\[Link\]](#)
- Zhang H, He L. Personality traits and life satisfaction: A Chinese case study. *Social Behavior and Personality*. 38(8): 1119-1122. 17. [\[Link\]](#)

Original Research

Challenges and Strategies for Social Empowerment of Women in the Quran and Hadiths

Zahra Rezazadeh Askari^{*1} , Hamidreza Hajibabaei² , Zeinab Samani³

¹. Assistant Professor, Faculty of Islamic Education and Thought, University of Tehran, Tehran, Iran.
(Corresponding Author) zasgari@ut.ac.ir

². Associate Professor, Faculty of Islamic Education and Thought, University of Tehran, Tehran, Iran.

³. Ph.D. Student lecturer in Islamic Education, University of Tehran, Tehran, Iran.

Background and purpose

The purpose of this study was to identify the challenges and barriers to the social empowerment of women in accordance with the creation and purpose of women's creation, from the perspective of the Quran and Islamic traditions.

The main issue is the importance of women's empowerment in development programs and implementing these projects in the cities and villages of Islamic Iran based on Western principles without considering Islamic tenets. In comparison, we can provide solutions for the social empowerment of women based on the new Islamic civilization through Islamic sources.

Most women have been left out from effective social presence for various reasons, and we believe that the women's role in this historical oppression of women has not been less than that of men. The basis for the claim is evident in the Quranic examples because, despite different cultures, there have always been women who have played an influential and history-making role in human society with a monotheistic view and a strong will; The Holy Quran depicts a woman in Pharaoh's house who is the savior of the life of Arch-Prophets (Ulul'azm) of God ("*Do not kill him, hoping that it will benefit us*" (Al-Qasas: 9))-and critic of her husband's actions in oppressing society ("*and save me from Pharaoh and his actions*" (At-tahrim: 11)). There are

many such illustrations of the Holy Quran and Islamic traditions. Although Orientalists have linked Muslim women's religious beliefs and social behavior to men (Simonsohn, 2020, p9), there is a fact that is contrary to this view. This fact can be found in the challenges and solutions available in Islamic sources to empower women for social participation and have nothing to do with dependence on men. Given that international institutions pursue women's empowerment, it seems to be a management and sociological debate, as research on this subject all have been written in this area. Even sociological studies on this issue are limited despite the importance and application of this goal in the programs and perspectives of the country (Saffarian and Moradi, 2019: 186). Since, based on deism monotheism, the actual management of the universe by the creation and legislation system is in the hands of God Almighty, this concept, like other emerging concepts, must be explored in the world of legislation. Therefore, the main problem of this article is beyond the micro-management discussions and sociology related to a specific time and place. In fact, we aim to analyze the challenges that women face in gaining the necessary ability for appropriate social presence based on the Holy Quran and Islamic traditions, and finally, to highlight the strategies that the Quran and Itrat have provided for women's empowerment in society.

Empowerment is to giving people more power to control their lives or personal situations (Oxford Learner's Academic). In management science and sociology, empowerment refers to the ability of individuals, groups, or communities to manage their circumstances and achieve success in maximizing quality of life (Adams, Robert, 2008, p.6).

The realization of guidance, based on the Quranic principles, depends on achieving the goal. The guidance by the Quran outwardly means scientific and theoretical, and inwardly, it means delivery to de desired (Javadi Amoli, 2011: vol. 2, p. 145). Then, guidance is similar to the concept of empowerment; In fact, one example of guidance in the Holy Quran is the empowerment of human beings for desirable social participation. They indicate the empowerment and empowerment of humanity in advancing goals. In addition, the depiction of the final destination in each of the chosen aspects of good or evil by the autonomous human being "Anna Hedinah al-Sabeel but Shakra and Umm Kufra" (Man: 3), is one of the meanings of empowerment in the general sense. In fact, by giving authority on the one

hand and by explaining the right way from the wrong on the other hand, steps of human empowerment in the divine path have been taken.

Also, the verses of conquest, "He conquered for you what is in the heavens and what is on the earth", (Luqman: 20), which explain the subjugation of the heavens and the earth for the human, indicate the empowerment and enabling of humanity in advancing goals.

Method

Using qualitative content analysis, we addressed the necessity of women's social empowerment as well as women's problems in the individual, family, and social dimensions of women for social participation proposed in Islamic sources.

Results

1. Given the concept of social participation, the social empowerment of women in the Holy Quran and Islamic traditions is not just a physical presence in society. Empowerment is geared towards any influence on the process of society and civilization.
2. Most of the Islamic edicts are framed in the social form, so being a Muslim requires performing social duties; In this context, men and women are equal in terms of the obligation of social participation, although they have different examples.
3. In the conflict between women's duties, empowerment in recognizing priorities is an essential strategy in Islamic sources.
4. Paying attention to all spiritual, physical, personal, family, and social dimensions have been included in women's effective and desirable participation in the Islamic social system.

Conclusion

In Islamic verses and hadiths, carnal desires and materialism, weakness of believing, personality weakness, and considering the physical condition of women are viewed as individual challenges in women's social participation. On the other hand, the conflict between women's duties and tasks in child, wife, mother's role with social tasks are considered as family challenges of women's social participation. In society, the humiliation of women in social presence, ignoring the necessity of the social presence of women, violating the boundaries, and disrespecting the privacy of men and women are some of the women's social challenges that have been addressed in the Holy Quran and Islamic traditions.

By limiting the boundaries of harming and vulnerability for women in society, the Holy Quran and Islamic traditions have provided solutions such as determining the confines of hijab, controlling the eyes, and setting severe punishment for illicit relationships. By explaining the correct purpose of women's social presence and existential values, they also provide theoretical solutions to problems such as women's personality weakness and their specific physical conditions. Proposing a female role model in management by the Holy Quran and Islamic traditions is one strategy for empowering women, which tackles challenges such as humiliating women in society and ignoring their participation. By explaining the value position of women in family roles and, consequently, defining women's rights and duties, especially in spouse role, and explaining the principles governing the family, the solution to women's family challenges is presented.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines

Funding: The present study resulted from a doctoral dissertation at the Faculty of Islamic Thought and Education, University of Tehran, without financial support.

Authors' contribution: The corresponding author and third author's contribution in this article was 5% and 95%, respectively.

Conflict of interest: On behalf of all authors, the corresponding author states that there is no conflict of interest.

Acknowledgments: To all those who have collaborated with me in this research.

Reference

- Quran (1374). Translated by Mehdi Elahi Ghomshei. Tehran: Païam edalat Publishing.
- Javadi Amolim A. (2011). Tasnim: Quran Exegesis. Tehran: Esra. (Text in Persian)
- Safarian, M., moradi, A. (2019). Understanding of Socio economic factors related to women's agency: A Case Study of Kermanshah. *Journal of Woman and Family Studies*, 7(3), 153-192. doi:10.22051/jwfs.2020.22580.1888. [link] (Text in Persian)
- Adams, Robert, (2008). *Empowerment, participation and social work*. New York: Palgrave Macmillan
- Simonsohn, U. (2020). Female conversion to Islam: a sample analysis of medieval narratives of the prophetic age. *Mediterranean Historical Review*, 35(1), 9–25. <https://doi.org/10.1080/09518967.2020.1741230> [link]

چالش‌ها و راهکارهای توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن و روایات

زهرا رضازاده عسکری^۱ ID، حمیدرضا حاجی‌بابایی^۲ ID، زینب ثمنی^۳ ID

چکیده

شناسایی چالش‌ها و موانعی که در مقابل توانمندسازی اجتماعی زنان، در تناسب با خلقت و هدف آفرینش زنان، از منظر قرآن کریم و روایات اسلامی وجود دارد؛ هدف این نوشتار است. مسئله اساسی اهمیت توانمندسازی زنان در برنامه‌های توسعه و اجرای این طرح‌ها در شهرها و روستاهای ایران اسلامی بر طبق مبانی غربی و فارغ از مبانی اسلامی است. درحالی‌که می‌توان راهکارهایی در جهت توانمندسازی اجتماعی زنان متناسب با ایجاد تمدن نوین اسلامی از منابع اسلامی ارائه نمود. صاحب‌نظران مسلمان در حکم تکلیفی فعالیت اجتماعی زنان، اختلاف دارند که بعد از بررسی مبانی قرآنی و روایی، ضرورت مشارکت اجتماعی زنان و لزوم توانمندسازی اجتماعی زنان در جامعه اسلامی صحیح‌تر به نظر می‌رسد. پژوهش به روش تحلیل محتوای کیفی، به مشکلات زنان در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی زن برای مشارکت اجتماعی در منابع اسلامی پرداخته است. این مشکلات اعم از ضعف اعتقادی و شخصیتی یا عدم تبیین حقوق و تکالیف خانوادگی و یا اختلاط در جامعه، مورد شناسایی در متون اسلامی قرار گرفته‌اند. قرآن کریم و روایات اسلامی راهکارهای توانمندسازی اجتماعی زنان را در قالب تبیین تکلیف و عبادت الهی، ارائه‌ی الگوهای مطلوب زنانه در مشارکت اجتماعی، تعیین شرایط حضور زنان، برجسته‌سازی اولویت‌ها و ... بیان نموده‌اند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۷
 تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۰۵

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

توانمندسازی، توانمندسازی اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، مشارکت اجتماعی، خودباوری زنان

ارجاع به مقاله:

رضازاده عسکری، زهرا؛ حاجی‌بابایی، حمیدرضا؛ ثمنی، زینب. (۱۴۰۰). چالش‌ها و راهکارهای توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن و روایات. مطالعات زن و خانواده، ۹(۲)، ۵۸-۷۹. doi: 10.22051/JWFS.2020.33003.2524

مقدمه

قرآن کریم گواهی به یگانگی خداوند را به ذات مقدس الهی، ملائکه و صاحبان علمی که در راستای اقامه‌ی قسط و عدل به پا خواسته‌اند، نسبت داده است. «شهد الله والملائکه و اولوالعلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحکیم» (آل عمران: ۱۸) و این یعنی آمیختگی توحید و حرکت اجتماعی در راستای قیام به قسط. بدیهی است که تمدن نوین اسلامی، جز با قیام همه‌جانبه به قسط ناممکن است. جامعه اسلامی همچنان که نیازمند مردانی موحد و تلاشگر است، بی‌شک به زنان مبارز و مجاهدی نیاز دارد تا احیای توحید در جامعه باشند؛ و این همان مراد این پژوهش از حضور موثر و توحید محور در جامعه است.

اغلب زنان به دلایل متعددی نسبت به حضور موثر اجتماعی مهجور مانده‌اند و نویسندگی این مقاله معتقد است، نقش زنان در این ظلم تاریخی به زنان، کمتر از مردان نبوده است. دلیل مدعا در نمونه‌های قرآنی واضح است، زیرا همواره با وجود فرهنگ‌های مختلف، زنانی وجود داشته‌اند که با نگاه توحیدی و اراده‌ی فولادی دارای نقش موثر و تاریخ‌سازی در جامعه بشریت بوده‌اند، همچنان که قرآن کریم در خانه فرعون، زنی را به تصویر می‌کشد که ناجی جان پیامبر اولوالعزم خدا «لا تقتلوه عسی ان ینفعنا» (قصص: ۹) و منتقد اعمال همسرش در ظلم به جامعه «و جنجی من فرعون و عمله» (تحریم: ۱۱). است و از این قبیل تصویرسازی‌های قرآن کریم و روایات اسلامی بسیار است. اگرچه مستشرقین عقاید دینی و رفتار اجتماعی زنان مسلمان را به مردان مرتبط دانسته‌اند (سیمونسون^۱، ۱۳۹۹، ص ۹) ولی واقعیتی خلاف این دیدگاه وجود دارد. این واقعیت را می‌توان در چالش‌ها و راهکارهایی یافت که در منابع اسلامی در جهت توانمندسازی زنان برای مشارکت اجتماعی قابل احصاء بوده و ارتباطی با وابستگی به مردان ندارد.

موضوع توانمندسازی زنان با توجه به اینکه از سوی نهادهای بین‌المللی پیگیری می‌شود، بحثی مدیریتی و جامعه‌شناسی به نظر می‌رسد. چنان که پژوهش‌های پیرامون این موضوع، همگی در همین زمینه نگاشته شده‌اند. حتی پژوهش‌های جامعه‌شناسی نیز در این موضوع به نسبت اهمیت و به‌کارگیری این هدف در برنامه‌ها و چشم‌اندازهای کشور محدود هستند (صفاریان و مرادی، ۱۳۹۸: ۱۸۶)، از آن جا که بر مبنای توحید ربوبی مدیریت واقعی عالم توسط نظام تکوین و تشریح، به دست خداوند متعال است؛ این مفهوم نیز مانند دیگر مفاهیم نوظهور باید در عالم تشریح بررسی شود. لذا مسئله اصلی این مقاله بالاتر از بحث‌های خرد مدیریتی و جامعه‌شناسی وابسته به زمان و مکان خاص است و در واقع تحلیل مبتنی بر قرآن کریم و روایات اسلامی، از چالش‌هایی است که زنان در به دست آوردن توانایی لازم برای حضور اجتماعی مناسب پیش‌رو دارند، در نهایت هم احصاء راهکارهایی که قرآن و عترت برای توانمندسازی زنان در عرصه‌ی اجتماع ارائه نموده‌اند. البته پیش‌فرض مهمی به‌عنوان حکم فعالیت اجتماعی زنان با توجه به اختلاف آراء در این زمینه، باید بررسی شود که به‌تفصیل در مقاله‌ای جداگانه بررسی شده و اجمالاً در پژوهش حاضر پرداخته شده است.

به عبارت بهتر از آنجا که توانمندسازی از ابتدا در ادبیات توسعه به کار رفته، لذا مهم است که برای شناخت توانمندسازی مراد از توسعه شناخته شود و در کنار آن مفهوم پیشرفت تصویرسازی شده تا منظور از توانمندسازی

^۱ . Simonsohn

منقح شود. روش این پژوهش مطالعه کتابخانه‌ای، تحلیل انتقادی است، با روش توصیفی و اکتشافی و تحلیل محتوای مضمونی به چالش‌ها و راهکارهای توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن و روایات پرداخته می‌شود. در موضوع توانمندسازی مقالات و کتاب‌های متعددی به چاپ رسیده است که همگی از منظر مدیریت، جامعه‌شناسی و یا روانشناسی توانمندسازی را بررسی نموده‌اند و توانمندسازی زنان از منظر قرآن و روایات اسلامی بررسی نشده است. بلکه تنها بر شاخص‌های سازمان‌های بین‌المللی به توانمندسازی و به‌طور اخص توانمندسازی زنان پرداخته شده است:

- نصیری، سوناز، ذاکریان، مهدی، طاهری، ابوالقاسم. (۱۳۹۸). *رویکرد جمهوری اسلامی ایران به توانمندسازی زنان در حوزه‌های توسعه پایدار تحت تاثیر سازمان‌های بین‌المللی* (مطالعه موردی یونسکو). رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۳(۴۸) ۷۱-۸۶، این مقاله به رویکرد جمهوری اسلامی ایران در توانمندسازی زنان پرداخته و رویکرد جامعه‌شناسی دارد، در حالی که اثر حاضر با رویکردی به منابع دینی به چالش‌ها و راهکارهای توانمندسازی اجتماعی زنان خواهد پرداخت.
- نیکوقدم، مسعود، قلی‌زاده امیرآباد، محدثه، خوشنودی، عبدالله. (۱۳۹۷). *بررسی تاثیر توانمندسازی زنان بر توسعه دموکراسی*. زن در توسعه و سیاست، ۱۶(۴). این مقاله تاثیر توانمندسازی زنان را در بهره‌وری اقتصادی بررسی نموده و توسعه دموکراسی را هدف برای رسیدن به بهره‌وری ماده بیشتر معرفی نموده، لذا کاملاً با نگاه این مقاله که هدف از توانمندسازی زنان را رسیدن به جامعه توحیدی می‌داند، در تفاوت است.
- فریدونی، سمیه، مهران، گلنار، منصوریان، یزدان. (۱۳۹۳). *نظریه تواناسازی زنان در نهاد آموزش عالی ایران*. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۲(۵)، ۱۳۷-۱۰۷. این مقاله به مشکلات دانشجویان دختر در استفاده از آموزش عالی با روش کیفی پرداخته و راهکارهایی برای توانمندسازی زنان در استفاده از آموزش عالی ارائه نموده است. در مقاله حاضر نیز از دیدگاه منابع اسلامی به این مهم پرداخته نشده است.

مفهوم شناسی

دو مفهوم کلیدی توانمندسازی و مشارکت اجتماعی در این مقاله، با تبیین خاص نویسنده، حائز اهمیت است که به تفصیل بررسی می‌گردند.

تبیین مفهوم توانمندسازی

تعریف لغوی توانمندسازی^۱ دادن قدرت کنترل بیشتر به افراد در زندگی یا وضعیت شخصی‌شان است (آکادمیک زبان آموز آکسفورد)^۲

در علم مدیریت و جامعه‌شناسی، توانایی افراد، گروه‌ها و یا جوامع برای کنترل شرایط خود و دستیابی به موفقیت برای به حداکثر رساندن کیفیت زندگی، توانمندسازی است (آدامز^۳، ۲۰۰۸، ص ۶).

^۱ . Empowerment

^۲ . Learner's Academic Oxford

^۳ . Adams

در مورد توانمندسازی انسان در قرآن، باید گفت قرآن کریم که کتاب هدایت انسان به بهترین راه و پایدارترین شیوه است: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ» (اسراء: ۹). تحقق هدایت، بر اساس مبانی قرآنی، منوط به رساندن به هدف است. هدایتگری قرآن هم ظاهری، به معنای علمی و نظری است و هم باطنی، به معنای ایصال به مطلوب است (جوادی آملی ۱۳۹۰: ج ۲ ص ۱۴۵)، پس هدایت، به مفهوم توانمندسازی شباهت دارد؛ در واقع یکی از مصادیق هدایت در قرآن کریم، توانمندسازی انسان برای مشارکت اجتماعی مطلوب است و همچنین آیات تسخیر «سخر لكم ما فی السموات و ما فی الارض» (لقمان: ۲۰)، که مسخر نمودن آسمان‌ها و زمین برای انسان را بیان می‌نمایند، دلالت بر قدرت افزایی و توانمندسازی بشریت در پیشبرد اهداف دارد. علاوه بر آن که، ترسیم مقصد نهایی در هر یک از وجوه انتخابی خیر یا شر توسط انسان مختار «أنا هدیناه السبیل اما شاکرا و اما کفورا» (انسان: ۳)، از معانی توانمندسازی به معنای اعم محسوب می‌شود. در حقیقت با اعطای اختیار از یک سو و از سوی دیگر با تبیین راه درست از نادرست، مراحل از توانمندسازی انسان در مسیر الهی صورت گرفته است.

برخی نظریه‌پردازان توانمندسازی زنان را در چند مرحله توصیف نموده‌اند: ابتدا زنان باید از رفاه مادی برخوردار شوند و تبعیض میان زنان و مردان برداشته شود. در مرتبه دوم عوامل تولیدی و آموزش‌های لازم در دسترس زنان قرار گیرد. مرحله سوم زنان بدانند مشکلات آن‌ها ناشی از فرهنگ جنسیتی است و قابل تغییر است. سپس زنان در برنامه‌های مربوط به خود مشارکت نمایند و در مرحله‌ی آخر برابری میان زن و مرد در قدرت و سطوح مدیریتی است (لانگه، ۱۳۷۲: ۱۸). به‌طور اخص توانمندسازی اجتماعی، شامل حضور اجتماعی، مشارکت در زندگی همگانی، مورد احترام واقع شدن توسط دیگر اعضای جامعه و ارتباط برقرار کردن فراتر از جامعه محلی، با انجمن‌ها و جنبش‌های اجتماعی تعریف شده است (تاج‌الدین، ۱۳۹۳: ۱۳۴).

از نظر سازمان ملل متحد اجزای توانمندسازی زنان: ۱- احساس خودکفایی زنان؛ ۲- حق مالکیت و انتخاب؛ ۳- حق دسترسی به فرصت‌ها و منابع؛ ۴- حق کنترل خود در زندگی داخل و خارج از خانه؛ ۵- قدرت تأثیرگذاری در جریان تغییرات اجتماعی برای به وجود آوردن نظام عادلانه‌تر اقتصادی اجتماعی در محدوده‌ی ملی و جهانی (دبیرخانه سازمان ملل)!

تبیین مفهوم مشارکت اجتماعی

مشارکت در لغت به معنای باهم شریک شدن، مترادف همکاری و دگر یاری است؛ مشارکت اجتماعی فرآیندی است که افراد جامعه به‌صورت آگاهانه و با در نظر گرفتن هدف‌های معینی در شکل دادن حیات اجتماعی به انجام می‌رسانند (قیصری، ۱۳۹۸: ۳۳). منظور از مشارکت اجتماعی، تنها اشتغال یا تحصیل علم نیست، بلکه معنای اعم و فراگیرتر یعنی تأثیرگذاری در تحولات اجتماعی و تمدن‌سازی است. از نظر علامه طباطبایی رابطه بین فرد و جامعه به وجود و کینونیتی دیگر منجر می‌شود به نام جامعه که تک‌تک آثار و خواص این افراد در اجتماع اثر می‌کند. لذا اسلام اهتمام جدی به رشد و تربیت بر تک‌تک افرادی دارد که مبدا تشکیل اجتماع هستند

^۱ . <https://www.un.org>

(طباطبایی، ۱۳۷۸: ج ۴، ص ۱۵۲). در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای فعالیت اجتماعی به‌عنوان یک وظیفه و مسئولیت بر عهده همه مسلمانان اعم از زنان و مردان، نسبت به همه مسائلی است که در جامعه مسلمانان و همه مسائلی که در دنیا می‌گذرد، باید احساس مسئولیت نمایند و این جز وظایف مسلمانان به شمار می‌رود (حسینی النخامنه - ای ۲۰/۱۲/۱۳۷۵). وظایفی که بر طبق این نوع نگاه، بر عهده‌ی مسلمانان قرار می‌گیرد، همان مفهوم عملیاتی این اثر، از مشارکت اجتماعی است.

تجزیه و تحلیل پرسش‌های پژوهش

پرسش اول

ضرورت توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن و روایات اسلامی بر پایه‌ی چه دلایلی استوار است؟
ضرورت توانمندسازی اجتماعی زنان به جایگاه مشارکت اجتماعی زنان در منظر اسلام بستگی دارد. با توجه به اینکه فقها در مورد حکم تکلیفی مشارکت اجتماعی زنان، اختلاف نظر تبیینی دارند؛ که اعم از: جواز مطلق، جواز منوط به ضرورت، حرمت و در نتیجه وجوب حبس زن، استحباب حبس یا جلوس، ضرورت مشارکت اجتماعی. باید مبانی و استدلال‌ات مربوط بررسی شود تا حکم صحیح روشن شود. به‌صورت اجمالی به آیات و روایات در این زمینه اشاره می‌شود و تفصیل آن در مقاله‌ای جداگانه بررسی شده است. نکته مهم در این زمینه این است که مشارکت و حضور اجتماعی زنان، از مباحثی است که با یکدیگر خلط می‌شوند به این معنا که آنچه مورد نظر از مشارکت اجتماعی است، تاثیرگذاری در روند جامعه و تحولات اجتماعی است، نه الزاماً حضور فیزیکی زن در جامعه، به‌گونه‌ای که حتی پرورش فرزندان بارو حیوی حفظ ارزش‌های جامعه‌ی اسلامی؛ نوعی مشارکت اجتماعی محسوب می‌شود.

اختلاف دیدگاه اندیشمندان مسلمان در تبیین ضرورت یا حرمت مشارکت اجتماعی، گاهی به همین خلط مفاهیم برمی‌شود و گاهی به آیات و روایاتی که بر شرایط و عناوین ثانویه در مشارکت اجتماعی زنان مربوط هستند. به عنوان نمونه آیه قرن (احزاب: ۳۳) که مهم‌ترین دلیل عدم لزوم مشارکت اجتماعی است و دلالت بر لزوم استقرار زن در منزل به‌صورت مطلق یا آرامش یافتن باوقار در منزل^۱ دارد. برخی مفسران با تفسیر حکم در خانه ماندن از زنان پیامبر (ص) به تمام زنان، حضور و مشارکت اجتماعی زنان را منع کرده‌اند (جصاص ۱۴۰۵: ج ۵ ص ۲۳۰؛ طوسی ۱۴۰۹: ج ۸ ص ۳۳۹)، درحالی‌که با توجه به سیاق آیه‌ی قبل و بعد آن^۲ و تکرار سه بار مخاطب قرار دادن زنان پیامبر (ص) با عبارت «یا نساء النبی» تصریح بر اختصاص احکام یاد شده به همسران رسول‌الله (ص) شده است. لذا حکم وجوب استقرار در منزل، اگر مخصوص همسران رسول خدا (ص) هم

^۱ واژه «قرن» دو گونه می‌تواند باشد از وقار یا قرار، اگر از ماده قرار باشد یعنی امر فرمود ایشان را به استقرار در منازلشان و مقصود ثابت بودن شماسات در منازلشان و ملزم به سکونت در آن بودن، و اگر از ماده وقار باشد، پس معنایش این است که اهل وقار و سکینه (و خلاصه سنگین باشید) و مانند برخی سبک نشوید و از خانه خود بیرون نزنید (طبرسی، ۱۳۵۶: ج ۲۰، ۱۰۷) بعضی تفاسیر این دو معنا را بر مبنای اختلاف قرائت «ق» با فتحه یا کسره بیان نموده‌اند (مکی بن حموش، ۱۴۲۹: ج ۹، ص ۵۸۳).

باشد؛ با توجه به دیگر آیات یاد شده، به معنای حرمت مطلق خروج از منزل نیست، بلکه حفظ وقار در منزل، با دیگر آیات تناسب بیشتری دارد. از طرفی آیاتی که در مقام بیان شرایط حضور زن در اجتماع هستند، دلالت بر عدم حرمت حضور زن در جامعه دارند (احزاب: ۵۹) همچنین گروهی از روایات نیز موید مطلوبیت حضور اجتماعی زنان است؛ از جمله روایات دال بر جواز تکسب و درآمد زنان (طوسی ۱۴۰۷: ج ۶، ص ۳۵۸)، جواز حضور زنان در تشییع جنازه (حرعاملی ۱۴۰۹: ج ۲، ص: ۸۱۸)، جواز حضور زنان در نماز جماعات، جمعه و عیدین (حرعاملی، ۱۴۰۹: ج ۵ ص ۱۳۴).

علاوه بر اینکه دلایل دیدگاه مخالف مبنی بر استحباب جلوس زنان در منزل (تبریزی ۱۳۸۵: ج ۲، ص ۲۲۱) و مطلوبیت حبس زنان در منزل (حرعاملی ۱۴۰۹: ج ۱۴ ص ۴۱) مانند روایات دال بر عورت بودن زن و معرفی بهترین زن با این صفت که نامحرمی او را نبیند و او نیز نامحرمی را نبیند (حرعاملی ۱۴۰۹: ج ۱ ص ۴۲) همچنین روایات دال بر رفع مسولیت‌های حساس اجتماعی از زنان، چون ولایت، حکومت، قضاوت، شهادت (گواهی دادن) و قتال، و روایات دال بر منع حضور خلاف عفت و عدم رعایت حدود الهی در عرصه‌ی اجتماع (حرعاملی ۱۴۰۹: ج ۲، ص ۲۳۶) یا خروج زن با تضييع حقوق شوهر و یا عدم رضایت او، قابل مناقشه هستند. ضمن اینکه روایات دال بر دیدگاه مخالف، صرف‌نظر از بررسی سندی و دلالتی، با سیره‌ی قطعی واصله در تعارض است (وجدی سیس و مودب، ۳۹۶: ۱۵۳) به‌عنوان نمونه، شرکت فعال همسران پیامبر (ص) در متن جامعه اسلامی و حتی در جنگ‌ها مانند حضور حضرت خدیجه ام‌المومنین و بانو ام سلمه (واقعی ۱۴۰۹: ج ۲ ص ۴۶۷)، مشارکت‌های اجتماعی حضرت فاطمه الزهرا علیهاالسلام (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۱، ص ۹۸)، مشارکت خواهران، دختران و همسران معصومین همچون امام حسین علیه‌السلام در عرصه کربلا (الدینوری، ۱۳۷۶: ج ۱، ص ۲۲۸)، قافله‌سالاری حضرت معصومه س در حرکت به سمت طوس (عاملی، ۱۴۰۰: ج ۱، ص ۴۲۸) به‌ویژه بدون ضرورت برای خروج از منزل در اکثر موارد مذکور، نه‌تنها با استحباب حبس و جلوس زن در خانه تطابق ندارد، بلکه مخالفتی آشکار دارند.

لذا می‌توان گفت: «حکم اولی و اصلی اسلام اباحه‌ی حضور اجتماعی زن است. این حکم ناظر به شرایط عادی است و مانند سایر احکام شرعی در شرایط ثانوی تغییر می‌یابد. از این منظر، روایات خانه‌نشینی زن ناظر به شرایط ثانوی دوران صدور است. مبتنی بر این تحلیل، ماندن در خانه یا حضور در جامعه فی‌نفسه ارزش محسوب نمی‌شود و به اقتضای جهات ثانوی، هر یک از این دو به‌حکم دیگری تغییر می‌یابد» (هدایت نیا، ۱۳۹۶: ۲۲). البته این اباحه مربوط به حضور اجتماعی است ولی در مورد مشارکت اجتماعی دلایل مستخرج از آیات و روایات ناظر بر لزوم مشارکت اجتماعی زنان هستند که به دو دسته عام و خاص تقسیم می‌شود: دسته اول آیات و روایاتی است که به‌صورت عام و با استفاده از ضمیر مذکر، اهتمام به امور جمعی را به‌عنوان یکی از وظایف الزامی هر مسلمانی اعم از زن و مرد تبیین نموده است. از جمله آیه «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) که به‌طور عام هدف از بعثت انبیاء را، قیام به قسط و اجرای عدالت در جامعه معرفی نموده‌اند و به‌طور خاص اسلام تمام احکام خود را در قالب‌های اجتماعی ریخته و حقیقتاً روح اجتماع را به نهایت درجه‌ی امکان، در کالبد احکامش دمیده است (طباطبایی، ۱۳۷۸: ج ۴، ص ۱۴۸) مانند اینکه

شرط ایمان را حضور اجتماعی (نور: ۶۲) و شرط مسلمانی را اهتمام به امور مسلمانان (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۷۱، ص ۳۳۹) می‌داند. بنابراین با نظر به قاعده‌ی اشتراک در تکالیف (کاظمی خراسانی، ۱۴۰۹: ج ۳، ص ۱۲) مستفاد از ضمائر مذکر لزوم مشارکت اجتماعی را برای زنان نیز اثبات می‌نماید.

دسته دوم دلایلی است که به صورت خاص دلالت بر مشارکت اجتماعی زنان دارد. از جمله آیه ۷۱ سوره توبه «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» که به صراحت بر لزوم مشارکت زنان مومن در اجتماع، پرداخته است؛ زیرا با توجه به گستره‌ی معنایی معروف و منکر، از مصادیق اتم حضور اجتماعی شمرده می‌شود؛ یعنی مؤمنین و مؤمنات در حفظ مجموعه‌ی نظام اجتماعی همه سهیم و شریک‌اند؛ زن را استثناء نکرده است. مسئولیت اداری جامعه‌ی اسلامی و پیشرفت جامعه‌ی اسلامی بر دوش همه است؛ بر دوش زن، بر دوش مرد؛ هر کدامی به نحوی برحسب توانایی‌های خودشان (حسینی الخامنه‌ای، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳)، حتی اگر از اقامه‌ی نماز و پرداخت زکات، به عنوان مشارکت اجتماعی چشم‌پوشی شود.

جمع‌بندی پاسخ به پرسش اول

پس آنچه صحیح به نظر می‌رسد ضرورت مشارکت اجتماعی برای زنان همانند مردان است و بایستی توانمندسازی صحیح زنان در راستای انجام وظایف اجتماعی و پرداختن به دیگر تکالیف فردی و خانوادگی صورت گیرد، نه حذف صورت مسئله و محروم نمودن جامعه اسلامی از نیمی از اعضا و مشغول سازی نیروی عظیم زنان به امور جاهلی و تجملات دنیوی. علاوه بر اینکه حتی در مورد عدم حضور اجتماعی نیز می‌توان پیامدهایی پیش‌بینی نمود که «ای بسا ممکن است، خانه‌نشینی برای زنان نسبت به جامعه‌پذیری و حضور اجتماعی ضابطه‌مند آسیب‌های بیشتری داشته باشد» (هدایت‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۹)، البته با توجه به اینکه اساس تشریح احکام اسلامی بر تفاوت‌های جسمی و روحی زن و مرد که در قرآن کریم و مطالعات روانشناسی و زیست‌شناسی اثبات شده است (فتاحی زاده و افسردیر، ۱۳۹۳: ۲۹)؛ مصادیق مشارکت ضروری برای زن و مرد نیز متفاوت است و در مجال دیگری باید بررسی شود.

پرسش دوم

چالش‌ها و مشکلات توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن و روایات چیست؟

با توجه به تبیین مفهوم توانمندسازی، آگاهی بخشی از اهداف، توانایی‌ها و ایجاد زمینه‌ی مناسب برای رساندن به اهداف، توانمندسازی زنان برای مشارکت اجتماعی در پارادایم توحیدی، بر مبنای آیات و روایات دارای چالش‌هایی در سه بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی است.

چالش‌های فردی توانمندسازی اجتماعی زنان

قرآن کریم و روایات اسلامی چالش‌های فردی توانمندسازی اجتماعی را زنان تبیین کرده‌اند که منظور از این چالش‌ها، مشکلات فردی زنان است که مانع مشارکت اجتماعی، در پارادایم توحیدی است.

تمایلات نفسانی و دنیادوستی

با توجه به آیات قرآن کریم انسان فارغ از جنسیت، با وجود فطرت خداجو، تمایل به بدی «ان النفس لاماره بالسوء» (یوسف: ۵۳) و گرایشات دنیوی «زین للناس حب الشهوات» (آل عمران: ۱۴) دارد. به ویژه در خصوص زنان، اشاره به چالش تمایل نفس به تبرج به عنوان مانعی مهم در مشارکت اجتماعی زنان در پارادایم خدامحور دارد. لذا در صورت عدم امکان کنترل میل جلب توجه از حضور اجتماعی زنان نهی نموده است «ولا تبرجن التبرج الجاهلیه الاولى» (احزاب: ۳۳) زیرا بر زنان لازم است با بهره‌گیری از استعدادهای انسانی و عقلانی خویش در جهت حرکت توحیدی و فارغ از جاذبه‌های جنسیتی خویش به مشارکت اجتماعی بپردازند.

دنیا دوستی نیز از موانع گرایشات ایمانی و رفتارهای اجتماعی مبتنی بر ایمان، مانند جهاد در راه خدا برای انسان اعم از زن و مرد معرفی شده است (توبه: ۲۴)، علاوه بر آن دنیا طلبی و رفتارهای مبتنی بر ترجیح دنیا بر آخرت در خصوص زنان، مانند پرهیز از سرقت و روابط نامشروع، از مفاد بیعت اختصاصی حضرت رسول ص با زنان هستند (ممتحنه: ۱۲)، لذا دنیادوستی را مانع بیعت به عنوان مصداق آشکار مشارکت اجتماعی زنان معرفی کرده است؛ بنابراین به تصریح قرآن کریم، تمایلات نفسانی و دنیادوستی زنان به صورت خاص، مانع از مشارکت اجتماعی بر مبنای توحید و خدامحوری اوست.

پرهیز زنان از قبول مسئولیت اجتماعی (ضعف اعتقادی)

با نظر به این‌که مشارکت اجتماعی زنان نیاز و تکلیف فطری و تشریحی در رسیدن به تعالی نفسانی است، لذا از رسیدن به بلندای معرفت و نقش دقیق و مؤثر، در رساندن جوامع به تعالی نه تنها نهی نشده بلکه مورد مطالبه قرار گرفته‌اند. با این حال در بیشتر جوامع، حتی جوامع مسلمان، تربیت جنسیتی دختران در راستای تحقق حضور مؤثر آنان در جامعه نیست؛ آیه‌ای در قرآن کریم می‌تواند اشاره به این نوع تربیت داشته باشد «او من ینشاء فی الحلیه و هو فی الخصام غیر مبین» (زخرف: ۱۸). در مورد این آیه شریفه دو احتمال مطرح است که این آیه سخن خداوند است یا سخن مشرکین را بیان کرده است (قرشی، ۱۴۱۲: ج ۲، ص ۲۵۵)، برخی تفاسیر این آیه را سخن الهی در مورد زنان و بیان واقع، ذکر نموده (طباطبایی، ۱۳۷۸: ج ۱۸، ص ۱۳۴)، برخی سخن الهی در نگاه مشرکین به زنان تفسیر نموده‌اند (امین، ۱۳۹۶: ج ۱۲، ص ۱۲)، اگرچه برخی این صفات را برای زن نه تنها نقص بلکه حسن دانسته‌اند که در جهت وظایف همسری و مادری در زن نهاده شده است (جوادی آملی، 1394/10/06). آنچه مسلم است در هر حالت کلمه «ینشاء» در کتب لغت به پرورش یافتن و تربیت شدن (ابن اثیر جرجی، ۱۳۶۷: ج ۵، ص ۵۲) معنا شده است، لذا بر فرض هم که سخن الهی در نکوهش زنان باشد، انتقاد از تربیت دختران است نه انتقاد از ذات و خلقت خداوند متعال.

در حقیقت با نگاه ابزار زینتی به زنان، چه در جاهلیت اولی و چه مدرن، زنان به این باور رسیده‌اند که نه تنها نباید در تمدن سازی و پیشرفت جامعه حرکت نمایند؛ بلکه در صورت مشارکت، ناتوان از فعالیت مفید خواهند بود و تنها با ارائه جاذبه‌های جنسیتی خویش می‌توانند در عرصه‌ی جامعه حضور داشته باشند؛ بنابراین هرگاه مبنای فکری زنان بر عدم لزوم فعالیت اجتماعی بنا نهاده شده باشد و شرکت در فعالیت‌های اجتماعی فضیلتی برای زن در الگوی زن مطلوب محسوب نشود و برخلاف نگاه اسلامی، در برخی اندیشه‌های متحجرانه در ذهن

زنان استوار باشد، چه انگیزه‌ای می‌تواند زنان را از زندگی روزمره رها نماید و آن چنان که اسلام می‌خواهد زن تمدن ساز تربیت نکند؟

خود کمتر پنداری زنان (ضعف شخصیتی)

خصائص و ویژگی‌های زنانه در پیشرفت جامعه و تعالی انسانیت لازم و ضروری است؛ اما زنان اغلب، توانایی‌های خویش مانند احساسات و عواطف را با دیده‌ی تحقیر و به‌عنوان نقاط ضعف می‌نگرند و از همین روست که حرکت جنبش‌های زنانه در تلاش‌اند تا با به دست آوردن روحیات مردانه، به قدرت و جایگاه مردان دست یابند (تانگ، ۱۳۹۸: ص ۴۲)، خود کمتر پنداری زنان در تفسیر قرآن کریم، در شان نزول دو آیه‌ی شریفه مطرح شده سوره آل عمران آیه ۱۹۵ و سوره احزاب آیه ۳۵ از ام سلمه روایت شده که پرسید: «یا رسول الله ذکر الله الرجاء فی القرآن بخیر أفضا فینا خیر نذکر به: یا رسول الله خداوند در قرآن از مردان به خیر و نیکی یاد می‌کند آیا در ما خیری نیست که به آن یاد شویم؟» (طبرسی، ۱۳۷۵: ج ۵، ص ۱۲۵) که در جواب این آیاتی در برابری صفات و فضایل انسانی میان زن و مرد نازل گردید.

لحاظ شرایط خاص جسمانی عادت ماهیانه و بارداری

یکی از چالش‌های فردی زنان در مشارکت اجتماعی از دیدگاه قرآن کریم دوران حیض و بارداری زنان است. در آیات حیض به عنوان اذیتی برای زنان «قل هو اذی» (بقره: ۲۲۲) و همچنین بارداری، دوران سختی و مشقت برای مادر «حملته امه کرها و وضعته کرها» (احقاف: ۱۵) تبیین شده است در حالی که این مسائل قسمتی از عمر زن و به‌خصوص سال‌های جوانی او را دربر می‌گیرد.

چالش‌های خانوادگی توانمندسازی اجتماعی زنان

برخی مسائلی که زنان در نقش‌های خانوادگی پیش رو دارند، موانعی برای حضور تمدن ساز زنان در عرصه‌ی جامعه به شمار می‌روند که قرآن و روایات اسلامی با رویکرد انتقادی آن‌ها را مطرح نموده‌اند. قرآن کریم با تقبیح قتل فرزندان دختر در رسوم جاهلی، ارزش‌های انسانی را در زن و مرد به‌صورت مشترک بارها متذکر می‌شود. جامعه جاهلی چون زنان را عاجز از منفعت رسانی اقتصادی یا نظامی در اجتماع قلمداد می‌نمود، حیات دختران را بر نمی‌تافت. همچنین پیامبر (ص) در روایتی نسبت به مراقبت بر عدم فرودستی جایگاه دختر در خانواده هشدار فرمودند: هرکس دختری داشته باشد که او را تبه نسازد و خوارش نکند و پسرش را بر وی برتری ندهد، خدا او را به بهشت می‌برد (نوری، ۱۴۰۸: ج ۱۵، ص ۱۱۸)، در اغلب خانواده‌های سنتی در حالی فرزند ذکور برای نقش‌های اجتماعی آماده می‌شود، که دختران تنها برای فریبایی و جلب توجه تربیت می‌شوند و در بهترین حالت صرفاً نقش‌های همسری و مادری مورد توجه در تربیت قرار می‌گیرند که البته بایستی مورد آموزش جدی قرار گیرند؛ ولی تربیت دختران برای حضور اجتماعی موثر، آن چنان که مورد نظر دین مبین اسلام است، مغفول مانده است. در خانواده‌های امروزی و مدرن نیز اگر دختران برای فعالیت اجتماعی تربیت می‌گردند تنها رسیدن به استقلال مالی و خارج شدن از سلطه‌ی مردان به‌عنوان هدف تبیین می‌شود. این در حالی است که

آنچه در اندیشه‌ی توحیدی به‌عنوان تکلیف همسان بر عهده‌ی زنان و مردان مسلمان نهاده شده، مشارکت اجتماعی در جهت اعتلای کلمه‌ی توحید در جهان بشریت است.

عدم تبیین صحیح قلمرو و اختیارات شوهر و در نتیجه تحمیل وظایفی خارج از تکالیف شرعی بر زن به‌عنوان همسر، از چالش‌های مشارکت اجتماعی زنان شمرده می‌شود. در آیه «و لاتعضلوهن لتذهبوا ببعض ما اتیموهن» (نساء: ۱۹) واژه‌ی «عضل» به معنای حبس و در تنگنا قرار دادن است (طبرسی، ۱۳۷۵: ج ۱، ص ۵۷۰)، لذا این آیه‌ی شریفه از تنگ گرفتن بر زنان نهی می‌کند، حال این تنگ گرفتن به هر نحوی که باشد (طباطبایی، ۱۳۷۸: ج ۴، ص ۴۰۴). از طرفی هم چنان که در جاهلیت اولی زنان به‌عنوان مایملک مرد به ارث برده می‌شد «یا ایها الذین آمنوا لا یجللکم ان ترثوا النساء کرها» (نساء: ۱۹) این تصور همیشه وجود داشته که زنان در جایگاه همسری به‌عنوان دارایی و یا زیردست مرد محسوب می‌گردند. لذا پیامبر اعظم (ص) هم چنان که رعایت حقوق شوهران به زنان را توصیه اکید می‌فرمودند، به پرهیز شوهران از آزار زنان و حقوق آنان نیز توجه می‌نمودند: «برادرم جبرئیل آنقدر سفارش زن‌ها را کرد، که تصور کردم مرد حق ندارد اف به او بگوید اُخْبِرْنِی اُخْبِرْنِیْلَ وَ لَمْ یَزَلْ یُوصِیْنِی بِالنِّسَاءِ حَتَّى ظَنَنْتُ اَنْ لَا یَجِلَّ لِزَوْجِهَا اَنْ یَقُولَ لَهَا اُفُّ...» (نوری، ۱۴۰۸: ج ۱۴، ص ۲۵۲) پس قرآن کریم و روایات اسلامی با نهی از سختگیری بر زنان از این مشکل در عرصه‌ی خانواده نهی نموده است.

جایگاه مادری حتی بعد از دوران حمل و شیردهی، وظایف سنگینی برای زن افزوده نموده که جمع آن‌ها با فعالیت اجتماعی امری مشکل و دور از ذهن محسوب می‌گردند. شریعت اسلام با به رسمیت شناختن وظایف خطیر مادری، هزینه‌های زندگی مادر و فرزندش را به پدران واگذار نموده است. اهمیت نقش مادر در تربیت نسل، تاثیر روحیات مادر بر فرزندان، تکالیف مادر در تعلیم و تربیت از وظایف مادری شمرده می‌شوند. این مسئولیت که در برخی موارد قابل جمع با پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی نیست، می‌تواند به‌عنوان یکی از چالش‌های مشارکت اجتماعی زنان شمرده شود.

چالش‌های اجتماعی توانمندسازی اجتماعی زنان

مشکلاتی که قرآن کریم و روایات اسلامی در توانمندسازی زنان در عرصه اجتماعی بیان نموده‌اند، در چند محور قابل بررسی است؛ مانند تحقیر شخصیت و شعور زنان، نادیده انگاری لزوم حضور اجتماعی زنان و اختلاط و عدم رعایت حریم زن و مرد.

تحقیر جنسیت زنان در حضور اجتماعی

قرآن کریم با به رسمیت شناختن مشارکت اجتماعی زنان مهاجر، «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّی لَا اُضِیْعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰی» (آل عمران: ۱۹۵). بر این تفکر که زنان در حضور اجتماعی با مردان متفاوت و از شأنیت کمتری برخوردار هستند، انتقاد نموده و تبیین می‌فرماید همچنان که مردان نسبت به اعمال خویش اعم از هجرت و قتال ماجورند، زنان هم اجرشان ضایع نمی‌شود زیرا که «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ» (همان)، در شان نزول این آیه شریفه در طرق شیعه (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ج ۱، ص ۴۱۰) و اهل سنت (طبری، ۱۴۱۲: ج ۴، ص ۱۴۳) تصریح به پاداش هجرت زنان شده است.

نادیده‌انگاری لزوم حضور اجتماعی زنان

در تفسیر فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُنَّ شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا (نساء: ۱۹) آقای جوادی آملی با تسری حکم از روابط خانوادگی به روابط اجتماعی، نادیده‌انگاری مردان برای حضور زنان در اجتماع را مورد مذمت قرآن کریم قرار داده است. اگر ناخوشایند می‌دانید که زنان در مجامعتان حاضر شوند، ممکن است در این امر ناپسند (حضور اجتماعی زنان) خداوند برای شما خیر کثیری نهاده باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۳۹۴).

اختلاط و عدم رعایت حریم زن و مرد

دیگر از چالش‌های توانمندسازی اجتماعی زنان وجود اختلاط و عدم رعایت حریم میان زنان و مردان است؛ که علاوه بر شکسته شدن حدود الهی سبب آسیب‌پذیری و آسیب‌رسانی جامعه زنان و مردان است و نتیجه عمده و اصلی آن ایجاد ممانعت از حضور به موقع و تاثیرگذار زنان متعهد در اجتماع است. قرآن کریم عدم توجه به لزوم رعایت حریم در حضور اجتماعی زنان را در حرکت دختران شعیب به تصویر می‌کشد. «وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْتُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يَصْدِرَ الرَّعَاءُ» (قصص: ۲۳) در جامعه‌ای که حقوق زن در فعالیت اجتماعی، تمهیدی برای رعایت حدود الهی اندیشیده نشده، لذا زنان با حیا مورد ظلم مردان واقع شده‌اند و پیامبر الهی به مدد تامین حقوق زنان برمی‌خیزد (طباطبایی، ۱۳۷۸: ج ۱۶، ص ۳۴) در روایات اسلامی با تعبیر «حدیث النساء» (حرعاملی، ۱۴۰۹: ج ۱۴، ص ۱۴۳) از اختلاط زن و مرد نهی شده است.

جمع‌بندی پاسخ به پرسش دوم

منابع اسلامی مشکلاتی که سبب عدم توانایی زنان در مشارکت اجتماعی است را بیان نموده‌اند که می‌توان در سه عرصه فردی، خانوادگی و اجتماعی تقسیم‌بندی نمود. در هر حیطه مشکلات و چالش‌هایی وجود دارند که با شناخت آن‌ها، توانمندسازی زنان در مشارکت اجتماعی امکان بیشتری خواهد داشت.

پرسش سوم

راهکارهای توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن و روایات چیست؟

تبیین هدف صحیح از حضور اجتماعی زنان

هم چنان که در حکم فعالیت اجتماعی زن، منتفح گردید؛ مشارکت اجتماعی از باب اهتمام به امور جامعه مسلمین بر مرد و زن ضرورت دارد (کلینی، ۱۳۶۷: ج ۲، ص ۱۶۴، ح ۵)، با این نگاه تکلیف محور، زن نه به تفریح یا احقاق حق خویش، بلکه به عنوان حق الهی به حضور و مشارکت اجتماعی می‌نگرد. لذا از چالش‌های فردی چون خود ضعیف‌پنداری و رویگردانی از قبول مسئولیت اجتماعی، به دور خواهد ماند و چون «لایکلف الله نفسا الا وسعها» (بقره: ۲۸۶) در دورانی که با ضعف جسمانی ناشی از ویژگی‌های خاص زنانه، مواجه می‌شود با در نظر گرفتن قاعده لا حرج و لا ضرر، خود را در تنگنا ندیده و شرایط را به خوبی مدیریت می‌کند.

سمیه اولین شهید مسلمان، اگر ندای توحید را در سینه حبس می نمود و در جامعه به عنوان مشارکت اجتماعی توحیدی ابراز نمی نمود، توجیهی برای شهادتش نبود. بلکه حرکت وی منطبق بر دعوت پیامبر عظیم الشان اسلام، اقامه توحید در جامعه بوده است؛ بنابراین هرگاه هدف از حضور اجتماعی به درستی تبیین شود، هیچ مانعی حتی مخاطرات جانی، نمی تواند زنان را از مشارکت اجتماعی باز دارد.

تبیین ارزش های وجودی زنان

در آیه ۳۵ احزاب «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ...» با ذکر اوصاف همسان برای مردان و زنان، توهم جنس دوم بودن زن را باطل نموده و بر قابلیت های برابر مردان و زنان در رسیدن به کمال انسانی تصریح می کند ولی به همین مقدار اکتفا نکرده است. بلکه در مرتبه ای بالاتر قرآن کریم با توجه دادن به تمایز وجودی زنان از مردان، برای وجود زنان ارزش گذاری نموده است؛ «وَأَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى» (آل عمران: ۳۶)، با وجود اختلاف مفسران، نظر صحیح تر به استناد تفسیر بانو امین (امین، ۱۳۶۱: ج ۳، ص ۱۰۱) و علامه طباطبائی (طباطبائی، ۱۳۷۸: ج ۳، ص ۲۶۹)، این است که این جمله، کلام خدا است. از این رو بیان شده است که زنانی در عالم پدید گردیده اند که به مراتب بهتر از بسیاری از مردها بوده و هستند. (امین، ۱۳۶۱: ج ۱۲، ص ۱۲)؛ همچنین روایاتی که به ارزش های وجودی دختران را برای خانواده بیان می فرمایند از شمار خارج است و حتی تعبیر «ابالبنات» برای وجود مقدس پیامبر اسلام در لسان ائمه دیگر موجود است (حر عاملی، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ص ۱۰۲). به خوبی دلالت بر ارزش گذاری شریعت برای شخصیت زنان دارند. از این رو چالش هایی چون خود کمتری پنداری زنان و نگاه فرودست به زنان مرتفع می شود.

ارائه ی الگوی زنانه در سمت مدیریت

در راستای رفع چالش هایی چون نادیده انگاری لزوم حضور اجتماعی زن، ارائه ی الگوی زنانه در سمت مدیریت به عنوان راهکار برای توانمندسازی اجتماعی زنان محسوب می شود. به عنوان نمونه در قرآن کریم بالقیس به عنوان یک زن در بالاترین مقام یک سرزمین معرفی می شود که باتدبیرش نه تنها قوم خویش را از جنگ و فساد نجات می دهد بلکه خود را به هدایت می رساند (نمل: ۲۰-۴۴) و در روایات نیز حضرت زینب (ص) در جایگاه مدیریت بعد از حماسه ی کربلا به عنوان الگوی زنان در عرصه ی اجتماع حتی با شرایط بحرانی معرفی می شود (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲۸/ ۵۷).

تبیین حقوق و تکالیف زن در خانواده

حقوق و تکالیف زن در نقش های همسری، مادری و فرزندگی در صورت عدم تبیین صحیح از موانع حضور اجتماعی زنان محسوب می شود. قرآن کریم با وضع قواعدی به عنوان حاکم بر برخی احکام خانواده، وسعت اختیارات بر علیه زن را محدود نموده است. تحدید شمول قوامیت (نساء: ۳۴)؛ با حاکمیت اصولی چون اصل معاشرت به معروف (نساء: ۱۹)، برجسته سازی قداست مادری با اطاعت مادون شرک (احقاف: ۱۵)، بیان

راهکارهای رفع نشوز زوج (نساء: ۱۲۸) یا زوجه (نساء: ۳۴)، تصریح بر استقلال مالی زنان (نساء: ۳۲)، از نمونه‌های تبیین حقوق و تکالیف زن در نقش‌های خانوادگی به شمار می‌روند.

یکی از اعتراضات عمر بن خطاب به حضرت رسول‌الله صلی‌الله‌علیه‌وآله در مورد آزادی‌های اعطا شده توسط اسلام به زنان نه تنها در بیت نبوی، بلکه در شهر مدینه یعنی مرکز حکومت اسلامی است (ترمذی، ۱۴۱۹: ۱۰/۹۰). این روایات نشان از نگاه متعالی اسلام به زن و آزادسازی او از بردگی و بندگی مردان چه در حوزه‌ی خانواده و چه حوزه‌ی اجتماع است. این که اذن خروج از منزل در جهت حفظ منافع خانواده به مردان داده شده، سبب شده برخی مانند اندیشه‌های جاهلی و فارغ از آموزه‌های قرآنی چون «و» عاشروهن بالمعروف تکالیفی خارج از محدوده‌ی شریعت برای زنان در محیط خانواده تحت عنوان ولایت بر زن، جعل می‌کنند. لذا در لزوم و ضرورت مشارکت اجتماعی زنان، توسط برخی فقها (امام خمینی^۱ و آیت‌الله خامنه‌ای^۲) باید جایگاه اذن پدر و شوهر در ممانعت از فعالیت اجتماعی زن منقح شود. با توجه به قول مشهور فقها مبنی بر اطلاق اناطه‌ی اذن زوج برای خروج زوجه از منزل، در نگاه توحیدی و تکلیف محور، مشارکت اجتماعی زن وقتی به ایجاد تمدن نوین اسلامی منجر می‌شود که، آسیبی به روابط زوجین وارد نسازد و با حق شوهر منافات نداشته باشد.

تبیین مرزهای آسیب‌رسانی و آسیب‌پذیری

گاهی تنها راهکار برای توانمندسازی اجتماعی زنان در منظر دینی، رعایت مرز آسیب‌های اجتماعی تبیین می‌شود. این حدود هم چنان که مرزهای در معرض آسیب قرار گرفتن زنان را بیان نموده، موضعی را که حضور زنان برای اجتماع آسیب‌زا می‌شود را نیز در برگرفته است. اهمیت این مبحث تا جایی است که از نقش‌های زنان الگو در قرآن و اسلام به نقش‌های پنهان با تاثیرگذاری بیشتر، تعبیر شده و حتی مخاطب قرآن در صیغه غایب با زنان را به نوعی برای القای این نقش به آنان و آموزش انسان‌ها در پاسداشت نقش پنهان زنان بیان نموده تا بر حرمت آنان افزوده شود (روحانی مشهدی، ۱۳۹۳: ۷).

قرآن کریم با به رسمیت شناختن حضور اجتماعی زنان، مردان و زنان مسلمان را از هرگونه نگاه خیره به نامحرم نهی می‌فرماید (نور: ۳۰ و ۳۱)^۳ که در واقع از مهم‌ترین مرزهای آسیب‌پذیری انسان‌ها در جامعه به شمار می‌رود.

با بیان انواع حجاب در قرآن کریم از هرگونه مقدمه سازی برای رفتار خلاف عفت در جامعه، پیشگیری به عمل آمده است. حجاب کلام «فلا تخضعن بالقول» (احزاب: ۳۲)، حجاب اندام «یدنین علیهن من جلابیهن» (احزاب: ۵۹). حجاب سر و گردن «ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن» حجاب حرکات «ولایضربن بارجلهن» حجاب زینت «ولا یبدین زینتهن» (نور: ۳۱)، انواع حجاب تصریح شده در قرآن کریم هستند. در نهایت به همین

^۱ «همان‌طوری که مردها باید در امور سیاسی دخالت کنند و جامعه خودشان را حفظ کنند، زن‌ها هم باید دخالت کنند و جامعه را حفظ کنند» (امام خمینی ج ۱۸ ص ۴۰۳).

^۲ «من اصبح لا یهتّم بامور المسلمین فلیس بمسلم»، مخصوص مردان نیست: زنان هم باید به امور مسلمانان و جامعه‌ی اسلامی و امور جهان اسلام و همه‌ی مسائلی که در دنیا می‌گذرد، احساس مسؤولیت کنند و اهتمام نمایند؛ چون وظیفه‌ی اسلامی است (حسینی الخامنه‌ای، ۲۰/۱۲/۱۳۷۵).

مقدار اکتفا نکرده و رفتارهای زیاده طلبانه در جامعه با تعیین مجازات سخت و سنگین به شدت تقبیح شده است (نور: ۲) تا جامعه اسلامی با ضمانت اجرایی لازم در سوء استفاده از حضور زنان قادر به حفظ کرامت انسانی زن باشد. در واقع این محدودیت‌ها و مجازات‌ها به عدم استفاده از وجوه غیرانسانی زن در جامعه تشریح شده تا زنان فارغ از نگاه جنسیتی بر طبق ارزش‌های واقعی انسانی فعالیت نمایند.

لزوم اتخاذ حیا و حریم در روابط اجتماعی با نوع حرکت دختران شعیب به تصویر کشیده شده «تمشی علی استحیا» (قصص: ۲۴)، لذا فضیلت حضور در اجتماع و مشارکت اجتماعی زنان نباید منجر به اختلاط زنان و مردان شود و پیامبر اعظم (ص) با لحنی راهکارگرایانه برای حضور زنان اختصاص ورودی جداگانه به مسجد را برای رفع چالش اختلاط بیان فرمودند «لَوْ تَرَكْنَا هَذَا الْبَابَ لِلنِّسَاءِ» (کلینی، ۱۳۶۷: ج ۶، ص ۶) فقها به همین مناسبت فتوا می‌دهند که اختلاط مردان و زنان مکروه است (مطهری، ۱۳۸۳: ج ۱۹، ص ۵۴۶) البته این کراهت مترتب بر عدم مفسده است و در صورت مفسده تمامی فقها حکم به حرمت داده‌اند (موسوی خمینی: ۱۳۹۲، ج ۸، ص ۴۹۶).

توانمندسازی در شناخت اولویت‌ها

قرآن کریم و روایات اسلامی با توجه به جایگاه بی‌نظیر خانواده در تعالی فرد و جامعه، نقش زنان در همسری «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» (نساء: ۳۴) و مادری «حَمَلَتْهُ أُمُّ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا» (احقاف: ۱۵) را بسیار ارزشمند معرفی نموده است و بنا بر تفسیر صحیحی از روایت «مسجدالمراه بیتها» (صدوق، ۱۴۰۳: ج ۱، ص ۳۷۴) تعالی زن از مبدا خانه راه، بهترین و مهم‌ترین مسیر برای زنان تبیین نموده است. لذا به نظر می‌رسد در تراحم میان وظایف زن در بعد خانوادگی و اجتماعی اولویت را به همسری و مادری می‌دهد. درعین حال با به تصویر کشیدن الگویی چون فاطمه الزهرا «س» که در تراحم میان مادری و دفاع از استقرار حکومت اسلامی با فدا نمودن فرزند، جان خویش را هم به خطر انداخت. زیرا در حالی که دفاع پرداخت که علم به قصد دشمنان داشت. فلقتیه فاطمه (رضی الله عنها) و قالت: الی این یابن الخطاب؟! أجتت لتحرق دارنا؟! قال: نعم، او یدخلوا فیما دخل فیہ الامّة» (الآلوسی البغدادی، ۱۴۱۵: ج ۳، ص ۱۲۴، ابوالفداء ۱۴۱۷: ج ۱، ص ۱۵۶).

هم چنین حضرت زینب (س) در تعیین اولویت میان، همسری و دفاع از ولایت که در حقیقت حرکت امام حسین علیه السلام، اعتراض به تشکیل حکومت غیر اسلامی است؛ اولویت برای یک زن مسلمان نه تنها همراهی با همسر نیست، بلکه فرزند هم در این مشارکت اجتماعی همراه می‌شود (مفید، ۱۴۱۳: ج ۲، ص ۱۲۵)، و لو که در این راه حیات دنیوی‌اش خاتمه یابد. بنابراین همواره چنین نیست که اولویت با نقش‌های خانوادگی زن باشد، بلکه گاهی مشارکت اجتماعی اهم از همسری و مادری می‌شود.

جمع‌بندی پاسخ به پرسش سوم

قرآن کریم و روایات اسلامی با شناخت صحیح مشکلات فرا روی زنان در مشارکت اجتماعی، راهکارهایی برای توانمندسازی صحیح زنان در رساندن به اهداف نظام آفرینش تبیین نموده است. در صورت کاربست این

راهکارهای دینی در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی، زنان برای مشارکت اجتماعی موثر و در واقع عمل به تکالیف الهی، توانا می‌گردند و در نتیجه جامعه اسلامی با بهره‌گیری از تمامی اعضایش به رشد و تعالی نزدیک می‌شود. نکته مهم در این راهکارها توجه به مبانی انسان‌شناختی اسلام و به رسمیت شناختن تفاوت‌های زن و مرد است.

یافته‌ها

با توجه به مفهوم مشارکت اجتماعی، توانمندسازی اجتماعی زنان در قرآن کریم و روایات اسلامی، صرفاً حضور فیزیکی در جامعه نیست، بلکه توانمندسازی در جهت هرگونه تاثیرگذاری بر روند جامعه و تمدن سازی است.

اغلب احکام اسلامی در قالب اجتماعی ریخته شده، لذا شرط مسلمانی انجام وظایف اجتماعی است، در این زمینه مرد و زن در وجوب مشارکت اجتماعی مساوی هستند، اگرچه مصادیق متفاوتی دارند. در تراحم میان تکالیف زن، توانمندسازی در شناخت اولویت‌ها، از مهم‌ترین راهکارها در منابع اسلامی است.

توجه به تمام ابعاد روحی، جسمی، فردی، خانوادگی و اجتماعی در مشارکت موثر و مطلوب زنان در نظام اجتماعی اسلام لحاظ شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در آیات و روایات اسلامی، تمایلات نفسانی و دنیادوستی، ضعف اعتقادی، ضعف شخصیتی و لحاظ شرایط جسمانی زنان از چالش‌های فردی در مشارکت اجتماعی زنان محسوب می‌گردند. از سوی دیگر تراحم تکالیف و وظایف زنان در نقش‌های فرزند، همسری، مادری با تکالیف اجتماعی از چالش‌های خانوادگی مشارکت اجتماعی زنان شمرده شده‌اند. در اجتماع نیز تحقیر جنسیت زنان در حضور اجتماعی، نادیده انگاری لزوم حضور اجتماعی زنان، اختلاط و عدم رعایت حریم زن و مرد از چالش‌های زنان در اجتماع هستند که در قرآن کریم و روایات اسلامی به آن‌ها پرداخته شده است.

قرآن کریم و روایات اسلامی با تحدید مرزهای آسیب‌رسانی و آسیب‌پذیری زنان در اجتماع به ارائه راهکارهایی چون محدوده‌ی انواع حجاب، کنترل نگاه و تعیین مجازات‌های سنگین برای روابط خارج از ضوابط پرداخته است. هم‌چنین با تبیین هدف صحیح از حضور اجتماعی و ارزش‌های وجودی زنان از مشکلاتی چون ضعف شخصیتی و شرایط جسمانی خاص زنان راهکار نظری ارائه می‌فرمایند. معرفی الگوی زنانه در مدیریت توسط قرآن کریم و روایات اسلامی از راهکارهای توانمندسازی زنان محسوب می‌شود که چالش‌هایی چون تحقیر شخصیت زنان در اجتماع و نادیده انگاری مشارکت آنان را بهبود می‌بخشد. با تبیین جایگاه ارزشی زن در نقش‌های خانوادگی و بالبع مشخص نمودن حقوق و تکالیف زنان به‌ویژه در نقش همسری و بیان اصول حاکم بر خانواده، راهکار چالش‌های خانوادگی زنان مطرح شده است.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مقاله حاصل رساله دکتری دانشکده اندیشه و معارف اسلامی دانشگاه تهران است.

حمایت مالی: مطالعه حاضر حاصل رساله دکتری دانشکده اندیشه و معارف اسلامی دانشگاه تهران بدون حمایت مالی انجام شده است.

سهم نویسندگان: نویسنده مسئول، ۵٪ و نویسنده سوم ۹۵٪ را بر عهده داشتند.

تضاد منافع: این پژوهش به طور مستقیم یا غیرمستقیم با هیچ اثر پژوهشی تعارض ندارد.

تشکر و قدردانی: از تمام کسانی که در این پژوهش به بنده همکاری نموده‌اند.

منابع فارسی

- قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه‌ای (۱۳۷۴). انتشارات پیام عدالت، تهران.
- ابن اثیر حرزی، مجدالدین. (۱۳۶۷). ق ۳، اسماعیلیان (لینک)
- ابوالفداء، اسماعیل بن علی. (۱۴۱۷). تاریخ ابی الفداء. بیروت: دار المعرفة.
- الآلوسی البغدادی، العلامة ابی الفضل شهاب الدین السید محمود، (۱۴۱۵). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی، بیروت: دار احیاء التراث العربی
- الترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۱۹). الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی. تحقیق: شاکر، احمد محمد، دارالحديث، قاهره
- الحر العاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام)
- الدینوری، ابن قتیبه. (۱۳۷۳). الأخبار الطوال. قم: منشورات الشریف الرضی. چاپ اول (لینک)
- العاملی، جعفر مرتضی. (۱۴۰۰). الحیاة السیاسیة للإمام الرضا جماعه المدرسین فی الحوزة العلمیة. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- امین، نصرت بیگم. (۱۳۶۱). مخزن العرفان در تفسیر قرآن. تهران، نهضت زنان مسلمان (لینک)
- تاج الدین، محمدباقر و رحمتی والا، لیلی. (۱۳۹۳). رسانه ملی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار (مورد مطالعه: زنان سرپرست خانوار منطقه ۱۸ تهران). مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان سابق) ۱۷ (لینک)
- تانگ، رزمزی. (۱۳۹۸). نقد و نظر: درآمدی جامع بر نظریه‌های فمینیستی. ترجمه: منیژه نجم عراقی، تهران: نشر نی.
- ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲). الکشف و البیان المعروف تفسیر الثعلبی. بیروت: دار احیاء التراث العربی
- جصاص، احمد بن علی. (۱۴۰۵). احکام القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول. (لینک)
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۰) تسنیم، قم، اسراء. چاپ ۱ (لینک)
- (۱۳۸۵). زن در آئینه جلال و جمال. قم: اسراء، چاپ پنجم.
- روحانی مشهدی، فرزانه. (۱۳۹۳). نقش اجتماعی زنان در مقایسه با مردان: از نگاه قرآن و روایات. زن در فرهنگ و هنر، ۶ (۴)، 445-460. 10.22059/jwica.2014.56019. (لینک)
- سن، آمارتیا کومار. (۱۳۸۳). توسعه یعنی آزادی. ترجمه محمد سعید نوری نائینی، تهران: نی.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۴۱۳) من لا یحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی. چاپ دوم.
- صفاریان، محسن و مرادی، علی. (۱۳۹۸). شناخت عوامل اقتصادی اجتماعی مرتبط با عاملیت زنان در جامعه: مورد مطالعه شهر کرمانشاه. مطالعات زن و خانواده. doi: ۱۹۲-۱۵۳، (۳)۷ .
- 10.22051/jwfs.2020.22580.1888 (لینک)
- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۷۸). تفسیر المیزان. مترجم: موسوی همدانی. سیدمحمد باقر، قم: انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۵). ترجمه تفسیر مجمع البیان. چاپ اول. تهران: فراهانی.
- طبرسی، احمد بن علی، (۱۴۰۳). الاحتجاج. مشهد: نشر مرتضی.
- طبری، محمد بن جریر، (۱۴۱۲) جامع البیان فی تفسیر القرآن. چاپ اول. بیروت: دار المعرفة
- طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، (۱۴۱۴) الأمالی، دار الثقافة، قم - ایران، اول
- (۱۴۰۹). التبیان فی تفسیر القرآن. چاپ اول. بیروت: دار إحياء التراث العربی. (لینک)
- (۱۴۰۷). تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیه (لینک)
- فتاحی زاده، فتحیه. افسردیر، حسین. (۱۳۹۳). ارزیابی و نقد مدخل جنسیت از دانه‌المعارف قرآن لیدن. مطالعات زن و خانواده. (۲): ۳۸-۷. doi: 10.22051/jwfs.2015.1520 (لینک)
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵). تفسیر الصافی. چاپ دوم. تهران: مکتبه الصدر.
- قیصری، نوراله. (۱۳۹۸). مشارکت اجتماعی؛ معناکاوی یک مفهوم راهبردی. مطالعات راهبردی ناجا. ۴(۱۱)، ۳۱-۵۹. doi: 411113982 (لینک)
- کاظمی خراسانی، محمدعلی. (۱۴۰۳). فوائد الاصول. قم: موسسه نشر اسلامی (لینک)
- کتابی، محمود؛ یزدخواستی، بهجت؛ فرخی راستابی، زهرا (۱۳۸۲). توانمندسازی زنان برای مشارکت در توسعه. پژوهش زنان، (۷): ۵-۳۰. (لینک)
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۷). الفروع من الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- لانگه، سارا. (۱۳۷۲) معیارهایی برای توانمندسازی زنان، نقش زنان در توسعه، تهران، روشنگران.
- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳). بحار الانوار. چاپ دوم بیروت: دار إحياء التراث العربی
- محمد بن مکرم بن علی، أبو الفضل. (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت، دار صادر، الطبعة: الثالثة
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۳). مجموعه آثار استاد شهید مطهری. تهران: صدرا.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳). الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد. قم: کنگره شیخ مفید
- مکی بن حموش، (۱۴۲۹). الهدایة إلى بلوغ النهایة. امارات: جامعة الشارقة، كلية الدراسات العليا و البحث العلمي چاپ: ۱.
- موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۹۳) استفتانات امام خمینی (ره). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (لینک)
- نوری، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۸) مستدرک الوسائل مؤسسة آل البيت عليهم السلام. چاپ اول. بیروت، لإحياء التراث.
- نیکوقدم، مسعود. قلی‌زاده امیرآباد، محدثه. خوشنودی، عبدالله. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر توانمندسازی زنان بر توسعه دموکراسی زن در توسعه و سیاست 1007470.263033.1007470.263033. doi: 10.22059/jwdp.2019.263033.1007470.263033, 16(4), 621-640 (لینک)
- هدایت‌نیا، فرج الله. (۱۳۹۶). تاملی بر نظریه خانه‌نشینی زن در فقه اسلامی. مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان سابق)، ۱۹: ۷-۲۴. doi: 10.22095/JWSS.2017.57622 (لینک)
- واقدی، محمد، (۱۴۰۹) المغازی. بیروت: اعلمی (لینک)
- وجدی سیس، فاطمه. مودب، سید رضا. (۱۳۹۶). خانواده و آسیب‌شناسی فهم روایات مربوط به آن. مطالعات زن و خانواده. (۱): ۱۵۰-۱۷۰. doi: 10.22051/jwfs.2017.9859.1144 (لینک)

References

- The Holy Qur'an (1995) (Elahi Ghomshe'I, Persian Trans.). Payam-e Edalat Publications, Tehran.
- Abolfidā', I. A. (1417 AH). *Ta'rīkh Abi al-Fidā'*. Beirut: Dar Al-Ma'rifah. (Text in Persian)
- Adams, Robert, (2008). *Empowerment, participation and social work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Al-Āmilī, J. M. (1400 AH). *Al-Hayāt al-Sīyāsīya lil Imām Ridā (AS)*. Qom: Islamic Publishing Foundation. (Text in Persian)

- Al-Dīniwārī, I. Q. (1994). *Al-Akhhār al-Tiwāl*. Qom: Al-Sharif Al-Radī Publications. (Text in Persian) ([link](#))
- Al-Hurr al-‘Āmilī, M. H. (1409 AH). *Wasā’il al-Shī’a*. Qom: Āl al-Bayt (AS) Institute. (Text in Persian)
- Al-Tirmidhī, M. I. (1419 AH). *Al-Jāmi’ Al-Sahīh wa Huwa Sunan alTirmidhī* (Ahmad Muhammad Shakir, ed.). Cairo: Dar al-Hadith. (Text in Persian)
- Ālūsī Al-Baghdādī, Sh. M. (1415 AH). *Rawh al-Ma’ānī fī Tafsīr al-Qur’an al-‘Azīm wal-Sab’ al-Mathānī*. Beirut: Dar ‘Ihyā’ al-Turāth al-‘Arabī. (Text in Persian)
- Amīn, N. B. (1982). *Mkhzan al-‘Irfān in the Interpretation of the Qur’an*. Tehran: Muslim Women Movement ([link](#)). (Text in Persian)
- Fattahizadeh, F., Afsardyr, H. (2014). Translation and Criticism of the Article Gender of the Leiden Encyclopedia of Quran Fatheeh. *Journal of Woman and Family Studies*, 2(2), 7-38. doi: 10.22051/jwfs.2015.1520 (text in Persian) ([link](#))
- Fayd Kāshānī, M. S. M. (1415 AH). *Tafsīr al-Sāfi* (Second ed.). Tehran: Sadr Library. (Text in Persian)
- Hedayatnia F. (2017). “Reflections on the theory of female housekeeping in Islamic jurisprudence.” *Strategic Studies of Women (Women Book)* 19: 7-24. doi: 10.22095 / JWSS.2017.57622. ([link](#)) (Text in Persian)
- Ibn Athīr Jazarī, M. (1988). Qom: Esmaelian ([link](#)). (Text in Persian)
- Jassās, A. A. (1405 AH). *Ahkām al-Qur’an*. Beirut: Dar ‘Ihyā’ al-Turāth al-‘Arabī. ([link](#)) (Text in Persian)
- Javādī Amoli, A. (2011). *Tasnīm Commentary*. Qom: Esra’. ([link](#)) (Text in Persian)
- (2006). *Woman in the Mirror of Glory and Beauty* (Fifth ed.). Qom: Esra’. (Text in Persian)
- Kāzemī Khorāsānī, M. A. (1403 AH). *Fawā’id al-‘Usūl*. Qom: Islamic Publishing Institute. ([link](#)) (Text in Persian)
- Ketabi M. Yazd Khasti B. Farrokhi R. Zahra (2003). “Empowering women to participate in development.” *Women’s Research*, 1(7): 5-30. ([link](#)) (Text in Persian)
- Kulaynī M. Y. (1988). *Al-Furū’ min Kāfi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islāmīya. (Text in Persian)
- Lange S. (1993) “Criteria for Women’s Empowerment; The Role of Women in Development.” Tehran: Roshangaran.
- Majlisī M. B. (1403 AH). *Bihār al-Anwār* (Second ed). Beirut: Dar ‘Ihyā’ al-Turāth al-‘Arabī. (Text in Persian)
- Makī bin Hamūsh (1429 AH). *Al-Hidāya ilā Bulūgh al-Nihāya*. United Arab Emirates: Al-Shareqah University. (Text in Persian)
- Motahari M. (2004). *Collected Works*. Tehran: Sadra. (Text in Persian)
- Mousavi Khomeini R. (2014). *Fatwās of Imam Khomeini*. Tehran: Imam Khomeini Publishing Institute. ([link](#))
- Mufīd M. M. (1413 AH). *Al-Irshād*. Qom: Sheikh Mufīd Congress.
- Muhammad ibn Mukrim ibn Ali A. F. (1414 AH). *Lisān al-‘Arab* (Third ed.) Beirut: Dar Sādir. (Text in Persian)
- Nikouqadam M. Qolizadeh Amirabad M. Khoshnoodi A. (2018). “Investigating the effect of women's empowerment on the development of democracy.” *Women in Development and Politics* 16(4), 621-640. doi: 10.22059 / jwdp.2019.263033.1007470 ([link](#))
- Nourī H. M. T. (1408 AH). *Mustadrak al-Wasā’il*. Beirut: Āl al-Bayt (AS) Institute. (Text in Persian)
- Qeysari, N. (2019). “Social participation; Meaning of a strategic concept.” *NAJA Strategic Studies* 4(11), 31-59. doi: 411113982 ([link](#)) (Text in Persian)

- Rappaport, J. (1984). *Studies in empowerment: Introduction to the issue. "Prevention in Human Services,"*
- Rouhani Mashhadi, F. (2014). The social role of women compared with men from the perspective of Quran and hadith. *Journal of Woman in Culture Arts*, 6(4), 445-460. doi: 10.22059/jwica.2014.56019 (text in Persian) ([link](#))
- Sadūq, M. A. (1413 AH). *Man lā Yahduruh al-Faqīh* (Second ed.). Qom: Islamic Publications Office. (Text in Persian)
- safarian, M., moradi, A. (2019). Understanding of Socio economic factors related to women's agency: A Case Study of Kermanshah. *Journal of Woman and Family Studies*, 7(3), 153-192. doi: 10.22051/jwfs.2020.22580.1888 (text in Persian) ([link](#))
- Sen, A. K. (2004). *Development Means Freedom* (Mohammad Saeed Nouri Naeini, Trans.). Tehran: Ney.
- Simonsohn, U. (2020). Female conversion to islam: A sample analysis of medieval narratives of the prophetic age. *Mediterranean Historical Review*. doi.org/10.1080/09518967.2020.1741230 ([link](#))
- Tabarī, M. J. (1412 AH). *Jāmi' al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'an*. Beirut: Dar Al-Ma'rifah. (Text in Persian)
- Tabātabā'ī, M. H. (1999). *Al-Mīzān Interpretation* (Seyed Mohammad Baqer Mousavi Hamedani, Trans.). Qom: Islamic Publications of Qom Seminary Teachers Association. (Text in Persian)
- Tabrisī, A. A. (1403 AH). *Al-Ihtijāj*. Mashhad: Morteza Publishing. (Text in Persian)
- Tabrisī, F. H. (1996). *Majma' al-bayān Interpretation* (Trans.). Tehran: Farahani. (Text in Persian)
- Tajoddin, M. B. & Rahmati Wala, L. (2014). "National Media and Empowerment of Women Who Are Responsible of House (Case Study: Women in District 18, Tehran)". *Strategic Studies of Women (Women's Book)*, 17 ([link](#)). (Text in Persian)
- Tha'labī, A. M. (1422 AH). *Al-Kashf wal-Bayān al-Ma'rūf bi Tafṣīr al-Tha'labī*. Beirut: Dar 'Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. (Text in Persian)
- Tong, R. (2019). *Critique: A Comprehensive Introduction to Feminist Theories* (Manijeh Najm Iraqi, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (Text in Persian)
- Tūsī, A. J. M. H. (1414 AH). *Al-Amālī*. Qom: Dar al-Thaqāfa.
- (1407 AH). *Tahdhīb al-Ahkām*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islāmīya. ([link](#)) (Text in Persian)
- (1409 AH). *Al-Tibyān fī Tafṣīr al-Qur'an*. Beirut: Dar 'Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. ([link](#)) (Text in Persian)
- vajdi sis, F. (2017). Pathology Hadith Studies Area of Family. *Journal of Woman and Family Studies*, 5(1), 151-170. doi: 10.22051/jwfs.2017.9859.1144 (text in Persian) ([link](#))
- Wāqidī M. (1409 AH). *Al-Maghāzī*. Beirut: 'A'lamī. ([link](#)) (Text in Persian)

Original Research

Researching Applied Method of Time Management in Family

Marziyeh Mohammadi Aram^{*1} , Majid Heidarifar², Ahmad Saadi²

¹. M.Sc. Of Qom University of Islamic Education, Qom, Iran.
(Corresponding Author) m.m.raoof333@gmail.com

². Lecturer outside Qom Seminary and senior researcher of Israa International Foundation.

³. Faculty Member of Farabi Campus, University of Tehran, Department of Shiism and Islamic Education, Tehran, Iran.

Background and Purpose

Time management is considered an essential feature in life; That is, wise people, to achieve their transcendent goals and ideals, must manage how to use the blessings of time by meaningful planning in order to achieve them easily and quickly. Time management is a process of purposeful planning and intelligent application of suitable facilities and conscious monitoring of programs and time that is spent on human activities and increases human effectiveness. The man of faith must try their best to make the optimal use of his life and prevent it from being wasted. Time Management and directing it in the right course result from having accurate and purposeful planning in a monotheistic life. In this way, human beings can walk through the right path of servitude steadfastly because in the absence of time management, goals will become unattainable, and life affairs will be disrupted.

Time management is one of the most important issues in individual and family life because human beings are both perfectionists and seek peace. It is evident that these can be never be achieved without intelligent planning. So, all family members, fathers specifically, must have a good understanding of applied and practical methods of time management in

personal and collective life and prioritize specific applied methods in their life; in other words, they must transform their actions and behaviors so that they can use the best of their lives. The current study aims to scientifically answer the question of "what are the applied methods of time management in a family", which yields four methods.

Methods

This study uses a revelational narrative (reporting and inferential analysis of verses and narrations) versus a historical narrative (reporting and analyzing events related to the time and place or individuals and groups) (Heidarifar, 2009). The data collection method is library-based, and the processing of this article is descriptive-analytic.

Conclusion

Goal setting and having firm determination in achieving these goals is one of the applied and executive methods of time management in the family. Goal setting means relating own goals to the tasks and missions in all aspects of life. Without a doubt, the lack of a clear goal will lead to backwardness.

Awareness of the outcome of work is also one of the most important principles of time management. The way to plan and choose a goal in family life has many effects on the progression, continuity, and determination in the way forward. This trend finally leads to proper planning toward satisfaction, health, and happiness in the worldly and other-worldly life of the family.

In a monotheistic life, all family members, whether they like it or not, know it or not, gravitate and lead to God, so they must determine their own path according to this goal. The family can achieve well-being, Chastity, and happiness when it has transcendent goals in its plans. In fact, purposefulness equals the meaningfulness of life, and lack of purpose equals emptiness; However, Not every goal can achieve the human purpose; Rather, it must have sacredness and purity.

One of the applied methods of time management in the family is prioritizing and sorting tasks out; This means that family members should put the most important tasks first. This method requires people to think about the important things first. People cannot do multiple things

simultaneously, So they have to put the most important things at the top of their schedule. Accordingly, all family members should prioritize their plans utilizing appropriate time management; Otherwise, they will get confused and distressed and will be unplanned. Prioritization is the result of proper time management and ensures human success in implementing programs. (Okhovat & Shahidzadeh, 2011).

Adherence to discipline and the scheduled time in various aspects of family life is also an applied and practical method in time management. Wise family members think about the result of each action in advance, considering the specified time. A family whose life is based on the proper foundation is faster and more confident than those who do not have discipline, and they progress faster. Punctuality and disorderliness will cause damage and postponement, resulting in confusion about priorities and procrastination; in such a way that small and limited tasks appear to be a mass of accumulated works, which lead to individual's perception of inability and refraining from action (Mousavi Lari, 1997).

Preparing a daily schedule- a to-do list- is one of the applied methods of time management in family life. In this regard, believers should take God as a role model who based the creation and movement of celestial bodies on a specific timeline.

In the West, the first book on time management was published in the late 1950s (Ross, 2012); But much earlier, it was mentioned in Islamic sources as the optimal use of life and various opportunities or being organized and ordered.

Before suggesting recommended topics to researchers, it should be noted that time management is a subject that has very little interdisciplinary research, study resources, and books because the principle of management is one of the emerging disciplines in national and international educational centers. The suggested topics are as follows:

- Time management in an individual lifestyle
- Time management in a social lifestyle
- Time management in an economical lifestyle
- Time management in a political lifestyle
- Time management in a devotional lifestyle
- Time management in a cultural lifestyle
- Time management in a scientific lifestyle

Ethical consideration

Compliance with ethical guidelines

Research ethics

The authors validate the originality of the article and declare that concerning the publication of the article, they entirely had followed the ethical codes and had avoided plagiarism, misconduct, data forgery, and duplication. They also declare that this work is taken from the corresponding author's master's dissertation and has not been previously published elsewhere, and has not been submitted to another journal at the same time.

Funding: The authors did not receive grants for any part of the article (including data monitoring, design of the study, preparation of the work, statistical analysis, etc.) from any third party (governmental, business, private foundation, etc.)

Authors' contribution: The corresponding author was responsible for data collection and analysis, the second author was responsible for reviewing and editing, and the third author was responsible for introducing sources and references.

Conflict of interest: The authors declare that they have no conflicting interests.

Acknowledgments: We would like to thank all those who helped us in this study.

Reference

- Okhovat, A., & Shahidzadeh, S. (2011). *Fundamentals and skills of time management*. Qom: Farda Book.
- Hidarifar, M. (2010). *Writing and research school*. Qom: Boustan Ketab.
- Ross, J. (2012). *Time management*. Translated by Mohammad Taghi Faramarzi. Tehran: Mosallas Publication.
- Mousavi Lari, M. (1997). *The mission of ethics in human evolution*. Qom: Islamic Propagation Center of Howzah, Publication Center.

کندوکاوی در روش‌های کاربردی مدیریت زمان در خانواده

مرضیه محمدی آرام^۱ مجید حیدری فر^۲ احمد سعدی^۳

چکیده

عمر انسان، با خصوصیات بی‌مانندش، از نعمت‌های بسیار ارجمند خدای رحمان است که همواره در معرض حوادث و ناپدید شدن قرار دارد. از سوی دیگر، مدیریت زمان از شاخص‌های مهم در زندگی فردی و خانوادگی است؛ یعنی انسان‌های خردمند برای وصول به آرمان‌های فردی و خانوادگی خویش، باید با برنامه‌ریزی هدفمندانه، چگونگی استفاده از نعمت وقت را مدیریت کنند تا به سهولت و سرعت، به اهدافشان برسند. بر این اساس، باید انسان‌های مؤمن مدبّر، روش‌های عینی و کاربردی خاصی را سرآمد امور زندگی خویش قرار دهند؛ یعنی نوعی تحوّل و دگرگونی در قلمرو اعمال و رفتارهایشان در شئون زندگی؛ به‌ویژه شئون خانوادگی پدیدآورند تا بتوانند از عمرشان استفاده بهینه و بیشینه کنند. پاسخگویی عالمانه به این پرسش: «روش‌های کاربردی مدیریت زمان در خانواده چیست؟» هدف پژوهش پیش‌روست که چهار شیوه را پیش می‌نهد. در مغرب زمین، نخستین کتاب درباره مدیریت زمان، اواخر دهه ۱۹۵۰ به بازار آمد؛ ولی بسیار پیش‌تر، در منابع اسلامی با عناوین استفاده بهینه از عمر و فرصت‌های گوناگون زندگی یا داشتن نظم، از آن یاد شده بود. روش پژوهش این مقاله، از گونه نقلی و حیاتی (گزارش و تحلیل محتوای آیات و روایات) است و گردآوری داده‌ها با شیوه کتابخانه‌ای و نرم‌افزاری و پردازش متن مقاله، به روش توصیفی و تحلیلی است.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۰۷

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

مدیریت زمان، زندگی خانوادگی، روش‌های کاربردی

ارجاع به مقاله:

محمدی آرام، مرضیه؛ حیدری فر، مجید؛ سعدی، احمد. (۱۴۰۰). کندوکاوی در روش‌های کاربردی مدیریت زمان در خانواده. مطالعات زن و خانواده، ۹(۲)، ۸۰-۹۹. doi: 10.22051/JWFS.2021.32991.2522

m.m.raoof333@gmail.com

^۱ کارشناس ارشد دانشگاه معارف اسلامی قم، قم، ایران (نویسنده مسئول)

^۲ مدرس خارج حوزه علمیه قم و پژوهشگر ارشد بنیاد بین‌المللی اسراء

^۳ هیئت علمی پردیس فارابی دانشگاه تهران گروه شیعه‌شناسی و معارف اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

مدیریت زمان فرایند برنامه‌ریزی هدفمند و به‌کارگیری هوشمندانه امکانات متناسب و کنترل آگاهانه برنامه‌ها و وقتی است که صرف فعالیت‌های انسان می‌شود و سرانجام سبب افزایش اثرگذاری وی می‌گردد. انسان باایمان باید همه تلاش‌های خود را برای استفاده بهینه از عمرش و جلوگیری از اتلاف آن، به کار بندد. مدیریت زمان و هدایت آن در مسیر صحیح، نتیجه برخورداری از برنامه‌ریزی درست و دقیق و جهت‌دار در زندگی توحیدی است تا بدین‌وسیله بتواند از لحظه‌لحظه عمرش بهره‌برد و با سرعتی مضاعف مسیر بندگی را بپیماید، زیرا بی‌برنامگی و نبود مدیریت زمان به دوری از اهداف و اختلال در زندگی می‌انجامد. مدیریت وقت از مهم‌ترین مسائل زندگی فردی و خانوادگی است، چون انسان هم کمال طلب است، هم در جست‌وجوی آسایش و آرامش. بسیار بدیهی است که بدون برنامه‌ریزی، دستیابی به این امور شدنی نیست. براین پایه باید همه اعضای خانواده؛ به‌ویژه پدران، شناخت درستی از شیوه‌های کنشی و کاربردی مدیریت زمان در زندگی جمعی داشته باشند.

بر پایه مفادات آیات و روایات (طباطبائی، ج ۱۳۹۰، ۲۰، ص ۳۵۶؛ مکارم شیرازی، ج ۲۷، ۱۳۷۱ ش، ص ۲۹۳؛ فخررازی، ج ۳۲، ۱۴۲۰، ص ۲۷۸؛ نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۹؛ ابن ابی‌جمهور، ج ۱، ۱۴۰۵، ص ۲۹۳؛ مجلسی، ج ۷۴، ۱۴۰۳، ص ۱۶۵). و رهیافت‌های عقل سلیم، مدیریت زمان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است، چون در نبودش، رشته امور از هم می‌گسلد و اهداف از دسترس دور می‌گردد. براین پایه، شناخت شیوه‌های مدیریت زمان در زندگی فردی و اجتماعی، بر هر مسلمانی بایسته است. به نوشته راس، نخستین کتاب درباره مدیریت زمان، اواخر دهه ۱۹۵۰ به بازار آمد؛ (راس، جی، ۱۳۹۱ ش) ولی سال‌ها پیش‌تر، در منابع اسلامی (حدیثی و اخلاقی مانند الکافی و نهج البلاغه و جامع السعاده و المحجة البیضاء) با عناوین استفاده بهینه از عمر و فرصت‌های گوناگون زندگی، گاه نیز ضرورت داشتن نظم، از آن یاد شده است.

پرداختن تحلیلی به روش‌های کنشی و کاربردی درباره مدیریت زمان در شئون گوناگون خانواده، در پرتو نورافشانی آیات و روایات، بر اساس چیدمان منطقی و دسته‌بندی‌های گویا و نگارشی روان از امتیازات و برجستگی‌های این مقاله به شمار می‌آید.

روش پژوهش این مقاله، نقلی و حیانی (گزارش و تحلیل دلالتی متون آیات و روایات) در برابر نقلی تاریخی (گزارش و تحلیل رویدادهای مرتبط با زمان و مکان یا افراد و گروه‌ها) است (حیدری فر، ۱۳۸۸ ش، ص ۳۱-۳۲) و گردآوری داده‌ها با شیوه کتابخانه‌ای و نرم‌افزاری و پردازش متن مقاله، به روش توصیفی و تحلیلی است.

معناشناسی واژگان کلیدی

پیش از پرداختن به کندوکاو در روش‌های کاربردی مدیریت زمان در خانواده، گزارش کوتاهی از معانی لغوی و اصطلاحی واژگان تحقیق بایسته است:

ا. روش

بر پایه تصریح واژه پژوهان زبان فارسی، این کلمه اسم مصدر و مفهوم خرامش و شیوه راه و معبر و عمل و چگونگی رفتن و حرکت را می‌رساند (ر.ک: دهخدا، ۱۳۷۷ ش، ج ۴، ص ۱۹۵؛ معین، ۱۳۸۸ ش، ج ۲، ص ۶۴۵؛ انوری، ۱۳۹۵ ش، ج ۴، ص ۲۳۸). در اصطلاح نیز حرکت برنامه‌دار را روش می‌گویند که شاخص‌های آن، برخورداری از اهداف و مبانی و منابع و مراحل و ابزار و قواعد اجرایی معین است (ر.ک: حیدری فر، ۱۳۸۸ ش، ص ۲۵).

ب. مدیریت زمان

بر اساس تصریح لغت شناسان، کلمه مدیریت مصدر از ریشه «دور» به معنای گرداندن و به دست گرفتن بدون احاله به وقت دیگری است (ر.ک: حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ ق، ج ۶، ص ۴۲۵). درباره معنای اصطلاحی مدیریت تعاریف متعددی آمده است (ر.ک: پیروز و دیگران، ۱۳۹۴ ش، ص ۶؛ نبوی، ۱۳۸۰ ش، ص ۳۳؛ مقیمی، ۱۳۹۴ ش، ص ۵۷). تعریف برگزیده مقاله این است: «فرآیند برنامه‌ریزی هدفمند و به‌کارگیری هوشمندانه امکانات متناسب و کنترل آگاهانه برنامه‌ها و وقت در راستای اهداف و آرمان‌های انسان».

ماده «زمن» بر محدوده چیزی دلالت می‌کند (ر.ک: فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۵، ص ۱۹۹؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۶، ص ۱۳۱ و ۱۳۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۳، ص ۱۹۹). از واژه‌های مرتبط با آن، «وقت» است که در لغت به مقداری از زمان گفته می‌شود و هر چه دارای پایان باشد، زماندار به شمار می‌آید (ر.ک: ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۲، ص ۱۰۸). در اصطلاح نیز یعنی عمر محدود انسان در دنیا: پس از بیان معانی لغوی و اصطلاحی واژگان تحقیق، اکنون به بررسی اهم روش‌های کاربردی و کنشی مدیریت زمان در خانواده می‌پردازیم:

۱. روشن ساختن مقاصد خانواده و قاطعیت در رسیدن به آنها

تعیین هدف و قاطعیت داشتن و تعلل نوزیدن در رسیدن به آنها از روش‌های کاربردی و عملیاتی مدیریت زمان در خانواده است. هدف‌گذاری یعنی ارتباط دادن اهداف تعیین‌شده با وظایف و رسالت‌های انسان در شئون گوناگون زندگی.

همه اعضای خانواده از بلا تکلیفی رنج می‌برند، زیرا در این صورت، دنبال کارهایی می‌روند که هدف مشخصی ندارند؛ به‌گونه‌ای که تک‌تک اعضا متوجه دلیل انجام دادن کار و گذر عمرشان نمی‌شوند. نبود هدف مشخص سبب عقب‌ماندگی خواهد شد و طبیعتاً در این حال، امکان برنامه‌ریزی برای افراد خانواده وجود نخواهد داشت.

براین پایه، نخستین شرط برنامه‌ریزی در مدیریت زمان، تعیین هدف کلان برای کل زندگی و اهداف جزئی برای هرگونه فعالیت و برنامه‌ای است که خانواده می‌خواهد به آن بپردازد.

آگاهی از فرجام کار، از نکات بسیار مهم در مدیریت زمان و چگونگی برنامه‌ریزی و انتخاب هدف در زندگی خانوادگی است که آثار بسیاری در طی طریق و استمرار در مسیر و عزم در امور خواهد داشت و در نهایت به یک برنامه‌ریزی مناسب در جهت رضایت و سعادت زندگی دنیوی و اخروی خانواده خواهد انجامید.

آری اعضای خانواده باید از خدای جهان‌آفرین درس هدفمندی را بیاموزند: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظُنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ: و ما آسمان و زمین و آنچه را که میان آن‌هاست، بیهوده نیافریده‌ایم، این پندار کافران است، پس وای بر کافران از آتش دوزخ.» (ص ۳۸): «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا لِاعْبِينَ: و ما آسمان‌ها و زمین و آنچه را میان آن دوست، باز یچه نیافریده‌ایم» (دخان (۴۴): ۳۸؛ و «وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ: و در رفت و آمد شب و روز و آنچه را از رزق و روزی [چون باران و برف] از آسمان نازل کرده و به وسیله آن زمین را پس از مردگی اش زنده کرده است و در گرداندن بادها [از سویی به سویی] برای مردمی که تعقل می‌کنند، نشانه‌هایی است» (جاثیه (۴۵): ۵).

در نظر گرفتن هدف، تاثیرات چشمگیری در جهت و محتوای برنامه‌های اعضای خانواده خواهد داشت؛ مثلاً اگر افراد خانواده بخواهند سلامت جسم خود را در زندگی حفظ کنند، با این هدف، نمی‌توانند هر غذایی را مصرف کنند و مقدار استفاده نیز باید معین باشد و تا زمانی که این هدف را برای خود در نظر دارند، باید هر آن چه به زندگی جسمی و سلامتی آنان آسیب می‌زند، با دقت رعایت کنند.

دیگر ابعاد زندگی خانوادگی نیز همین‌گونه است. هر اندازه هدف مشخص‌تر و شفاف‌تر باشد، تلاش‌هایی که خانواده برای رسیدن به آن باید انجام دهد، کاربردی‌تر بوده و مانع دور شدن افراد از اهدافش می‌شود؛ همان‌گونه که هر سفری مقصد و مقصودی دارد، زندگی هر فردی نیز چنین است: «وَ أَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى: و اینکه پایان [همه امور] به سوی پروردگارتوست» (نجم (۵۳): ۴۲). این هدف چیزی جز ملاقات با پروردگار نباید باشد: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ: ای انسان! یقیناً تو با کوشش و تلاشی سخت به سوی پروردگارت در حرکتی، پس او را [در حالی که مقام فرمانروایی مطلق و حکومت بر همه چیز ویژه اوست و هیچ حکومتی در برابرش وجود ندارد] دیدار می‌کنی» (انشقاق (۸۴): ۶)، برای رسیدن به ملاقات یار، افراد خانواده باید در عمل این هدف کلی را در نظر بگیرند و متناسب با آن، دیگر هدف‌های جزئی خودشان را تنظیم کنند.

افراد خانواده برای اینکه به هدف اصلی و حقیقی یعنی لقای پروردگار برسند، باید زمان را مدیریت کنند و فردی که هدف او لقای پروردگار است، بی‌شک مشتاق عمل صالح می‌شود: «قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَ لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا: بگو: جز این نیست که من هم بشری مانند شمایم که به من وحی می‌شود که معبود شما فقط خدای یکتاست؛ پس کسی که دیدار [پاداش و مقام قرب] پروردگارش را امید دارد، پس باید کاری شایسته انجام دهد و

هیچ کس را در پرستش پروردگارش شریک نکند» (کهف (۱۸): ۱۱۰). کسی که هدفش خداست، از لهُو و لعب می‌گریزد: «إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِن تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَ لَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ: زندگی دنیا فقط بازی و سرگرمی است، اگر ایمان بیاورید و پرهیزکاری کنید، خدا پاداش‌هایتان را می‌دهد و از شما نمی‌خواهد [که] اموالتان را [در راه خدا انفاق کنید]»؛ (محمد (۴۷): ۳۶) و تمام لحظاتش قرین تقوا و در جهت رضایت خدای والا می‌گذرد.

در زندگی توحیدی، همه اعضای خانواده بخوانند یا نخوانند، بدانند یا ندانند، سیرشان إلى الله بوده و به خدا منتهی می‌شوند، پس باید مسیر خودشان را با توجه به این هدف تعیین کنند. در همه امور هدف خداست و افراد خانواده باید با توجه کامل به آن هدف، کارها و برنامه‌های زندگی خود را سامان بخشند. تعیین هدف در زندگی برای این منظور است که زندگی معنادار شود و از پوچی و بیهودگی دور گردد. خانواده زمانی می‌تواند به بهزیستی و سعادت‌مندی دست یابد که در برنامه‌هایش هدف متعالی داشته باشد. در حقیقت هدف‌داری مساوی است با معناداری زندگی و بی‌هدفی مساوی است با پوچی آن؛ هرچند هرگونه هدفی نمی‌تواند مقصود انسان را تأمین کند؛ بلکه هدفی باید که دارای قداست و نزاهت باشد. آری خانواده قبل از اقدام به عمل باید هدفش را مشخص کند و با توجه به آن، زمان را مدیریت کند، چون بعضی اهداف بلندمدت هستند و به زمان بیش‌تری نیاز دارند؛ مانند برنامه‌ریزی درازمدت حضرت یوسف (علیه‌السلام) برای مردم مصر: «قَالَ تَزْرَعُونَ سَنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ * ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَنَةٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ * ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يَغَاثُ النَّاسُ وَ فِيهِ يَعْصِرُونَ: گفت: هفت سال با تلاش پی‌گیر زراعت می‌کنید، پس آنچه را درو کردید، جز اندکی را که خوراک شماسست، در خوشه‌اش باقی بگذارید * سپس بعدازآن، هفت سال سخت و دشوار [پیش] می‌آید که آنچه را برای آن [سال‌ها] ذخیره کرده‌اید، مگر اندکی که برای کاشتن نگهداری می‌کنید، می‌خورید * آنگاه بعدازآن [دوره سخت و دشوار] سالی می‌آید که مردم در آن بازان [فراوان] یابند و در آن [سال از محصولات کشاورزی] عصاره میوه می‌گیرند» (یوسف (۱۲): ۴۷-۴۹).

از سوی دیگر، بعضی میان‌مدت یا کوتاه‌مدت هستند که به زمان کمتری نیاز دارند. ابتدا باید هدف را تشخیص داد، سپس راه آن را پیدا کرد که سرمایه انسان (زمان) بیهوده تلف نشود.

ممکن است افراد خانواده در زندگی به امور متعددی مشغول باشند؛ اما بهترین برنامه آن است که آگاهی فرد به چگونگی و چرایی انجام دادن آن یقینی باشد. شناخت سبب می‌شود که انسان از اشتباهاتش دوروبر انجام دادن کارهایش مصمم‌تر گردد. هرچه یقین بیش‌تر و حقیقی‌تر باشد، دوری از اشتباهات نیز عمیق‌تر و حقیقی‌تر خواهد بود. علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «لَا خَيْرَ فِي عَمَلٍ إِلَّا مَعَ الْيَقِينِ وَ الْوَرَعِ: خیری در هیچ عملی نیست، مگر آنکه با یقین و تقوا همراه باشد» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ص ۷۷۸).

تصمیم قاطع گرفتن و از دست ندادن فرصت‌ها و بی‌اعتنائی به وسوسه‌های بیجا، بهترین راه درمان و تردید و دودلی برای افراد خانواده است. علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «مَنْ لَمْ يَعْتَبِرْ بِتَصَارِيفِ الْأَيَّامِ

لَمْ يَنْزَجِرْ بِالْمَلَامِ: به‌وسیله تصمیم‌گیری با انتظار کشیدن‌های بی‌جا مبارزه کنید» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش، ص ۴۷۳).

اگر مسلمانان، اخلاق پیامبران و امامان معصوم (علیهم‌السلام) زندگی و مبارزات آنان را مطالعه کنند، به‌خوبی متوجه می‌شوند که موانع بسیاری داشتند و سرانجام به هدفشان رسیدند، چون قصد آنان همراه با یقین و ایمان قاطع بود. علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «وَ لَكِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ جَعَلَ رُسُلَهُ أَوْلَى قُوَّةٍ فِي عَزَائِمِ نِيَاتِهِمْ وَ ضَعْفَةِ فِيمَا تَرَى الْأَعْيُنُ مِنْ حَالَاتِهِمْ: خدای حکیم پیامبران را با عزم و اراده قوی مبعوث کرد؛ گرچه در ظاهر، آنان را فقیر و ناتوان می‌بینی» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۴، ص ۱۹۸).

حضرت ابراهیم (علیه‌السلام) هدف خاصی داشت و آن را به‌خوبی شناخته و راه خودش را به‌درستی یافته بود، در نبود مردم بت‌پرست شهر، همه بت‌ها، جز بت بزرگ را شکست: «وَ تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ * فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ: سوگند به خدا پس از آنکه [به بتخانه] پشت کردید و رفتید، درباره بت‌هایتان تدبیری خواهم کرد* پس [همه] بت‌ها را قطعه‌قطعه کرد و شکست مگر بت بزرگشان را که [برای درک ناتوانی بت‌ها] به آن مراجعه کنند» (انبیاء (۲۱): ۵۸).

علامه طباطبائی (ره) در تفسیر این آیه می‌نویسد: از ظاهر سیاق برمی‌آید که اظهار امید حضرت ابراهیم (علیه‌السلام) برای بیان آن صحنه‌ای است که عملش آن را مجسم می‌کند، چون عمل او یعنی شکستن بت‌ها و سالم نگه‌داشتن بت بزرگ، عمل کسی است که می‌خواهد مردم ببینند که بر سر بت‌هایشان چه آمده است و بت بزرگشان سالم مانده، ناگزیر نزد آن رفته، آن را متهم کنند که این کار زیر سر اوست، مثل کسی که مردمی را بکشد و یکی از آن‌ها را زنده نگه دارد تا به دام بیفتد.

آیه یادشده هدف‌داری حضرت ابراهیم (علیه‌السلام) را می‌رساند و مهم‌تر اینکه ایشان زمان را مدیریت کرد، سپس به این کار بزرگ پرداخت، چون زمانی به این کار اقدام کرد که مردم قصد داشتند شهر را خالی کنند. مردم شهر گاه دسته‌جمعی به بیرون از شهر می‌رفتند، عیدشان بود یا مراسمی دیگر و در آن زمان شهر خالی می‌شد. حضرت ابراهیم (علیه‌السلام) توانست در آن هنگام نقشه خودش را عملی کند (ر.ک: طباطبائی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۴، ص ۲۹۸).

حضرت موسی (علیه‌السلام) زمانی که به رسالت مبعوث شد، هیچ‌گونه ابزار مادی (لشکر و سلاح و پول و امکانات دیگر) در اختیار نداشت. وقتی از سوی خدای والا به آن حضرت خطاب شد که ای موسی برو در مقابل فرعون ماموریت خودت را به انجام رسان که فرعون طغیان کرده است: «أَذْهَبَ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى» (طه (۲۰): ۲۴)، حضرت موسی (علیه‌السلام) با عزم و اراده قوی و با قاطعیت به راه افتاد، چون او هدفش را تشخیص داده و برای از بین بردن ظلم و نشر توحید، راه را نیز یافته بود. او نیک می‌دانست چون هدف و راهش حق است، خدای والا نصرت و یاریش خواهد کرد. او در پرتو توکل به خدا و ایمان راسخ به امکان هدف‌یابی موفق شد، زیرا موانعی که بر سر راه ایشان قرار داشت، فقط فرعون نبود؛ بلکه خود بنی‌اسرائیل نیز مانع بزرگی بودند.

حضرت موسی (علیه السلام) چون می‌خواست به هدفش برسد، تمام این موانع را پشت سر گذاشت و برای رسیدن به هدفش از خدای حکیم خواست به او شرح صدر عطا کند و کار او را آسان سازد و گره از زبانش بگشاید: «قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي * وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي * وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِي» (طه (۲۰): ۲۵-۲۷).

حضرت محمد (صلی الله علیه وآله) به تنهایی در مقابل کفار قریش ایستاد، چون هدف خاصی داشت. او راه خود را تشخیص داده بود و شعارش همراه با عمل بود، بر این اساس ۱۳ سال مصیبت‌های کمرشکن قریشیان را به جان خرید تا به هدفش برسد. کافران با اذیت کردن پیامبر (صلی الله علیه وآله) و تطمیع و تهدید و تبعید می‌خواستند آن حضرت را از هدفش بازدارند؛ اما حضرت فرمود: «اگر خورشید را در دست راستم قرار دهند و ماه را در دست چپم، از گفته خودم دست برنمی‌دارم تا آن را منتشر کنم یا در راه آن کشته شوم!» (ابن شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹ ق، ج ۱، ص ۵۸).

آری اگر پیامبران و مردان خدایی را الگوی خود قرار دهیم، با وجود امکانات بسیاری که در اختیار داریم، می‌توانیم عمرمان را مدیریت کنیم و با صرف زمان کمتری به هدف مورد نظر برسیم.

۲. تعیین مراتب اهمیت کارها در امور زندگی خانوادگی

از روش‌های کاربردی مدیریت زمان در خانواده، اولویت‌بندی و تعیین مراتب کارها است؛ یعنی افراد خانواده باید کارهای مهم‌تر را در رده یکم قرار دهند. این روش افراد را مقید می‌کند تا نخست به کار اهم بیندیشند. انسان چون نمی‌تواند در یک‌زمان چندین کار را باهم انجام دهد، پس باید مهم‌ترین‌ها را سرآمد برنامه‌های خودش قرار دهد. اولویت‌بندی ممکن است در چهار عرصه تحقق یابد:

یکم. بر اساس هدف؛ قرآن مجید درباره آفرینش مرحله‌مند جهان هستی می‌فرماید: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ: خداست که آسمان‌ها و زمین را و آنچه را میان آن‌هاست در شش روز آفرید، سپس بر تخت فرمانروائی و تدبیر امور آفرینش چیره و مسلط شد. برای شما جز او هیچ یاور و شفاعت‌کننده‌ای نیست، [با این حال] آیا متذکر و هوشیار نمی‌شوید؟» (سجده (۳۲): ۴).

دوم. بر پایه زمان؛ قرآن حکیم درباره دعوت مرحله‌مند توحیدی پیامبر اعظم (صلی الله علیه وآله) می‌فرماید: «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ: نزدیک‌ترین خویشاوندانت را [از عذاب الاهی] بیم ده» (شعراء (۲۶): ۲۱۴). اثرگذاری تبلیغ در این صورت بیش‌تر است. بر این اساس، نخست تبلیغ چهره به چهره، سپس فراخوانی بستگانش و در پایان دعوت علنی و همگانی است.

همچنین درباره تشریح حکم حرمت شراب می‌فرماید: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَّفْعِهِمَا» (بقره (۲): ۲۱۹) و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» (نساء (۴): ۴۳)؛ ای اهل ایمان! درحالی‌که مستید به نماز نزدیک نشوید تا زمانی که [مستی شما برطرف شود و از روی هوشیاری] بدانید [که در حال نماز] چه می‌گویید) و «يَا أَيُّهَا

الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: ای اهل ایمان! جز این نیست که همه مایعات مست کننده و قمار و بت‌هایی که [برای پرستش] نصب شده و پاره چوب‌هایی که به آن تفال زده می‌شود، پلید و نجس و از کارهای شیطان است، پس از آن‌ها دوری کنید تا رستگار شوید.» (مانده (۵): ۹۰) اگر یک‌باره تحریم می‌شد، ممکن بود برای برخی تحمل‌ناپذیر باشد (ر.ک: جصاص، ۱۴۰۵ ق، ج ۱، ص ۴؛ ابن عربی، ۱۴۰۸ ق، ج ۱، ص ۱۴۹).

نیز درباره اولویت‌بندی حرکت بنی اسرائیل بر اساس زمان شب می‌فرماید: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكَ مُتَّبَعُونَ: و به موسی وحی کردیم که بندگان من (بنی اسرائیل) را شبانه از مصر کوچ ده تا باره تعقیب فرعونیان قرار گیرید، زیرا نجات شما در این خواهد بود» (شعراء (۲۶): ۵۲).

سوم. بر اساس افراد؛ قرآن مبین در این زمینه می‌فرماید: «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتِنِي بِهِ أَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ: و پادشاه گفت: یوسف را نزد من آورید تا او را برای کارهای خود برگزینم. پس هنگامی که با یوسف سخن گفت به او اعلام کرد: تو امروز نزد ما دارای منزلت و مقامی و [در همه امور] امینی» (یوسف (۱۲): ۵۴).

همچنین در جای دیگری می‌فرماید: «قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ: یکی از آن دوزن گفت: ای پدر! او را استخدام کن؛ زیرا بهترین فردی را که استخدام می‌کنی، آن کسی است که نیرومند و امانت‌دار باشد [او دارای این صفات است]» (قصص (۲۸): ۲۶).

بر اساس دو آیه یادشده، پست‌های کلیدی و مسئولیت‌های حساس باید به افراد کاردان و متعهد واگذار شود؛ یعنی لزوم همراهی تخصص با تعهد. امیرالمؤمنان علی (علیه‌السلام) نیز می‌فرماید: «وَأَجْعَلْ لِرَأْسِ كُلِّ أَمْرٍ مِنْ أُمُورِكَ رَأْسًا مِنْهُمْ؛ برای هر یک از کارهای سرپرستی برگزین که بزرگی کار بر او چیرگی نیابد و فراوانی کار او را درمانده نسازد» (شریف رضی، ۱۴۰۶ ق، ن ۵۳).

چهارم. بر پایه اهمیت کار؛ کارهای انسان در سه درجه دسته‌بندی می‌شوند: اهم و فوری؛ مهم و فوری یا مهم و غیرفوری؛ غیرمهم و عادی. بر این اساس، برای گونه نخست باید بیش‌تر همت گمارد و انرژی افزون‌تری مصرف کرد و بیش‌تر وقت صرف کرد و برای نوع دوم و سوم، وقت و اهتمام کمتر. امیرمؤمنان علی (علیه‌السلام) در این باره می‌فرماید: «مَنْ اشْتَغَلَ بِغَيْرِ الْمُهْمِ صَبِحَ الْأَهْمُ: آنکه به چیزی غیر مهم خود را مشغول دارد، مهم‌تر را از دست می‌دهد» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ۶۲۶).

هر یک از اعضای خانواده مجموعه‌ای از فعالیت‌هایی دارند که بسیاری از آن‌ها دارای منفعت هستند؛ ولی به دلیل زمان محدودی که در اختیار دارند، امکان انجام دادن همه آن‌ها وجود ندارد، بنابراین باید اولویت‌بندی کرده و با توجه به درجه اولویت، نافع‌ترین کارها را انتخاب کنند. هرچه فرد اطمینان کند که مهم‌ترین و سودمندترین را انتخاب کرده، همت بیش‌تری برای انجام دادن آن خواهد داشت، در نتیجه بدون اینکه در معرض شک قرار بگیرد، می‌تواند طبق برنامه‌ریزی از پیش تعیین شده، کارش را ادامه دهد و در مدیریت کردن زمان موفق شود؛ وگرنه به دلیل عدم اولویت‌بندی و نبود انتخاب نافع‌ترین، در معرض شک و

وسوسه قرار گرفته و عزم او درهم شکسته و سبب اختلال در برنامه ریزی می شود (ر.ک: اخوت، شهیدزاده، ۱۳۹۰، ش، ص ۱۴۱-۱۴۲).

امام علی (علیه السلام) می فرماید: «إِذَا عَقَدْتُمْ عَلَى عَزِيمَةٍ خَيْرٍ فَأَمْضُوها: هرگاه درباره خیر بودن کاری به اطمینان قلبی رسیدید آن را به مرحله اجرا درآوردید» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ق، ص ۲۸۳).

تمامی افراد خانواده باید با انتخاب مهم ترین و اصلی ترین مطلوب خود، عزم خود را جزم کنند و با اراده و انگیزه ای متناسب با نیازشان، در مسیر درست قرار بگیرند و به راهشان ادامه دهند، زیرا تنوع نیازهای آنان، به تعدد هدف یا تراحم می انجامد و تنها اهدافی مورد توجه انسان قرار می گیرد که برای وصول به آن، انگیزه ای خاص داشته باشد.

بر این اساس باید همه اعضای خانواده با استفاده از مدیریت صحیح زمان، برنامه هایشان را اولویت بندی کنند؛ وگرنه دچار تحیر و تشویش و اضطراب گشته و در نهایت به بی برنامه گی گرفتار می شوند، بنابراین اولویت بندی که نتیجه مدیریت صحیح زمان است، امری ضروری و ضامن موفقیت در اجرای برنامه هاست.

برنامه هایی که در آن اولویت بندی رعایت نشده باشد، بی ثبات و بی نظم است و با هر رخدادی تغییر می کند (ر.ک: اخوت، شهیدزاده، ۱۳۹۰، ش، ص ۱۳۴-۱۳۵).

۳. برخورداری از انضباط و رعایت زمان مقرر در شئون زندگی خانوادگی

پایبندی به انضباط و مراعات زمان مقرر در شئون گوناگون زندگی خانوادگی از روش های کاربردی مدیریت زمان است که تا حدودی تمام موارد یادشده در قسمت های پیشین را در بر می گیرد و همه آن ها بیانگر داشتن نظم است.

یکی از قواعد ضروری و مفید درباره انجام دادن کارها در زمان مقرر، داشتن انضباط کاری است. اگر افراد خانواده باتدبیر باشند، درباره هر کاری قبل از اقدام به آن، با در نظر گرفتن زمان مشخص، به نتیجه آن می اندیشند. خانواده ای که زندگی خودش را بر شالوده درستی بنیان می نهد، سریع تر و مطمئن تر از کسانی هستند که در زندگی خود نظم و ترتیب ندارند و آنان راه پیشرفت را سریع تر می پیمایند. بی نظمی و وقت نشناسی برای همه افراد خانواده خسارت بزرگی را در پی دارد که به آسانی قابل جبران نیست.

قرآن مجید درباره ضرورت نظم در زندگی می فرماید: «يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: از تو درباره هلال های ماه می پرسند، در پاسخ بگو: آن ها وسیله تعیین اوقات [برای امور دنیایی و نظام زندگی] مردم و [تعیین زمان مراسم] حج است و نیکی آن نیست که به خانه ها از پشت وارد شوید، [چنان که اعراب جاهلی در حال احرام حج از پشت دیوار خانه خود وارد می شدند، نه از در ورودی] بلکه

نیکی [روش و منش] کسی است که [از هر گناه و معصیتی] می‌پرهیزد و به خانه‌ها از درهای آن‌ها وارد شوید و از خدا پروا کنید تا رستگار شوید» (بقره (۲): ۱۸۹).

آری وقتی گردش ماه و زمین نظم خاصی دارد و می‌تواند در برنامه‌های عبادی انسان نقش‌آفرین باشد، بی‌شک انسان‌ها نیز در زندگی خودشان باید انتظام و برنامه‌ریزی داشته باشند. همچنین انجام دادن همه کارها باید از راه خاص خودش باشد؛ چنان‌که ورود به خانه از در عادی لازم و از پشت در آمدن نكوهیده است.

آموزه‌های دینی آدمی را به آراستگی به صفات الهی رهنمون می‌دارند (مجلسی، ۱۴۰۶ ق، ج ۱، ص ۳۱۲) و یکی از ویژگی‌های خدای والا، نظم و زمان‌دار بودن امور جهان هستی است، بنابراین باید همه افراد خانواده بکوشند که همگون با نظام هستی، انتظام و زمان‌دار بودن را سرآمد کارهایشان قرار دهند. امام علی (علیه‌السلام) در این زمینه می‌فرماید: «أَحَالَ الْأَشْيَاءَ لِأَوْقَاتِهَا: خدای متّان همه اشیا را در زمان خاص خود به عالم هستی انتقال داد» (رضی، ۱۴۰۶ ق، خ ۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۵۴، ص ۱۷۷).

همچنین در زمینه وقت‌شناسی می‌فرماید: «وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَ سَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا: و پاره‌ای از شب را سر به سجده گذار و او را در شب طولانی تسبیح‌گویی» (انسان (۷۶): ۲۶). افراد خانواده عبادت‌گر باید زمان‌شناس باشند و با مدیریت درست آن، شب را که بستر پربرکتی برای دلدادگی به آفریدگار و پروردگار مهربان است، بسیار ارج بنهند و در آن زمان خاص به مناجات با حضرت حق بپردازند.

نیز در نکوهش وقت‌شناسی برخی یاران پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌فرماید: «وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ: و اگر آنان صبر می‌کردند تا به سویشان بیرون آیی، یقیناً برای آنان بهتر بود و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است» (حجرات (۴۹): ۵). بر پایه مفاد آیه پیش‌گفته، تقوای فردی و ادب اجتماعی می‌طلبند که مسلمانان با رویکرد به مدیریت درست زمان، از مزاحمت به رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) بپرهیزند و همواره منتظر بمانند تا آن حضرت در راستای برنامه‌های خودش به دیدار مسلمانان بیاید.

وقت‌شناسی و بی‌نظمی در کار، سبب اهمال در کارهای جاری و آینده خانواده خواهد شد. نداشتن برنامه معین و مشخص در زندگی و بی‌توجهی به تدبیر و طراحی برای آینده، کارهایی با حجم بسیار کم و محدود را در نظر افراد خانواده به‌صورت انبوهی از کارهای انجام‌نشده مجسم می‌کند که سبب ناتوان پنداری افراد از انجام دادن کارها و خودداری از اقدام به آن‌ها می‌گردد.

ممکن است یکی از اعضای خانواده سال‌های درازی از عمرش را صرف کاری خاص کند؛ ولی به علّت فقدان نظم، تغییرات چشمگیری در وضع او حاصل نگردد؛ اما فرد دیگری، وقت کم‌تری را به کاری اختصاص دهد؛ ولی به سبب وقت‌شناسی و منظم بودن در امور، هرروز به هدفش نزدیک‌تر گردد و بر موفقیت‌های خودش در زندگی بیفزاید (ر.ک: موسوی لاری، ۱۳۷۶ ش، ص ۲۶۱-۲۶۲).

یکی از مصادیق مهم وقت‌شناسی، تنظیم زمان خواب و بیداری خانواده است. بخش مهمی از زندگی افراد به خواب سپری می‌شود که سبب آسایش و تجدیدقوا برای حرکت و فعالیت انسان می‌گردد، پس بر

کسی که در پی مدیریت عمر خویشتن است، بسی بایسته می‌نماید که برای بهره‌وری بهینه از آن، زمان خواب را در اختیار خود بگیرد؛ هرچند خود خواب بخشی از سیر تکاملی انسان به‌سوی خداست، چون هنگام خواب روح مؤمن به عالم ملکوت پرواز می‌کند: «فَإِنَّ رُوحَ الْمُؤْمِنِ تَرْتَفِعُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَيَقْبُلُهَا وَيَبَارِكُ: به‌یقین روح مؤمن هنگام خواب به عالم ملکوت بالا می‌رود و خدای منان آن را می‌پذیرد و برکات خود بهره‌مند می‌گرداند» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۱۰۲).

شایان بیان است که خواب باکیفیت از مهم‌ترین عوامل ایجاد و رفع کسالت در زمان بیداری است، زیرا بی‌خوابی و بدخوابی پیامدهای ویران‌کننده‌ای بر جسم و روح انسان دارد و به آشفتگی فکری و عملی انسان می‌انجامد، در نتیجه به بی‌برنامگی و نبود مدیریت در امور زندگی گرفتار می‌گردد.

یکی دیگر از موارد بی‌نظمی که سبب اختلال در مدیریت خانواده می‌شود، انجام دادن کارهای بزرگ بدون زمان بندی است. اگر افراد خانواده برای انجام دادن کارهایشان زمان بندی نکنند؛ به‌گونه‌ای که انجام دادن آن را مطلق و بدون مراحل زمانی در نظر بگیرند، به‌طور معمول دچار اهمال می‌شوند و همین اهمال سبب می‌شود کارها با انتظام انجام نشود. همچنین سبب پس‌و‌پیش افتادن کارها و در نتیجه به هم خوردن اولویت‌ها می‌شود.

آری نبود نظم در مسئولیت‌هایی که افراد خانواده بر عهده می‌گیرند و مراعات نکردن اولویت‌ها، سبب اهمال‌کاری و تضعیف اراده افراد می‌گردد کارها را بزرگ می‌بینند و از انجام دادن آن‌ها می‌هراسند، در نتیجه به تعطیلی می‌انجامد.

۴. فراهم ساختن فرامای کاری در زندگی خانوادگی

آماده کردن فرامای یعنی فهرست و جدول کار روزانه یکی از روش‌های کاربردی مدیریت زمان در امور زندگی فردی و خانوادگی است. در این زمینه افراد باایمان باید از آفریدگار و پروردگار جهان هستی الگو بگیرند که آفرینش و جهش اجرام آسمانی را بر پایه زمان‌بندی خاصی استوار کرده است: «إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ: یقیناً شماره ماه‌ها در پیشگاه خدا از روزی که آسمان‌ها و زمین را آفریده در کتاب [علم] خدا دوازده ماه است؛ از آن‌ها چهار ماهش ماه حرام است؛ این است حساب استوار و پایدار؛ پس در این چهار ماه [با جنگ و فتنه و خونریزی] بر خود ستم روا مدارید و با همه مشرکان همان‌گونه بجنگید که آنان با همه شما می‌جنگند و بدانید خدا با پرهیزکاران است» (توبه (۹): ۳۶؛ نیز ر.ک: روم (۳۰): ۸؛ هود (۱۱): ۸۱، لقمان (۳۱): ۲۹ و یس (۳۶): ۴۰ و زمر (۳۹): ۵).

در سخنان نورانی امام کاظم (علیه السلام) آمده است: «اجْتَهِدُوا فِي أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعِ سَاعَاتٍ: سَاعَةٌ لِمُنَاجَاةِ اللَّهِ وَ سَاعَةٌ لِأَمْرِ الْمَعَاشِ وَ سَاعَةٌ لِمُعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ وَ النَّقَاتِ الَّذِينَ يَعْرِفُونَكُمْ عُيُوبَكُمْ وَ

يُخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَ سَاعَةً تَحْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ وَ بِهَذِهِ السَّاعَةِ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ سَاعَاتٍ: در تقسیم زمان خودتان به چهار بخش بکوشید: زمانی برای نیایش با خدا و بخشی برای گذران زندگی و ساعتی برای هم‌نشینی با برادران و افراد مطمئنی که شما را از عیوبتان آگاه ساخته و در دل خیرخواه شما هستند و ساعتی را نیز برای لذت بردن از حلال خود خلوت کنید که در پرتو این ساعت اخیر بر آن سه بخش دیگر توان می‌یابید» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۴۰۹).

افراد خانواده برای اینکه بتوانند وقتشان را به‌درستی اداره کنند، باید تمام کارهایی را که تصمیم بر انجام دانش دارند، در دفتر خاصی یادداشت کرده و برای عملی کردن آن‌ها زمان خاصی را مشخص کنند و هر یک را در زمان تعیین‌شده انجام دهند. این کار سبب نظم و ترتیب بیشتر می‌شود که همه کارهایشان را به ترتیب انجام دهند و هیچ یک فراموش نشود.

امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام) در این باره می‌فرماید: «مَنْ أَوْمَأَ إِلَى مُتَقَاوِبِ خَدَلْتَهُ الْحَيْلُ: کسی که به کارهای گوناگون پردازد، خوار گشته و هرگز پیروز نمی‌شود» (شریف رضی، ۱۴۰۶ ق، ح ۴۰۳)؛ یعنی اگر انسان بدون برنامه معین به کارهای گوناگون پردازد، بی‌شک ناکام می‌شود.

برنامه‌هایی که انجام دادن آن‌ها در یک روز امکان دارد، برنامه‌های روزانه شناخته می‌شوند. برخی برنامه‌ها باید هرروز انجام داده شوند؛ چنانکه در قرآن آمده است: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى عَسْفِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا: نماز را از ابتدای تمایل خورشید به‌سوی مغرب [که شروع ظهر شرعی است] تا نهایت تاریکی شب بر پا دار و [نیز] نماز صبح را [اقامه کن] که نماز صبح مورد مشاهده فرشتگان شب و فرشتگان روز است.» (اسراء (۱۷): ۷۸)

نوعاً این برنامه‌ها، برطرف‌کننده نیازهای معنوی و مادی هستند، پس افراد خانواده باید جهت قدرت یافتن برای کارهای روزانه خود، از شب به‌خوبی استفاده کنند. گاه انجام دادن کار در برخی زمان‌ها، می‌تواند تحولاتی بزرگ در زندگی پدید آورد، پس باید آن را در رأس برنامه‌هایشان بگنجانند و توجه ویژه‌ای به آن داشته باشند، چون در آن زمان، انجام دادن کار مناسب‌تر و مؤثرتر است. خدای متان در قرآن حکیم می‌فرماید: «إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْناً وَ أَقْوَمُ قِيلاً * إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحاً طَوِيلاً: بی‌تردید عبادت [ی که در دل] شب [انجام دادن می‌گیرد] محکم‌تر و پایدارتر و گفتار در آن استوارتر و درست‌تر است * تو را در روز [برای مشاغل فراوان معنوی و هدایت مردم و حل مشکلات نیازمندان] رفت‌وآمدی طولانی است [پس ساعات شب برای عبادت فرصتی بهتر است]» (مزمل (۷۳): ۶-۷).

افراد خانواده در طول روز مشاغل بسیاری دارند که همه‌وقت آنان را فرامی‌گیرد و فراغتی برای آنان باقی نمی‌گذارد تا با حضور قلب کامل، متوجه درگاه آفریدگار و پروردگارشان باشند و از همه‌چیز منقطع گردند، بنابراین باید از هنگامه بابرکت شب بیشتر استفاده کنند و در آن به نماز و عبادت خدایشان پردازند (ر.ک: طباطبائی، ۱۳۹۰ ق، ج ۲۰، ص ۶۳-۶۴).

درواقع افراد خانواده با برنامه‌ریزی می‌توانند به سازمان‌دهی امور و انضباط کاری دست یابند. بهترین نوع آن، برنامه‌ریزی روزانه است، زیرا اگر اعضای خانواده مجموعه فعالیت‌های روزانه را در کنترل خویش درنیاورند، نمی‌توانند برای کارهای طولانی مدت ماهانه یا سالانه برنامه‌ریزی داشته باشند (ر.ک: امیری، ۱۳۹۴ ش، ص ۹۰). علی (علیه‌السلام) در این باره می‌فرماید: «وَأَمْضِ لِكُلِّ يَوْمٍ عَمَلَهُ فَإِنَّ لِكُلِّ يَوْمٍ مَا فِيهِ: کار هر روز را همان روز انجام ده، زیرا هر روزی کار مخصوص به خود دارد» (شریف رضی، ۱۴۰۶ ق، ن ۵۳).

آری نوشتن برنامه بهترین راه اطمینان است که انسان طبق آن پیش می‌رود. در دسترس بودن برنامه، امکان مرور پیوسته آن را فراهم می‌کند. بهترین روش و مناسب‌ترین ابزار را پیدا کند و هنگام نیاز به خبر داشتن از گام پسین، به نوشته خود نگاه کند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در پی تحقیق از روش‌های کاربردی مدیریت زمان در خانواده به نتایج زیر دست یافتیم: زمان ارجمندترین نعمت خدای بزرگ برای انسان است. قرآن و روایات با تعابیر گوناگونی، انسان را به استفاده صحیح از وقت و عمر خویش فراخوانده و اتلاف آن را به عذاب‌های سخت تهدید کرده است. مدیریت زمان فرایند برنامه‌ریزی هدفمند و به‌کارگیری هوشمندانه امکانات متناسب و کنترل آگاهانه برنامه‌ها و وقتی است که صرف فعالیت‌های افراد خانواده می‌شود. بر پایه رهیافت‌های عقلانی و آیات و روایات فراوان، مدیریت زمان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای هر خانواده است، چون در نبود آن، رشته کارها از هم می‌گسلد و اهداف از دست می‌رود. هدف‌داری مساوی است با معناداری زندگی و بی‌هدفی با پوچی آن؛ هرچند هرگونه هدفی نمی‌تواند مقصود افراد خانواده را تأمین کند؛ بلکه هدفی باید که دارای قداست باشد. آگاهی از فرجام کار، از نکات بسیار مهم در مدیریت زمان و چگونگی برنامه‌ریزی و انتخاب هدف در زندگی خانوادگی است.

اولویت‌بندی که نتیجه مدیریت صحیح زمان است، امری ضروری و ضامن موفقیت در اجرای برنامه‌های خانواده است. فراهم‌ساختن فرامای کاری و برخورداری از انضباط و رعایت زمان مقرر در همه شئون زندگی خانوادگی نقش مهمی در مدیریت زمان دارند.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: نویسندگان این مقاله، اصالت محتوای آن را تأیید و اعلام می‌کنند که در رابطه با انتشار مقاله به‌طور کامل از اخلاق نشر؛ مانند سرقت ادبی، سوء رفتار، جعل داده‌ها و ارسال

و انتشار دوگانه، پرهیز کرده‌اند. همچنین اعلام می‌دارند که این اثر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده مسئول است.

حمایت مالی: نویسندگان وجهی از شخص ثالث (دولتی، تجاری، بنیاد خصوصی و غیره) برای هر بخشی از مقاله ارائه شده (شامل کمک‌های مالی، نظارت بر داده‌ها، طراحی مطالعه، آماده‌سازی اثر، تجزیه و تحلیل آماری و...) دریافت نکرده‌اند.

سهم نویسندگان: نویسنده مسئول، کار جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و نویسنده دوم کار بازنگاری و ویراستاری و نویسنده سوم کار معرفی منابع را بر عهده داشتند.

تضاد منافع: نویسندگان این مقاله اعلام می‌کنند که منافع تجاری در این راستا وجود ندارد و نویسندگان در قبال ارائه اثر خود وجهی دریافت نکرده‌اند.

تشکر و قدردانی: از همه‌کسانی که در رسائی، گویایی و زیبایی این پژوهش نقش داشتند، کمال قدردانی می‌شود.

منابع فارسی

- قرآن مجید، ترجمه استاد انصاریان با اندکی ویرایش.
- شریف رضی، نهج البلاغة، صبحی صالح، ۱۴۱۴ ق، چاپ اول، قم: هجرت.
- امام سجّاد (ع). صحیفه سجّادیه. ج یکم، قم، دفتر نشر الهادی، ۱۳۷۶ ش.
- _____ (۱۴۱۰ ق)، غررالحکم و درر الکلم. الطبعة الثانية. قم: دارالکتاب الإسلامی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ ق). تحف العقول. الطبعة الثانية. قم: جامعه مدرسین.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی. (۱۳۷۹ ق). مناقب آل ابی طالب (علیهم السلام). الطبعة الاولى. قم: علامه.
- ابن فارس، احمد بن فارس. (۱۴۰۴ ق)، معجم مقاییس اللغة. الطبعة الاولى. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. الطبعة الثالثة. بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.
- ابن عربی، محمد بن عبدالله. (۱۴۰۸ ق). احکام القرآن. الطبعة الاولى. بیروت: دارالجمیل.
- اخوت، احمدرضا و سارا شهیدزاده. (۱۳۹۰ ش)، مبانی و مهارت‌های برنامه‌ریزی. چاپ اول. قم: کتاب فردا.
- امیری، علی نقی. (۱۳۹۴). ویژگی‌ها و وظایف مدیران در نهج البلاغه. چاپ اول. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- انوری، حسن، (۱۳۹۰). فرهنگ بزرگ سخن. چاپ هفتم. تهران: سخن.
- پیروز، علی آقا و دیگران، (۱۳۹۴). مدیریت در اسلام. چاپ دهم. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۳۶۶). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم. الطبعة الاولى. قم: دفتر تبلیغات.
- جصاص، احمد بن علی. (۱۴۰۵ ق). احکام القرآن. الطبعة الاولى. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- حسینی زبیدی، محمد مرتضی. (۱۴۱۴ ق). تاج العروس من جواهر القاموس. الطبعة الاولى. بیروت: دارالفکر.
- حیدری فر، مجید. (۱۳۸۹). مدرسه پژوهش و نگارش. چاپ اول. قم: بوستان کتاب.

- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- راس، جی. (۱۳۹۱). مدیریت زمان. ترجمه محمدتقی فرامرزی، بی جا، ج سوم، مثلث.
- شریف‌رضی، محمدبن حسین. (۱۴۰۶ ق). خصائص الأئمة عليهم السلام (خصائص امیرالمؤمنین علیه السلام)، الطبعة الأولى. مشهد: آستان قدس رضوی.
- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۹۰ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن. الطبعة الثانية. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ ق). کتاب العین، الطبعة الثانية. قم: هجرت.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). الکافی. الطبعة الرابعة. تهران: دار الکتب الإسلامية.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار. الطبعة الثانية. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مجلسی، محمدتقی. (۱۴۰۶ ق). روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه. محقق: موسوی کرمانی، حسین و اشتهاردی علی پناه، الطبعة الثانية. قم: مؤسسه فرهنگي اسلامی کوشانبور.
- معین، محمد. (۱۳۸۸). فرهنگ معین. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مقیمي، محمد. (۱۳۹۴). اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام. چاپ دوم. تهران: راه دان.
- موسوی لاری، مجتبی. (۱۳۷۶). رسالت اخلاق در تکامل انسان. چاپ چهارم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- نبوی، محمدحسن. (۱۳۸۰). مدیریت اسلامی. چاپ ششم. قم: بوستان کتاب قم.

References

- The Holy Qur'an* (H. Ansarian, Perian Trans). (Text in Persian)
- Amiri, A. N. (2015). *Characteristics and Duties of Managers in the View of Nahj al-Balagha* (1st ed). Qom: Institute of Seminary and University. (Text in Persian)
- Anwary, H. (2011). *Great Dictionary of Sokhan* (7th ed.). Tehran: Sokhan. (Text in Persian)
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dictionary*. Tehran: University of Tehran Press. (Text in Persian)
- Farāhīdī, Kh. A. (1409 AH). *Kitāb al-'Ayn* (2nd ed.). Qom: Hejrat. (Text in Persian)
- Heidari-far, M. (2010). *Research and Writing School* (1st ed.). Qom: Boostan-e Ketab. (Text in Persian)
- Hosseini Zubaidī, M. M. (1414 AH). *Tāj al-'Arūs min Jawāhir al-Qāmūs* (1st ed.). Beirut: Dar al-Fikr. (Text in Persian)
- Ibn 'Arabī, M. A. (1408 AH). *Ahkām al-Qur'an* (1st ed.). Beirut: Dar al-Jayl. (Text in Persian)
- Ibn Fāris, A. F. (1404 AH). *Mu'jam Maqāyīs al-Lughā* (1st ed.). Qom: Maktab al-'A'lām al-Islāmī. (Text in Persian)
- Ibn Manzūr, M. M. (1414 AH). *Lisān al-Arab* (3rd ed.). Beirut: Dar al-Fikr-Dar al-Sādir. (Text in Persian)
- Ibn Shahr Āshūb Māzandarānī, M. A. (1379 AH). *Manāqib Āl-e Abī Tālib (AS)* (1st ed.). Qom: Allāma. (Text in Persian)
- Ibn Shu'ba Harrānī, H. A. (1404 AH), *Tuhaf al-'Uqūl* (2nd ed.). Qom: Teachers Society of Qom Seminary. (Text in Persian)

- Imam Sajjād (AS) (1997). *Al-Sahīfa al-Sajjādiya* (1st ed.). Qom: Al-Hadī. (Text in Persian)
- Jassās, A. A. (1405 AH). *Ahkām al-Qur'an* (1st ed.). Beirut: Dar 'Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. (Text in Persian)
- Kulaynī, M. Y. (1407 AH). *Al-Kāfī* (4th ed.). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamīyah. (Text in Persian)
- Majlisī, M. B. (1403 AH). *Bihār al-'Anwār* (2nd ed.). Beirut: Dar 'Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. (Text in Persian)
- Majlisī, M. T. (1406 AH). *Rawdat al-Mutaqqīn fī Sharh Man Lā Yahduruhu al-Faqīh* (Hossein Mousavi Kermani & Ali-Panah Eshtehardi, Eds.). Qom: Islamic Cultural Institute of Koushanpour. (Text in Persian)
- Moein, M. (2009). *Moein's Dictionary*. Tehran: Amirkabir. (Text in Persian)
- Moghimi, M. (2015). *Principles and Foundations of Management in Islamic Point of View* (2nd ed.). Tehran: Rahdan. (Text in Persian)
- Mousavi-Lary, M. (1998). *The Purpose of Ethics in Human Evolution* (4th Ed.). Qom: Islamic Propagating Office. (Text in Persian)
- Nabavi, M. H. (2001). *Islamic Management* (6th ed.). Qom: Boostan-e Ketab. (Text in Persian)
- Pirouz, A. et al. (2015). *Management in Islam* (10th ed.). Qom: Institute of Seminary and University. (Text in Persian)
- Ross, J (2012). *Time Management* (Muhammad Taqi Faramerzy, Trans. 3rd Ed.). Np: Mothalath. (Text in Persian)
- Sharīf Radī, M. H. (1406 AH). *Khasā'is al-'A'immah (AS) (Khasā'is Amīr al-Mu'minīn(AS))* (1st ed.). Mashhad: Astān-e Quds Radawī. (Text in Persian)
- Sharīf Radī, M. H. (1414 AH). *Nahj al-Balāgha* (Sobhī Salih, Ed. 1st ed.). Qom: Hejrat. (Text in Persian)
- Tabātabā'ī, M. H. (2011). *Al-Mīzān fī Tafīr al-Qur'an* (2nd ed.). Beirut: Mu'assisat al-'A'lamī lil Matbū'āt. (Text in Persian)
- Tamīmī Amidī, A. (1410 AH), *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim* (2nd ed.). Qom: Dar al-Kitāb al-Islāmī. (Text in Persian)
- Tamīmī Amidī, A. (1410 AH), *Tasnīf Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim* (1st ed.). Qom: Islamic Propagating Office. (Text in Persian)
- Ukhuwat, A. R & Shahidzadeh, S. (2011). *Basics and Skills of Planning* (1st ed.). Qom: Ketab-e Farda. (Text in Persian)

Original Research

Lived Experiences of Female School Principals of Work-life Balance

Sabbah Abbasi¹, Behboud Yarigholi^{*2} , Peyman Yarmohammadzadeh³

- ¹. Master of Educational Administration, Faculty of Education and Psychology, Azarbaijan Shahid Madani University.
². Associate Professor of Philosophy of Education, Department of Education, Faculty of Education and Psychology, Azarbaijan Shahid Madani University. (Corresponding Author) behboud.yarigholi@yahoo.com
³. Associate Professor of Educational administration, Department of Education, Faculty of Education and Psychology, Azarbaijan Shahid Madani University.

Purpose

The present study investigates the female school principals' experiences of work-life balance.

Method

The present study is done with a qualitative approach using content analysis. Fifteen female school principals were interviewed using purposive criterion-based sampling until no new code was identified (data saturation). We tried to consider the maximum variation sampling. Semi-structured interviewing was used to collect data. The inclusion criteria for selecting participants are having five years of experience in school management, being married, having children, and the ability to balancing work and life (this criterion was determined by an interview with the principals themselves about the ability to balancing work and life). If the above conditions are not met, and the researcher determines that there is no balance between work and life, the interviewee will be excluded from the sample. We used the seven stages of the collecting data cycle to analyze the data. According to these seven stages, the requirements of each stage were met. (1) Selecting the participants or situation to be observed, (2) contact and communicate with the participant, (3) Purposive sampling

from people or situations, (4) Collecting data, (5) Recording information and data, (6) Solving problems in the data collection process, and (7) Analyzing and ordering Colaizzi's seven-step method was used to analyze the data. Two strategies were also used to increase the validity of the research findings: (1) immersing in data and follow-up observations; (2) of participants' review. To ensure trustworthiness and credibility, we used external audit techniques, and the results also were compared with previous research.

Results

Eight themes and twenty categories were obtained from interviews: (1) Time management technique (planning the time of activities, prioritizing doings, using order in doing things), (2) Management ability (preventing work-life interference, ability to consolidate works, appropriate scheduling of tasks: optimal use of off-time), (3) Commitment (having the psychological characteristics of self-sacrifice, commitment to responsibility), (4) Optimal family circumstances (education and proper developmental and cognitive conditions of children, family circumstances, selection and intimacy in family relationships and their understanding of job conditions) (5) Role lightening (gaining experience, assistance and cooperation of the workplace and coworkers and the service staff's help, the need to make changes in working conditions), (6) Mental health at work (appreciation and feeling of pleasure and peace from work and service to the people, happy and lively mood, catharsis) (7) Material dimension of work (importance of material dimension of work) (8) Moderation in one's expectations and others (adjusting expectations with the existing conditions, adjusting others' expectations and convincing them of the conditions).

Conclusion

Work-life balance is to maintain a balance between work and home responsibilities. These two areas have increasingly turned to conflicting areas requiring much more energy and time (Balaji, 2014). According to the research findings, it can be stated that the balance between work and life by female school principals is affected by different psychological, cultural, organizational, and economic factors. In general, the most influential factor in balancing work and life depends on family

circumstances, followed by time management techniques, commitment, role lightning, program management, mental health, adjusting one's and other's expectations, and finally, the material dimension of work. Data analysis revealed that one of the ways to balance work and life is the time management technique. This theme prevents wasting time by creating work-life tasks planning (work planning, proper use of off-times, flexibility). It also promotes time management by prioritizing tasks based on how urgent they are, preventing interference, and reducing dead time in life. One aspect of prioritizing work is drafting assignments meaning that for tasks that require more time, it is best to do parts of them before starting. And another category is order in addressing life affairs (work and family) to coordinate family members with each other in preventing time conflict of individuals' plans. The theme of management ability consists of three categories: preventing work-life interference, management ability, and appropriate scheduling of tasks: optimal use of off-time. Sheikh et al. (2018) have also emphasized the use of effective strategies and creating clear boundaries between work and home demands in achieving balance and reducing work-family conflict. Commitment consists of two categories: commitment to responsibilities and having psychological characteristics of self-sacrifice for family and work. In the patience dimension, fulfilling work and life responsibilities is considered meaning one should show patience in performing work and life responsibilities; And organizational commitment leads to employee loyalty and better performance (Tayfun and Catir, 2016). Female school principals show self-sacrifice, patience, and commitment to work and family responsibilities. The theme of "optimal family circumstances" deals with life responsibilities in the environment of a coworker in the direction of proper balance. Jeyarathnam (2017) investigated the factors affecting the work-life balance of professional women and identified the family environment as one of the influential factors. All people need attention and appreciation for their efforts during their life. Gratitude increases the motivation for repetition, frequency, and continuity of good deeds and behaviors and gives a beautiful color and meaning to social life and human society (McCullough et al., 2002). The theme of "mental health" relates to the impact of motivational factors, Including appreciation of the work, a positive feeling about work, and peace of mind in life. Concerning the

theme of the material dimension of the work, participants considered financial ability at some point in life to be a factor in balancing life. The theme of "moderation in one's and others' expectations" is another crucial factor in the work-life balance. According to the research findings, adjusting expectations creates a balance between the abilities, opportunities of the school principals, and available time.

Ethical considerations

Compliance with ethical guidelines

This study has been done in compliance with the ethical codes of human research.

Funding: The present study was done without any financial support.

Authors' contribution: Behboud Yarigholi is the corresponding author and is in charge of methodology and data analysis. Sabah Abbasi is in charge of collecting data and reviewing the literature. Peyman Yarmohammadzadeh is in charge of consultation for methods.

Conflict of interest: This research does not directly or indirectly conflict with interests.

Acknowledgments: We would like to thanks all participants in the research.

Reference

- Balaji, R.(2014). Work Life Balance of Women Employees. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*. 3(10). 16840-16843. ([link](#))
- Jeyarathnam,M.(2017). Factors Influencing Work-Life-Balance of Women Professionals in It Industry-A Study in TamilNadu, India. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, (6)7, 26-33. ([link](#))
- McCullough, M. E., Emmons, R. A., & Tsang, J. A. (2002). The grateful disposition: a conceptual and empirical topography. *Journal of personality and social psychology*, 82(1), 112. doi.org/10.1037/0022-3514.82.1.112. ([link](#))
- Sheikh, M. A., Ashiq, A., Mehar, M. R., Hasan, A., & Khalid, M. (2018). Impact of Work and Home Demands on Work Life Balance: Mediating Role of Work Family Conflicts. *Pyrex Journal of Business and Finance Management Research*, 4(5), 48-57. ([link](#))

تجارب زیسته مدیران زن مدارس از تعادل کار و زندگی

صبح عباسی^۱ بهبود یاری قلی^۲ ایمان یارمحمدزاده^۳

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۰۳

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

تجارب، مدیران زن، تعادل کار و زندگی، مدرسه

چکیده

پژوهش حاضر تجارب مدیران زن مدارس از تعادل بین کار و زندگی را مورد بررسی قرار می‌دهد. این پژوهش با رویکرد کیفی و روش تحلیل تم صورت پذیرفت. مشارکت‌کنندگان مدیران مدارس زن شهرستان پاوه می‌باشند که از ۱۵ مشارکت‌کننده با روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک محور مصاحبه به عمل آمد. جمع‌آوری اطلاعات از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته ضمن تشریح تجارب مدیران زن از کار در مدارس ادراک آنان را تعادل بین کار و زندگی مورد مطالعه قرار داده است؛ که جهت اعتبار از روش بازبینی نتایج توسط مشارکت‌کننده‌ها و برای افزایش اعتماد به نتایج از روش فن ممیز بیرونی استفاده شد است. سرانجام تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس روش کلایزی صورت گرفت؛ که هشت تم و بیست مقوله از مصاحبه‌های انجام گرفته با عناوین: فن مدیریت زمان، توانایی مدیریتی، متعهد بودن، شرایط مناسب خانواده، سبک‌سازی نقش، بهداشت روحی و روانی کار، بعد مادی کار، اعتدال در سطح انتظارات خود و دیگران استخراج شده است. نتیجه پژوهش نشان داد تعادل در کار و زندگی باعث سهولت در انجام مسئولیت‌های کاری و زندگی فردی - خانوادگی شده و باعث رضایت خاطر مدیران زن مدارس هم از کار و هم از زندگی می‌شود.

ارجاع به مقاله:

عباسی، صبح؛ یاری قلی، بهبود؛ یارمحمدزاده، ایمان. (۱۴۰۰). تجارب زیسته مدیران زن مدارس از تعادل کار و زندگی. مطالعات زن و خانواده، ۹(۲)، ۱۰۰-۱۲۶. doi: 10.22051/JWFS.2021.32916.2519

^۱ کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ایران

^۲ دانشیار فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ایران (نویسنده مسئول)

behboud.yarigholi@yahoo.com

^۳ دانشیار مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ایران

مقدمه

در شرایط مدرن، آموزش مؤلفه مهمی از توسعه اجتماعی و اقتصادی است و آموزش و پرورش پویایی توسعه اقتصادی اجتماعی را تعیین می‌کند (آستاخووا، کوروبف، پروخورووا، وروتویا، کوچریاویا، ۲۰۱۶). تاثیر آموزش بر توسعه نه تنها بر کمیت آموزش رسمی بلکه با جنبه‌های کیفیت آن نیز ارتباط دارد (تاکالا^۲، ۲۰۱۰). مدارس هم مانند سازمان‌های اجتماعی دیگر به نیروی کاری متخصص از مرد و زن وابسته است تا بتواند به اهداف خود برسد. با این حال به دلیل چندوجهی بودن مسئولیت‌های زنان و همچنین برای نشان دادن عملکرد بهتری از خود نیازمند ایجاد تعادل بین کار و زندگی خود هستند. به همین دلیل بررسی سازه مفهومی تعادل در زمینه کار و زندگی ضروری به نظر می‌رسد. همچنین به دلیل پیچیدگی و چندوجهی بودن موضوع تعادل بین کار و زندگی؛ اغلب در درک و تفسیر آن مشکلاتی به وجود می‌آید. برآثر همین برداشت نادرست است که بسیاری از افراد کار و زندگی را به دو امر کاملاً جدا از هم تقسیم می‌کنند و با ایجاد تقابل در اولویت‌های فرد و سازمان، کار و زندگی را به‌عنوان «بازی مجموع صفر^۳» در نظر می‌گیرند که منافع یک طرف به ضرر طرف مقابل تمام شود (هاروارد بیزنس ریویو^۴، ۲۰۰۰)؛ بنابراین تعادل کار و زندگی یک عبارت خود تشخیصی است که به‌وسیله فرد توانا به مدیریت مسئولیت‌های حوزه کار و خانواده به دست می‌آید و این تعادل سلامت جسمی و روانی فرد را از طریق ممانعت از ایجاد غم و اندوه و سایر اثرات منفی در زندگی حفظ می‌کند (ویلیامز^۵، ۲۰۰۸). گارویس و پترسن^۶ (۲۰۰۵) تعادل کار و زندگی را داشتن زمان کافی برای همه تجارب: کار، خانواده، دوستان، جامعه و تفریح تعریف کردند. تعادل کار و زندگی در مورد ایجاد و حفظ محیط‌های حمایتی و سالم کار است که کارکنان را قادر می‌سازد که بین مسئولیت‌های کاری و مسئولیت‌های شخصی تعادل برقرار کنند؛ وفاداری و بهره‌وری کارکنان را تقویت می‌کنند (میناکشی، صابرامانییم و راویچندران^۷، ۲۰۱۳)؛ بنابراین در صورت نبودن تعادل در کار و زندگی تعارض در زندگی ایجاد می‌شود و مدیران زن به‌عنوان عامل مهمی در پیش برد اهداف آموزشی از این قاعده استثنا نیستند. آنان به‌طور هم‌زمان با تقاضاهای نقشی متفاوتی در محل کار و خانه از جمله نقش مادر و همسر دلسوز (واسوماتی^۸، ۲۰۱۸ به نقل از چینجولار و کریشنا^۹، ۲۰۱۲)، نگاه‌داری از فرزندان و تمام نقش‌های مربوط به حفظ و اداره خانواده (ساندارسان^{۱۰}، ۲۰۱۴) مواجه هستند. با این حال زنان مسئولیت بیشتری نسبت به

1. Astakhova, Korobeev, Prokhorova, Kolupaev, Vorotnoy, Kucheryavaya

2. Takala

3. Zero-sum game

4. Harvard business Review

5. Williams c

6. Gurvis, Patterson

7. Meenakshi, S. Pattu. Subrahmanyam C. V, Venkata. Ravichandran, K

8. Vasumathi

9. Chincholkar and Krishna

10. Sundaresan

مردان در قبال مسئولیت‌های خانوادگی متحمل می‌شوند (واسوماتی، ۲۰۱۸ به نقل از دیویس، گرینشتاین و مارکس^۱، ۲۰۰۷).

از اواسط دهه ۱۹۸۰ نیز رویکردهای مدیریت منابع انسانی، تمرکزشان را از عوامل سازمانی به عامل‌های نیروی انسانی تغییر داده‌اند (ماکس ول^۲، ۲۰۰۵)؛ که باعث توجه به توازن کار-زندگی که توازن کار-خانواده نیز نامیده می‌شود، به معنی توانایی فرد برای برآورده کردن هم‌زمان مطالبات مادی، عاطفی و رفتاری محیط کار و خانواده اشاره می‌کند (کیم^۳، ۲۰۰۸). این مفهوم که یکی از مفاهیم نوظهور در ادبیات کار و خانواده است، در حوزه‌ی مطالعات سازمانی شهرت زیادی یافته است و انتظار می‌رود در آینده نقش و سهم پررنگ‌تری را نیز در این حوزه به خود اختصاص دهد؛ زیرا تغییرات جمعیت‌شناختی و جامعه‌شناختی در محیط‌های کاری شدت یافته است. تغییراتی چون افزایش تعداد زنان در محیط‌های کاری، زنان سرپرست خانوار (بویر، مرتز و پیرسون^۴، ۲۰۰۵)، زوج‌های شاغل، مادران شاغل (آلن^۵، ۲۰۰۱)، ساعات کاری طولانی‌تر و پیچیدگی فناوری ارتباطی که منجر به تعارض مداوم با محیط کار شده است (حسنقلی پور، سید جوادین، سفیری و روشن نژاد، ۱۳۹۲)؛ بنابراین مشارکت زنان در ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی باعث می‌شود تا آنان پایگاه اجتماعی بالاتری را کسب نموده و در تصمیم‌گیری‌های مربوط به سرنوشت خود و نهایتاً کشورشان مؤثر واقع گردند (نلسون و وایر^۶، ۲۰۱۰). چنانچه زنان به‌عنوان نیمی از سرمایه انسانی جامعه در تصمیم‌گیری‌ها کنار گذاشته شوند، خواه ناخواه مشکلات عدیده‌ای در رابطه با این قشر مؤثر و دیگر اقشار جامعه پدید می‌آید (بیوبین^۷، ۲۰۱۰). عواقب ناشی از پایین بودن تعادل کار و زندگی عبارت‌اند از افسردگی و اضطراب، منجر به کاهش بهره‌وری، کیفیت کار پایین، غیبت بیشتر و گردش کارکنان می‌شود (سلیگمن^۸، ۲۰۱۱؛ هیل^۹، ۲۰۰۵).

برای تعریف تعادل کار و زندگی می‌توان به سه ویژگی زیر توجه کرد:

۱. ایجاد تعادل در کار و زندگی از فرایند واحدی پیروی نمی‌کند و تلاش برای رسیدن به تعادل کار و زندگی ممکن است همیشه ایده‌آل و مطلوب نباشد.
۲. تعادل مطلوب کار و زندگی با توجه به متغیر زمان، متفاوت خواهد بود و شرایط مختلف بر میزان آن تاثیرگذار هستند.
۳. اولویت‌های فردی، هدف‌گذاری شخصی و شرایط زندگی مختلف افراد بر تعریف تعادل زندگی و کار مطلوب موثرند (میناکشی، صابرامانیم و راویچندران، ۲۰۱۳).

¹ . Davis, Greenstein, and Marks

² . Maxwell

³ . Kim

⁴ . Boyar, S. L., Maertz Jr., C. P., Pearson, A. W

⁵ . Allen, T. D

⁶ . Nelson H.W., & Wawire, F. M

⁷ . Beaubien, G

⁸ . Seligman, M. E. P

⁹ . Hill, E

طبق ادبیات نظری تحقیق تعادل کار و زندگی به بهبود کیفیت زندگی زنان (ارون کومار و سامیناتان^۱، ۲۰۱۷) و رضایت شغلی آنان می‌انجامد (ارون کومار و سامیناتان، ۲۰۱۷؛ سعید و فاروقی^۲، ۲۰۱۴) و همچنین عواملی مانند تخصیص و تعامل منابع مختلفی چون زمان، پول، دامنه تصمیم‌گیری و منابع جسمی، عاطفی و اجتماعی، حمایت از زن و برنامه‌های مشاوره (شولر و کائوتسکی^۳، ۲۰۱۲)، حمایت همسر (کاندنانی و مهتا^۴، ۲۰۱۶)، حمایت سازمانی (مٹو، پانگیل، عیسی^۵، ۲۰۱۵)، فرهنگ محیط کار (اسمیت و گاردنر^۶، ۲۰۰۷) کاهش حجم کار (اودین، مأمون، هوک، اودین^۷، ۲۰۱۳)، مراقبت کودکان (دابل و سوپریا^۸، ۲۰۱۰؛ اودین، مأمون، هوک، اودین، ۲۰۱۳) و ماهیت شغلی، محیط کار، پشتیبانی سازمانی و دامنه خانوادگی (جیاراتم^۹، ۲۰۱۷) بر تعادل کار و زندگی زنان تاثیرگذار هستند.

جوادی، رسولی، نظری و حسنی (۱۳۹۶). در پژوهشی خود به این نتیجه رسیدند که بین مؤلفه‌های تعارض کار - خانواده و تعهد سازمانی با ابعاد کیفیت زندگی کاری، رابطه معنی‌داری وجود دارد. سیدان و حسامی (۱۳۹۲) نیز در پژوهشی نتیجه گرفتند که بین میزان تعادل در نقش‌های شغلی و خانوادگی و کیفیت زندگی زنان ارتباط معناداری وجود دارد. کرد، عطاران و منصوریان (۱۳۹۱) در پژوهشی به این نتایج رسیدند که دبیران زن فشارها و دوگانگی‌های زیادی را در موقعیت ایفای هم‌زمان نقش کار - خانواده تحمل می‌کنند. آن‌ها در این وضعیت درجه‌های متفاوتی از تعارض، فشار و احساس شکست و ناکامی در نقش را تجربه می‌کنند.

در مبانی نظری مربوط به این حوزه پژوهشی، تعادل کار - زندگی به دو دسته کلی رویکرد ارزیابی کلی و رویکرد عناصری طبقه‌بندی شده است. در رویکرد کلی ارزیابی کلی فرد نسبت به کل زندگی‌اش در نظر گرفته می‌شود. پس تعادل بین کار و زندگی در حالت کلی در نظر گرفته می‌شود، هرچند ممکن است در برخی موارد عدم تعادل وجود داشته باشد. در رویکرد عناصری، نگاه بر تعادل به صورت یک سازه پنهان است. به عبارت دیگر تعادل کار - زندگی از جنبه‌های گوناگونی تشکیل شده که هرکدام معنای خاصی به آن می‌دهند. برای مثال گرین هاس و کولینس و شاو^{۱۱} (۲۰۰۳)، تعادل کار و زندگی را متشکل از تعادل زمان، تعامل درگیری و تعادل رضایت در نظر می‌گیرند یا از نظر فرون^{۱۱} تعادل کار - زندگی از دو جزء تعارض کار - زندگی و تعامل کار - زندگی تشکیل شده است. همچنین برخی دیگر از محققان تعادل کار - زندگی را

1. Arunkumar, Saminathan

2. Saeed, Farooqi

3. Schueller, & Kautzky

4. Kundnani, N., & Mehta, P.

5. Muthu, Pangil, Isa

6. Smith, Gardner

7. Uddin, Mamun, Hoque, Uddin

8. Doble, Supriya

9. Jeyarathnam

10. Greenhaus, Collins, Shaw

11. Frone

سه بعدی و شامل زمان شخصی، خانوادگی و کاری در نظر می‌گیرند. جوشی و همکاران^۱ (۲۰۰۲) بر دو بعدی بودن تعادل کار و زندگی تاکید دارند یکی بعد سازمانی و دیگری بعد فردی. مزیت رویکرد عناصری نسبت به رویکرد کلی در تشریح بهتر چگونگی انجام مسئولیت‌های بین نقشی توسط فرد است (میرمحمدی، ۱۳۹۲).

نظریه‌های گوناگونی هستند که تعادل و تعارض کار و خانواده را از جنبه‌های گوناگون تفسیر و تبیین می‌کنند که از این میان در پژوهش حاضر به نظریه نقش، نظریه تضاد، نظریه مجموعه نقش مرتون، فشار نقش ویلیام گود و نظریه هویت اجتماعی با تأمل بیشتری پرداخته می‌شود:

نظریه نقش: مطابق با نظریه نقش، نهادهایی (مانند کار و یا خانواده) را می‌توان به‌عنوان نظامی در نظر گرفت که ارتباطات میان افراد به وسیله انتظاراتی حفظ می‌شوند که توسط نقش‌ها ایجاد می‌شوند. مدل فرآیند نقشی بر مبنای این فرض است که میان انجام دهنده نقش (شخص قانونی و شخص دیگری که انتظاراتی در رابطه با نقش دارد) و تعیین‌کننده نقش، فعل و انفعالی وجود دارد. انتظاراتی نقش از سوی تعیین‌کننده نقش به شخص قانونی فرستاده می‌شود؛ شخص قانونی نقش را دریافت می‌کند و سپس تا حدودی در واکنش به تعیین‌کننده نقش، رفتار می‌کند. سپس تعیین‌کننده نقش، آن رفتار را دریافت می‌دارد و با برخی استانداردهای تنظیم‌شده خود مقایسه می‌کند. این مقایسه بر انتظار آینده تعیین‌کننده نقش از رفتارهای فرد تاثیر می‌گذارد. نقش‌ها تعیین می‌کنند چه رفتارهایی مورد انتظارند. وقتی انتظاراتی میان نقش‌ها ناسازگار باشند، ممکن است مشکلات کاری یا خانوادگی بروز کند (سید نقوی و قاسمی، ۱۳۸۵، به نقل از اسماعیلی و همکاران، ۱۳۹۷).

نظریه تضاد: نظریه تضاد که ریشه در نظریه نقش دارد و با قبول فرض کمیابی منابع (ثابت بودن میزان انرژی و زمان در دسترس)، ادعا می‌کند که پرداختن به نقشه‌ای یکی از این دو حوزه (به‌عنوان مثال کار) موجب کاهش توجه به نقش‌های حوزه دیگر (برای مثال، خانواده) می‌شود. بدین ترتیب تضاد بین کار و خانواده به صورت تضاد بین نقش‌های موجود در حوزه‌های کار و خانواده تعریف می‌شود (کوهن و لیانی، ۲۰۰۹، ۲).

نظریه مجموعه نقش مرتون: مطابق نظر مرتون (۱۹۶۸)، تعارض نقش‌ها ریشه در ساختار اجتماعی دارد. او ویژگی اصلی ساختار اجتماعی جامعه را در این خصوصیت می‌بیند که هر موقعیت اجتماعی نه با یک نقش واحد، بلکه با سلسله‌ای از نقش‌های به هم پیوسته که لازم و ملزوم یکدیگرند، شناخته می‌شود. بدین روی، هرگاه شخصی موقعیتی را اشغال کند نه با یک انتظار واحد، بلکه هم‌زمان با انتظارات متعدد روبه‌رو است و معمولاً برای افراد دشوار است که بتوانند به‌طور هم‌زمان، جوابگوی الزامات گوناگون باشند. بنا به نظر مرتون، کسانی که در یک پایگاه اجتماعی معین و مشابه قرار می‌گیرند و توقعات متعارض اعضای

^۱ . Joshi, et al

^۲ . Chohen& Liani

یک مجموعه نقشی را تجربه می‌کنند، بی‌شمارند؛ بنابراین تجربه رویارویی بالفعل یا بالقوه با انتظارات متعارض یا اعضای یک مجموعه نقشی، برای تمام کسانی که یک پایگاه اجتماعی واحد و مشابهی را اشغال می‌کنند، اندکی متفاوت است.

نظریه فشار نقش ویلیام گود: ویلیام گود (۱۹۶۳) مطابق با نظریه فشار نقش، نظام کلی نقش فرد را نظامی می‌داند که مورد تقاضای بیش از حد است؛ به طوری که فرد قادر نیست به طور کامل پاسخگوی همه خواسته‌ها باشد. بدین ترتیب احتمال بسیاری وجود دارد که فرد با حجم زیاد و ترکیب نامنظم و متعارض‌آمیز الزام‌های نقش مواجه شود. به همین دلیل گود در آن دسته از فنونی که به شخص برای سازمان‌دهی نظام نقش و کاهش فشار از طریق کنترل روابط اجتماعی توصیه می‌کند، تاکید می‌کند. گود معتقد است خانواده مرکز اصلی تخصیص نقش است و به همین دلیل نقش اساسی در کاهش فشار نقش افراد دارد. خانواده به عنوان یک نهاد حمایت‌کننده قوی برای مقابله با فشارهای تهدیدکننده فرد، عمل می‌کند و عواطف عمیق درون خانواده از طریق واداشتن هر فرد به تأیید کردن یا همدردی کردن با دیگران باعث کاهش فشار و در صورت فقدان نیز موجب افزایش فشار به فرد می‌شود. بدین ترتیب مطابق نظر گود، وجود فضای همدلانه در خانواده موجب می‌شود نیروی بسیار کمتری از افراد صرف شود و در نتیجه مقدار زیادی نیرو برای نقش‌های پراهمیت‌تر آنان باقی بماند. همچنین این فضای همدلانه باعث می‌شود بدون از دست دادن نیرو، برخی نقش‌ها را ایفا کرد و حتی برای استفاده در آن نقش یا ایفای دیگر نقش‌ها، نیرو تولید کرد. از میان نظریه‌های مطرح‌شده، نظریه نقش در روشن‌سازی و تعریف پدیده کار و خانواده کمک‌کننده است. این نظریه بیان می‌کند که تجربه ابهام یا تعارض در نقش، حالت نامطلوبی را در افراد ایجاد می‌کند. به دلیل فشار تعارض میان نقش‌ها، نقش‌های چندگانه به تعارض فردی منجر می‌شود که این امر اجرای موفقیت‌آمیز نقش را با مشکل بیشتری مواجه می‌کند. بر اساس این نظریه، تعارض زمانی رخ می‌دهد که افراد در نقش‌های چندگانه و ناسازگار درگیر شده و فرد بین الزامات مربوط به نقش کاری و تقاضاهای نقش خانوادگی خویش دچار احساس ناهمخوانی شود (اسماعیلی و همکاران، ۱۳۹۷).

نظر به نظریه‌های مطرح‌شده باید توجه داشت مدیران زن مدارس به دلیل تقاضاهای نقشی متفاوتی که از طرف خانواده، دوستان، زندگی شخصی و کاری با آن مواجه هستند و همچنین به دلیل اهمیت نقش سازمانی آنان در مدرسه، احساس نیاز بیشتری به برقراری ایجاد تعادل بین کار و زندگی دارند. عدم وجود تعادل بین کار و زندگی در طول زمان باعث دل‌زدگی از کار و ناتوانی در انجام مسئولیت‌های کاری و زندگی می‌شود. با این وجود هم توجه به بافت فرهنگی در ایجاد تعادل بین کار و زندگی در زندگی مدیران زن مدارس از جمله نکات مهم در انجام پژوهش است. کشور ایران به دلیل دارا بودن فرهنگ‌های مختلف از این نظر حائز توجه است. بافت فرهنگی هر جامعه‌ای از الزامات مهمی در ایجاد تفاوت در تقاضاهای نقشی متفاوتی بین زن و مرد است. در یک طبقه‌بندی کلی از این وظایف به دو بعد از مسئولیت‌های زندگی و کاری تقسیم می‌شوند؛ و نقش زنان به عنوان یک هویت فرهنگی ایرانی اسلامی بیشتر در نقش‌ها و مسئولیت‌های زندگی

خانوادگی معنی پیدا می‌کند. این تقسیم فرهنگی جامعه، وظایف زنان را به خانه و مردان را در خارج خانه قرار می‌دهد. ممکن است مشکلاتی در ایجاد تعادل بین کار و زندگی در مدیران زن مدارس می‌شود. این امر بر وجود تعادل یا نبود تعادل بین کار و زندگی با توجه به زمینه فرهنگی هر منطقه برای مدیران زن تاثیرگذار است. این پژوهش تلاش برای پاسخ به این سؤال است که تجارب زیسته مدیران زن مدارس از تعادل کار و زندگی چگونه است و چه مؤلفه‌هایی را برجسته می‌کند؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با روش پژوهش تحلیل محتوا انجام شده است. انتخاب مشارکت‌کنندگانی است که تجربه زیسته‌ای دارند که مورد توجه این مطالعه خاص است و این مشارکت‌کنندگان مایل‌اند درباره تجارب خود صحبت کنند، ضمناً این مشارکت‌کنندگان باید تا آنجا که ممکن است با یکدیگر متفاوت باشند تا امکان دستیابی به روایت‌های غنی و منحصر به فرد درباره یک تجربه خاص فراهم آید. هدف این نوع پژوهش، خلق یک توصیف جامع از پدیده‌ی تجربه‌شده برای رسیدن به درک ساختار ذاتی آن است (سیگارودی، نیری، رهنورد و نوری سعید، ۱۳۹۱). روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک محور در پژوهش‌های کیفی برای نمونه‌گیری افراد مورد مشاهده به‌جای نمونه‌گیری احتمالی از راهبردهای نمونه‌گیری قصدی یا نمونه‌گیری هدفمند به این صورت که پژوهشگر سعی بر آن دارد که افراد را چنان انتخاب کند تا هدف تحقیق تحقق یابد، استفاده می‌شود؛ و ملاک محور بودن به این معنی است که ملاک خاصی برای انتخاب افراد مورد نظر باشد (بازرگان، ۱۳۹۵).

ابزارهای پژوهش

در پژوهش حاضر برای جمع‌آوری داده‌ها از روش مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شود. مصاحبه نیمه ساختاریافته مصاحبه‌ای است که در آن، سؤالات مصاحبه از قبل مشخص می‌شود و از تمام پاسخ‌دهندگان، پرسش‌های مشابه پرسیده می‌شود؛ اما آن‌ها آزادند که پاسخ خود را به هر طریقی که می‌خواهند پاسخ دهند. البته در راهنمای مصاحبه جزئیات مصاحبه، شیوه‌ی بیان و ترتیب آن‌ها ذکر نمی‌شود. این موارد در طی فرایند مصاحبه تعیین می‌شوند (کریمی و نصر، ۱۳۹۱) در این پژوهش ملاک انتخاب مدیران زن مدارس داشتن شرایط سابقه ۵ سال مدیریت در مدرسه، متأهل بودن، دارای فرزند و توانایی ایجاد تعادل در بین کار و زندگی (این ملاک با سؤال مصاحبه‌کننده از خود مدیران در زمینه‌ی توانایی ایجاد تعادل بین کار و زندگی مشخص شود) داشته باشند که در صورت نداشتن شرایط بالا و در صورت تشخیص محقق مبنی بر نبود تعادل بین کار و زندگی مشارکت‌کننده، مصاحبه‌شونده از جرگه مشارکت‌کنندگان خارج می‌شود.

شیوه اجرای پژوهش

با روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک‌محور از ۱۵ نفر از مدیران زن مدارس تا زمان اشباع رسیدن داده‌ها که نکات (کد) جدیدی به بحث اضافه نشد، مصاحبه به عمل آمد. سعی شد بیشینه‌سازی دامنه تنوع مورد توجه قرار بگیرد. با این روش حداکثر اختلاف در محدوده از کیفیت‌ها، خصوصیات، موقعیت‌ها یا موارد بروز پدیده تحت مطالعه برای در نظر گرفتن مشارکت‌کنندگان مدنظر قرار می‌گیرد. مبنای توجه به این نکته بر این اصل استوار است که تفاوت یا اختلاف موجود در خصوصیات یا ابعاد مهم موجود در مشارکت‌کنندگان می‌بایست با تأمل مورد بررسی قرار بگیرد.

برای تحلیل داده‌ها از هفت مرحله چرخه گردآوری داده‌ها استفاده شد و همچنین با توجه به مراحل هفت‌گانه چرخه گردآوری داده‌ها، نکات و ملزومات هر مرحله رعایت شده است. ۱: انتخاب فرد یا موقعیت مورد مشاهده، ۲: چگونگی تماس و برقراری ارتباط با مشارکت‌کننده، ۳: نمونه‌گیری هدفمند از افراد یا موقعیت‌ها، ۴: گردآوری داده‌ها، ۵: ثبت اطلاعات و داده‌ها، ۶: حل و فصل دشواری‌ها در فرایند گردآوری داده‌ها، ۷: تنظیم و تحلیل داده‌ها (بازرگان، ۱۳۹۵).

در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌ها (طبقه‌بندی داده‌ها) از روش هفت مرحله‌ای کلایزی استفاده شده است؛ همچنین برای افزایش اعتبار یافته‌های تحقیق دو راه‌کار انجام می‌شود (۱) غرق شدن در داده‌ها و مشاهدات پی‌گیر ۲ بازبینی مشارکت‌کننده‌ها: عرضه نتایج تحقیق به مشارکت‌کننده‌ها و گرفتن تأیید از آن‌ها (محسن پور، ۱۳۹۰) و جهت افزایش اعتماد و اطمینان‌پذیری داده‌ها از فن ممیز بیرونی^۲ بدین معنی که هم در فرایند کدگذاری و تحلیل داده‌ها از یک همکار متخصص دیگر جهت اطمینان از میزان اعتبار تحلیل یافته‌ها استفاده شود و همچنین نتایج یافته‌ها با تحقیقات پیشین نیز تطبیق داده شد.

جدول ۱. مشخصات مشارکت‌کنندگان

ردیف	کد مشارکت‌کننده	پست سازمانی	مقطع خدمت	سابقه مدیریت	وضعیت تأهل	تعداد فرزندان	شغل همسر
۱	الف ۱۰۱	مدیر	راهنمایی	۱۷	متاهل	۳	آزاد
۲	الف ۱۰۲	مدیر	ابتدایی	۲۸	متاهل	۲	آزاد
۳	الف ۱۰۳	مدیر	دبیرستان	۲۰	متاهل	۱	فرهنگی
۴	الف ۱۰۴	مدیر	دبیرستان	۸	متاهل	۲	فرهنگی
۵	الف ۱۰۵	مدیر	دبیرستان	۲۸	متاهل	۳	فرهنگی
۶	الف ۱۰۶	مدیر	دبیرستان	۲۵	متاهل	۲	کارمند
۷	الف ۱۰۷	مدیر	دبیرستان	۷	متاهل	۱	فرهنگی
۸	الف ۱۰۸	مدیر	راهنمایی	۲۵	متاهل	۳	فرهنگی
۹	الف ۱۰۹	مدیر	راهنمایی	۲۷	متاهل	۳	فرهنگی
۱۰	الف ۱۱۰	مدیر	دبیرستان	۷	متاهل	۱	آزاد
۱۱	الف ۱۱۱	مدیر	دبیرستان	۱۵	متاهل	۳	فرهنگی
۱۲	الف ۱۱۲	مدیر	ابتدایی	۲۷	متاهل	۳	فرهنگی

^۱ . Maximum Variation Sampling

^۲ . External audit

فرهنگی	۳	متاهل	۲۵	راهنمایی	مدیر	الف ۱۱۳	۱۳
فرهنگی	۳	متاهل	۲۸	ابتدایی	مدیر	الف ۱۱۴	۱۴
فرهنگی	۳	متاهل	۲۷	راهنمایی	مدیر	الف ۱۱۵	۱۵

یافته‌ها

این بخش به تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش اختصاص دارد. این مرحله با بررسی مصاحبه‌هایی که از مشارکت‌کنندگان به عمل آمده است به تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش پرداخته شده است. با بررسی مصاحبه‌ها و استخراج کدهای تبیینی به ادغام و تلفیق کدهای مشابه و حذف کدهای تکراری، تجارب زیسته مدیران از تعادل کار و زندگی در ۲۰ مقوله و ۸ تم استخراج شود؛ که در ادامه به تفصیل توضیح داده می‌شوند.

۱: **مدیریت زمان:** مدیریت زمان، مدیریت زندگی است. مدیریت زمان فرایند نظم بخشیدن و برنامه‌ریزی برای تعیین چگونگی تقسیم زمان به منظور انجام فعالیت‌های خاص است. همچنین افراد را از میزان زمان در دسترس مطلع می‌کند و فعالیت‌های خود را به صورت موثرتر انجام می‌دهند.

۱-۱: **برنامه‌ریزی زمان فعالیت‌ها:** برنامه‌ریزی فرایند تفکر در مورد فعالیت‌های مورد نیاز برای تصمیم‌گیری درباره کار و فعالیت در آینده است و با توجه به اهمیتی که زمان در زندگی روزمره دارد و همیشه انجام دادن مسئولیت‌ها را در بهترین زمان ممکن عاملی برای موفقیت دانست و موردی است که تفاوت میان افراد موفق و غیر موفق را مشخص می‌کند؛ که مصاحبه‌شونده الف ۱۰۴ این‌گونه بیان داشت:

به نقل از الف ۱۰۴ «من توی زندگی شخصی و روزمره خودم قبل از این که پیام مدرسه شبش فکر می‌کنم که فرداش میام مدرسه کارام چیه یعنی بر اساس یک برنامه از پیش تعیین شده مثلاً می‌گم من سه تا برنامه دارم حتماً صبح ساعت هشت رفته اینهارو باید انجام بدم یا مثلاً در مورد کار و خانواده اینا کارهای مدرسه من هستن از این ورم که من میرم خونه بچه دارم مسئولیت اصلیه من این که غذای گرم براش آماده بکنم مثلاً ساعت پنج و نیم یعنی دو ساعت قبل از رفتن به مدرسه بیدار شم برنامه‌ریزی بکنم بعده خوندن نماز غذا آماده کنم».

۲-۱: **رجحان بندی در امور:** این مقوله به اولویت‌بندی مسئولیت‌ها برای رسیدن به عملکردی بهتر و جلوگیری از اتلاف وقت می‌پردازد. در این مقوله با توجه به اشارات مصاحبه‌شوندگان در اهمیت رجحان که معتقد بودند رجحان‌بندی مسئولیت‌های چندگانه زندگی باعث رضایت خاطر، عملکردی بهتر و جلوگیری از اتلاف وقت می‌شود.

به نقل از الف ۱۰۳ «بعضی چیزها تو روز برام اولویت بیشتری داره روزهایی که عروسی دعوتم بعضی کار هارو انجام نمی‌دم. روزهایی که قراره عیادت برم بعضی کارهارو انجام نمی‌دم برنامه‌هارو به جوری می‌چینم اولویت‌بندی می‌کنم معمولاً یک تاده بر اساس اون اولویت‌ها انجام میدم. برای کارهای مدرسه هم اولویت‌بندی می‌کنم».

۱-۳: بهره‌گیری از انتظام در امور: با توجه به تجارب مصاحبه‌شوندگان آخرین مقوله از این تم به داشتن نظم در زندگی می‌پردازد؛ که به نظر مصاحبه‌شوندگان داشتن نظم در زندگی باعث انجام سر وقت وظایف می‌شود. در ادامه بحث به نقل قولی از مصاحبه‌شوندگان اشاره می‌شود.

به نقل از مشارکت‌کننده الف ۱۱۰ «سعی می‌کنم زمانی که همسرم خونه نیست انجام بدم (کارهای موندۀ مدرسه در خانه). من سعی می‌کنم کارهایی که دارم تو اون زمان انجام بدم که همسرم خونه نباشه».

۲: تم توانایی مدیریتی: در این تم به اهمیت داشتن توانایی مدیریتی در مدیریت کردن برنامه‌های زندگی در رسیدن به فعالیت‌های چندگانه زندگی از زبان مشارکت‌کنندگان اشاره می‌شود که با توجه به مصاحبه‌های مشارکت‌کنندگان به مقوله‌های زیر تفکیک شدند.

۱-۲: جلوگیری از تداخل کار و زندگی: مقوله حاضر به جلوگیری از تداخل برنامه‌ها و مسئولیت‌های چندگانه کار و زندگی به دست آمده است. طبق اظهار نظر مصاحبه‌شوندگان که اظهار داشتند از تداخل در فعالیت‌های کاری و زندگی جلوگیری کرده‌اند.

به نقل از الف ۱۰۲ «تا اونجایی که می‌توانم هیچ مسئله‌ی شغلیو تو خانه مطرح نمی‌کنم اوایل زندگی چرا مطرح می‌کردم ولی با توجه به تجربه‌ای که کسب کردم آگه مطرح نکنی بهتره».

۲-۲: توانایی انسجام‌بخشی به امور: در مقوله اول مصاحبه‌شوندگان به بحث و اثرات تداخل ندادن کار و زندگی اشاره کردند و در ادامه مصاحبه‌ها شرکت‌کنندگان به توانایی مدیریت در جلوگیری از تداخل و اهمیت آن در زندگی اظهار داشتند.

به نقل از الف ۱۰۸ «من به‌عنوان یک زن، مدیر، مادر، همسر انتظارات زیادی وجود داره و خود من هم خوب می‌دونم که نحوه احسن اینها را پیش ببرم وگرنه کاره من به‌جا لنگ می‌مونه».

۲-۳: زمان‌بندی مناسب کارها: استفاده بهینه از زمان‌های خارج از کار: در تم اول به اهمیت زمان اشاره شد. در این مقوله از تم دوم به استفاده درست و مناسب از زمان‌های خارج از زمان اداری و تعطیلی‌ها بحث می‌شود.

به نقل از الف ۱۱۲ «سعی می‌کردیم اگر مسافرت یا گردش داشته باشیم تو اوقات فراغت یا تابستان یا روزهای پنجشنبه و جمعه بودن».

۳: متعهد بودن: به یک جنبه از ضمانت درونی فرد توجه دارد که فرد را ملزم می‌دارد تا وظایف خود را به خوبی انجام دهد، این ضمانت درونی بدون هیچ فشار بیرونی براساس یک سری هنجارهای اخلاقی پذیرفته شده، فرد را در قبال انجام وظایف متعهد می‌داند.

۳-۱: برخورداری از ویژگی روانشناختی ایثار: این مقوله با توجه به اظهار نظرات مصاحبه‌شوندگان به داشتن روحیه و حس انسان‌دوستی و از خودگذشتگی در انجام مسئولیت‌های کاری و خانوادگی توجه دارد که به زیر مقوله‌های از قبیل حس انسان‌دوستانه، داشتن روحیه، صبر و تحمل در انجام مسئولیت‌ها و مشکلات زندگی و از خودگذشتگی برای خانواده و فرزندان برمی‌گردد که باعث رضایت در زندگی می‌شوند.

مشارکت کننده شماره الف ۱۰۶ بیان می کند «به مقدار شاید از وجود خودم بیشتر مایه می زارم. شاید اون تفریحاتی که باید داشته باشم به مقدار از اون کم می کنم تا به بچه هام برسیم و اینکه اونها مادرشون شاغله مشکلی براشون پیش نیاد».

۲-۳: تعهد در برابر مسئولیت: علاوه برداشتن روحیه فداکاری و از خود گذشتی برای خانواده و کار مقوله ای دیگر هم در رابطه با متعهد بودن از مشارکت کنندگان نقل شده است.

به نقل از الف ۱۰۸ «بعضی وقتها که حتی هیچ مشکلی نبوده من جایی می خواستم برم مهمانی، دوست داشتم قبلش حتماً به سری به مدرسه بزنم که مبدا شیری باز باشه مبدا شیشه ای شکسته باشه مبدا پنجره ای باز باشه».

۴: تم شرایط بهینه خانواده: شرایط مناسب خانواده یکی از مسائل مهم در زمینه ایجاد تعادل در زندگی کاری - خانوادگی می باشد. این تم براساس مصاحبات از سه زیر مقوله: تربیت و شرایط مناسب رشدی و شناختی فرزندان، شرایط خانواده، گزینش و صمیمیت در روابط فامیلی و درک آنها از شرایط شغلی تشکیل شده است. تم حاضر به بحث سن و تربیت مناسب فرزندان و تاثیر آن بر میزان آرامش مادر از بعد فرزند داری و رضایت و درک همسر (شوهر) از شغل همسر خود برای ایجاد همکاری در خانه میان افراد خانواده و گزینش در انتخاب روابط فامیلی می پردازد.

۱-۴: تربیت و شرایط مناسب رشدی و شناختی فرزندان: والدین چه به صورت عمدی یا غیر عمد با رفتار و اعمال خود تاثیر چشم گیری بر رفتار فرزندان خود دارند. محیط خانواده یکی از تاثیر گذارترین محیطها در شکل گیری شخصیت فرزندان است که تاثیری عمیق و طولانی بر رفتار و نگرش فرزندان دارد. به نقل از الف ۱۱۱ «من بچه ها بزرگ شده بودن شیفت ثابت صبح می رفتن و یکی شون رو میذاشتم مهدکودک چون خیلی علاقه به مهدکودک داشت وقتی که فهمیدم هردوتاشون صبح میرن و ظهر باهم دیگرمیگردیم از جانب بچه ها تا حدی خیالم راحت شد که باهم در خانه حضور داریم و باهم از خانه بیرون میریم».

به نقل از الف ۱۱۴ «من بچه ها رو طوری تربیت کردم که خیلی به من وابسته نباشن یعنی ازهمون اولشون اونهارو منظم بار آوردم و خودشون کار هاشون رو مرتب و منظم انجام بدن».

۲-۴: شرایط خانواده: در مقوله قبل به تاثیر شرایط فرزندان پرداخته شد اما در این مقوله به تاثیر خانواده بخصوص تاثیر نقش همسر در روابط خانوادگی پرداخته می شود.

به نقل از الف ۱۰۳ «من چون شوهرم فرهنگی و همکاری خودمه راحت تر با این قضیه کنار آمدم».

به نقل از الف ۱۰۶ «شوهرم قبول کرده که داره با یه شخص شاغل زندگی می کنه».

۳-۴: گزینش و صمیمیت در روابط فامیلی و درک آنها از شرایط شغلی: روابط فامیلی جزئی از

فرهنگ اجتماعی زندگی مردم است.

به نقل از الف ۱۰۳ «به نظره من همین که دیگران مجبوراً تماس بگیرن بیان منزله شما این یعنی که شما تو تایم‌های خاصی میتونین به این‌ها وقت بدین».

۵: تم سبک سازی نقش: در این تم به بررسی میزان کم و آسان شدن بار مسئولیت اداری و فرزندداری با استفاده از توانایی‌های بالقوه اداره و همکاران و استفاده از نیروهای خدماتی بررسی می‌شود.

۱-۵: کسب تجربه: تجربه یکی از روش‌هایی است که در طول زمان فرد را با شیوه‌های انجام کاری آشنا می‌کند. در این مقوله به بررسی تجربه و نقش آن در زندگی پرداخته می‌شود.

به نقل از الف ۱۰۲ «هرچه تجربه‌ی آدم بیشتر میشه کار براش راحت‌تر میشه اوایل چون تجربه کم بود تودوران مدیریتم دوران مدیریت من الان ۱۶ ساله مدیرم تجربه چون اوایل کار برام سخت بود و دیگه چون تجربه نداشتم دغدغه داشتم اضطراب داشتم ولی الان تجربه‌ای که کسب کردم اصلاً هیچ گونه استرسی».

۲-۵: مساعدت و همکاری اداره و همکاران و کمک نیروهای خدماتی: این مقوله به استفاده از کمک و توانایی‌های همکاران، اداره و نیروهای خدماتی در سبک سازی نقش پرداخته می‌شود.

به نقل از الف ۱۰۱ «من شکر خدا کلا انسان خون گرمیم با همکارام رابطه‌های خوبی دارم خیلی کمکم کردن یی آگه همکارام نبودن هیچ‌وقت نمیتونستم توان حوزه‌ها هم موفق باشم».

۳-۵: لزوم ایجاد تغییر در شرایط شغلی: این مقوله یکی از راهکارهایی دیگری است که مشارکت‌کنندگان در صحبت‌هایشان برای کم کردن فشار نقش و مسئولیت‌ها به آن اشاره کردند.

به نقل از الف ۱۰۱ «چون دیگه بچه‌ها بزرگ شدن من مجبورم شدم حوزه کاری مو یه خورده تغییر بدم و وارد مدرسه دوره اول شدم دبیرستان دوره اول مدیریتم خیلی ساده‌تر و بهتر از هنرستان‌ها بود شبانه روزی‌ها چون ساعت دوازده نیم تموم میشه».

۶: بهداشت روحی _ روانی: یکی از مسایلی که باعث بهتر شدن عملکرد و احساس آرامش از کار می‌شود، قدردانی از زحمات است. در این تم به بررسی ابعاد روحی _ روانی زندگی پراخته می‌شود که چه تاثیری بر کار دارد.

۱-۶: قدردانی و احساس لذت و آرامش از کار و خدمت به خلق: هرانسانی در طول زندگی نیاز به توجه و قدردانی از زحماتش دارد. سپاس‌گذاری‌ها و قدردانی‌ها انگیزیه تکرار رفتارهای مطلوب را در پی دارد و احساس آرامش و لذت از کار قدر دانی را به دنبال دارد. قدردانی و احساس لذت و آرامش از کار دو بعد تاثیرگذار بر هم هستند که با ایجاد چرخه مداوم باعث تقویت، تکرار، فراوانی و تداوم رفتارهای مطلوب می‌شود. در تأیید این نکته می‌توان به این نقل قول از یکی از مشارکت‌کنندگان توجه کرد «بعضی وقت‌ها پیش میاد همکارم دیرتر به سر مدرسه میاد یا تویه راه ماشینش خراب شده یا مشکلی براش پیش اومده نتونسته سر موقع به کلاس بیاد و من هم از همون اول هم جبهه گیری نکردم. تعارفش کردم که بیاد کمی استراحت کنه بعد بره سر کلاس و با بچه‌ها درسش رو شروع کنه».

۲-۶: **روحیه شاد و سرزندگی:** این مقوله به بررسی روحیه شاد و پرانرژی بودن، حفظ آرامش، خوش بر خورد بودن در کار، داشتن دیدگاههای مثبت در زندگی و خون سرد بودن می‌پردازد. هرکدام از مشارکت کنندگان نکاتی را بیان کرده‌اند که جمعاً منجر به وجود آمدن این مقوله شده است. به نقل از الف ۱۱۴ «هم روحیه جوریه که از بیکاری و از توخونه نشستن زیاد راضی نیستم و همیشه باید به یک چیزی به یک کاری خودم رو مشغول کنم».

۳-۶: **پالایش روانی:** پالایش روانی به راهکارهایی که مشارکت‌کنندگان برای رسیدن به آرامش روحی استفاده می‌کنند، تعریف شده است. در ادامه به نکاتی از دیگر مشارکت‌کنندگان در رابطه با این بعد از زندگی را نقل می‌کنیم.

به نقل از الف ۱۰۴ «منی که الان بنخوام برم منزل وقتی که این فشارها این مشکلات این دغدغه‌ها تو ذهن من هست برم خونه تاثیر نداره طبعاً تاثیر میزازه حالا تو خستگی من باشه تنوم با بچم خوب ارتباط برقرار بکنم دیگه مشکلات هست باید به یه نحوی با یه استراحت کوتاه باشه به یه حرف زدن کوتاه باشه خودمون رو تخلیه بکنیم تا دوباره بعد از وقت اداری از مدرسه میریم خونه اون روال عادی و روتینه منزلمون رو بتونیم دوباره بدست بیاریم بتونیم زندگی معمولی خودمون رو بکنیم».

۷: **بعد مادی کار:** این تم به تاثیر بعد مادی کار در زندگی زنان شاغل می‌پردازد. این تم با توجه به نظرات مشارکت‌کنندگان به موضوعاتی از قبیل رفع نیازهای فرزندان و کمک مالی و جلب رضایت فرزندان پرداخته است که در مجموعه زیره یک عنوان به نام اهمیت بُعد مادری کار نام گذاری شدند.

۱-۷: **اهمیت بعد مادی کار:** این مقوله از کدهای مفهومی باز، رفع نیازهای مادی فرزندان برای جبران بخشی از کمبودهای مادرانه، کمک مالی در مخارج زندگی همپای همسر، جلب رضایت فرزندان با رفع نیازهای مالی آن‌ها به وجود آمده است.

به نقل از الف ۱۰۲ «شاغل بودن در ابتدای زندگی با توجه به وضعیت مالی ضعیفمان که داشتیم که واقعاً به درد زندگیمان خورد تا شاید بگیم از لحاظ مالی همپای هم».

۸: **اعتدال در سطح انتظارات خود و دیگران:** مصاحبه‌شوندگان در اظهاراتشان نکاتی از تعادل بین سطح انتظارات و شرایطشان را بیان کردند که تحت عنوان اعتدال در سطح انتظارات خود و دیگران نام‌گذاری شد.

۱-۸: **ایجاد تناسب سطح انتظارات با شرایط موجود:** این مقوله به بررسی تناسب سطح انتظارات با توجه به شرایط فرد می‌پردازد که به نکاتی از قبیل سطح بالای عملکرد را برای خود در نظر گرفتن، قانع بودن به زمان تعطیلی‌ها، پایین آوردن انتظارات از خود نسبت به زنان خانه دار، کم کردن مسئولیت‌های خارج از مسئولیت اصلی مدیریت اشاره دارد. در زیر به اظهارنظر شرکت‌کنندگان در این مورد توجه می‌شود.

به نقل از ۱۰۳ «من امسال قول دادم که هیچ جلسه‌ای نرفتم غیر از جلسات اداری خودمون یعنی با کارکنان ادارات دیگه ارتباط ندارم».

۸-۲: ایجاد تناسب در سطح انتظارات دیگران و قانع کردنشان از شرایط: بعد دیگر این تم به ایجاد تناسب در سطح انتظارات دیگران و قانع کردنشان از شرایط موجود برمی گردد، به طوری که فرد بتواند دیگران را از شرایطش باخبر کند و از انتظارات بیشتر از توانایی و شرایط موجود جلوگیری کند.

به نقل از الف ۱۰۳ «مدرسه *** که مدیر بودم قبلاً مجبور شدم سه روز سه روز برم ماموریت مدیریت ویژه مدیران مدارس شاهد فقط تو پایه مدرسه شاهد فقط من داشتم مجبور بودم این سه روزی که میرم مسافرت پیام برای بچه‌ام توضیح بدم وقتی میگم کوچک تر بود به راحتی می پذیرفت ولی الان جلسات اداره رو خیلی مقاومت نمکینه ولی اگه بخوام خارج از مدرسه فعالیتی بکنم سریع و سعی می کنم بیشتر باهاش در ارتباط باشم و توضیح بدم جاهای خیلی لازم رو توضیح».

بحث و نتیجه گیری

تعادل کار و زندگی یعنی حفظ تعادل بین مسئولیت های کار و خانه است. این دو حوزه به طور فزاینده ای تبدیل به حوزه های متضادی شده اند که به همان اندازه به انرژی و زمان بیشتری نیاز دارند (بالاجی^۱، ۲۰۱۴). در تحلیل داده های به دست آمده از مصاحبه ها یکی از راه های ایجاد تعادل بین کار و زندگی فن مدیریت زمان

^۱ . Balaji

است که با نتایج مانی^۱ (۲۰۱۳) مبنی بر این که یکی از عوامل مؤثر بر تعادل کار و زندگی زنان مدیریت زمان است؛ و همچنین با نتایج ادو-اپونگ، آگین، دراکو و ایکینز^۲ (۲۰۱۴) که به بررسی اهمیت نسبی زمان برای مدیران تاکید کردند، همخوانی دارد. این تم از سه مقوله «برنامه‌ریزی در انجام کارها»، «رجحان در کار»، «داشتن نظم در رسیدگی به امور» شکل گرفته است؛ هر سه مقوله در یک راستا هستند که به اهمیت زمان و مدیریت آن توجه دارند. این تم با ایجاد برنامه‌ریزی در انجام وظایف کاری-زندگی (برنامه‌ریزی در کارها، استفاده درست از زمان تعطیلی‌ها، انعطاف‌پذیری) باعث جلوگیری از اتلاف وقت می‌شود، همچنین با رجحان در کارها بر اساس میزان فوریتی بودن آن‌ها و جلوگیری از تداخل امور و کاهش زمان مرده در زندگی باعث تسلط بر مدیریت زمان می‌شود. یکی از ابعاد رجحان در کار پیش‌نویس کردن کارها است به این معنی اموراتی که نیاز به زمان بیشتر دارند قبل از شروع زمان آن‌ها به انجام قسمت‌هایی از کار اقدام شود؛ و مقوله دیگر، نظم در رسیدگی به امورات زندگی (کاری و خانوادگی) برای هماهنگی افراد خانواده باهم در جلوگیری از تعارض زمانی برنامه‌های افراد است.

تم توانایی مدیریت متشکل از سه مقوله: جلوگیری از تداخل کار و زندگی، توانایی مدیریتی و زمان‌بندی مناسب کارها: استفاده بهینه از زمان‌های خارج از کار تشکیل شده است. این یافته‌ها با نتایج پژوهش شیخ، اشیک، مهار، حسن و خالد^۳ (۲۰۱۸) مبنی بر استفاده از استراتژی‌های مؤثر و ایجاد مرزهای مشخص بین تقاضاهای کار و خانه در رسیدن به تعادل و کاهش میزان تعارض کار - خانواده، همسو است. تعهد از دو مقوله تعهد در برابر مسئولیت‌ها و داشتن روحیه فداکاری و از خود گذشتگی برای خانواده و کار تشکیل شده است. در بُعد صبر و شکیبایی، انجام مسئولیت‌های کاری و زندگی را مورد توجه قرار می‌دهد که باید در انجام مسئولیت‌های کار و زندگی از خود صبر و شکیبایی نشان داد؛ و تعهد به سازمان باعث وفاداری کارکنان می‌شود و باعث عملکرد بهتر آنان می‌شود (تایفون و چتیر^۴، ۲۰۱۶). مدیران زن در برابر مسئولیت‌های کاری و خانواده از خودگذشتگی و صبر و تحمل و احساس تعهد در انجام آن‌ها نشان می‌دهند و حس انسان‌دوستانه در انجام وظایف خود دارند و همچنین با عشق، علاقه و انگیزه بالا به کار کردن می‌پردازد. نتایج به دست آمده با نتایج پژوهش سراوانان و دهارانی^۵ (۲۰۱۴) مبنی بر این که زنان بر این باورند که مسئولیت و مسئولیت‌پذیری، فاکتور امنیتی معیارهایی است که نقش برجسته‌ای در تعادل کار و زندگی در میان معلمان مدرسه خصوصی ایفا می‌کند.

زوج‌های شاغل وقت کمتری برای مراقبت از فرزندان دارند. وقتی که بخواهند وظایف خانه را با انعطاف‌پذیری مدیریت کنند، این مسئولیت بیشتر بر عهده مادران گذشته می‌شود در حالی که تعادل کار و

1. Mani

2. Adu-Oppong, Agyin-Birikorang, Darko,, Aikins.

3. Sheikh, Ashiq, Mehar, Hasan, Khalid

4. Tayfun, & Çatir

5. Saravanan, Dharani

نقش‌های خانوادگی تنها بستگی به توانایی‌های فردی یک شخص نیست (لاپی، اریپینو^۱، ۲۰۱۶)؛ و تعادل صرفاً قضاوت دو نقش رقابتی (کارمند و والدینی) نیست، بلکه برای زوج‌های شاغل، سه بعد از زندگی یعنی شغل او، اهداف و مسئولیت‌های خانوادگی آن‌ها است (شکیل احمد، فخر، احمد^۲، ۲۰۱۱). تم «شرایط مناسب خانواده» به انجام مسئولیت‌های زندگی در شرایط محیطی همکار در راستای تعادلی مناسب می‌پردازد. فرزندان بیشتر نگرانی مادران را به خود اختصاص می‌دهند که توجه به شرایط مناسب رشدی شناختی فرزندان از جمله: شرایط سنی مناسب فرزندان، نوع تربیت فرزندان (مستقل و مسئولیت‌پذیر بودن)، ادراک و توجه فرزندان (درک و توجه فرزندان از مسائل پیش‌آمده) از میزان نگرانی مادران کاسته و شرایط مناسبی از لحاظ فرزندان در جهت اتخاذ پست مدیریت فراهم می‌آورد. همچنین با فراهم بودن جو خانوادگی مساعد مانند همسانی شغل زوجین برای درک شرایط کاری، همکاری افراد خانواده و ایده‌آل‌های خاص هر خانواده (مصاحبه‌شونده‌ای شغل آزاد همسر و داشتن زمان کافی او را ایده‌آل مناسب زندگی خود می‌دانست) و همراه بودن شرایط مناسب در روابط فامیلی و درک اقوام از شرایط شغلی مادر مدیران همچنین محدود کردن روابط فامیلی به اقوام نزدیک و کاستن توقعات خانواده از خود به خاطر شرایط کاری می‌توانند شرایط مناسبی در محیط خانه و خانواده در جهت اتخاذ و انجام پست مدیریت فراهم کنند. این تم با پژوهش جیاراثنام^۳ (۲۰۱۷) که به بررسی عوامل مؤثر بر تعادل کار و زندگی زنان حرفه‌ای پرداخت و یکی از عوامل تاثیرگذار بر تعادل کار و زندگی را دامنه خانواده دانست. همچنین پژوهش گروسی و آدینه زاد (۱۳۸۹) به این نتیجه رسیدند که حمایت خانوادگی با تعارض کار و خانواده رابطه معکوسی دارد همسو است.

با توجه به روند روبه رشد مشارکت زنان در نیروی کار، نیاز به توسعه سیاست‌های کارکنان وجود دارد (عرفان، حسین، یوسف^۴، ۲۰۰۹). همچنین مشارکت کارکنان در سازمان موضوع مهمی است و به ابزار قدرتمندی برای اندازه‌گیری قدرت سازمان بدل شده است که این موضوع خود به بهبود پیشرفت و کارایی کل سازمان تمرکز دارد (جودری، جاریکو، مشتاکو، ماهزار، گانی^۵، ۲۰۱۷). مدیران زن برای سهولت در انجام وظایفشان راهکارهایی را انجام داده‌اند از جمله: کسب تجربه درونی مستقیم از زندگی شخصی از راه آزمایش و خطا و تجربه درونی غیرمستقیم از طریق همکاری و استفاده از تجارب دیگران است. همچنین با جذب همکاری اداره و همکاران از طریق تامین نیروی موردنیاز مدرسه از طرف اداره و جذب همفکری همکاران با ایجاد رابطه بین فردی قوی و همکارانه مدیر با همکاران خود باعث ایجاد سهولت در انجام وظایف کاری می‌شود. استفاده از نیروهای خدماتی در انجام قسمتی از مسئولیت‌های خانه مانند نگهداری از فرزندان و انجام قسمتی از کارهای منزل نقش عمده‌ای در سبک شدن وظایف زندگی مدیران زن دارد. در همین راستای سبک‌سازی نقش، یکی دیگر از راهکارهای مدیران، تغییر در شرایط کاری متناسب با شرایط روحی و زندگی

¹ . Luppi, Arpino,

² . Shakil Ahmad, Fakhr, Ahmed

³ . Jeyarathnam

⁴ . Irfan, Hussain, Yousaf

⁵ . Chaudhry, Jariko, Mushtaque, Mahesar, Ghani

خود است که با نتایج به دست آمده از پژوهش احمد، وین هاردت، احمد و صادق^۱ (۲۰۱۶) و همچنین نتایج پژوهش کوتار و انبازگان^۲ (۲۰۱۴) همسو است.

هر انسانی در طول زندگی نیاز به توجه و قدردانی از زحماتش دارد. سپاس گذاری‌های و قدردانی‌ها انگیزی تکرار، فراوانی و تداوم نیکی‌ها و رفتارهای مطلوب آنان را مضاعف می‌کند و به زندگی اجتماعی و جامعه انسانی رنگ و معنای زیبایی می‌بخشد (مک کالا، امونس، تسانگ^۳، ۲۰۰۲). تم «بهداشت روحی – روانی» به بحث تاثیر عوامل انگیزشی از جمله تقدیر و قدردانی از کار، احساس مثبت نسبت به کار و آرامش ذهنی در زندگی می‌پردازد. نتایج حاصل با نتایج پژوهش بیغمی، سرلک، کولیوند و احمدی (۱۳۹۵) همسو است.

تم «بعد مادی کار» که با نتیجه پژوهش عمر، احمد، اسماعیل (۲۰۱۶). مبنی بر این که رابطه مثبتی بین نیازهای مالی و تعارض کار و زندگی جود دارد. همسو است. با توجه به تم بعد مادی کار؛ مشارکت‌کنندگان در پژوهش توان مالی را در یک دروه از زندگی عاملی برای ایجاد تعادل در زندگی در نظر گرفته‌اند؛ و همچنین تعدادی از مشارکت‌کنندگان از این توان اقتصادی خود در رفع نیازهای فرزندان برای جبران کمبودهای پیش آمده (از جمله کمبود محبت) برای فرزندان و در جهت کاهش نارضایتی آنان استفاده کرده‌اند.

تم «اعتدال در سطح انتظارات خود و دیگران» عامل مهم دیگری در تعادل بین کار و زندگی است. با توجه به یافته‌های پژوهش تناسب در سطح انتظارات باعث ایجاد نوعی تعادل بین توانایی‌های و فرصت‌های مدیر، با زمان موجود می‌شود. در نگاه جزئی‌تر دو مقوله تشکیل دهنده تم به بحث تناسب در سطح انتظارات خود با توجه به شرایط خود و ایجاد تناسب در سطح انتظارات دیگران و قانع کردنشان از شرایط موجود می‌پردازد. نتایج به دست آمده با نتایج پژوهش فتحی پور و رسول‌زاده اقدام (۱۳۹۵) مبنی بر بروز توان‌فرسایی هنگامی که فرد توان شرکت در فعالیت‌ها و مسئولیت‌های خانوادگی را از دست بدهد. همسو است. به‌طور کلی بیشترین عامل تاثیرگذار در تعادل بین کار و زندگی به شرایط خانواده بستگی دارد و بعد از آن به ترتیب فن مدیریت زمان، متعهد بودن، سبک سازی نقش، مدیریت برنامه، بهداشت روحی روانی، تناسب در سطح انتظارات خود و دیگران و در آخر بعد مادی کار است.

پیشنهاد های پژوهش

۱. انجام پژوهش‌هایی مشابه در جوامع مشارکت‌کننده مختلف برای کشف عوامل تاثیرگذار دیگر بر تعادل کار و زندگی
۲. انجام پژوهشی در زمینه‌ی تاثیر شرایط محیط کار و تجارب مدیران در تعادل بین کار و زندگی.

1. Ahmed, Vveinhardt, Ahmad, Sadiq

2. Kotur, B. R., & Anbazhagan,

3. McCullough, Emmons, Tsang

۳. انجام پژوهشی با موضوع تاثیر همکاری نیروهای خدماتی، خانواده و همکاری سازمان در کمک به مدیران و ایجاد راهکارهایی جدید برای رسیدن به تعادل بین کار و زندگی در بین جامعه مدیران زن.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه با رعایت کدهای اخلاقی انجام پژوهش های انسانی در تمام مراحل پژوهش انجام گرفته است.

حمایت مالی: مطالعه حاضر بدون هیچ گونه حمایت مالی انجام شده است.

سهم نویسندگان: نویسنده مسئول، بهبود یاری قلی بخش روش شناسی و تحلیل داده ها و صباح عباسی جمع آوری داده ها و بررسی مبانی نظری و پیمان یار محمدزاده مشاوره قسمت روش شناسی را بر عهده داشتند.

تضاد منافع: این پژوهش به طور مستقیم یا غیر مستقیم با منافع تعارض ندارد.

تشکر و قدردانی: از تمام مشارکت کنندگان در پژوهش قدردانی می شود.

منابع فارسی

- اسماعیلی، احمدرضا، سید تقوی، میرعلی، معمارزاده طهران، غلامرضا، حمیدی، ناصر. (۱۳۹۷). ارائه الگوی کیفی کار و زندگی کارکنان ناجا با تاکید بر معماری منابع انسانی. مدیریت منابع در نیروی انتظامی، ۶(۴): ۱۱۰-۸۳. (لینک)
- بازرگان، عباس. (۱۳۹۵). مقدمه ای بر روش های تحقیق کیفی و آمیخته رویکردهای متداول در علوم رفتاری. ویرایش سوم. تهران: چاپ دیدار.
- بیغمی، محمد کاظم، سرلک، محمد علی، کولیوند پیر حسین و احمدی، علی اکبر. (۱۳۹۵). بررسی عوامل کلیدی مؤثر بر تعادل کار-زندگی پرستاران در تهران. شفای خاتم، ۵(۲)، ۲۹-۳۹. (لینک)
- ثناگو، اکرم، نیکروش، منصوره، دباغی، فاطمه. (۱۳۸۴). بررسی مفهوم تعهد سازمانی از دیدگاه اعضای هیات علمی پرستاری و مامایی. مجله دانشگاه علم پزشکی ایران، ۱۳(۵۲)، ۱۷-۲۸. (لینک)
- حسینقلی پور، طهمورث، سیدجوادی، سیدرضا، سفیری، خدیجه، روشن نژاد، مؤگان. (۱۳۹۲). ارائه و تبیین مدلی برای علل و عوامل مؤثر بر توازن کار زندگی. مدیریت دولتی، ۵(۲)، ۳۷-۵۴. Doi: JIPA.2013.36732/10/22059. (لینک)
- رحم خدا، جوادی، رسولی، محسن، نظری، علی محمد، حسنی، جعفر. (۱۳۹۶). پیش بینی کیفیت زندگی کاری معلمان زن براساس تعارض کار- خانواده و تعهد سازمانی. آموزش و ارزشیابی، ۱۰(۳۸)، ۷۹-۹۴. (لینک)
- سیدان، فریبا، حسامی، سعیده. (۱۳۹۲). سنجش رابطه تعادل بین نقش های خانوادگی و شغلی و کیفیت زندگی زنان شاغل در آموزش و پرورش شهر سنندج. جامعه شناسی آموزش و پرورش، ۴، ۱۰۴-۷۱. (لینک)

- فتحی پور، پری، رسول زاده اقدم، صمد. (۱۳۹۵). بررسی تعارض کار، خانواده - کار در بین زنان شاغل در نهادهای دولتی شهر تبریز. *مطالعات جامعه شناسی*، ۹(۳۶)، ۳۱-۴۸. ([لینک](#))
- کرد، میژگان، عطاران، محمد، منصوریان، یزدان. (۱۳۹۱). بررسی تجربه دبیران زن از ایفای هم زمان نقش کار - خانواده و تاثیر آن بر چگونگی تدریس آنها. *مطالعات اجتماعی روان شناختی زنان*، ۱(۱۰)، ۱۲۵-۱۴۸. Doi: 10.1415/JWSPS.2012.1415 (لینک)
- کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۶). طرح پژوهش: رویکردهای کیفی، کمی و ترکیبی. ناشر جهاد دانشگاهی (دانشگاه علامه طباطبایی).
- کریمی، صدیقه، نصر، احمدرضا. (۱۳۹۱). روش های تجزیه و تحلیل داده های مصاحبه. عیار پژوهش در علوم انسانی، ۱(۴): ۷۱-۹۴. ([لینک](#))
- گروسی، سعیده، آدینه زاد، راحله. (۱۳۸۹). بررسی رابطه عوامل اجتماعی با تعارض نقش های شغلی و خانوادگی در بین زنان شاغل شهر کرمان. *مجله علوم اجتماعی*، ۷(۱)، ۱۳۹-۱۲۱. ([لینک](#))
- محسن پور، محدثه. (۱۳۹۰). ارزیابی داده های کیفی. *بیهق*، ۱۶(۳)، ۴۰-۵۵. ([لینک](#))
- میر محمدی، سیدمحمد. (۱۳۹۲). نقش تعادل کار و زندگی در تغییرات نگرش های کاری مورد مطالعه: پرستاران بیمارستان های منتخب دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی. *برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۵(۱۶)، ۴۱-۶۷. Doi: 10.22054/QJSD.2013.837 (لینک)

References

- Adu-Oppong, A.A., Agyin-Birikorang, E., Darko, G. M., Aikins, E. D. (2014). Time Management And Administrative Effectiveness: Lessons For Educational Administrators. *Global Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 3(4), 76-82. ([link](#))
- Aghajani, H., Samadi Miarkolaei, H., Samadi Miarkolaei, H. (2013). Organizational Citizenship Behavior's Relationship and Staffs' Psychological Empowerment. *Journal of Public Administration*, 5(2), 1-18. doi: 10.22059/jipa.2013.36732. ([link](#)) [Text in Persian].
- Ahmed, R., Vveinhardt, J., Ahmad, N., & Sadiq, H. (2016). *The Impact of Working Conditions on Female Teachers' Performance in Private Universities of Karachi*. In Proceedings of INTED2016 Conference 7th-9th March. ([link](#))
- Allen, T. D. (2001). *Family-Supportive Work Environments: the role of organizational perceptions*. *Journal of Vocational Behavior*, 58 (3): 414-443. DOI:10.1006/jvbe.2000.1774. ([link](#))
- Arunkumar, B., & Saminathan, R. (2017). Work life balance among women teachers of Self Financing Colleges (SFC) in Thanjavur District, Tamilnadu. *Journal of Humanities and Social Science*, 22(7), 48-55. Doi: 10.9790/0837-2207054855. ([link](#))
- Astakhova, K. V., Korobeev, A. I., Prokhorova, V. V., Kolupaev, A. A., Vorotnoy, M. V., & Kucheryavaya, E. R. (2016). The role of education in economic and social development of the country. *International Review of Management and Marketing*, 6(1S), 53-58. ([link](#))

- Balaji, R.(2014). Work Life Balance of Women Employees. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*, 3(10). 16840-16843. ([link](#))
- Bazargan, A. (2016). *Introduction to qualitative and mixed research methods of common approaches in behavioral sciences (2th ed.)*. Tehran: Didar. [Text in Persian]
- Beaubien, G. (2010). Female Managers Earning Less than Male. *Counterparts Public Relations Tactics*, 11 (17), 2-8. ([link](#))
- Bigham M, Sarlak M, Koulivand P, Ahmadi A.(2017). Evaluation of the Key Factors Affect Work-Life Balance of Nurses in Tehran. *Shefaye Khatam*. 5 (1):29-39. [Text in Persian]
- Boyar, S. L., Maertz Jr., C. P., Pearson, A. W., (2005). The effects of work– family conflict and family–work conflict on nonattendance behaviors. *Journal of Business Research*, 58 (7): 919- 925. doi.org/10.1016/j.jbusres.2003.11.005. ([link](#))
- Chaudhry, N. I., Jariko, M. A., Mushtaque, T., Mahesar, H. A., & Ghani, Z. (2017). Impact of Working Environment and Training & Development on Organization Performance Through Mediating Role of Employee Engagement and Job Satisfaction. *European Journal of Training and Development Studies*, 4(2), 33-48. ([link](#))
- Creswell, J. W.(2017). Research design: Quantitative, qualitative and hybrid approaches. Tehran: Allameh Tabatabaei University. [Text in Persian]
- Doble, N., & Supriya, M. V. (2010). Gender Differences in the Perception of Work-Life Balance. *Managing Global Transitions: International Research Journal*, 8(4), 331-342. ([link](#))
- Esmaeili, A; Seyed Naghavi, M; Memarzadeh Tehran , Gh & Hamidi, N. (2019). The Quality Model of Work-Life Balance with an Emphasis On the Architecture of the Human Resource of Iran Police Staff. *Resource Management in the Police*. 24(4): 83-110. ([link](#)) [Text in Persian]
- Fathipour, P., Rasoulzadeh Aghdam, S. (2017). Evaluation of job and family-work conflict among employed women in governmental institutions of Tabriz. *Sociological studies*, 10(36), 48-31. ([link](#)) [Text in Persian]
- Garroosy, S., Adinezhadeh, R. (2010). Investigating the Relationship between Job/Family Role Conflict and Social Factors: The Case of Employed Women in Kerman. *Journal Of Social Sciences*. 7(1), 121-139. doi: 10.22067/jss.v0i0.8780. ([link](#)). [Text in Persian]
- Gurvis, J., Patterson, G. (2005). Balanceing act: finding equilibrium between work and life. *Leadership in Action*. 24(6):4-9. DOI:10.1002/lia.1091. ([link](#))
- Harvard business Review. (2000). *Harvard business Review on work and life balance*. Harvard business school press. ([link](#))
- Hill, E. (2005). Work-family Facilitation and Conflict: working fathers and mothers work-family stressors and support. *Journal of Family Issues*, 26: 793-819. doi.org/10.1177/0192513X05277542. ([link](#))
- Irfan, S. M., Hussain, T., Yousaf I(2009). Organizational Culture: Impact on Female Employees' Job Performance. *Journal of Quality and Technology Management*, 5(2).1-16. ([link](#))
- javadi, R., Rasouli, M., Nazari, A., Hassani, J. (2017). Predicting the Quality of Female Teachers' Work Life based on Work-Family Conflict and

- Organizational. *Journal of Instruction and Evaluation*, 10(38), 79-94. ([link](#)) [Text in Persian].
- Jeyarathnam, M. (2017). Factors Influencing Work-Life-Balance of Women Professionals in It Industry-A Study in TamilNadu, India. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, (6)7, 26-33. ([link](#))
- Karimi, S & Nasr, A. (2012). Methods of analyzing interview data. *Quality Of Research in Humanities*. 1(4): 71-94. ([link](#)) [Text in Persian]
- Kim, S. (2008). Women and family-friendly policies in the Korean government. *International Review of Administrative Sciences*, 74(3): 463-467. doi.org/10.1177/0020852308095313. ([link](#))
- Kluczyk, M. (2013). *The impact of work-life balance on the wellbeing of employees in the private sector in Ireland* (Doctoral dissertation, Dublin, National College of Ireland). ([link](#))
- Kord, M., Attaran, M., Mansourian, Y. (2012). Female Teachers' Experiences of Performing Concurrent Roles At Work and Home Studying Its Effects on Their Teaching. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 10(1), 125-148. doi: 10.22051/jwsps.2012.1415. ([link](#)) [Text in Persian]
- Kotur, B. R., & Anbazhagan, S. (2014). Education and work-experience-influence on the performance. *Journal of Business and Management*, 16(5), 104-110. doi.org/10.9790/487x-1653104110. ([link](#))
- Kundnani, N., & Mehta, P. (2016). Identifying the Factors Affecting Work-Life Balance of Employees in Banking Sector. *PARIPEX-Indian Journal of Research*, 4(6), 328-331. ([link](#))
- Luppi, F., & Arpino, B. (2016). *Childcare arrangements and mothers' satisfaction with work-family balance*. <https://repositori.upf.edu/handle/10230/30801>
- Mani V., (2013). Work Life Balance & Women Professionals. *Global Journal of Management & Business Research Interdisciplinary*, 3(5). ([link](#))
- Maxwell, G. A. (2005). Checks and balance: The role of managers in work-life balance policies and practices. *Journal of Retailing and Consumer services*, 12, 179-189. doi.org/10.1016/j.jretconser.2004.06.002. ([link](#))
- McCullough, M. E., Emmons, R. A., & Tsang, J. A. (2002). The grateful disposition: a conceptual and empirical topography. *Journal of personality and social psychology*, 82(1), 112. doi.org/10.1037/0022-3514.82.1.112. ([link](#))
- Meenakshi. S. Pattu, Subrahmanyam. Venkata C. V, Ravichandran, K (2013). *The Importance of Work-Life-Balance*. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 14(3), 31-35. ([link](#))
- Myrmhmdy, S. (2013). The Role of Work-Life Balance in Changing Job Attitude: A Case Study of Nurses Working at the Selected Hospitals of Shahid Beheshti University of Medical Sciences. *Social Development & Welfare Planning*, 5(16), 41-67. doi: 10.22054/qjsd.2013.837. ([link](#)) [Text in Persian]
- Mohsenpour, M. (2015). Evaluation of qualitative data. *Beyhagh*, 16(2), 50-55. ([link](#)) [Text in Persian]
- Muthu, Mokana & Pangil, Faizuniah & Isa, Mohd. (2015). Individual, Organizational and Environmental Factors Affecting Work-Life Balance. *Asian Social Science*, (11)25, 111-123. doi:10.5539/ass.v11n25p111. ([link](#))

- Nelson H.W., & Wawire, F. M. (2010). Factors affecting the management of women groups' micro and small enterprises in Kakamega District, Kenya. *Journal of European Industrial Training*, 9 (36), 198-130. ([link](#))
- Omar, M. K., Ahmada, M. F., & Ismaila, I. S. (2016). Personal Factors and Work-Life Conflict: A Study of a Malaysian Statutory Body. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpSBS*, xvii(24), 251-261. ([link](#))
- Saeed, K., & Farooqi, Y. A. (2014). Examining the relationship between work life balance, job stress and job satisfaction among university teachers (A case of University of Gujarat). *International Journal of multidisciplinary sciences and engineering*, 5(6), 9-15. ([link](#))
- Sanagoo, A., Nikraves, M., Dabbaghi, F. (2006). Organizational Commitment from Nursing & Midwifery Faculty Members' Perspective. *Razi Journal of Medical Sciences*, 13 (52) :83-92 ([link](#)) [Text in Persian].
- Saravanan, S. S., & Dharani, P. (2014). A study on factors influencing Work Life Balance of school teachers in Coimbatore. *Indian Journal of Research*, 3(4), 10-12. ([link](#))
- Schueller-Weidekamm, C., & Kautzky-Willer, A. (2012). Challenges of work-life balance for women physicians/mothers working in leadership positions. *Gender Medicine*, 9(4), 244-250. doi.org/10.1016/j.genm.2012.04.002. ([link](#))
- Seydan, F., Hesami, S. (2020). Investigating the relationship between work-family balance and quality of life of women working in the department of education of sanandaj. *Iranian Journal of Educational Society*, 4(4), 71-104. ([link](#)), [Text in Persian].
- Seligman, M. E. P. (2011). *A visionary new understanding of happiness and wellbeing: Flourish*. Australia: Random House Australia Pty Ltd ([link](#)) .
- Shakil Ahmad, M., Fakhr, Z., & Ahmed, J. (2011). Working women work-life conflict. *Business strategy series*, 12(6), 289-302. DOI:10.1108/17542411211221286. ([link](#))
- Sheikh, M. A., Ashiq, A., Mehar, M. R., Hasan, A., & Khalid, M. (2018). Impact of Work and Home Demands on Work Life Balance: Mediating Role of Work Family Conflicts. *Pyrex Journal of Business and Finance Management Research*, 4(5), 48-57. ([link](#))
- Smith, Jennifer & Gardner, Dianne. (2007). Factors affecting employee use of work-life balance initiatives. *New Zealand Journal of Psychology*, (36)1, 3-12. ([link](#))
- Sundaresan, Shobha, Work-Life Balance – Implications for Working Women (, 2014). *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 7(7), pp. 93-102, 2014, Available at SSRN ([link](#))
- TAYFUN, A., & ÇATIR, Ö. G. O. (2016). An empirical study into the relationship between work/life balance and organizational commitment. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 16(1), 20-37. ([link](#))
- Takala, T. (2010). Contributions of Formal Education to Social Development–What do we Know on the Basis of Research Evidence? *Journal of Education and Research*, 2(1), 1-8. DOI:10.3126/jer.v2i0.7616. ([link](#))
- Uddin, M. R., Mamun, A. M. A., Hoque, N., & Uddin, M. S. (2013). Work-Life Balance: A Study on Female Teachers of Private Education Institutions of

Bangladesh. *European Journal of Business and Management*, (5)13, 10-17.

[\(link\)](#)

Vasumathi, A. (2018). Work life balance of women employees: a literature review. *International Journal of Services and Operations Management*, 29(1), 100-146.

Williams c. (2008). *work – life balance of shift workers*. [\(link\)](#)

© 2021 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Original Research

Psychometric Properties of Attachment Behaviors Scale in Iranian Married People

Fatemeh Hashemi Golpayegani^{*1} , Seyedeh Monavar Yazdi²

¹ Ph.D. Student of Counseling, Faculty of Education and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran.
(Corresponding Author) f.hashemigol@alzahra.ac.ir

² Professor, Department of Counseling, Faculty of Education and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran.

Background and purpose

Numerous studies have shown that having an attachment figure in adulthood can increase security, calm, and positive emotions, leading to a better relationship between couples (Allen, 2018). When a couple is anxious and distressed, their spouse should be physically, emotionally, and psychologically *available* and *responsive* to their needs. These moments lead to forming new attachment bonds or strengthening the existing attachment bond, known as *emotional engagement*, and the third key element that can be measured in couples' relationships (Johnson, 2011).

Some researchers use attachment interviews to assess the concept of attachment, and others believe in using self-report tools such as questionnaires. These existing measures have focused more on identifying and distinguishing secure, anxious, and avoidant styles than measuring attachment behaviors (Sandberg et al., 2016). As a result, Sandberg et al. (2012) developed the Brief Accessibility, Responsiveness, and Engagement (BARE) scale to evaluate attachment behaviors. Attachment behaviors are associated with higher marital satisfaction and stronger relationship and attachment bonds. Attachment Behaviors also moderated the impact of destructive variables on relationships (Knapp et al., 2015). Sandberg et al. (2017) showed that attachment behaviors explain more variance of marital satisfaction than attachment styles.

Due to the significant relationship between marriage quality with physical and mental health, increasing marriage quality across the world, including Iran, has become a significant concern. Focusing on attachment behaviors can help therapists more precisely and accurately identify behaviors that lead to increased attachment security and develop more effective interventions to improve them. Since in the studies conducted, no suitable tool was found to measure attachment behaviors in Iran, this study aimed to investigate the psychometric properties of the Brief Accessibility, Responsiveness, and Engagement (BARE) scale among Iranian married people.

Method

The research method was correlational, and the statistical population was all married people in Iran. According to the research problems, the researchers determined their target population as married people from universities in Tehran. Among the target population, 282 individuals (161 women and 121 men) were selected through convenience sampling from Imam Hussein University Center of Strategic Studies and Alzahra University. To estimate the sample size, at least 10 participants per questionnaire item were considered (Boateng et al. 2018), and the following instruments were used to investigate the psychometric properties of the BARE scale.

The Brief Accessibility, Responsiveness, and Engagement (BARE): It is a self-report, short and systematic scale that measures attachment behaviors in couple's relationships on a five-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). This scale was developed by Sandberg et al. (2012) and included 12 items. Six items measure Self-Attachment Behaviors, and the remaining six items evaluate the perceived Partner-Attachment Behaviors. In Sandberg et al. (2012, 2016), BARE showed appropriate reliability and validity in normal and clinical samples. In the present study, Cronbach's alpha coefficient for Self-Attachment Behaviors and Partner-Attachment Behaviors were .71 and .82, respectively.

ENRICH Couple Scales: Developed by Fowers & Olson (1989), this measure has 35 items that examine marital satisfaction. This instrument includes four subscales, Marital Satisfaction, Communication, Conflict

Resolution, and Idealistic Distortion. In the present study, Cronbach's alpha coefficients were .85, .87, .72, and .85, respectively.

Procedure. With the permission of Dr. Sandberg, BARE was translated into Persian using the Brislin method. The questionnaire was distributed among 30 people who were not part of the original sample to preliminary evaluate the psychometric properties and assess its reliability through another sample. Preliminary results indicated that the reliability of the subscales and the factor loadings of the items were appropriate. After distributing the scale between the main research participants, the data were analyzed using SPSS and AMOS software.

Results

The mean age of the participants was 36.21 (± 10.65), and their age range was from 19 to 66. The participants had different levels of education. Missing data was less than 1%, which was filled by the series mean imputation method. After checking the normality of the distribution, the confirmatory factor analysis was used to examine the fit indices.

Table 1.

Results of confirmatory factor analysis for measurement models of BARE scale

Subscale	CR	AVE	χ^2/df	GFI	AGFA	CFI	RMSEA	NFA
SAB	.78	.52	3.190	.982	.925	.960	.09	.945
PAB	.89	.72	.529	.995	.987	1	.000	.990
Threshold	>.7	>.5	<5	>.9	>.9	>.9	0.03-0.08	>.9

Note. SAB = Self Attachment Behaviors; PAB = Partner-Attachment Behaviors

Based on the results presented in Table 1, both BARE subscales had acceptable internal consistency. Also, considering that the AVE's was higher than .50 and lower than CR's, BARE subscales had good convergent validity. Additionally, the correlation between BARE subscales and Enrich subscales was calculated. The results of the Pearson correlation test showed that all correlations are positive and significant and are in the range of .45 to .75. Therefore, the discriminant validity of BARE was confirmed.

Conclusion

This study aimed to investigate the psychometric properties of the Brief Accessibility, Responsiveness, and Engagement (BARE) scale among Iranian married people. The confirmatory factor analysis showed that the subscales of Self-Attachment Behaviors and Partner-Attachment

Behaviors are two separate constructs consistent with Starnberg's research (Sandberg et al., 2012). Model fit indices showed that both subscales had a good fit. The results of correlation analysis showed that the BARE scale has good convergent and divergent validity. Examination of the internal consistency of the subscales using Cronbach's alpha and composite reliability showed that their reliability is appropriate.

In general, the present study results showed that the BARE scale has good validity and reliability in Iranian married people living in Tehran and can be used to examine Self and Partner Attachment Behaviors (availability, responsiveness, and emotional engagement behaviors). Since Attachment Behaviors showed a high correlation with marital satisfaction, the present scale can be used for future research purposes and planning more accurate therapeutic interventions in married people. Since this validation is a prelude to national validation, it is suggested that the random sampling method be used in different cities of Iran in future research.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines

Participants were not required to write their first and last names. They became aware of the objectives of the research and were free to leave the study.

Funding: The present study was conducted at the personal expense of the authors.

Authors' contribution: Seyedeh Monavar Yazdi and Fatemeh Hashemi Golpayegani have been responsible for designing, conceptualizing, assessing the content validity, data collection, data analysis, and final reviewing of the present article.

Conflict of interest: The authors declare that there is no conflict of interest.

Acknowledgments: We thank Dr. Sandberg for allowing us to validate the BARE scale and all the participants who cooperated sincerely with us.

Reference

- Allen, J. G. (2018). *Mentalizing in the development and treatment of attachment trauma*. Routledge. [\[Link\]](#)
- Boateng, G. O., Neilands, T. B., Frongillo, E. A., Melgar-Quiñonez, H. R., & Young, S. L. (2018). Best practices for developing and validating scales for health, social, and behavioral research: a primer. *Frontiers in public health*, 6, 149-159. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00149>. [\[Link\]](#)
- Fowers, B. J., & Olson, D. H. (1989). ENRICH Marital Inventory: A discriminant validity and cross-validation assessment. *Journal of Marital and Family Therapy*, 15(1), 65-79. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/1/j.1752-0606.1989.tb00777.x>. [\[Link\]](#)
- Johnson, S. (2011). *Hold me tight: Seven conversations for a lifetime of love*. United Kingdom: Hachette. [\[Link\]](#)
- Knapp, D. J., Sandberg, J. G., Novak, J., & Larson, J. H. (2015). The mediating role of attachment behaviors on the relationship between family-of-origin and couple communication: Implications for couple's therapy. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 14(1), 17-38. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/15332691.2014.953650>. [\[Link\]](#)
- Sandberg, J. G., Bradford, A. B., & Brown, A. P. (2017). Differentiating between attachment styles, behaviors, and their association with marital quality. *Family Process*, 56(2), 518-531. <https://doi.org/10.1111/famp.12186>. [\[Link\]](#)
- Sandberg, J. G., Busby, D. M., Johnson, S. M., & Yoshida, K. (2012). The brief accessibility, responsiveness, and engagement (BARE) scale: A tool for measuring attachment behavior in couple relationships. *Family Process*, 51(4), 512-526. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/1/j.1545-5300.2012.01422.x>. [\[Link\]](#)
- Sandberg, J. G., Novak, J. R., Davis, S. Y., & Busby, D. M. (2016). The brief accessibility, responsiveness, and engagement scale: A tool for measuring attachment behaviors in clinical couples. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42(1), 106-122. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/jmft.12151>. [\[Link\]](#)

ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس رفتارهای دلبستگی در افراد متأهل ایرانی

فاطمه هاشمی گلپایگانی^۱ سیده منور یزدی^۲

چکیده

هدف پژوهش تعیین ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس رفتارهای دلبستگی در افراد متأهل است. روش پژوهش همبستگی و جامعه آماری کلیه افراد متأهل ایران بود. با توجه به مسئله پژوهش، محقق جامعه هدف خود را افراد متأهل در مراکز دانشگاهی شهر تهران تعیین نمود که از میان آنها به شیوه‌ی نمونه‌گیری در دسترس ۲۷۱ نفر (اعم از کارکنان و دانشجویان) از دو مرکز مطالعات راهبردی دانشگاه امام حسین و خوابگاه دانشگاه الزهراء (۱۵۶ زن و ۱۱۵ مرد) انتخاب شدند. ابزارهای پژوهش، مقیاس رفتارهای دلبستگی سندبرگ، نووک، جانسون و پوشیدا (۲۰۱۲) و پرسشنامه‌ی زوجی اینریچ فورز و السون (۱۹۸۹) است. داده‌ها با استفاده از روش تحلیل عاملی تاییدی تحلیل گردید. یافته‌ها نشان داد که رفتارهای دلبستگی خود و رفتارهای دلبستگی همسر، دو عامل جدا از هم هستند و شاخص‌های برازش تحلیل عاملی تاییدی نیز به جز، شاخص ریشه‌ی میانگین مربعات خطای برآورد در الگوی خود در محدوده‌ی قابل قبول بودند. ضریب آلفای کرونباخ برای زیرمقیاس خود و زیرمقیاس همسر، به ترتیب ۰/۷۱ و ۰/۸۲ بود. با توجه به ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس رفتارهای دلبستگی و تمرکز آن به رفتارهای عینی در روابط افراد متأهل، استفاده از این مقیاس در کارهای پژوهشی و طرح‌ریزی مداخلات دقیق‌تر و کارآمدتر به منظور تقویت پیوندهای دلبستگی در افراد متأهل به مشاوران و روانشناسان خانواده، پیشنهاد می‌شود.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۸

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

پاسخگوبودن،

دردسترس بودن، رفتارهای

دلبستگی، مشغولیت هیجانی

ارجاع به مقاله:

هاشمی گلپایگانی، فاطمه، یزدی، سیده منور. (۱۴۰۰). ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس رفتارهای دلبستگی در افراد متأهل ایرانی. مطالعات زن و خانواده، ۲(۲)، ۱۲۷-۱۴۷. doi: 10.22051/JWFS.2021.21681.2598

f.hashemigol@alzahra.ac.ir

^۱ دانشجوی دکتری مشاوره، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

^۲ استاد گروه مشاوره، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

مقدمه

جان بالبی^۱ در سال ۱۹۶۹ نظریه‌ی دل‌بستگی را از طریق مشاهدات مبتکرانه‌ی خود معرفی کرد. چند سال بعد مری سالتر^۲ در سال ۱۹۷۳ با توصیف یک سیستم نظم‌دهنده‌ی ذاتی در انسان‌ها، سبب توجه بیشتر به نظریه دل‌بستگی گردید. پژوهش سالتر نشان داد که نوعی گرایش فطری در میان قوم‌ها، نژادها و فرهنگ‌های مختلف برای یافتن و تشکیل روابط دل‌بستگی امن، دیده می‌شود که برای تحول رفتارهای اجتماعی، ثبات هیجانی، سلامت روانی و رضایتمندی در روابط نزدیک، ضروری است (مسمن^۳ و همکاران، ۲۰۱۶).

پژوهش‌های زیادی نشان داده است که وجود چهره‌های دل‌بستگی^۴ در بزرگسالی می‌تواند سبب بالا رفتن احساس امنیت، آرامش و افزایش هیجان‌ات مثبت (مهید و فولادچنگ، ۱۳۹۱) و روابط باکیفیت‌تری بین زوجین شود (الن^۵، ۲۰۱۸). از سوی دیگر نبود یک چهره دل‌بستگی امن، سبب شکل‌گیری رفتارهای اجتنابی و اضطرابی همراه با تجربه ناامنی و خطر انزوا، فقدان و رهاشدگی می‌شود (جانسون و گیرینمن^۶، ۲۰۱۳). دل‌بستگی ناایمن^۷ با مشکلات جسمانی، روانی و ارتباطی زیادی از جمله نشانگان افسردگی، خشونت و درد و خستگی مزمن، روابط فرا زناشویی و پرخاشگری پنهان ارتباطی در ارتباط است (سندبرگ^۸ و همکاران، ۲۰۱۶؛ خان^۹ و همکاران، ۲۰۱۹؛ میرهاشمی و اکبری مقدم، ۱۳۹۹؛ خزائی و همکاران، ۱۳۹۶). بر همین اساس مطابق با گفته سیدال و ومپلر^{۱۰} (۲۰۱۳) ما به‌عنوان درمانگر نیاز داریم تا نقش اساسی و مهم دل‌بستگی را در مسائل ارتباطی درک کرده و مورد توجه قرار دهیم.

بالبی ۱۹۷۳ افزون بر تعریف سبک‌های دل‌بستگی، رفتارهای در دسترس بودن^{۱۱} و پاسخگو بودن^{۱۲} را دو رفتار مهم قابل‌سنجش در روابط می‌داند که به میزان بسیار زیادی می‌تواند چگونگی وضعیت امنیت و اضطراب افراد را مشخص کند (نقل از سندبرگ و همکاران، ۲۰۱۶). پژوهش‌های مختلفی گفته‌های بالبی را برای شکل‌گیری پیوندهای دل‌بستگی^{۱۳} مستحکم تایید می‌کنند و وجود آن‌ها را در روابط زوجین ضروری می‌دانند (الن، ۲۰۱۸؛ محمدی‌پور و مزارعی ستوده، ۱۳۹۷؛ کردی و همکاران، ۱۳۹۶؛ شریعت و همکاران، ۱۳۹۴). جانسون (۲۰۱۱) نیز معتقد است که تسلی‌بخش^{۱۴} و حامی بودن^{۱۵} به همراه پاسخگو بودن به نیازهای شریک زندگی در روابط زوجین اهمیت زیادی دارد. جانسون معتقد است وقتی که یکی از زوجین

^۱ . John Bowlby

^۲ . Mary Salter

^۳ . Mesman

^۴ . Attachment figures

^۵ . Allen

^۶ . Johnson, & Greenman

^۷ . Insecure attachment

^۸ . Sandberg

^۹ . Khan

^{۱۰} . Seedall, & Wampler

^{۱۱} . Accessibility

^{۱۲} . Responsiveness

^{۱۳} . Attachments bonds

^{۱۴} . Comforter

^{۱۵} . Protector

نگران و پریشان است علاوه بر اینکه همسرش باید از نظر فیزیکی و عاطفی و روان شناختی در دسترس باشد، باید نسبت به نیازهای همسرش نیز پاسخگو بوده و حامی و آرامش دهنده او باشد. چنین لحظاتی سبب شکل‌گیری پیوندهای جدید دلبستگی می‌شود و یا پیوند دلبستگی موجود را مستحکم‌تر می‌کند. از نظر جانسون این لحظات، سومین عنصر کلیدی قابل‌سنجش در روابط زوجین است که آن را مشغولیت هیجانی^۱ می‌نامد.

علی‌رغم علاقه روزافزون درمانگران و پژوهشگران به مفهوم دلبستگی زوجین، تعریف و سنجش این مفهوم سیستماتیک، همچنان مسئله‌ای چالش‌برانگیز است. شماری از پژوهشگران برای سنجش مفهوم دلبستگی از مصاحبه‌های دلبستگی زوجی استفاده می‌کنند. این پژوهشگران اعتقاد دارند که بازنمایی‌های دلبستگی^۲ به‌طور عمده، ناخودآگاه است و در طول مصاحبه می‌تواند پدیدار گردد (بورلی^۳ و همکاران، ۲۰۱۶). از سوی دیگر، شماری دیگری از پژوهشگران به استفاده از شیوه‌های خودگزارش‌دهی^۴ مثل پرسشنامه معتقدند. به‌عنوان مثال، مادیگان^۵ و همکاران (۲۰۱۶) مقیاس رفتار دلبستگی در بزرگسالان^۶ را ساختند که به‌وسیله‌ی آن می‌توانند رفتارهای متقابل بین زوجین را طبق گروه‌های دلبستگی طبقه‌بندی کنند. فرض رویکرد خودگزارش‌دهی بر این است که افراد با ارزیابی تجارب خود می‌توانند سبک‌های دلبستگی خود و کارکردشان را در روابط با همسرشان تشخیص دهند (سیدال و ومپلر، ۲۰۱۳). شیوه‌ی خودگزارش‌دهی برای درمانگران از لحاظ زمانی و هزینه منطقی‌تر و مقرون‌به‌صرفه است؛ و در پژوهش‌های مختلف، کارآمدی آن سنجیده شده است (سیسمن^۷ و همکاران، ۲۰۱۷؛ وندر وستوزن^۸ و همکاران، ۲۰۱۶). ذکر این نکته ضروری است که هدف چنین مقیاس‌ها و مصاحبه‌ها در ارزیابی سطح دلبستگی زوجین، بیشتر از اینکه بر رفتارهای دلبستگی متمرکز باشد، بر تشخیص سبک‌های دلبستگی و مرزبندی بین سبک‌های ایمن، اضطرابی و اجتنابی متمرکز بوده است. عدم وجود تمرکز بر روی رفتارهای متقابل و یا تجربه واقعی بین زوجین سبب شده بود که مقیاس‌های موجود نتوانند رفتارهایی که سبب ایجاد و ارتقای دلبستگی بین زوجین می‌شوند را به‌درستی تعیین کرده و شرح دهند (سندبرگ و همکاران، ۲۰۱۶). در نتیجه، سندبرگ و همکاران (۲۰۱۲)، مقیاس کوتاه در دسترس بودن، پاسخگو بودن و مشغولیت هیجانی که با نام اختصاری مقیاس کوتاه‌شده‌ی رفتارهای دلبستگی^۹ شناخته می‌شود را برای اندازه‌گیری رفتارها و تجربیاتی که به پیوندهای دلبستگی منجر می‌شوند، تهیه کردند. نتایج این پژوهش، حاکی از آن بود که رفتارهای دلبستگی با رضایت زناشویی بالاتر و پیوندهای دلبستگی مستحکم‌تر مرتبط است. هم‌چنین، رفتارهای دلبستگی، می‌توانند تأثیر متغیرهای

^۱. Engagement

^۲. Attachment representations

^۳. Borelli

^۴. Self-Report

^۵. Madigan

^۶. Adult attachment behavior

^۷. Sesemann

^۸. Van Der westhuizen

^۹. Brief Accessibility, Responsiveness, and Engagement (BARE)

مخرب روابط (مانند روش‌های ارتباط ناکارآمد، خشونت، پرخاشگری، انجام بیش‌ازحد بازی‌های ویدیویی و تماشای فیلم‌های پورن) را تعدیل کنند (اکا^۱ و همکاران، ۲۰۱۴؛ نپ^۲ و همکاران، ۲۰۱۵). سندبرگ و همکاران در سال ۲۰۱۷ به‌منظور بسط نتایج پژوهش‌های پیشین و همچنین بررسی تفاوت بین سبک‌های دل‌بستگی و رفتارهای دل‌بستگی در پیش‌بینی رضایت زناشویی، پژوهشی را انجام دادند. در این پژوهش مشخص شد که سبک‌های دل‌بستگی و رفتارهای دل‌بستگی، هر دو می‌توانند رضایت زناشویی را در مردان و زنان پیش‌بینی کنند؛ اما رفتارهای دل‌بستگی واریانس بیشتری از رضایت زناشویی را نسبت به سبک‌های دل‌بستگی تبیین می‌کند. نتایج این پژوهش هم‌چنین نشان داد که علی‌رغم اینکه متغیرهای سبک‌های دل‌بستگی و رفتارهای دل‌بستگی رابطه زیادی با یکدیگر دارند؛ اما از لحاظ آماری به میزان معناداری از یکدیگر معجزا هستند. سندبرگ و همکاران (۲۰۱۷) چنین اذعان داشتند که سبک‌های دل‌بستگی بر احساسات و باورها^۳ تمرکز دارد؛ در صورتی که رفتارهای دل‌بستگی به‌صورت عینی و مستقیم‌تری بر روی رفتارهایی که سبب ارتقای امنیت^۴ در روابط بین زوجین می‌شود متمرکز است. درمانگران با اندازه‌گیری و تمرکز بر رفتارهای دل‌بستگی در کنار سبک‌های دل‌بستگی زوجین، می‌توانند نیازها و فرایندهای دل‌بستگی زوجین را بهتر از قبل درک کرده و مداخلات دقیق‌تر و مؤثرتری را به زوجین ارائه دهند.

به دلیل رابطه معناداری که بین کیفیت ازدواج با سلامت جسمانی و روانی زوجین (پرولکس و شنایدر-ریواس^۵، ۲۰۱۳) وجود دارد، امروزه افزایش سطح کیفیت ازدواج در سطح جهانی (وانگ و شوfer^۶، ۲۰۱۸) و همچنین ایران (جعفریان و امیری، ۲۰۱۸) به یک نگرانی اساسی تبدیل شده است. از طرف دیگر همان‌گونه که ذکر شد سندبرگ و همکاران (۲۰۱۷) و گرین من^۷ و جانسون (۲۰۱۳) معتقدند که پژوهشگران باید بیشتر از تمرکز بر سبک‌های دل‌بستگی، بر رفتارهای دل‌بستگی تمرکز کنند؛ زیرا معتقدند که چنین روشی می‌تواند به درمانگران کمک کند تا به‌صورت اختصاصی‌تری رفتارهایی که منجر به افزایش امنیت دل‌بستگی^۸ می‌شود را تشخیص دهند و برای بهبود آن مداخلات دقیق‌تر و اثربخش‌تری را وضع کنند. پژوهش‌های تجربی زیادی نیز در حوزه‌های زوج‌درمانی و خانواده‌درمانی از این اعتقاد حمایت کرده‌اند (دایمند^۹ و همکاران، ۲۰۱۴؛ فورو و همکاران^{۱۰}، ۲۰۱۱). از آنجایی که با توجه به اهمیت مقیاس رفتارهای دل‌بستگی، در بررسی‌های انجام شده، ابزار مناسبی به‌منظور سنجش آن در ایران یافت نشد، هدف پژوهش حاضر، اعتباریابی

1. Oka

2. Knapp

3. Feeling and believes

4. Security

5. Proulx, & Snyder-Rivas

6. Wang, & Schofer

7. Greenman

8. Attachment security

9. Diamond

10. Furrow, & Bradley

- مقیاس کوتاه‌شده‌ی رفتارهای دلبستگی و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن در بین افراد متأهل ایرانی با محدوده سنی و سطوح تحصیلی متفاوت است. از این رو سوال‌های پژوهش به صورت زیر است:
۱. آیا نتایج حاصل از تحلیل عاملی تاییدی در مورد الگوهای اندازه‌گیری رفتارهای دلبستگی برای خود و رفتارهای دلبستگی برای همسر، ساختار جداگانه این دو زیرمقیاس را تایید می‌کند؟
  ۲. آیا مقیاس رفتارهای دلبستگی برای خود و رفتارهای دلبستگی برای همسر، از برازش و همسانی درونی قابل قبولی در نمونه ایرانی مشکل از افراد متأهل برخوردار است؟
  ۳. آیا مقیاس رفتارهای دلبستگی برای خود و رفتارهای دلبستگی برای همسر در نمونه افراد متأهل ایرانی، روایی قابل قبولی دارد؟

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر، همبستگی است. جامعه آماری، کلیه افراد متأهل ایران است که با توجه به مسئله پژوهش، جامعه هدف، افراد متأهل در مراکز دانشگاهی شهر تهران تعیین شد؛ اما به دلیل پراکندگی افراد جامعه، محدودیت زمانی، هزینه و نیز توانایی پیمایش در پژوهش حاضر، جامعه در دسترس و مورد مطالعه، دانشگاه الزهراء و مرکز مطالعات راهبردی دانشگاه امام حسین انتخاب شد. سپس پرسشنامه‌ها در میان افراد متأهل، اعم از کارکنان و دانشجویان در خوابگاه الزهراء و مرکز مطالعات راهبردی دانشگاه امام حسین پخش شد. تعداد کل کارمندان و دانشجویان متأهل در خوابگاه دانشگاه الزهراء حدود ۲۷۰ نفر و در مرکز مطالعات راهبردی دانشگاه امام حسین حدود ۱۶۰ نفر بود. حجم نمونه، برای اطمینان از کفایت داده‌ها برای اعتبارسنجی پرسشنامه، بر اساس منابع معتبر، به ازای هر گویه پرسشنامه، حداقل ۱۰ شرکت‌کننده (بوتینگ^۱ و همکاران، ۲۰۱۸؛ نونالی^۲، ۱۹۷۸) و یا مطابق با برخی منابع دیگر در محدوده ۲۰۰ تا ۳۰۰ شرکت‌کننده انتخاب شد (بوتینگ و همکاران، ۲۰۱۸؛ کامری^۳، ۱۹۸۸؛ گاداگنولی و ولیسر^۴، ۱۹۸۸). ملاک‌های ورود در این پژوهش، تأهل و ملاک‌های خروج از پژوهش، ابتلا به بیماری‌های جسمانی و روانی شدید و مصرف داروهای روان‌پزشکی بود که از طریق پرسش‌های ابتدای پرسش‌نامه و به صورت خود گزارشی، سنجیده شد. قابل ذکر است که تمامی پرسش‌نامه‌ها بدون اطلاعات هویتی تکمیل شدند. در پژوهش حاضر، با استفاده از شیوه‌ی نمونه‌گیری در دسترس، ۲۸۲ نفر در پژوهش شرکت کردند. پس از غربالگری و حذف ۱۱ پرسشنامه به علت ناقص بودن، ۲۷۱ پرسشنامه (۱۵۶ زن و ۱۱۵ مرد) با استفاده از روش تحلیل عامل تاییدی، تحلیل شدند.

1. Boateng

2. Nunnally

3. Comrey

4. Guadagnoli, & Velicer

ابزارهای پژوهش

۱. مقیاس رفتارهای دل‌بستگی: مقیاسی کوتاه و سیستماتیک از نوع خودگزارش‌دهی است که برای سنجش رفتارهای دل‌بستگی در روابط زوجین به کار می‌رود. این مقیاس توسط سندبرگ و همکاران (۲۰۱۲) تهیه شده است و دارای ۱۲ گویه است. شش گویه اول از طریق سه خرده مقیاس «در دسترس بودن»، «پاسخگو بودن» و «مشغولیت هیجانی»، رفتارهای دل‌بستگی خود فرد را می‌سنجد و شش گویه بعدی، از طریق خرده‌مقیاس‌های مذکور، رفتارهای دل‌بستگی همسر فرد را از دیدگاه خود فرد می‌سنجد. این مقیاس می‌تواند به صورت دو نمره‌ی کل، برای رفتارهای دل‌بستگی خود و رفتارهای دل‌بستگی همسر از دیدگاه خود فرد تفسیر شود. پاسخ‌ها طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای از ۱ (کاملاً مخالفم) تا ۵ (کاملاً موافقم) را در برمی‌گیرند و گویه‌های ۱، ۲، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۱ و ۱۲ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. نمره بالاتر نشان‌دهنده‌ی نمره‌ی رفتارهای دل‌بستگی قوی‌تر است. در پژوهش سندبرگ و همکاران (۲۰۱۲، ۲۰۱۶) مقیاس کوتاه‌شده‌ی رفتارهای دل‌بستگی، پایایی و روایی مناسبی را در نمونه‌های عادی و بالینی نشان داد. از آنجاکه گویه‌های مقیاس، ساده و روان تدوین و ترجمه شده است، این پرسشنامه قابلیت اجرا در گروه‌های سنی مختلف و با حداقل سواد را دارد. در پژوهش حاضر، ضریب آلفای کرونباخ برای زیر مقیاس‌های رفتارهای دل‌بستگی خود و رفتارهای دل‌بستگی همسر به ترتیب، ۰/۷۱ و ۰/۸۲ بود. نتایج بازآزمایی برای رفتارهای دل‌بستگی خود ۰/۳۶۲ و برای رفتارهای دل‌بستگی همسر ۰/۵۰۶ بود.

۲. پرسشنامه‌ی زوجی اینریچ^۱: این پرسشنامه توسط فورز و السون (۱۹۸۹) برای بررسی رضایت زناشویی تهیه شده است و دارای ۳۵ سؤال است و می‌تواند با دقت ۸۵ درصد تا ۹۵ درصد بین زوجین راضی و ناراضی تمایز قائل شود. این مقیاس، چهار خرده مقیاس رضایت زناشویی (گویه‌های ۱، ۵، ۹، ۱۳، ۱۷، ۲۱، ۲۴، ۲۷، ۳۰ و ۳۵)، ارتباطات (گویه‌های ۲، ۶، ۱۰، ۱۴، ۱۸، ۲۲، ۲۵، ۲۸، ۳۱ و ۳۴)، حل تعارض (گویه‌های ۳، ۷، ۱۱، ۱۵، ۱۹، ۲۳، ۲۶، ۲۹، ۳۲ و ۳۳) و تحریف آرمانی (گویه‌های ۴، ۸، ۱۲، ۱۶ و ۲۰) را می‌سنجد. پرسشنامه به صورت لیکرت پنج‌گزینه‌ای از ۱ (کاملاً مخالفم) تا ۵ (کاملاً موافقم) است و سؤالات ۳، ۵، ۶، ۷، ۱۰، ۱۳، ۱۴، ۱۸، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۲، ۳۳ و ۳۴ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شود. این پرسشنامه توسط آسوده و همکاران (۲۰۱۰) ترجمه شده و پایایی مناسبی را در بین زوجین ایرانی نیز نشان داده است. در پژوهش حاضر، ضریب آلفای کرونباخ برای زیرمقیاس‌های رضایت زناشویی، ارتباطات، حل تعارض و تحریف آرمانی به ترتیب ۰/۸۵، ۰/۸۷، ۰/۷۲ و ۰/۸۵ بود.

اجرای پژوهش

با کسب اجازه از دکتر سندبرگ، مقیاس کوتاه شده‌ی رفتارهای دل‌بستگی توسط دو نفر که آشنایی لازم با زبان انگلیسی را داشتند و زبان مادری‌شان فارسی بود، ترجمه شد. به این صورت که با استفاده از روش

^۱ . ENRICH Couple Scales

بریزلین^۱ یک مترجم، پرسشنامه را از انگلیسی به فارسی ترجمه کرد و مترجم دیگر که اطلاعی از نسخه انگلیسی نداشت، مجدداً ترجمه را به انگلیسی برگرداند. از پنج دانشجوی ارشد خواسته شد که نسخه انگلیسی ترجمه شده و برگردان شده را ارزیابی کنند و هرگونه تفاوتی که بین این سه نسخه بود، مورد ارزیابی مجدد و اصلاح قرار گرفت. برای ارزیابی مقدماتی پرسشنامه و داشتن نمونه‌ای برای بازآزمایی از طریق نمونه‌ای دیگر، پرسشنامه بین ۳۰ نفر از دانشجویان متأهل مقاطع مختلف به صورت حضوری توزیع شد. ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه در مطالعه مقدماتی برای رفتارهای دلبستگی خود فرد ۰/۸۲ و برای رفتارهای دلبستگی همسر ۰/۸۶ به دست آمد که نشان از پایایی درونی مناسب پرسشنامه دارد. بارهای عاملی گویه‌های پرسشنامه نیز، تماماً بالای ۰/۴ بودند و طبق نظر براون (۲۰۱۴) نیازی به حذف آن‌ها نبود. شرکت‌کنندگان در مطالعه مقدماتی، بازخورد مثبتی را در مورد ساختار عمومی پرسشنامه و گویه‌های آن ارائه دادند. روش تحلیل عامل تاییدی از شاخص‌هایی همچون نسبت مجذور کای دو به درجه آزادی^۲، شاخص نیکویی برازش^۳، شاخص نیکویی برازش تعدیل‌یافته^۴، شاخص برازندگی مقایسه‌ای^۵، ریشه‌ی میانگین مربعات خطای برآورد^۶ و شاخص برازندگی هنجار شده بنتلر-بونت^۷ استفاده می‌کند تا میزان برازش الگوی ترسیم شده را بسنجد. شاخص‌های نیکویی برازش، برازش تطبیقی، نیکویی برازش تعدیل شده و برازش هنجار شده بین ۰ و ۱ تغییر می‌کنند و هر چه این میزان به یک نزدیک‌تر باشد، الگو، تناسب بهتری دارد، طبق نظر برن (۲۰۱۶) شاخص χ^2 بر درجه آزادی، اگر زیر ۵ باشد، نشانگر الگوی متناسب است و ارزش عددی قابل قبول برای شاخص ریشه‌ی میانگین مربعات خطای برآورد بین ۰/۰۳ تا ۰/۰۸ است. علاوه بر تحلیل عامل تاییدی برای سنجش روایی همگرا و پایایی بازآزمایی با نمونه‌ای دیگر، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. برای بررسی روایی همگرا از روش‌های جدیدتری همچون، میانگین واریانس استخراج شده^۸ و پایایی مرکب^۹ نیز استفاده گردید. طبق نظر کلاین (۲۰۱۵) چنانچه پایایی مرکب بزرگ‌تر از ۰/۷ و میانگین واریانس استخراج شده بزرگ‌تر از ۰/۵ باشد و پایایی مرکب بزرگ‌تر از میانگین واریانس استخراج شده باشد، مقیاس از روایی همگرای مناسبی برخوردار است. اضافه بر این‌ها، برای بررسی پایایی درونی، آزمون آلفای کرونباخ به کار رفت. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار اسپس پی‌اس اس^{۱۰} و ایموس^{۱۱} نسخه ۲۴ تحلیل شدند.

1. Brislin method

2. CMIN/df

3. Goodness of Fit Index (GFI)

4. Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)

5. Comparative Fit Index (CFI)

6. Root Mean Squared Error of Approximation (RMSEA)

7. Bentler-Bonett Normed Fit Index (NFI)

8. Average Variance Extracted (AVE)

9. Composite Reliability (CR)

10. Statistical Analysis In Social Science (SPSS)

11. Analysis of a Moment Structures (AMOS)

یافته‌ها

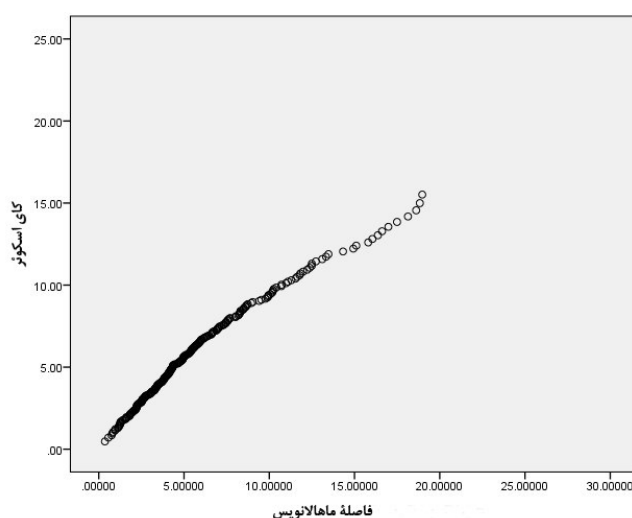
از مجموع ۲۷۱ شرکت‌کننده در پژوهش، ۱۱۵ نفر مرد و ۱۵۶ نفر زن بودند. محدوده سنی مردها بین ۲۱ تا ۶۶ سال و محدوده سنی زن‌ها بین ۱۹ تا ۶۰ سال بود و میانگین و انحراف معیار سنی مردها و زن‌ها به ترتیب $36/30 \pm 10/7$ و $36/14 \pm 10/65$ بود. در مجموع، میانگین سنی و انحراف معیار سنی شرکت‌کننده‌ها $36/21 \pm 10/65$ و محدوده سنی آن‌ها بین ۱۹ تا ۶۶ سال بود. میانگین مدت زمان ازدواج و محدوده سنی تعداد فرزندان آن‌ها از فرزند نداشتن تا شش فرزند متغیر بود. شرکت‌کنندگان دارای سطح تحصیلات مختلفی بودند. حدود ۵/۰۳ درصد زیر دیپلم، ۱۸/۱ درصد دیپلم، ۳/۸۴ درصد فوق دیپلم، ۳۷/۶ درصد مدرک لیسانس، ۲۲/۵ درصد فوق لیسانس و ۴/۷۲ درصد هم مدرک دکتری داشتند. ۸/۲۱ درصد نیز تحصیلات خود را در پرسشنامه مشخص نکرده بودند. در جدول ۱ شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش، آورده شده است.

جدول ۱. شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش (تعداد = ۲۷۱)

متغیر	میانگین	انحراف معیار	کمینه	بیشینه	کجی	کشیدگی
رفتارهای دل‌بستگی خود	۲۴/۳۰۶	۳/۹۲۶	۱۲	۳۰	-۰/۵۹۶	-۰/۰۸۴
رفتارهای دل‌بستگی همسر	۲۳/۴۸۷	۴/۷۰۴	۷	۳۰	-۰/۸۱۴	-۰/۴۲۸
رضایت زناشویی	۳۴/۷۵۵	۷/۶۲۶	۱۱	۵۰	-۰/۴۰۷	-۰/۱۳۷
ارتباطات	۳۲/۵۸۹	۸/۶۶۵	۱۱	۵۰	-۰/۲۳۰	-۰/۵۲۲
حل تعارض	۳۰/۶۳۵	۶/۲۹۸	۱۵	۴۹	-۰/۰۳۰	-۰/۰۰۴
تحریف آرمانی	۱۶/۹۰۰	۴/۶۰۱	۵	۲۵	-۰/۳۰۱	-۰/۴۵۵

ابتدا داده‌های از دست رفته که کمتر از یک درصد بودند به روش میانگین پر شدند. نتایج جدول ۱ نشان می‌دهد که کجی و کشیدگی داده‌ها بین حد قابل قبول یعنی ± 2 و ± 3 قرار دارد و داده‌ها از توزیع طبیعی برخوردارند.

برای شناسایی داده‌های پرت چندمتغیره، آزمون ماهالانویس در نرم‌افزار ایموس به کار رفت که نتایج نشان داد که نیاز به حذف مورد خاصی نیست.

شکل ۱. نمودار فاصله ماهالانویس جهت بررسی داده‌های پرت چندمتغیره

با توجه به نحوه توزیع داده‌ها در شکل ۱، مشخص است که متغیرهای پژوهش، از توزیع نرمالی با توجه به در یک‌راستا بودن آن‌ها برخوردار بوده‌اند؛ بنابراین، داده پرت چندمتغیره که توزیع خیلی نامتجانسی داشته باشد، در درون داده‌ها وجود ندارد.

در جدول ۲ شاخص‌های برازش الگو، پایایی مرکب و میانگین واریانس استخراج‌شده برای مقیاس رفتارهای دلبستگی خود ارائه شده است.

جدول ۲. خلاصه شاخص‌های برازش الگو، پایایی مرکب و میانگین واریانس استخراج‌شده برای زیرمقیاس خود (تعداد = ۲۷۱)

ریشه‌ی میانگین مربعات خطای برآورد	برازندگی هنجار شده	نیکی‌ی برازش تعدیل شده	نیکی‌ی برازش	برازندگی مقایسه‌ای	آلفا بر درجه آزادی	میانگین واریانس استخراج شده	پایایی مرکب	الگو
۰/۰۹	۰/۹۴۵	۰/۹۲۵	۰/۹۸۲	۰/۹۶۰	۳/۱۹۰	۰/۵۲	۰/۷۸	پیش فرض
۰/۰۳-	۰/۹<	۰/۹<	۰/۹<	۰/۹<	۵>	۰/۵< و کوچکتر از	۰/۷<	دامنه مورد قبول
۰/۰۸						پایایی مرکب		

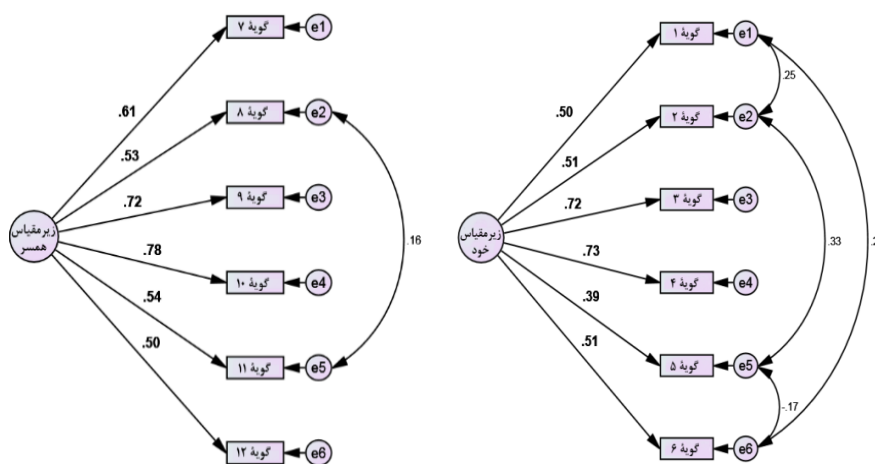
همان‌طور که نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد، الگوی رفتارهای دلبستگی برای خود، به جز در شاخص ریشه‌ی میانگین مربعات خطای برآورد، از برازش مناسبی برخوردار است و بنابراین، این الگوی اندازه‌گیری تایید می‌شود. هم‌چنین با توجه به مقادیر پایایی مرکب و میانگین واریانس استخراج شده و بزرگ‌تر بودن پایایی مرکب نسبت به میانگین واریانس استخراج‌شده، می‌توان نتیجه گرفت که این زیرمقیاس رفتارهای دلبستگی برای خود، از روایی همگرای مناسبی نیز برخوردار هستند.

جدول ۳. خلاصه شاخص‌های برازش الگو، پایایی مرکب و میانگین واریانس استخراج‌شده برای زیرمقیاس همسر (تعداد = ۲۷۱)

الگو	پایایی مرکب	میانگین واریانس استخراج‌شده	تفاوت بر درجه آزادی	برازندگی مقیسه‌ای	نیگویی برازش	نیگویی برازش تعدیل‌شده	برازندگی هنجارشده	میانگین مجزورات	ریشه‌ی خطای تقریب
پیش فرض	۰/۸۹	۰/۷۲	۰/۵۲۹	۱	۰/۹۶۵	۰/۹۸۷	۰/۹۹۰	۰/۰۰۰	
دامنه مورد قبول	۰/۷ <	۰/۵ < و کوچک‌تر از پایایی مرکب	۵ >	۰/۹ <	۰/۹ <	۰/۹ <	۰/۹ <	۰/۰۳-۰/۰۸	

طبق نتایج جدول ۳، الگوی رفتارهای دل‌بستگی برای همسر، در تمامی شاخص‌ها از برازندگی بسیار مناسبی برخوردار است و بنابراین، این الگوی اندازه‌گیری تایید می‌شود. هم‌چنین، با توجه به مقادیر پایایی مرکب و میانگین واریانس استخراج‌شده و بزرگ‌تر بودن پایایی مرکب نسبت به میانگین واریانس استخراج‌شده، می‌توان نتیجه گرفت که زیرمقیاس رفتارهای دل‌بستگی برای همسر از روایی همگرای مناسبی نیز برخوردار است.

شکل ۳. تحلیل عامل تاییدی برای زیرمقیاس همسر در مقیاس رفتارهای دل‌بستگی

شکل ۲. تحلیل عامل تاییدی برای زیرمقیاس خود در مقیاس رفتارهای دل‌بستگی

در شکل‌های ۲ و ۳ الگوهای هر یک از دو زیرمقیاس رفتارهای دل‌بستگی، یعنی زیرمقیاس رفتارهای دل‌بستگی خود و رفتارهای دل‌بستگی همسر، مطابق با مقاله‌ی اصلی ترسیم شده و بتای استاندارد هر گویه با

زیر مقیاس خودش ارائه شده است. همان طور که مشاهده می شود بتای هر یک از گویه ها در محدوده ۰/۴ تا ۰/۸ قرار دارد، بنابراین نیازی به حذف گویه ای نیست.

جدول ۴. نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین زیرمقیاس های اینریچ و زیرمقیاس های رفتارهای دلبستگی برای روایی همگرا (تعداد = ۲۷۱)

رفتارهای دلبستگی خود	رفتارهای دلبستگی همسر
رضایت زناشویی	۰/۶۲۳**
ارتباطات	۰/۶۱۱**
حل تعارض	۰/۴۵۰**
تحریف آرمانی	۰/۶۱۷**

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

با توجه به نتایج جدول ۴ تمام زیرمقیاس های پرسشنامه ای اینریچ و مقیاس کوتاه شده رفتارهای دلبستگی، دارای رابطه معناداری هستند ($p = 0.001$)؛ بنابراین روایی همگرایی مقیاس کوتاه شده رفتارهای دلبستگی، تایید می شود.

بحث و نتیجه گیری

نتایج حاصل از بررسی ویژگی های روان سنجی مقیاس کوتاه شده رفتارهای دلبستگی نشان داد که زیرمقیاس رفتارهای دلبستگی برای خود و رفتارهای دلبستگی برای همسر، دو عامل جدا از هم هستند که این یافته، همسو با نتایج اصلی مقاله ای اصلی است (سندبرگ و همکاران، ۲۰۱۲). نتایج پژوهش ها حاکی از آن بوده اند که از جمله عوامل مؤثر در رضایت زناشویی، سبک ها و رفتارهای دلبستگی است و رفتارهای دلبستگی واریانس بیشتری از رضایت زناشویی را نسبت به سبک های دلبستگی تبیین می کند؛ و به همین دلیل می تواند به درمانگران کمک کند تا مداخلات دقیق تر و اثربخش تری را در کمک به زوجین به کارگیرند (سندبرگ و همکاران، ۲۰۱۷).

رفتارهای دلبستگی از سه رفتار در دسترس بودن، پاسخگو بودن و مشغولیت هیجانی تشکیل شده است که می توانند به میزان خیلی زیادی در رضایت زناشویی، مؤثر باشند؛ در پژوهش حاضر نیز، هر دو زیرمقیاس رفتارهای دلبستگی با تمام زیرمقیاس های رضایت زناشویی، دارای رابطه مثبت و معناداری بود که این نتایج همسو با نتایج پژوهش سندبرگ و همکاران (۲۰۱۶) است.

از جمله مزایای مقیاس رفتارهای دلبستگی، می توان به این موارد اشاره کرد: اولاً به دلیل اینکه مقیاسی کوتاه است و به راحتی نمره گذاری می شود، پس می توان به راحتی از آن برای ارزیابی در جلسات مشاوره و روان درمانی و یا کلاس های آموزشی استفاده کرد. دوماً مقیاس رفتارهای دلبستگی، دیدگاهی سیستمی به کارکرد روابط دارد؛ به همین دلیل است که رفتارهای در دسترس بودن، پاسخگو بودن و مشغولیت هیجانی را هم در خود فرد و هم از طریق سنجش دیدگاه فرد نسبت به همسرش در رابطه زوجین اندازه می گیرد. همسو با پژوهش های سندبرگ و همکاران (۲۰۱۷، ۲۰۱۶، ۲۰۱۲) نتایج پژوهش حاضر نیز نشان داد که زیرمقیاس

همسر نسبت به زیر مقیاس خود، دارای ارتباط قوی‌تری با متغیر رضایت زناشویی است و ویژگی‌های روان‌سنجی قوی‌تری نیز دارد. این موضوع به متخصصان کمک می‌کند تا درک بهتری از چگونگی کارکرد روابط داشته باشند و به نحو کارآمدتری به مراجعانشان کمک کنند. سوم اینکه رفتارهای دل‌بستگی به متخصصان اجازه می‌دهد که روابط زوجین را ورای مفاهیم کلاسیک سبک‌های دل‌بستگی ایمن، اضطرابی و اجتنابی تحلیل کنند و دیدگاهی عینی‌تر و دقیق‌تری داشته باشند؛ بدین صورت که مشاوران و روان‌شناسان با نمره‌گذاری رفتارهای اساسی دل‌بستگی همراه با سبک‌های دل‌بستگی می‌توانند به زوجین کمک کنند تا وضعیت دل‌بستگی خود را بدانند و بر اساس آن، رفتارهای خاصی را در خود و همسرشان تقویت کنند تا در نهایت، رضایتمندی زناشویی‌شان افزایش یابد.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های روان‌سنجی هر مقیاسی، پایایی ابزار است. به‌منظور اطمینان بیشتر از پایایی ابزار، از سه روش ضریب آلفای کرونباخ، ضریب پایایی مرکب و بازآزمایی با نمونه‌ای دیگر، استفاده شد که همسو با نتایج سندبرگ و همکاران (۲۰۱۲، ۲۰۱۶) مقیاس رفتارهای دل‌بستگی در نمونه متاهلین ایرانی نیز، از پایایی مناسبی برخوردار بود. علت استفاده از مقیاس رضایت زناشویی در پژوهش حاضر این است که با دیگر ابزارهایی که در زمینه‌ی روابط زوجین کاربرد دارند، رویی هم‌زمان مناسبی را نشان داده است (سندبرگ، ۲۰۱۶). در همین راستا مقیاس رفتارهای دل‌بستگی می‌تواند نیاز زوجین به مشغولیت هیجانی داشتن نسبت به یکدیگر، در دسترس بودن و پاسخگو بودن روانی و فیزیکی را برجسته کند. اهمیت این سه رفتار آنجا مشخص می‌شود که در قرن بیست و یکم، نگرانی اکثر زوجین این است که همسرشان صرفاً حضور فیزیکی دارد، حضور آن‌ها به وسیله‌ی بازی‌های کامپیوتری، شبکه‌های مجازی و دیگر رسانه‌ها، تحت شعاع قرار گرفته است؛ به همین دلیل تمرکز مقیاس رفتارهای دل‌بستگی همان‌گونه که جانسون (۲۰۱۱) در کتاب «مرا محکم در آغوش بگیر» به آن اشاره می‌کند، بر روی رفتارهایی است که می‌تواند به دیالوگ‌های مخرب و احساس تنهایی بین زوجین نفوذ کند و لحظاتی از پیوند و باهم بودن‌های واقعی را به وجود آورد. در نهایت اینکه متخصصان، با کمک به بهبود رفتارهای دل‌بستگی در روابط زوجین، می‌توانند پایداری رابطه و رضایتمندی زوجین را افزایش داده و از بروز مشکلات آتی برای زوجین، همچون مشکلات شدید ارتباطی، طلاق عاطفی و طلاق قانونی که هزینه‌های روانی و اجتماعی بسیاری دارد، جلوگیری کنند (سندبرگ، ۲۰۱۷).

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، مقیاس کوتاه‌شده‌ی رفتارهای دل‌بستگی دارای روایی و پایایی مناسبی در نمونه متاهل ساکن در تهران است و می‌توان از آن برای بررسی رفتارهای دل‌بستگی خود و رفتارهای دل‌بستگی همسر (رفتارهای در دسترس بودن، پاسخگو بودن و مشغولیت هیجانی) استفاده کرد. از آنجایی که رفتارهای دل‌بستگی عامل خیلی مهمی در رضایت زناشویی می‌باشند می‌توان از مقیاس حاضر برای اهداف پژوهشی آینده و طرح‌ریزی مداخلات درمانی دقیق‌تر در صورت لزوم استفاده کرد.

هر پژوهشی در ماهیت خود محدودیت‌هایی دارد که ممکن است تعمیم‌یافته‌ها را با مشکل مواجه کند. از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر، استفاده از شیوه‌ی نمونه‌گیری در دسترس و محدود شدن نمونه به متأهلین دو مرکز دانشگاهی در شهر تهران بود که تعمیم داده‌ها را به سایر جوامع، محدود می‌کند. از آنجاکه این اعتبارسنجی مقدمه‌ای برای اعتبارسنجی کشوری است، پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های آینده، از روش نمونه‌گیری تصادفی در شهرهای مختلف ایران استفاده شود و همچنین، تفاوت‌های رفتارهای دلبستگی بین مردان و زنان نیز در نمونه‌های بزرگ‌تر و متنوع‌تر در کل کشور مقایسه گردد.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: در این پژوهش ضوابط اخلاقی شامل تضمین حریم خصوصی و رازداری از طریق بدون نام پر کردن پرسشنامه‌ها رعایت شد. شرکت‌کنندگان، درمورد خروج از پژوهش مختار بودند. به آن‌ها اطمینان داده شد که اطلاعات محرمانه می‌ماند و این امر نیز کاملاً رعایت شد.

حمایت مالی: پژوهش حاضر با حمایت مالی شخصی نویسندگان، انجام شده است.

سهم نویسندگان: سیده منوره یزدی و فاطمه هاشمی گلپایگانی مسئول طراحی، سنجش روایی محتوا، جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و بازبینی نهایی مقاله بوده‌اند.

تضاد منافع: بنا بر اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

تشکر و قدردانی: لازم است از دکتر سندبرگ جهت صدور اجازه اعتباریابی مقیاس و همچنین از کلیه شرکت‌کنندگان محترم دانشگاه الزهراء و مرکز مطالعات راهبردی دانشگاه امام حسین^(ع) که با پژوهشگران همکاری کرده‌اند؛ صمیمانه تشکر و قدردانی شود.

منابع فارسی

خزاعی، سمانه، نوایی نژاد، شکوه، فرزاد، ولی‌الله، و زهراکار، کیانوش. (۱۳۹۶). پیش‌بینی پرخاشگری ارتباطی پنهان (کناره‌گیری عاطفی و خراب‌کردن وجهه اجتماعی) بر اساس سبک‌های دلبستگی در زنان متأهل شهر بیرجند: نقش میانجی احساس شرم و گناه. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۵(۱)، ۱۰۳-۱۲۹. [\[Link\]](#)

شریعت، ارغوان، قمرانی، امیر، عابدی، احمد، و شریفی، طیبه. (۱۳۹۴). فراتحلیل اثربخشی زوج درمانی بر افزایش رضایت زناشویی (ایران ۹۱-۱۳۸۵). *مطالعات زن و خانواده*، ۱۳(۱)، ۹۳-۱۰۹. [\[Link\]](#)

کردی، معصومه، اصلانی، خالد، و امان‌الهی، عباس. (۱۳۹۶). صمیمیت جنسی و اعتماد به‌عنوان تعدیل‌کننده‌های رابطه سبک دلبستگی ایمن و تعهد زناشویی. *روان‌شناسی کاربردی*، ۱۱(۳): ۳۳۳-۳۵۱. [\[Link\]](#)

محمدی‌پور، محمد، و مزارعی ستوده، احمد. (۱۳۹۷). اثربخشی مداخله دلبستگی محور بر بهبود رابطه والد-کودک و کاهش نشانه‌های اضطراب جدایی در کودکان ۷ تا ۱۰ ساله. *روان‌شناسی کاربردی*، ۱۲(۲): ۲۴۲-۲۲۳.

[\[Link\]](#)

مهبد، مینا، و فولادچنگ، محبوبه. (۱۳۹۱). نقش دل‌بستگی به والدین در پیشرفت تحصیلی با واسطه‌گری خودکارآمدی. *روانشناسی کاربردی*، ۶(۱): ۸۸-۱۰۲. [\[Link\]](#)

میرهاشمی، مالک. و اکبری‌مقدم، زهرا. (۱۳۹۹). پیش‌بینی روابط فرا زناشویی براساس ویژگی‌های شخصیتی، رضایت جنسی و سبک‌های دل‌بستگی. *مطالعات زن و خانواده*، ۸(۳)، ۸۵-۹۷. [\[Link\]](#)

References

- Allen, J. G. (2018). *Mentalizing in the development and treatment of attachment trauma*. Routledge. [\[Link\]](#)
- Asoodeh, M. H., Khalili, S., Daneshpour, M., & Lavasani, M. G. (2010). Factors of successful marriage: Accounts from self described happy couples. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 2042-2046. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.410>. [\[Link\]](#)
- Boateng, G. O., Neilands, T. B., Frongillo, E. A., Melgar-Quiñonez, H. R., & Young, S. L. (2018). Best practices for developing and validating scales for health, social, and behavioral research: a primer. *Frontiers in public health*, 6, 149-159. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00149>. [\[Link\]](#)
- Borelli, J. L., Somers, J., West, J. L., Coffey, J. K., De Los Reyes, A., & Shmueli-Goetz, Y. (2016). Associations between attachment narratives and self-report measures of attachment in middle childhood: Extending evidence for the validity of the Child Attachment Interview. *Journal of Child and Family Studies*, 25(4), 1235-1246. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10826-015-0310-8>. [\[Link\]](#)
- Brown, T. A. (2014). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford Publications. [\[Link\]](#)
- Byrne, B. (2016). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781317633136>. [\[Link\]](#)
- Comrey, A. L. (1988). Factor-analytic methods of scale development in personality and clinical psychology. *Journal of consulting and clinical psychology*, 56(5), 754. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-006X.56.5.754>. [\[Link\]](#)
- Diamond, G. S., Diamond, G. M., & Levy, S. A. (2014). *Attachment-based family therapy for depressed adolescents*. Washington, DC, US: American Psychological Association. [\[Link\]](#)
- Fowers, B. J., & Olson, D. H. (1989). ENRICH Marital Inventory: A discriminant validity and cross-validation assessment. *Journal of Marital and Family Therapy*, 15(1), 65-79. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1752-0606.1989.tb00777.x>. [\[Link\]](#)
- Furrow, J. L., Johnson, S. M., & Bradley, B. A. (2011). *Emotionally focused couple therapy: Making the case for effective couple therapy. The emotionally focused casebook: New directions in treating couples*. United Kingdom: Routledge. [\[Link\]](#)
- Greenman, P. S., & Johnson, S. M. (2013). Process research on emotionally focused therapy (EFT) for couples: Linking theory to practice. *Family Process*, 52(1), 46-61. <https://doi.org/10.1111/famp.12015>. [\[Link\]](#)

- Guadagnoli, E., & Velicer, W. F. (1988). Relation of sample size to the stability of component patterns. *Psychological bulletin*, 103(2), 265. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.103.2.265>. [Link]
- Hammill, C. (2010). The relationship of childhood maltreatment and adult style to functional recovery in chronic fatigue syndrome and fibromyalgia. *Dissertation Abstracts International Section B*, 70, 5820. [Link]
- Jafarian Dehkordi, S., & Amiri, M. (2018). Divorce: An International Multi-dimensional Challenge. *International Journal of Epidemiologic Research*, 5(2), 64–66. <https://dx.doi.org/10.15171/ijer.2018.14>. [Link]
- Johnson, S. (2011). *Hold me tight: Seven conversations for a lifetime of love*. United Kingdom: Hachette. [Link]
- Johnson, S., & Greenman, P. (2013). Commentary: Of course it is all about attachment!. *Journal of Marital and Family Therapy*, 39(4), 421-423. <https://doi.org/10.1111/jmft.12035>. [Link]
- Khan, F., Fraley, R. C., Young, J. F., & Hankin, B. L. (2019). Developmental trajectories of attachment and depressive symptoms in children and adolescents. *Attachment & human development*, 22(4), 392-408. <https://doi.org/10.1080/14616734.2019.1624790>. [Link]
- Khazaei, S., Navabinezhad, Sh., Farzad, V., & Zaharakar, K. (2017). Prediction Covert Relational Aggression (social sabotage and love withdrawal) Based on Attachment Styles in Married Women in Birjand: With Shame & Guilt As Mediator Variables. *Journal of Woman and Family Studies*, 5(1), 103-129. doi: 10.22051/jwfs.2017.10650.1176. (Text in Persian). [Link]
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford publications. [Link]
- Knapp, D. J., Sandberg, J. G., Novak, J., & Larson, J. H. (2015). The mediating role of attachment behaviors on the relationship between family-of-origin and couple communication: Implications for couple's therapy. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 14(1), 17–38. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/15332691.2014.953650>. [Link]
- Kordi, M., Aslani, Kh., Amanollahi, A. (2017). Sexual intimacy and trust as moderators of the relationship between secure attachment style and marital commitment. *Journal of Applied Psychology*, 3(43), 332-351. (Text in Persian). [Link]
- Madigan, S., Brumariu, L. E., Villani, V., Atkinson, L., & Lyons-Ruth, K. (2016). Representational and questionnaire measures of attachment: A meta-analysis of relations to child internalizing and externalizing problems. *Psychological Bulletin*, 142(4), 367. <https://doi.org/10.1037/bul0000029>. [Link]
- Mahbod, M., Fouladchang, M. (2012). The role of parental attachment in academic achievement through self-efficacy mediation. *Journal of Applied Psychology*, 6(21), 88-102. (Text in Persian). [Link]
- Mesman, J., van IJzendoorn, M. H., & Sagi-Schwarz, A. (2016). *Cross-cultural patterns of attachment. Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications* (third ed). Guilford: New York. [Link]
- Mirhashemi, M., Akbarimoghadam, Z. (2020). The Prediction of infidelity Upon Personality Characteristics, Marital Satisfaction and Attachment Styles. *Journal of Woman and Family Studies*, 8(3), 75-97. doi: 10.22051/jwfs.2020.20783.1780. (Text in Persian). [Link]

- Mohammadi Pour, M., & Mazarei Sotodeh, A. (2018). Effectiveness of attachment-centered intervention to improve parent-child relationship and reduce symptoms of separation anxiety in 7-10 year-old children. *Journal of Applied Psychology, 12*(2): 223-242. (Text in Persian). [\[Link\]](#)
- Nunnally, J. C. (1978). An Overview of Psychological Measurement. In B. B. Wolman (Ed.), *Clinical Diagnosis of Mental Disorders: A Handbook* (pp. 97-146). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-2490-4_4. [\[Link\]](#)
- Oka, M., Sandberg, J. G., Bradford, A. B., & Brown, A. (2014). Insecure attachment behavior and partner violence: Incorporating couple perceptions of insecure attachment and relational aggression. *Journal of Marital and Family Therapy, 40*(4), 412-429. <https://doi.org/10.1111/jmft.12079>. [\[Link\]](#)
- Proulx, C. M., & Snyder-Rivas, L. A. (2013). The longitudinal associations between marital happiness, problems, and self-rated health. *Journal of Family Psychology, 27*(2), 194. <https://doi.org/10.1037/a0031877>. [\[Link\]](#)
- Sandberg, J. G., Bradford, A. B., & Brown, A. P. (2017). Differentiating between attachment styles, behaviors, and their association with marital quality. *Family Process, 56*(2), 518-531. <https://doi.org/10.1111/famp.12186>. [\[Link\]](#)
- Sandberg, J. G., Busby, D. M., Johnson, S. M., & Yoshida, K. (2012). The brief accessibility, responsiveness, and engagement (BARE) scale: A tool for measuring attachment behavior in couple relationships. *Family Process, 51*(4), 512-526. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1545-5300.2012.01422.x>. [\[Link\]](#)
- Sandberg, J. G., Novak, J. R., Davis, S. Y., & Busby, D. M. (2016). The brief accessibility, responsiveness, and engagement scale: A tool for measuring attachment behaviors in clinical couples. *Journal of Marital and Family Therapy, 42*(1), 106-122. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/jmft.12151>. [\[Link\]](#)
- Seedall, R. B., & Wampler, K. S. (2013). An attachment primer for couple therapists: Research and clinical implications. *Journal of Marital and Family Therapy, 39*(4), 427-440. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/jmft.12024>. [\[Link\]](#)
- Sesemann, E. M., Kruse, J., Gardner, B. C., Broadbent, C. L., & Spencer, T. A. (2017). Observed attachment and self-report affect within romantic relationships. *Journal of couple & Relationship Therapy, 16*(2), 102-121. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/15332691.2016.1238794>. [\[Link\]](#)
- Shariat, A., Ghamarani, A., Abedi, A., Sharif, T. (2015). Meta-analysis of the Effectiveness of Couple Therapy on Increasing Marriage Satisfaction (Iran 2006-2012). *Journal of Woman and Family Studies, 3*(1), 93-109. doi: 10.22051/jwfs.2015.2197. (Text in Persian). [\[Link\]](#)
- Van der Westhuizen, C., Wyatt, G., Williams, J. K., Stein, D. J., & Sorsdahl, K. (2016). Validation of the self-reporting questionnaire 20-item (SRQ-20) for use in a low-and middle-income country emergency centre setting. *International journal of mental health and addiction, 14*(1), 37-48. <https://doi.org/10.1007/s11469-015-9566-x>. [\[Link\]](#)
- Wang, C.-T. L., & Schofer, E. (2018). Coming Out of the Penumbra: World Culture and Cross-National Variation in Divorce Rates. *Social Forces, 97*(2), 675-704. <https://doi.org/10.1093/sf/soy070>. [\[Link\]](#)

Original Research

The Ethics of Legislation to Punish Guilty Women in Imami Jurisprudence

Ali Mohamadian¹, Batoul Salahshour

¹. Faculty member of the Department of Jurisprudence and Law, Bozorgmehr Ghaenat University.

². PhD student at Ferdowsi University of Mashhad. (Corresponding Author) batoul.salahshour@mail.um.ac.ir

Background and Purpose

Nowadays, one of the challenges that sharia is facing is the claim that Islam has a biased view towards men's rights, and there is gender discrimination against women in Islamic law. The claimants have tried to justify their theory by presenting examples of jurisprudential rulings that at first seem to be discriminatory. In order to respond to this challenge in the field of criminal law, the Islamic legal system in the field of legislation to punish guilty women has been explained. So, after explaining the moral principles of legislation to punish guilty women in Islamic jurisprudence, the criminal rules that are different between men and women have been examined, and the reasons for such rules have been explained. The purpose of the study is to show that differences and distinctions in the rulings do not indicate that the rulings of the Shari'a are discriminatory; rather, what can be acknowledged is that some Shari'a rulings are different between men and women because they differ in biological and psychological characteristics.

Literature Review

In recent years, research has been conducted on the general terms of women's rights and defending the Sharia teaching in this field which have often been explains in detail rulings such as permitting polygamy, the

blood money of a woman which is half the blood money of a man, prohibition of some jobs such as being a judge for women, etc, which have created a suspicion that Islam has a biased view towards men's right. However, this study focuses on the jurisprudential heritage in order to explain the Islamic approach to women's rights in criminal law and it analyzes this subject based on ethical and fair principles. The authors searched in reputable scientific databases and didn't find any research that had inductively collected the stances of the debate with an analytical and problem-oriented view and presented the moral and intellectual reasons for the rulings by referring to the opinions of thinkers. An article entitled "Discrimination on Women's Punishment in Jurisprudence and the Rules of Iran" has been written, which only addresses examples of women's criminal sentences and does not say anything about the general principles of punishment for women in Islamic jurisprudence. However, in the present study, at first, the moral principles of women's criminal sentences have been explained and then examples of the sentences that have been imposed based on these principles, have been stated. In addition, some of the examples presented in the present article, such as the quality of execution of the sentence and the place of detention of convicts, were not discussed in that article. Another point is that in the present article, examples have been analyzed based on ethics and justice, and in this article, there are jurisprudential arguments and different aspects of the discussion. In other the novelty of this article is that so far there has been no research in the Islamic legal system on the punishment of delinquent women that has been explained on the basis of ethics and justice.

Method

This study has been conducted using a descriptive-analytical method based on library resources. The type of the study is inductive and is organized by studying the written jurisprudential heritage and extracting women's criminal sentences through the opinions of Imami jurists. The author has introduced the rulings in which the Islamic penal system differentiates between men and women and has tried to present the moral and intellectual aspects of these rulings and distinctions to the extent of human understanding.

Results

In this study, the ethical principles governing the legislation of punishments for women in Imami jurisprudence have been explained and women's specific criminal sentences in the field of public disclosure, expulsion, homosexuality, apostasy, the quality of the Hadd, the place of detention and delay in punishment in special circumstances have been stated. It is found that the legislation of punishment for women in Islam is based on the two principles: a dignified view of women and the observance of justice. Also it is found that Islamic Criminal law not only does not have a biased view of men but it can be seen from some of the rulings that this law seeks to facilitate and mitigate punishment for women.

Conclusion

Results suggest that some differences in criminal sentences imposed on women and men not only does not indicate discrimination in legislation, but also they originated from morality and justice in legislation and have entered into the teachings of the Shari'a due to the different undeniable genetic and psychological characteristics of men and women.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines

This article has completely followed the ethics of publishing and has avoided such things as plagiarism, misbehavior and forgery. Also, this article has not been published elsewhere before and has not been submitted to another publication at the same time.

Funding: This article is not sponsored by any center. The authors did not receive any payment for this paper, and there is no commercial interest in this regard.

Authors' contribution: Dr. Ali Mohammadian, is the first author of this article and Ms. Batoul Salahshour, is the second and corresponding author.

Conflict of interest: This research does not directly or indirectly conflict with the interests of any real or legal person.

Acknowledgments: Considering the use of comprehensive Ahl al-Bayt jurisprudence software to access jurisprudential sources, we would like to thank the Computer Research Center for Islamic Sciences, which has

facilitated access to jurisprudential resources by providing useful and practical software.

Reference

- Sobhani Tabrizi, J. (2017). *Questions and Answers*. Tehran: Seyed Al-Shohada Institute.
- Golpayegani, M.R. (1992). *Al-Dar Al-Manzoud in the rules of Hudud*. Qom: Dar Al-Quran Al-Karim.
- Marashi Shoushtari, M.H. (2006). *New Perspectives on Law*. Tehran: Mizan.
- Motahari, M. (2008). *Collection of works*. Tehra: Sadra.
- Makarem Shirazi, N. (2006). *Encyclopedia of Contemporary Jurisprudence*. Qom: Imam Ali School Publications.
- Montazeri, H. A. (1989). *Foundations of jurisprudence of Islamic government*. Qom: Kayhan Institute.
- Montazeri, H. A. (2008). *Islamic Punishments and Human Rights*. Qom: Arqavan Danesh.
- Montazeri, H. A. (2006). *Ma'aref Wa Ahkam Banwan*. Qom: Mubarak Publications.
- Mousavi Ardebili, A. (2006). *Fiqh al-Hudood wa al-Ta'zeerat*. Qom: Publishing Foundation for the Useful Society.
- Najafi, M. H. (1984). *Javaher Al-Kalam*. Beirut: Dar Al-Ihya' Al-Tarath Al-Arabi.

اخلاق تشریح کیفر برای بانوان در فقه امامیه

بتول سلحشور^۲ ID

علی محمدیان^۱

چکیده

یکی از چالش‌ها و شبهاتی که امروزه، فراروی آموزه‌های شرعی قرار گرفته، این است که گفت‌مان و الگوی اسلام، نگاهی جانب‌دارانه به حقوق مردان داشته و در زمینه‌ی حقوق زنان با نوعی تبعیض و جنسیت‌زدگی همراه است. مدعیان چنین دیدگاهی با پیش کشیدن مصادیق از احکام فقهی که در بادی امر، موهم زواداشت تبعیض است، سعی در مدلل کردن نظریه خود نموده‌اند. جستار حاضر درصدد است تا در راستای رفع شبهه‌ی مزبور در حوزه حقوق کیفری، به تبیین سیستم حقوقی اسلام در تشریح کیفر برای زنان بپردازد. این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی بوده و ضمن بیان مبانی اخلاقی ناظر بر تشریح مجازات‌ها برای زنان در فقه امامیه به ارائه احکام کیفری خاص زنان در ارتباط با تشهير، تبعید، هم‌جنس‌گرایی، ارتداد، کیفیت اجرای حد، محل نگهداری محکومان و تاخیر در مجازات در شرایط خاص که با عنایت به مبانی مزبور وضع شده‌اند پرداخته است. نتایج پژوهش حاکی از این است که تشریح مجازات برای زنان در اسلام بر پایه دو مبنای نگاه کرامت‌محور به زن و رعایت عدالت صورت گرفته و اسلام در حوزه حقوق کیفری، نه تنها نگاه جانب‌دارانه‌ای به مردان ندارد بلکه از برخی احکام وضع شده این گونه به دست می‌آید که سعی در تسهیل و تخفیف مجازات برای زنان است؛ قابل ذکر است که از منظر پژوهش فرارو، وجود چنین تفاوت‌هایی نه تنها حکایت از تبعیض در تشریح ندارند؛ بلکه از اخلاق و عدالت در قانون‌گذاری نشئت گرفته و با توجه به ویژگی‌های متفاوت ژنتیکی و روحی غیرقابل انکار موجود میان زن و مرد، در آموزه‌های شریعت ورود یافته‌اند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

زن، جنسیت، احکام فقهی، اخلاق، عدالت

ارجاع به مقاله:

محمدیان، علی؛ سلحشور، بتول. (۱۴۰۰). اخلاق تشریح کیفر برای بانوان در فقه امامیه. مطالعات زن و خانواده، ۹(۲)، ۱۴۸-۱۶۸.
doi: 10.22051/JWFS.2021.34249.2595

batoul.salahshour@mail.um.ac.ir

^۱ عضو هیئت علمی گروه فقه و حقوق دانشگاه بزرگمهر قاننات

^۲ دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

مقدمه

مطابق آنچه در گزارش‌ها تاریخی آمده است زنان در دوران جاهلیت از حداقل حقوق انسانی محروم بودند. آن چنان‌که مطالعه در احوال عرب جاهلی تصویری رماننده از کیفیت برخورد ایشان با جنس زن را در اذهان تداعی می‌نماید. از باب نمونه مطابق آنچه در برخی از منابع آمده است هنگامی که در جاهلیت زنی در آستانه وضع حمل قرار می‌گرفت، گودالی کنده و زن را در کنار آن می‌نشاندند؛ اگر طفلی که متولد می‌شد پسر بود خوشحال شده و او را نگه می‌داشتند؛ ولی اگر دختر بود، او را در گودال انداخته و زنده به گور می‌نمودند (ماوردی، ۱۴۱۹، ج ۱۳، ص ۶۷).

در چنین فضایی با مبعوث شدن پیامبر گرامی اسلام (ص) گفتمانی جدید بر مبنای اخلاق و عدالت و کرامت انسان و فارغ از جنسیت و رنگ و نژاد شکل گرفته و رسول گرامی اسلام به‌صراحت هدف از رسالت خویش را تکمیل مکارم اخلاقی معرفی نمودند (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۱، ص ۱۸۷). از حضرت علی (ع) منقول است که هرگاه بشارت تولد دختری به پیامبر اسلام (ص) داده می‌شد، می‌فرمودند: فرزند دختر به‌مانند گلی خوشبو است و روزی وی را خداوند خواهد داد (مجلسی، ۱۴۱۰، ج ۱۰۱، ص ۹۷).

قرآن کریم نیز که میراث سترگ و جاویدان رسول مکرم اسلام (ص) است برخلاف فرهنگ رایج در عصر جاهلیت، زن را در حقیقت و ذات همانند مرد معرفی می‌نماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم/۲۱). قرآن اعلام می‌دارد که نقش مشارکت زن در تولید نسل، نقشی جوهری و اساسی است (نساء/۱)؛ و حتی بالاتر از این، در کتاب خدا، مشارکت فعال سیاسی زنان نیز به رسمیت شناخته شده است: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَايِعْنَكَ... فَبَايِعْهُنَّ» (ممتحنه/۱۲)، ای پیامبر چون زنان مؤمنه برای بیعت نزدت آیند... با ایشان بیعت نما.

گام دیگر در راه تثبیت و تحکیم کرامت زن در شریعت مترقی اسلام، ایجاد نظام حقوقی خاص بر پایه اخلاق و کرامت است که در خلال آیات کثیری از قرآن مجید و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) به رسمیت شناخته شده است.

درعین حال مسئله و شبهه‌ای که در روزگار کنونی خاصه با گسترش وسایل ارتباط جمعی شکل گرفته، این است که برخی از افراد و جریان‌ها، با پیش کشیدن برخی از احکامی که در بادی امر موهم تبعیض بین زن و مرد هستند، شریعت مقدس اسلام را متهم به جانب‌داری از جنس مرد در احکام نموده و اسلام را آیینی مردسالار معرفی می‌نمایند. البته جستار حاضر منکر این واقعیت نیست که زنان در همه جوامع و در جامعه ما، هنوز از جایگاه واقعی و درخور شان خویش برخوردار نیستند؛ اما ریشه این امر را نه در تعالیم شریعت، بلکه در نتیجه فاصله گرفتن جوامع مسلمان از آموزه‌های ناب اسلامی دانسته و نیز به انفتاح و گشودگی باب اجتهاد نیز باور دارد؛ بدین معنا که طبق آموزه‌های فقه پویای شیعه بسیاری از احکام دین قابلیت تجدیدنظر و بازخوانی مجدد را دارا می‌باشند؛ و لذا هیچ اشکالی ندارد اگر کسی در مبنای فقهی پاره‌ای از احکام مناقشه داشته و آن‌ها را قابل اصلاح بداند؛ چه اینکه تردیدی نیست که نوع نگاه معرفتی

و کلامی فقیه به جایگاه انسانی و فلسفه آفرینش زن و مقایسه آن با مرد می تواند در قلمرو اجتهاد در مسائل و حقوق زنان اثرگذار باشد.

مسئله جستار حاضر این است که سیستم کیفری اسلام چه رویکردی در مواجهه با زنان داشته و چه الگویی را در تشریح مجازات و کیفر برای جنس زن مدنظر قرار داده است؛ چه اینکه پس از تبیین مبانی اخلاقی تشریح کیفر برای زنان در فقه اسلامی، احکام کیفری که میان زنان و مردان متفاوت است مورد بررسی قرار گرفته و فلسفه وجود چنین احکامی در پرتو آموزه های اخلاقی و کرامت محورانه دینی تبیین شده است. هدفی که نوشتار حاضر دنبال می کند این است که نشان دهد، وجود تفاوت و تمایز در احکام، به خودی خود، دال بر تبعیض آمیز بودن احکام شریعت نیست؛ بلکه آنچه می توان بدان اذعان نمود این است که چون زن و مرد در ویژگی های ژنتیک، روحی و... با یکدیگر تفاوت دارند، چنین تفاوت هایی منشاء تفاوت در برخی احکام شرعی قرار گرفته است.

روش شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر از سنخ توصیفی-تحلیلی بوده و با مراجعه به منابع کتابخانه ای سامان یافته است. نوع مطالعه در جستار فرارو استقرایی بوده و با تأمل در میراث مکتوب فقهی و استخراج احکام جزایی متفاوت زنان از خلال آرای فقیهان امامیه سامان یافته است. نگارنده مواضعی را که در آن سیستم کیفری اسلام بین زن و مرد تفاوت نهاد، شناسایی و معرفی کرده و سعی نموده است وجوه اخلاقی و عقلی وجود چنین احکام و افتراقاتی را در حد فهم بشری ارائه نماید.^۱

پیشینه پژوهش

در باب پیشینه پژوهش باید گفت در سال های اخیر پژوهش هایی درخور در باب عنوان کلی حقوق زنان و دفاع از آموزه های شریعت در این حوزه انجام شده است که غالباً به توضیح و تفصیل پیرامون احکامی از قبیل جواز تعدد زوجات، نصف بودن دیه و ارث زنان نسبت به مردان، ممنوعیت برخی مشاغل مانند قضاوت برای زنان و... که شائبه نگاه جانب دارانه اسلام نسبت به مرد و زن ستیزی در شریعت را به وجود آورده اند، پرداخته اند.^۲ لکن موضوع پژوهش حاضر اولاً اخص از عنوان کلی حقوق زنان در اسلام بوده و با

^۱ مطابق آموزه های امامیه که اعتقاد به حسن و قبح ذاتی افعال دارند، هر چند ملاک احکام شرعی در مورد بسیاری از عبادیات و قسمتی از احکام دیگر قابلیت کشف قطعی را ندارند؛ لکن مصلحت پاره ای از آموزه های شریعت خاصه در مورد احکام جزایی و احکامی که متضمن امور اجتماعی هستند، برای خرد صائب بشری که از هوا و هوس به دور بوده و نسبت به فضای قانون گذاری اسلامی آگاهی دارند، قابلیت کشف و دسترسی را داشته و می توان چنین گفت که شمار کثیری از این سنخ احکام واجد رازهای پنهانی و غیر قابل درک برای آدمیان نیستند؛ لذا نحوه مواجهه ما با عبادات باید متفاوت از تعامل ما با فقه جزایی و فقه اجتماعی در ساحت های مختلفش باشد (ر.ک: منتظری، ۱۴۲۹، ص ۳۲؛ مرعشی شوشتری، ۱۴۲۷، ج ۱، ص ۴۰).

^۲ برای نمونه ر.ک به مقاله ای تحت عنوان «نقد و بررسی برخی از حقوق سیاسی و اجتماعی زن در اسلام» که در سال ۱۳۹۳ توسط جمال فرزند وحی، سارا حسینی و پریا مرادی نوشته شده و در آن تحول حقوق زن در سه بخش اجتماعی، سیاسی و مالی بعد از اسلام بررسی شده است و نیز ر.ک به مقاله «حقوق زن در اسلام» نوشته سید محمد موسوی بجنوردی در سال ۱۳۸۳ که در آن به توضیح احکامی از قبیل عدم جواز تنبیه بدنی زن توسط مرد، وضع شرایط سخت برای تعدد زوجات و مبانی فقهی نصف بودن ارث زن نسبت به مرد پرداخته شده است. همچنین ر.ک به مقاله «فلسفه تفاوت های زن و مرد در حقوق اسلام» تألیف محمد فاضل در سال ۱۳۸۲ که فلسفه تفاوت برخی احکام نظیر طلاق، قضاوت، لزوم اطاعت از همسر و... بین زن و

تمرکز بر میراث فقهی در راستای تبیین رویکرد اسلام نسبت به زنان در حوزه حقوق کیفری سامان یافته است و ثانیاً به تحلیل بر اساس مبانی اخلاقی و عادلانه پرداخته است. در نتیجه‌ی جست‌وجوی نگارندگان در پایگاه‌های معتبر علمی، پژوهشی که با نگاه تحلیلی و مسئله‌محورانه مواضع بحث را به نحو استقرایی جمع-آوری نموده و علل اخلاقی و عقلی احکام را با مراجعه به آرای اندیشوران احصا و ارائه نماید، مشاهده نشد. مقاله‌ای با عنوان «وجوه تخفیف مجازات زنان در فقه و قوانین موضوعه» تألیف شده است که در توضیح وجه تمایز آن با جستار حاضر باید گفت اولاً در مقاله مذکور تنها به بیان مصادیقی از احکام کیفری زنان پرداخته شده و در خصوص مبانی کلی ناظر بر تشریح کیفر برای زنان مطلبی بیان نشده است؛ حال آنکه در جستار حاضر، در ابتدا به صورت کلی، مبانی اخلاقی احکام کیفری زنان تبیین شده و در ادامه مصادیقی از احکام که بر اساس مبانی مزبور وضع شده‌اند بیان شده است. بعلاوه برخی مصادیق مطروحه در پژوهش فرارو از جمله کیفیت اجرای حد و محل نگهداری محکومان در آن مقاله مورد بحث واقع نشده‌اند. نکته دیگر اینکه در مقاله حاضر به تحلیل مصادیق بر پایه اخلاق و عدالت پرداخته شده است و در مقاله مزبور استدلالات فقهی بوده و جوانب بحث در آن متفاوت است. به عبارت دیگر وجه نوآوری جستار حاضر در این است که تاکنون پژوهشی که با درنگ و تأمل در میراث مکتوب فقهی، آن هم در ابواب جزایی، حقوق متمایز زنان را بر پایه اخلاق و عدالت استخراج کرده و فراروی مخاطبان قرار دهد، انجام نشده است.

مبانی اخلاقی تشریح کیفر برای زنان

آن‌چنان‌که مطالعه در آرای فقیهان امامیه نشان می‌دهد، ایشان در زمینه تعیین کیفر برای بانوان، به استدلال‌هایی تمسک جستند که رنگ و بوی اخلاقی داشته و از آموزه‌های اخلاقی شریعت در این زمینه نشئت گرفته است. به عبارت دیگر ایشان در این زمینه مبنایی را اتخاذ نموده‌اند که به نوعی در ذیل علم اخلاق قرار گرفته و سایه سنگین تعالیم اخلاقی بر آرای ایشان کاملاً محسوس است. لذا می‌توان ادعا کرد نگاه شریعت به زن بر اساس این نوع نگاه اخلاقی-فقهی سامان یافته و با توجه به همین نگاه است که نظریه‌ای کاملاً متفاوت همراه با آثاری متفاوت نسبت به دیگر مکاتب در منظومه تعالیم ناب اسلامی مشاهده می‌شود. در هر حال به نظر می‌رسد در یک نگاه و برآیند کلی فتاوی فقیهان امامیه در باب احکام کیفری زنان حول دو محور اساسی که در زمره بنیادی‌ترین تعالیم دینی به شمار می‌روند قابل شناسایی و تبیین است.

نگاه کرامت‌محور به زن

یکی از مهم‌ترین مبانی اتخاذ فتوا در زمینه فقه کیفری بانوان، عنایت به اصل اخلاقی ارزش، جایگاه و کرامت ذاتی انسان و از جمله زنان است. باید اذعان داشت در زمانه‌ای که کمتر مکتبی برای زن جایگاه و

مرد، تبیین شده است. مقاله دیگر، «نقش جنسیت در مجازات مجرم» تألیف جعفر یزدیان جعفری در سال ۱۳۸۸ است که در آن به بیان تمایزات کیفری میان زنان و مردان پرداخته شده است.

ارزش قائل بود، اسلام به زن اعتبار و ارزش بخشید. قرآن مجید در این زمینه مقرر داشته است: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (حجرات/۱۳). گرامی‌ترین شما در پیشگاه پروردگار باتقواترین شماست. در این آیه شریفه خداوند معیار برتری را، زن و مرد بودن نمی‌داند؛ بلکه معیار را تقوا معرفی می‌نماید. همچنین اسلام هر دو جنس زن و مرد را شایسته رسیدن به مقامات عالیه می‌داند و در این میان تفاوتی بین زن و مرد قائل نمی‌شود: «وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَبْرًا» (نساء/۱۲۴). هرکس عمل صالح انجام دهد؛ چه مرد باشد و چه زن، اگر مؤمن باشد، داخل بهشت شده و کمترین ستمی به او نخواهد شد.

از پیامبر گرامی اسلام (ص) نیز منقول است که فرمودند تکریم زنان روش انسان‌های بزرگ‌منش و اهانت به ایشان، شیوه انسان‌های پست و فرومایه است: «مَا أَكْرَمَ النِّسَاءَ إِلَّا كَرِيمٌ وَلَا أَهَانَهُنَّ إِلَّا لَيْئِمٌ» (متقی هندی، ۱۴۱۹، ج ۱۶، ص ۳۷۱).

البته پرواضح است که در حفظ کرامت زن، افزون بر آنکه به‌عنوان یک انسان رعایت شخصیت و شان وی بایسته و ضروری است؛ در این زمینه باید ملاحظه روحیات و ویژگی‌هایی را نیز که خداوند به‌طور خاص در این جنس به ودیعت نهاده است لحاظ نمود تا از این رهگذر ظلم و جفایی متوجه وی نشود؛ چه اینکه در آموزه‌های دینی به‌مانند برخی از مکاتب فمینیستی، جنسیت‌زدگی و افراط مشاهده نمی‌شود که چنان‌نگاهی خود عامل ظلم به جنس زن و جامعه خواهد بود؛ زیرا اصل بازشناسی حقوق بانوان اگرچه اقدامی درخور ستایش و دارای ارزش محسوب می‌شود؛ لکن افراطی‌گری، خود مانعی برای اجرای عدالت بوده و منجر به تضییع حقوق زنان خواهد شد.

در حال در آموزه‌های فقه کیفری در مواضع متعددی بر حفظ کرامت زن تاکید رفته است. از باب نمونه در هنگام اجرای مجازات بر لزوم پوشیده بودن بدن زن و حفظ عفت وی تاکید شده است؛ این در حالی است که مطابق تعالیم فقهی، بدن مرد در زمان کیفردهی باید برهنه باشد (فاضل هندی، ۱۴۱۶، ج ۱۰، ص ۵۶۰؛ روحانی، ۱۴۱۲، ج ۲۵، ص ۴۴۰)؛ نمونه دیگر در این زمینه عدم تشریح کیفرهایی از قبیل تبعید و تراشیدن سر در مورد زنان است که فقیهان تجویز این امور در حق زنان را خلاف کرامت و عفت وی دانسته و این مجازات‌ها را صرفاً به مردان اختصاص داده‌اند (محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۴، ص ۱۶۲؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۱، ص ۴۰۱؛ منتظری، بی‌تا، ص ۱۹۳). تفصیل این مطالب و شواهد در ادامه جستار خواهد آمد.

لحاظ عدالت در تشریح

عدالت در معنای نهادن و قراردادن هر چیزی در جای خود و لفظی است که بامعنایی وسیع در کلیه شئون آدمی حضوری موثر دارد (صدر، ۱۴۲۰، ج ۱، ص ۳۹). بی‌هیچ تردیدی عدالت در زمره برجسته‌ترین فضیلت‌های اخلاقی و از ارکان تقوا و عنصری کلیدی در اخلاق اسلامی بوده و یکی از فصول پر بار اخلاق به شمار می‌رود؛ چه اینکه اخلاقی بودن، عادلانه بودن را در ضمن خود دارد. اگر به این نکته توجه شود که

عدالت در چارچوب کردار و افعال تعریف می‌شود، به رابطه بسیار نزدیک میان اخلاق و عدالت پی برده خواهد شد. در واقع عدالت زیرمجموعه اخلاق است. لذا کردار عادلانه عبارت است از کردار منطبق با سازگار با قواعد رفتاری اخلاقی.

در این زمینه آنچه از مفهوم عدالت به ذهن انسان متبادر می‌شود، عدم ظلم و ستم به انسان‌ها و دفع ظلم از دیگران به قدر امکان است. مفهوم عدالت در قرآن نیز مورد تأکید قرار گرفته و خداوند همگان را به عدالت فراخوانده است: «إِنَّ اللَّهَ يُأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل/۹۰). از منظر تعالیم دینی هرگونه انحراف و تجاوز به حقوق دیگران برخلاف عدل است. افعال انسان در عدالت، به میانه‌روی و اعتدال انجام می‌شود و این از شریف‌ترین و برترین فضیلت‌هاست؛ زیرا جامع همه فضایل و ملازم آن‌هاست، عدالت در اخلاق، در حقیقت شامل تعادل و عدالت میان قوای درونی انسان و انعکاس آن بر رفتار ظاهری است. شهید مطهری چنین ترسیمی از عدالت ارائه داده است: «ما افراد بشر، فردی از نوع خود را که نسبت به دیگران قصد سوئی ندارد، به حقوق آن‌ها تجاوز نمی‌کند، هیچ‌گونه تبعیضی میان افراد قائل نمی‌شود، با نهایت بی‌طرفی، به همه به یک چشم نگاه می‌کند... چنین کسی را دارای نوعی از کمال (عدالت) می‌دانیم... در مقابل، فردی را که نسبت به حقوق دیگران تجاوز می‌کند، در حوزه قدرت و اداره خود میان افراد تبعیض قائل می‌شود، طرفدار ستمگران است، چنین کسی را دارای نوعی نقص به نام «ظلم» و خود او را «ظالم» می‌خوانیم» (مطهری، ۱۳۷۴، ص ۴۱).

لزوم رعایت عدالت در فقه امامیه نیز به رسمیت شناخته شده و اصولاً ساختار، بنیاد و هدف تعالیم فقهی برپای عدالت فردی و اجتماعی بوده است. مطابق نظر برخی از اندیشه‌وران امامی «فقه» در برابر تمامی دین مسئول و پاسخگو بوده و فقیه نمی‌تواند فتوایی دهد با یکی از غایات و مقاصد شرعی همخوانی نداشته باشد. به‌عنوان مثال اگر رأی فقهی با عدالت اجتماعی در تقابل و تعارض قرار گیرد، باید در آن درنگ بیشتری شده و با بازنگری مجدد و نگاهی همه‌جانبه و کشف پاره‌ای از قیود و ویژگی‌های موضوع واقعی حکم، چنین تعارض برداشته شود و بر همین اساس است که کثیری از آیاتی که متعرض بیان احکام فقهی هستند، به رعایت عدالت و اجتناب از ظلم و بی‌عدالتی تأکید دارند و در هر حال ایجاد دودستگی میان احکام فقهی و اصول بنیادین اخلاقی و بسنده نمودن به احکام فقهی جایز نیست؛ زیرا چنین نگرشی به ابطال مصالح تشریح و نابودی سعادت حیات انسانی منجر خواهد شد (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ص ۵۹).

اهتمام به عدالت، در فقه کیفری امامیه نیز به رسمیت شناخته شده و فقیهان در خلال آرای خود بدین امر توجه داشته‌اند که نباید فتاوای ایشان منجر به نقض عدالت گردد. از باب نمونه به شرحی که در ادامه خواهد آمد، تجویز مجازات یکسان برای زن و مرد در جرم هم‌جنس‌گرایی با توجه به شرایط متفاوت زن و مرد در فقه امامیه به نوعی خلاف عدالت قلمداد شده و لذا در این زمینه کیفری که برای بانوان در نظر گرفته شده با تخفیف بیشتری همراه است (ر.ک علامه حلی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۷۵؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۴، ص ۴۱۳؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۱، ص ۳۷۸؛ سبزواری، ۱۴۱۳، ج ۲۷، ص ۳۰۷). همچنین در تجویز برخی از

کیفرها، نظر به وضع ژنتیکی و فیزیولوژیک زنان از قبیل عادات ماهانه، نفاس، استحاضه و... که منجر به عارض شدن ضعف برای زنان در این دوران و حالات می‌شود، اجرای مجازات به تعویق انداخته شده است (ر.ک فاضل هندی، ۱۴۱۶، ج ۱۰، ص ۳۷۷؛ خمینی، بی تا، ج ۲، ص ۴۶۵) که همه این امور تابعی از اصل عدالت در تشریح محسوب می‌شوند.

مصادیق تشریح کیفر با عنایت به جنسیت زنان

عدم اجرای کیفر تشهیر برای زنان

تشهیر در لغت به معنای مشهور ساختن، شناساندن و نیز رسوا کردن آمده است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۴۳۱؛ جوهری، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۷۰۵). این واژه در فقه بر حسب آنچه بدان اضافه می‌شود، متناسب با مفهوم لغوی آن معنای خاصی پیدا می‌کند؛ لذا تشهیر مجرم در معنای گرداندن مجرم در شهر و معرفی او به مردم است تا از این رهگذر مردمان از وی بر حذر داشته شده و پرهیزند (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۱، ص ۵۰۷). فقیهان امامیه در مواضع متعددی کیفر تشهیر را تجویز نموده‌اند؛ مثلاً گفته شده است کسی که به دروغ شهادت می‌دهد، باید در شهر گردانده شده و به مردم معرفی شود (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۲۴۰؛ خوبی، ۱۴۲۲، ج ۴۱، ص ۴۱۹). نمونه دیگری که در این زمینه می‌توان بدان اشاره داشت مجازات محتال (کلاه‌بردار) است که شماری از فقها تشهیر وی را وظیفه‌ای بر عهده حکومت دانسته‌اند (مفید، ۱۴۱۳، ص ۸۰۵؛ سلار دیلمی، ۱۴۰۴، ص ۲۵۹).

فارغ از مواضع و مصادیق تشهیر که موضوع بحث مقاله حاضر نیست، آنچه در این بین اهمیت دارد این است که موضوع تشهیر در کلمات فقیهان امامی به مردان اختصاص دارد؛ چه اینکه ایشان تصریح نموده‌اند اجرای چنین کیفری با شهودهای اخلاقی و کرامت و شان زنان در آموزه‌های شریعت، مبنی بر لزوم پوشیده بودن و حفظ عفت آنان تنافی داشته و لذا این قبیل مجازات در مورد ایشان اجرا نمی‌شود. از باب نمونه شهید ثانی در این زمینه می‌نویسد: «و جوب مستور و پوشیده بودن زنان، با تعیین کیفر تشهیر برای آنان منافات دارد» (شهید ثانی، ۱۴۱۰، ج ۹، ص ۱۶۵). صاحب ریاض معتقد است آنچه در روایات و نیز در آرای فقیهان در باب کیفر تشهیر وارد شده است، تبادر در اختصاص این مجازات‌ها به مردان دارد؛ چراکه اعمال چنین کیفرهایی در مورد زنان با اغراض شارع حکیم همخوانی ندارد (طباطبایی، ۱۴۱۸، ج ۱۶، ص ۳۰). صاحب جواهر دیگر فقیهی است که ضمن تایید فتوای فوق، این حکم اخلاقی را مستظهر به اجماع اصحاب قلمداد کرده است (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۱، ص ۴۰۱). یکی از فقیهان برجسته معاصر در این زمینه با تفصیل بیشتری سخن گفته است. وی معتقد است مذاق شریعت و توجه به آموزه‌های اخلاقی دین، تجویز چنین کیفری را برای زنان برنخواهد تافت؛ زیرا شریعت اهتمام شایانی به عفاف و پوشیده بودن زنان داشته و گرداندن آن‌ها در شهر با این مقصد عالی دین سازگاری ندارد (گلپایگانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۱۰۵). یکی دیگر از دانشیان امامی معتقد است: «ممکن است گفته شود اگر اجماع فقها در این زمینه وجود نداشت، امکان الحاق زن به

مرد در وجوب کیفر تشهیر وجود داشت؛ لکن پذیرش چنین سخنی بسیار بعید است؛ زیرا شان و جایگاه زن در شریعت، متناسب با اجرای این سنخ از احکام در حق وی نیست» (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷، ج ۲، ص ۱۶۴). نکته‌ای که در این میان شایان توجه است اینکه شارع حکیم قرن‌ها پیش از آنکه مفهومی تحت عنوان سیاست کیفری افتراقی در حقوق غرب ایجاد شده و مطابق با آن واکنش متفاوتی در قبال برخی جرایم و با مجرمان متفاوت به لحاظ عواملی مانند جنسیت و اموری از این قبیل پیش‌بینی شود، چنین راهبردی را در آموزه‌های دینی به رسمیت شناخته و در اعمال کیفر لحاظ نموده است.^۱

عدم اجرای کیفر تبعید برای زنان

تبعید به معنای بیرون راندن بزهکار از اقامتگاه خود یا محل ارتکاب بزه است. به تعبیر دیگر تبعید کیفری است که به موجب آن فرد از اقامت در شهر خود ممنوع شده و برای مدتی معین به سکونت در محلی دیگر محکوم می‌شود (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۲، ص ۳۴۱؛ لنگرودی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۱۲۸). باید گفت در اینکه شارع مقدس برای ارتکاب برخی از جرایم مطابق با مصلحتی که در این زمینه وجود داشته است، کیفر تبعید قرار داده است جای هیچ‌گونه تردیدی وجود ندارد؛ اما در عین حال شارع حکیم و خداوند خالق بشر در این زمینه نیز نسبت به عامل جنسیت بی تفاوت نبوده و با شناختی که از اقتضای طبیعت بشر و تفاوت‌هایی که در وجود مرد و زن به ودیعت نهاده، داشته است، به تشریح قوانین متفاوت و متناسب با عدالت و کرامت انسان‌ها مبادرت نموده است. بسیاری از فقیهان امامی مطابق برداشتی که از ادله احکام داشته‌اند در مواردی از قبیل ارتکاب جرم زنا و قوادی، زن بزهکار را از کیفر تبعید معاف دانسته و چنین مجازاتی را صرفاً به مردان اختصاص داده‌اند (محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۴، ص ۱۶۲؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۱، ص ۴۰۱؛ منتظری، بی‌تا، ص ۱۹۳). چه‌اینکه تجویز چنین کیفری با تعالیم اخلاقی کرامت‌محور شریعت در مورد زنان در تنافی بوده و دوری زن از شهر و دیار خویش منجر به شکل‌گیری مفاسدی خواهد شد که با ستر و عفاف او در تعارض قرار خواهد گرفت (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۲، ص ۳۵۲).

همچنین در فقه یک قسم از مجازاتی که برای مرد زناکار در نظر گرفته شده است، تراشیدن موی سر است؛ لکن فقیهان تصریح کرده‌اند که چنین کیفری صرفاً به مردان اختصاص داشته و شامل زنان نمی‌شود (مفید، ۱۴۱۳، ص ۷۸۰؛ ابن‌ادریس، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۴۳۹).

در فلسفه چنین افتراقی می‌توان گفت کیفر تراشیدن گیسوان که از جمله مجازات‌های تردیلی است که باهدف خوار داشتن مجرم و تزلزل موقعیت وی در اجتماع صورت می‌گیرد، برای جنس زن از این جهت که جنبه زیبایی بیشتری دارد، به مراتب عقوبتی دشوارتر به شمار می‌رود؛ لذا اگر قرار بر اعمال چنین کیفری در

^۱ در آموزه‌های حقوق کیفری معاصر، اعمال و اتخاذ سیاست‌های جنایی یکپارچه نسبت به تمامی موضوعات جزایی بدون توجه به مختصات ویژه هر جرم و ویژگی‌های متفاوت افراد از قبیل متغیرهایی مانند جنسیت، سن و سال، محیط و... فاقد کارایی لازم تلقی می‌شود؛ از این‌رو تلاش می‌شود در قوانین موضوعه این امر موردعنایت جدی قرار گرفته و اعمال تدبیری خاصی متناسب با هر مورد اتخاذ شود. این موضوع در حقوق کشور ما که تحت آموزه‌های فقه امامیه تدوین شده است نیز به رسمیت شناخته شده است و به‌عنوان مثال تحت تأثیر این الگو، دادگاه ویژه خانواده و لزوم وجود مشاور زن در این دادگاه‌ها در قوانین کشور پیش‌بینی گردیده است.

مورد او بود، این احتمال وجود داشت که در حق وی جفا شود. مؤید این نظر فتوای فقیهان در موضعی دیگر است که معتقدند در از بین بردن و کندن موی مرد اگر مجدداً بروید، صرفاً ارش (مالی که میزان آن مشخص نبوده و به عنوان جبران خسارت مالی یا بدنی مطابق صلاحدید قاضی پرداخت می‌شود) ثابت است؛ لکن در مورد موی زن، دیه حالت مزبور معادل مهرالمثل آن زن خواهد بود (ابن‌زهره، ۱۴۱۷، ص ۴۱۶؛ ابن‌ادریس، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۳۷۷).

در مورد تجویز سیاست کیفری افتراقی در مورد کیفر تبعید نیز باید گفت مطابق پژوهش‌های صورت گرفته رنج انزوا و گوشه‌گیری و دوری از خانواده و دیار به جهت خصائص و ویژگی‌های عاطفی که خداوند در وجود زنان به ودیعت نهاده است در مورد زنان به مراتب بیشتر از مردان احساس می‌شود. افزون بر آنکه کیفر تبعید خواه‌وناخواه ممکن است به جدایی زنی که جایگاه مادری دارد از فرزندان خویش بیانجامد و این امر برای اکثر مادران تحمل‌پذیر نبوده و باعث آسیب جدی به کیان خانواده خواهد شد؛ درحالی‌که حراست و پاسداری از کیان خانواده از جمله مهم‌ترین بنیان‌های جرم‌شناختن جرایم جنسی در سیستم کیفری شریعت است. البته نمی‌توان انکار نمود که تبعید مرد نیز آثار سوئی را به دنبال داشته و نتایج زیانباری بر آن مرتب خواهد بود؛ لکن می‌توان ادعا کرد که اثرات زیان‌بار تبعید زنان بسی بیشتر از تبعید مردان بوده و از این رهگذر آفات متعددی بر فرد و جامعه وارد خواهد شد (بستان، ۱۳۸۸، ص ۲۰۸).

تفاوت میان زن و مرد در کیفر هم‌جنس‌گرایی

بی‌تردید پروردگار حکیم در نهاد آدمی میل به جنس مخالف را قرار داده است تا زن و مرد از راه مشروع با یکدیگر رابطه برقرار نمایند و در عین لذت جنسی مشروع در راستای حفظ نسل بشر گام بردارند و لذا اسلام از ارضای این غریزه از طرق غیرمتعارف از قبیل زنا، استمناء و... که هرگز هدف غایی آمیزش را برآورده نمی‌کنند و درواقع انحراف از فطرت الهی بشر محسوب می‌شود منع نموده است (منتظری، ۱۴۲۷، ص ۲۹۳).

باید گفت هم‌جنس‌گرایی و ارضای شهوت از طریق تماس و اصطکاک آلت جنسی زنانه به یکدیگر که در ادبیات فقهی از آن تعبیر به «مساحقه» می‌شود، برای مرتکبان آن موجب ثبوت مجازات شلاق (صدضربه تازیانه) خواهد شد (علامه حلی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۷۵؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۴، ص ۴۱۳). علامه مجلسی در تعریف مساحقه می‌نویسد: «مساحقه یعنی ساییدن دوزن فرج خود را به یک دیگر؛ و این فعل حرام است به اجماع؛ و مشهور در حدّ ایشان آن است که هر یک را صد تازیانه می‌زنند...» (مجلسی، ۱۴۱۸، ص ۲۲).

در مقابل هم‌جنس‌گرایی زنانه، یکی دیگر از اعمال منافی عفت و امور شنیعی که در آموزه‌های اسلامی به شدت از آن نهی شده است (فیض کاشانی، ۱۴۲۹، ج ۲، ص ۵۰)، هم‌جنس‌گرایی مردانه (لواط) قرار دارد که ناظر بر ایجاد رابطه جنسی میان دو مرد است (مشکینی، ۱۴۱۹، ص ۴۵۷).

در هر حال یکی دیگر از مواضعی که شارع مقدس مبادرت به کیفرگذاری افتراقی نموده است، هم جنس‌گرایی است؛ چه اینکه مجازات لواط بنا بر تصریح فقیهان سلب حیات است (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۱، ص ۳۷۸؛ سبزواری، ۱۴۱۳، ج ۲۷، ص ۳۰۷). حال آنکه چنانکه پیش‌تر گذشت کیفر مساحقه صد ضربه شلاق خواهد بود.

در توجیه این جرم‌انگاری افتراقی با نظر به پیش‌فرض‌های امامیه مبنی بر عدالت باری تعالی، نمی‌توان باور داشت که چنین احکامی از روی تبعیض صادر شده باشند؛ بلکه شاید بتوان گفت اگرچه بر هر دو عمل عنوان هم جنس‌گرایی منطبق است؛ لکن با لحاظ مجموع احکام شریعت، می‌توان ادعا نمود که هم جنس‌گرایی و لواط در جنس مذکر بسی شنیع‌تر از هم جنس‌گرایی و مساحقه در زنان است. در توضیح بیشتر مطلب باید گفت از آنجاکه هم جنس‌گرایی در زمره انحرافات جنسی به شمار می‌رود، اقتضای اخلاق این است که فرد از راه‌های مجاز شرعی نسبت به تأمین میل جنسی خود اقدام نماید؛ و از سوی دیگر با عنایت به اینکه ارضای میل جنسی در مورد جنس زن با محدودیت بیشتری مواجه است؛ بنابراین چنین انحرافی در مورد مردان شنیع‌تر تلقی می‌شود. با این توضیح که زنان معمولاً می‌بایستی منتظر مردان برای امر ازدواج باشند تا بتوانند به نیازهای جنسی خویش پاسخ‌گویند؛ لکن در ناحیه مردان چنین محدودیتی در هر حال کمتر وجود دارد. افزون بر آنکه در مورد مردان امکان تعدد زوجات (دائم یا موقت) وجود دارد؛ لکن چنین امکانی با توجه به اهداف تشریح در ناحیه زن وجود ندارد. لذا می‌توان چنین اظهار داشت که شاید ایجاد چنین انحراف اخلاقی در مردان، قباح‌تر نسبت به عمل مشابه توسط دو زن داشته و تساوی کیفر در این زمینه با موازین عدالت سازگار نیست.

تفاوت میان زن و مرد در کیفر ارتداد

ارتداد در لغت به معنای بازگشت است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۱۷۴). ابن‌فارس معتقد است: «ارتداد در معنای رجوع است و وجه تسمیه مرتد این است که به کفر خویش رجوع می‌کند» (ابن‌فارس، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۳۸۶). در تحریرالوسیله آمده است: «مرتد کسی است که از اسلام خارج شده و کفر را برگزیند» (خمینی، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۶۷). محقق اردبیلی معتقد است: «ارتداد به معنای بریده شدن اسلام از مکلف است؛ چه به فعل باشد؛ مانند سجده بر بت؛ چه به قول؛ مانند بیان سخنان کفرآلود» (اردبیلی، ۱۴۰۳، ج ۱۳، ص ۳۱۴).

در هر حال یکی دیگر از مواضعی که فقیهان امامیه مطابق آنچه از ادله احکام برداشت کرده‌اند میان زن و مرد تفاوت گذاشته‌اند به کیفر ارتداد مربوط می‌شود. با این توضیح که اگر مرتد مرد بوده و ارتداد وی فطری باشد (به معنای مسلمان بودن یکی از والدین در هنگام انعقاد نطفه)، در این صورت حکم وی سلب حیات خواهد بود (طوسی، ۱۴۰۰، ص ۵۲۴؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۱، ص ۶۰۵). لکن در صورتی که مرتد زن باشد

(چه فطری و چه ملی)، اعدام نمی‌شود، بلکه زندانی می‌شود تا هنگامی که توبه نماید (محقق حلی، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۲۶۴؛ فخرالمحققین، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۱۷۸).

در فلسفه چنین افتراقی می‌توان به تفاوت‌های روحی و جسمی خاص هر یک از دو جنس زن و مرد اشاره کرد؛ از قبیل اینکه جنس زن از بعد روحی دارای عواطف و احساسات شدیدتری بوده و شاید بتوان گفت که روایت امیرالمؤمنین (ع): «فَإِنَّ الْمَرْأَةَ رِيحَانَةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرَمَانَةٍ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۱۰)، ناظر به همین امر است. در مقوله حاضر می‌توان اظهار داشت نظر به اینکه جنس زن از جهت سازمان و شاکله دفاعی و فکری نوعاً با مرد متفاوت است و ممکن است زودتر تحت تاثیر قرار گیرد، لذا اگر به جهتی اظهار کفر نمایند، شریعت برای ایشان مجازات ساده‌تری را پیش‌بینی کرده است.

یکی از اندیشوران معاصر با قبول سخن فوق استدلال دیگری نیز مطرح نموده است. وی معتقد است عدم تشریح مجازات سلب حیات برای زن مرتد بدین جهت است که اولاً: زن اگرچه یک انسان کامل است؛ اما به جهت برخورداری از عواطف سرشار، زودتر از مرد، تحت تاثیر قرار می‌گیرد. به همین جهت در حکم ارتداد زنان تخفیف صورت گرفته است و البته به دلیل همین عواطف، برگشت زن به آئین اسلام نیز راحت‌تر و سریع‌تر از مرد خواهد بود. ثانیاً: نکته مهم دیگر در سبک‌تر بودن حکم ارتداد زن این است که از آنجا که ارتداد حکمی سیاسی محسوب شده و به‌نوعی تبلیغ علیه دین و در نتیجه تهدید نظم عمومی به شمار می‌رود (صرامی، ۱۳۷۶، ص ۲۸۱)، خطر زنان و ایجاد تهدید برای حکومت اسلامی توسط ایشان به مراتب کمتر از تهدیدی است که مردان می‌توانند ایجاد نمایند (سبحانی، ۱۳۶۹، ص ۲۵۵).

تفاوت میان زن و مرد در کیفیت اجرای حد

در متون فقهی در باب برخی از جرایمی که شارع مقدس برای آن‌ها کیفر تازیانه پیش‌بینی کرده است، در نحوه اجرای حد نسبت به زن و مرد تفاوت وجود دارد. با این توضیح که از باب نمونه مرد بزهکار را در صورت ارتکاب زنا، بدون پوشش و برهنه و درحالی که ایستاده است تازیانه می‌زنند؛ اما در مقابل زن بزهکار را در حالت نشسته و با همان لباسی که بر تن وی است مجازات می‌نمایند (فاضل هندی، ۱۴۱۶، ج ۱۰، ص ۵۶۰؛ روحانی، ۱۴۱۲، ج ۲۵، ص ۴۴۰).

یکی از فقهای معاصر در تعلیل چنین حکمی به حفظ کرامت و شان زن و جنبه اخلاقی قضیه توجه داده است: «انّ الملائکة الوحیدة و الرمز الاصلی فی ذلك هو سترها و عدم هتکها برؤیة الأجانب لها و ان لا تنکشف لدیهم» (گلپایگانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۴۶۱). یگانه ملاک و راز اصلی در تشریح چنین حکمی، لزوم پوشیده بودن و ستر زن و جلوگیری از هتک حرمت وی به واسطه نگاه اجانب بوده و مقصود این است که وی در مقابل دیدگان آنان بدون پوشش نباشد.

افزون بر استدلال فوق که در جای خود صحیح به نظر می‌رسد، می‌توان این نکته را نیز مطرح کرد که با توجه به ظرافت و حساسیت موجود در جنس زن و طاقت بدنی کمتر وی به نسبت جنس مرد، اجرای کیفر

از روی پوشش می‌تواند از حیث شرایط بدنی زن نیز مورد توجه قرار گرفته و درد و رنج کمتری را به وی وارد نماید؛ لذا می‌توان گفت شریعت از این حیث نیز به تشریح عادلانه و ویژگی‌های فیزیولوژیک زنان توجه داشته و ارفاقاتی را در این زمینه تدارک دیده است.

تفاوت میان زن و مرد در محل نگهداری محکومان

بدون هیچ تردیدی از منظر شرعی لازم است که در اداره امور زندان‌ها، مقاصد اخلاقی دین و موازین شرعی به نیکی رعایت گردد. لذا واضح است که اختلاط زن و مرد در مکانی مانند زندان، قطعاً موجب تباهی و فساد خواهد شد. کما اینکه برخورد یکسان با زندانیان جوان و بدون سابقه کیفری، با محکومان خطرناک، منجر به شیوع فساد در سطح کلان خواهد شد و این مسئله‌ای است که با یقین می‌توان ادعا نمود که شریعت مقدس بدان راضی نیست. با عنایت به این امر شماری از فقیهان تصریح کرده‌اند که محل حبس زنان و مردان باید جدا باشد (منتظری، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۹۷).

در این زمینه برخی از فقیهان معاصر به سیره پیامبر گرامی اسلام (ص) استناد جسته‌اند. چه اینکه از ایشان نقل شده است که زنان را در چار دیواری کنار مسجد، زندانی می‌کردند. همچنین از روایاتی که دلالت بر حرمت خلوت با زن بیگانه دارند، می‌توان بر وجوب جدایی زندان زنان از مردان، استدلال نمود (طبسی، ۱۴۲۷، ص ۱۲۹).

پوشیده نیست که در این زمینه عنایت به آموزه‌های اخلاقی شریعت نیز اقتضای جدایی زن و مرد را دارد؛ چه اینکه مستندات نقلی بسیاری در مذمت و نکوهش اختلاط زن و مرد وارد شده است. از باب نمونه از حضرت علی (ع) منقول است که فرمودند: «یا أَهْلَ الْعِرَاقِ بُئِئْتُ أَنْ نِسَاءَكُمْ يَوَافِينَ الرَّجَالَ فِي الطَّرِيقِ أَمَا تَسْتَحْيُونَ وَ قَالَ لَعْنُ اللَّهِ مَنْ لَا يَغَارُ» (مجلسی، ۱۴۱۰، ج ۷۶، ص ۱۱۵). ای اهل عراق به من خبر رسیده که زنان شما در کوچه و بازار، به نامحرمان بر می‌خورند، آیا حیا نمی‌کنید؟ سپس فرمود: خدا لعنت کند کسی را که غیرت ندارد.

تاخیر در مجازات زنان در شرایط خاص

یکی از احکامی که در فقه کیفری تشریح شده این است که چنانچه شخصی بیمار باشد و اجرای حدّ موجب تسری و تشدید بیماری شود، چنانچه حدّ قتل و رجم نباشد، اقامه حدّ تا زمان افاقه به تاخیر می‌افتد (فاضل هندی، ۱۴۱۶، ج ۱۰، ص ۳۷۷). فقیهان زن حائض، نفساء یا مستحاضه را نیز ملحق به حکم مریض دانسته و قائل به تاخیر در اجرای مجازات و به تعویق انداختن مجازات شده‌اند (ر.ک خمینی، بی تا، ج ۲، ص ۴۶۵)؛ در این زمینه روایات متعددی وارد شده است؛ از جمله امام صادق (ع) فرمود: «بر زن مستحاضه تا قطع شدن خون از وی، حدّ اجرا نمی‌شود» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۸، ص ۲۹) و روایات مشابهی نیز در خصوص زن حائض و نفساء وارد شده است (ر.ک بروجردی، ۱۴۲۹، ج ۳۰، ص ۵۶۷).

در بیان علت حکم مزبور باید گفت زن در دوران حیض، استحاضه و نفساء به لحاظ فیزیکی در حالت عادی نبوده و دچار ضعف جسمانی می‌شود و با عنایت به شرایط مزبور، اقامه حدّ می‌تواند منجر به ورود ضرر زائد شود؛ لذا با توجه به اینکه هر آنچه موجب ورود ضرر بیش از حدّ معمول به واسطه اقامه حدّ شود در شریعت نفی شده است، به وضعیت خاص بانوان در این موارد نیز توجه شده و مجازات ایشان به تعویق می‌افتد و این مسئله‌ای است که با موازین اخلاقی و عدالت در اجرای کیفر مطابقت دارد.

نتیجه‌گیری

مطابق آنچه گذشت امروزه تحت تاثیر القانات برخی از جریان‌ها، در اخلاقی و عادلانه بودن احکام فقهی شریعت تشکیک صورت گرفته و چنین جلوه داده می‌شود که آموزه‌های شریعت، شرط عدالت و انصاف را در جانب زنان نگاه نداشته است. نوشتار حاضر در پاسخ به این مدعا، به بازخوانی میراث مکتوب فقهی پرداخته و ضمن توجه دادن به مبانی اخلاقی تشریح کیفر برای زنان از جمله نگاه کرامت‌محور شریعت به زن و نیز لحاظ عدالت در جعل قوانین، با استقرا در متون جزایی امامیه، شواهد متعددی را ارائه نموده است که دقیقاً از آن‌ها عکس مدعای قائلان به تبعیض در احکام اسلامی برداشت می‌شود. توجه دادن به تفاوت زن و مرد در کیفر تشهیر، تفاوت در کیفر تبعید، تفاوت در مجازات هم‌جنس‌گرایی، افتراق در کیفر ارتداد، تفاوت در کیفیت اجرای حد، تفاوت در محل نگهداری زندان و تاخیر در مجازات زنان در شرایط خاص مصادیقی هستند که نگارنده از دل متون فقهی استخراج نموده و به تفصیل در جهت تثبیت مدعای خود از آن‌ها سخن به میان آورده است. جستار حاضر، انتساب نگاه تبعیض‌آمیز به شریعت را برنتابیده و معتقد شده است که وجود تفاوت و تمایز در احکام، به‌خودی‌خود، دال بر تبعیض‌آمیز بودن آنان نیست؛ بلکه آنچه می‌توان بدان اذعان نمود این است که چون زن و مرد در آفرینش با یکدیگر تفاوت دارند، چنین تفاوت‌هایی منشاء تفاوت در برخی احکام شرعی قرار گرفته است؛ لذا قائلان به چنان دیدگاهی از این نکته غافل شده و به‌نوعی تساوی حقوق را با تشابه آن خلط نموده‌اند. لذا در یک برآیند کلی، رهاورد نوشتار حاضر این است که نگاه شریعت به زن در آموزه‌های جزایی خویش براساس بینشی کرامت‌دار و برپایه الگویی اخلاقی-فقهی که از ویژگی‌های فطری هریک از این دو جنس نشئت می‌گیرد سامان‌یافته و با توجه به همین نگاه است که نظریه‌ای متفاوت همراه با آثاری متفاوت نسبت به دیگر مکاتب در منظومه تعالیم اسلامی مشاهده می‌شود.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این پژوهش به‌طور کامل از اخلاق نشر تبعیت کرده است.
حمایت مالی: مقاله حاضر بدون حمایت مالی از جانب اشخاص حقیقی یا حقوقی انجام شده است.
سهام نویسندگان: جناب آقای دکتر علی محمدیان، نویسنده اول و خانم بتول سلحشور نویسنده دوم و نویسنده مسئول این مقاله می‌باشند.

تضاد منافع: پژوهش حاضر با منافع شخص یا سازمان خاصی تعارض منافع ندارد.

تشکر و قدردانی: با عنایت به استفاده از نرم افزار جامع فقه اهل بیت برای دسترسی به منابع فقهی، از مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی که با ارائه نرم افزارهای مفید و کاربردی دسترسی به منابع فقهی را تسهیل بخشیده است قدردانی می شود.

منابع فارسی

قرآن کریم

- ابن ادریس، محمد بن منصور. (۱۴۱۰ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن زهره، حمزة بن علی. (۱۴۱۷ق). غنیة النزوع إلى علمی الأصول و الفروع. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- ابن فارس، احمد بن زکریا. (۱۴۰۴ق). معجم مقانیس اللغة. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن منظور، محمدبن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار الفکر.
- اردبیلی، احمد بن محمد. (۱۴۰۳ق). مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- بروجردی، آقا حسین طباطبایی. (۱۴۲۹ق). منابع فقه شیعه. تهران: فرهنگ سبز.
- بستان، حسین. (۱۳۸۸). اسلام و تفاوت های جنسیتی در نهادهای اجتماعی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۰ق). الصحاح-تاج اللغة و صحاح العربیة. بیروت: دارالعلم للملایین.
- حراعلی، محمدبن حسن. (۱۴۰۹ق). تفصیل و مسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- خمینی، سید روح الله موسوی. (بی تا). تحریر الوسیلة. قم: مؤسسه مطبوعات دار العلم.
- خویی، سیدابوالقاسم. (۱۴۲۲ق). مبانی تکملة المنهاج. قم: مؤسسه احیاء آثار الإمام الخوئی.
- روحانی، سیدصادق. (۱۴۱۲ق). فقه الصادق (ع). قم: دارالکتاب-مدرسه امام صادق (ع).
- سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۳۶۹). پرسش ها و پاسخ ها. تهران: مؤسسه سیدالشهداء.
- سبزواری، سید عبدالاعلی. (۱۴۱۳ق). مهذب الأحکام. قم: مؤسسه المنار.
- سلار دیلمی، حمزة بن عبد العزیز. (۱۴۰۴ق)، المراسم العلویة و الأحکام النبویة. قم: منشورات الحرمین.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۰ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة. قم: داوری.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳ق)، مسالك الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام. قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.
- صرامی، سیف الله. (۱۳۷۶)، احکام مرتد از دیدگاه اسلام و حقوق بشر. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- صدر، شهید، سید محمد. (۱۴۲۰ق)، ما وراء الفقه، بیروت: دار الأضواء للطباعة و النشر و التوزیع.
- طباطبایی حائری، سید علی بن محمد، (۱۴۱۸ق)، ریاض المسائل، قم: مؤسسه آل البيت.
- طوسی، نجم الدین. (۱۴۲۷ق)، زندان و تبعید در اسلام. قم: انتشارات صفحہ نگار.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ق). الخلاف، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الإمامیة، تهران: المكتبة المرتضویة.

- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۰ق). *النهاية في مجرد الفقه و الفتاوى*، بيروت: دار الكتاب العربي.
- علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۰ق)، *إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق)، *مختلف الشيعة في أحكام الشريعة*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۲۲ق)، *تفصیل الشريعة في شرح تحرير الوسيلة-الحدود*، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار.
- فاضل هندی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ق)، *كشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحكام*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- فخرالمحققین، محمد بن حسن بن یوسف. (۱۳۸۷ق)، *إيضاح الفوائد*، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- فیض کاشانی، محمد محسن ابن شاه مرتضی. (۱۴۱۹ق)، *رسائل فیض کاشانی*، تهران: مدرسه عالی شهید مطهری.
- قربانی لاهیجی، زین العابدین. (۱۳۸۳)، *اسلام و حقوق بشر*. تهران: سایه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق)، *الكافي (ط- الإسلامية)*. تهران: دارالکتب الإسلامية.
- گلپایگانی، سید محمد رضا موسوی. (۱۴۱۲ق)، *الدر المنضود في أحكام الحدود*. قم: دار القرآن الکریم.
- لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۸)، *مبسوط در ترمینولوژی حقوق*، تهران: گنج دانش.
- ماوردی، ابوالحسن علی بن محمد. (۱۴۱۹ق)، *الحاوي الكبير في فقه الإمام الشافعي*، بيروت: دارالکتب العلمیة.
- متقی هندی، علی بن حسام الدین. (۱۴۱۹ق)، *کنز العمال في سنن الاقوال و الافعال*، بيروت: دارالکتب العلمیة.
- مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۱۰ق)، *بحار الأنوار*، بيروت: مؤسسة الطبع و النشر.
- مجلسی دوم، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۱۸ق)، *حدود و قصاص و دیات*، تهران: مؤسسه نشر آثار اسلامی.
- محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۱۸ق)، *المختصر النافع في فقه الإمامية*، قم: مؤسسه المطبوعات الدینیة.
- محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸ق)، *شرائع الإسلام في مسائل الحلال و الحرام*، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- مرعشی شوشتری، سید محمدحسن. (۱۴۲۷ق)، *دیدگاه‌های نو در حقوق*، تهران: میزان.
- مشکینی، میرزا علی. (۱۴۱۹ق)، *مصطلحات الفقه*. قم: نشر الهادی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۷)، *مجموعه آثار*. تهران: صدرا.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق)، *المقتنة*. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۷ق)، *دائرة المعارف فقه مقارن*. قم: انتشارات مدرسه امام علی (ع).
- منتظری، حسینعلی. (بی تا)، *کتاب الحدود*. قم: انتشارات دار الفکر.
- منتظری، حسینعلی. (۱۴۰۹ق)، *مبانی فقهی حکومت اسلامی*. قم: مؤسسه کیهان.
- منتظری، حسینعلی. (۱۴۲۹ق)، *مجازات‌های اسلامی و حقوق بشر*. قم: ارغوان دانش.
- منتظری، حسینعلی. (۱۴۲۷ق)، *معارف و احکام بانوان*. قم: انتشارات مبارک.
- موسوی اردبیلی، سید عبدالکریم. (۱۴۲۷ق)، *فقه الحدود و التعزیرات*. قم: مؤسسه النشر لجامعة المفید.
- نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴ق)، *جواهر الکلام في شرح شرائع الإسلام*. بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- نوری، میرزا حسین. (۱۴۰۸ق)، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. بيروت: مؤسسه آل البيت.

References

The Holy Quran

Allama Helli, H. (1992). *Mokhtalif al-Shia' fi Ahkam al-Sharia*. Qom: Islamic Publications Office (Text in Persian).

- Ameli, M. (1988). *Wasa'il al-Shia*, Qom: Al-Bayt Foundation, peace be upon them (Text in Persian).
- Ardabili, A. (1983). *Majma 'al-Fa'ida wa al-Burhan*. Qom: Islamic Publications Office (Text in Persian).
- Fadhil Hindi, M. (1995), *Kashf al-Latham wa al-Ibhām an Qawā'id al-Ahkām*. Qom: Islamic Publications Office (Text in Persian).
- Golpayegani, M.R. (1992). *Al-Dar Al-Manzoud in the rules of Hudud*. Qom: Dar Al-Quran Al-Karim (Text in Persian).
- Ibn Idris, M. (1989). *Al-Sarair*, Qom: Islamic Publications Office (Text in Persian).
- Ibn Manzoor, M. (1993). *Lisan Al-Arab*, Beirut: Dar al-Fikr (Text in Persian).
- Johari, I. (1989). *Al-Sahah*, Beirut (Text in Persian).
- Koleini, M. (1986). Al-Kafi, Tehran: Islamic Bookstore (Text in Persian).
- Majlisi II, M. (1989). *Bihar al-Anwar*. Beirut: Printing and Publishing Foundation (Text in Persian).
- Majlisi II, M. (1997). *Hudud, Qisas and Diyat*. Tehran: Institute for the Publication of Islamic Works (Text in Persian).
- Makarem Shirazi, N. (2006). *Encyclopedia of Contemporary Jurisprudence*. Qom: Imam Ali School Publications (Text in Persian).
- Marashi Shoushtari, M.H. (2006). *New Perspectives on Law*. Tehran: Mizan (Text in Persian).
- Mohaqeq Helli, J. (1987). *Sharia al-Islam fi Mashal al-Halal wa al-Haram*. Qom: Ismaili Institute (Text in Persian).
- Mohaqeq Helli, J. (1997). *Al-Mukhtasar Al-Nafi 'Fi Fiqh Al-Imamiyya*. Qom: Religious Press Foundation (Text in Persian).
- Montazeri, H. A. (1989). *Foundations of jurisprudence of Islamic government*. Qom: Kayhan Institute (Text in Persian).
- Montazeri, H. A. (2006). *Ma'aref and Ahkam Banwan*. Qom: Mubarak Publications (Text in Persian).
- Montazeri, H. A. (2008). *Islamic Punishments and Human Rights*. Qom: Arqavan Danesh (Text in Persian).
- Motahari, M. (2008). *Collection of works*. Tehra: Sadra (Text in Persian).
- Mousavi Ardebili, A. (2006). *Fiqh al-Hudood wa al-Ta'zeerat*. Qom: Publishing Foundation for the Useful Society (Text in Persian).
- Najafi, M. H. (1404). *Javaher Al-Kalam*. Beirut: Dar Al-Ihya' Al-Tarath Al-Arabi (Text in Persian).
- Nouri, Muhaddith, M. (1987). *Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il*. Beirut: Al-Bayt Foundation (Text in Persian).
- Shahid Thani, Z. (1989). *Al-Rawdah Al-Bahiyya*, Qom: Davari Bookstore (Text in Persian).
- Sobhani Tabrizi, J. (2017). *Questions and Answers*. Tehran: Seyed Al-Shohada Institute (Text in Persian).
- Tusi, M. (1886). *Al-Khalaf*. Qom: Islamic Publications Office (Text in Persian).
- Tusi, M. (1967). *Extended in Imami jurisprudence*. Tehran: Mortazavi Library (Text in Persian).
- Tusi, M. (1980). *Al-Nahayah fi Mujarad al-Fiqh wa al-Fatwi*. Beirut: Dar Al-Kitab Al-Arabi (Text in Persian).

Original Research

The Study of the Relationship between Parents' Marital Communication Quality and Children's Happiness

Afsoon Mollazadeh Nooran^{*1} , Mehrangiz Shoaakazemi² Mohsen Badreh³

¹. Master student of Women Studies, Alzahra University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
afsoon.mollazadeh@gmail.com

². Associate Professor, Department of Women and Family Studies, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran.

³. Assistant Professor, Department of Women and Family Studies, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran.

Background and Purpose

The quality of relationships between couples as the core of the family is essential in the functioning of the family. The amount of love, commitment and intimate and satisfying relationship between these two essential members of the family will have a profound effect on the sense of peace and comfort of each family member, especially children (Jafari Sahraroodi, 2020). Parents' relationships with each other determine children's behavior (Shahni Yeylagh, et al. 2014). The effect of the quality of marriage and two-person relationships between spouses in the family on physical and mental health, success and psychosocial adjustment of children in different individual and social dimensions has been confirmed in various studies (Mollazadeh, et al. 2001).

Researches show that the quality of parent-child relationship and its dimensions (cohesion, agreement, and adjustment) play a very important role in causing various types of psychological and behavioral disorders and general and mental health in children (Robinson & Neece, 2015; Bathae, 2016; Wahyuningsih, et al., 2020). All of these studies indicate that the quality of parent-child relationships or their dimensions (satisfaction,

agreement, or adjustment and cohesion) can predict the psychological state of children.

Due to the conditions in the society, including the social and economic problems resulting from industrialization and increasing expectations and consumerism in individuals, the problems, incompatibilities and dissatisfaction of couples have increased and this factor as a source of stress in the family has made children more complex. Since, children are in the developmental stage, any anxiety and worry in them can hinder their growth and flourishing and stop their abilities and talents, but on the contrary, vitality and spiritual expansion can create a positive personality in the child and provide the fertility of wisdom and thought in them (Aflakifard & Bazm, 2018). Therefore, it seems very necessary to pay attention to the happiness of children in this condition. This issue is also very important for the society; because children are the next generation of society and the builder of it; Society needs technology and science production for progress and growth, and it depends on the existence of creative and thoughtful people. Creativity depends on vitality and the feeling of joy and happiness; because it is associated with creativity, self-efficacy, purposefulness, high social commitment, extraversion, and self-esteem (Moradi, Jafari, and Abedi, 2005). Considering the importance of childhood and the happiness and vitality for children as the next generation of society and the evidence on the role of quality of parental relationships on children's psychological status, as little scientific works have been done on children's happiness. So, it is necessary to study the role of parental marital quality and children's happiness. Therefore, in this study, the general research question was whether the quality of parental marital relationship has a significant relationship with the happiness of children aged 7 to 12 years?

The hypothesis

There is a significant relationship between parental cohesion and children's happiness.

There is a significant relationship between parental agreement with each other and children's happiness.

There is a significant relationship between parents' satisfaction with each other and children's happiness.

Methods

The method of the present study was descriptive-correlational. The statistical population of the study was the parents of children aged 7 to 12 years in Ardabil. The sample size of this study consisted of 154 parents of children aged 7 to 12 years living in Ardabil who were selected by simple random sampling. The instruments used in this study were the Marital Relationship Quality Questionnaire, prepared by Basby et al. (1995) and the Oxford Happiness Questionnaire provided by Argyle and Lou (1989). Both questionnaires are standard, and have been evaluated both in Iran and abroad and have high reliability and validity. After collecting the questionnaires, the data were analyzed using Pearson analysis and regression tests.

Results

The results show that the main hypothesis of the research is confirmed, which means that the dimensions of satisfaction and cohesion of the quality of marital relationships have a significant relationship with children's happiness ($p < 0.01$). The agreement did not play a significant role in predicting children's happiness and therefore did not enter the regression equation. The sub-hypotheses of the study were also confirmed in the sense that the dimensions of the quality of parents' marital relationships, i.e. cohesion, agreement and marital satisfaction, each have a significant and positive relationship with all dimensions of children's happiness and total happiness score ($p < 0.01$).

Conclusion

The quality of parental marital relationships and its dimensions, including cohesion, agreement and satisfaction of couples towards each other, are able to predict children's happiness. In fact, it can be said that a good relationship between parents, a sense of satisfaction and understanding and compatibility, on the one hand makes parents more relaxed to better play their parental role, which can lead to a sense of happiness in the child and on the other hand a safe family environment. Disagreements and conflicts between parents provide an opportunity for the child to develop talents and abilities, and thus a healthy growth, mental health, and happiness. Marital satisfaction is one of the most practical tools

in assessing the quality of parents' marital relationships, which covers all aspects of their personal and social life. Marital satisfaction leads couples to solve interpersonal problems in the best possible way with a correct approach to life issues. As a result, more agreement prevails between them and a sense of commitment and cohesion is created. As a result, a completely safe emotional and psychological atmosphere is created for the family, especially the child, and children will develop their talents and abilities in such an atmosphere. And the ground for creating positive emotions and happiness will be provided.

Therefore, one of the factors that can play a positive role in children's happiness is the quality of marital relations between parents, which should be considered more.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines

Author contributions: Afsoon Mollazadeh Nooran is the corresponding author, Mehrangiz Shoa Kazemi is the second author and Mohsen Badreh is the third one.

Conflict of interest: This research does not directly or indirectly conflict with other interests. The authors of the article state that in connection with the publication of the presented article, they have completely followed the publishing ethics, including plagiarism, misconduct, data falsification, or duplication and there is no commercial interest in this regard. The authors did not receive any payment for their work. The corresponding author signs and approves the conflict of interest form on behalf of other authors and declares the originality of its content. The author also states that this work has not been previously published elsewhere and has not been submitted to another publication at the same time. Also, all rights to use the content, tables, images, etc. have been assigned to the publisher.

Acknowledgments: The present article is taken from the master's thesis of the corresponding author of women's studies. Therefore, we would like to thank the supervisor, Dr. Mehrangiz Shoa Kazemi, and the advisor, Dr. Mohsen Badreh, and all those who contributed to this research.

Reference

- Aflaki Fard, H., Bazm, Q. (2018). The effect of educational environment on students' happiness and learning. *Journal of New Achievements in Humanities Studies*, 1 (2), 57-43. (text in persian) [\[Link\]](#)
- Bathaei, S. M. (2015). Investigating the relationship between marital conflict and parenting style of parents with children's general health. Master Thesis, General Psychology, University of Tarbiat Modarres. (text in persian) [\[Link\]](#)
- Jafari Sahraroudi, M. (2020). The relationship between family communication patterns and adjustment and happiness . *New advances in psychology, educational sciences and education*, 3(21), 145-159. (text in persian) [\[Link\]](#)
- Moradi, M., Jafari, S. I., & Abedi, M. R. (2005). Happiness and Personality, A Review Study. *Advances in Cognitive Sciences* , 7(2), 71-60. doi: 10.30514 / icss. (text in persian) [\[Link\]](#)
- Mulazadeh, J., Mansour, M., Ejei, J. & Kiamanesh, A. (2002). coping styles and marital adjustment in the children of the control. *Journal of Psychology*, 6(3), 275-255. (text in persian) [\[Link\]](#)
- Robinson, M., & Neece, C. L. (2015). Marital satisfaction, parental stress, and child behavior problems among parents of young children with developmental delays. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 8(1), 23-46. doi.org/10.1080/19315864.2014.994247. [\[Link\]](#)
- Shehni-Yailagh, M., Azizimehr, A., & Maktabi, G. (2014). The Causal Relationship between Covert and Overt Conflicts and School Performance, Mediated by Parent-Child Relationship, Antisocial Behavior and Withdrawal/Depression among High school Students. *Biannual Journal of Applied Counseling*, 3(Vol. 2 NO.3), 1-16. (text in persian) [\[Link\]](#)
- Wahyuningsih, H., Kusumaningrum, F. A., & Novitasari, R. (2020). Parental marital quality and adolescent psychological well-being: A meta-analysis. *Cogent Psychology*, 7(1). doi.org/10.1080/23311908.2020.1819005. [\[Link\]](#)

مطالعه رابطه کیفیت ارتباطات زناشویی والدین و شادکامی کودکان

افسون ملازاده نوران^۱ مهرانگیز شعاع کاظمی^۲ محسن بدره^۳

چکیده

شادی یا شادکامی یکی از نیازهای اساسی انسان هست که در مطالعات اخیر مورد توجه روانشناسان مثبت نگر بوده است. شادی و شادکامی اهمیت اساسی در سلامت روحی و روانی و جسمانی انسان‌ها دارد. با توجه به این که کودکان به عنوان عضو مهم جامعه هستند شادی کودکان زمینه ساز یک جامعه با کیفیت زندگی بالا خواهد بود. هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه‌ی بین کیفیت روابط زناشویی والدین با شادکامی کودکان بود. روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی بود. جامعه آماری پژوهش، والدین کودکان ۷ تا ۱۲ ساله شهر اردبیل بودند. حجم نمونه این پژوهش را ۱۵۴ نفر از والدین کودکان ۷ تا ۱۲ ساله ساکن شهر اردبیل تشکیل داد که به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. ابزار مورد استفاده در این تحقیق، پرسشنامه کیفیت رابطه زناشویی باسبی و همکاران (۱۹۹۵) و پرسشنامه شادکامی آکسفورد آرگایل و لو (۱۹۸۹) بود. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها داده‌ها با استفاده از آزمون آماری تحلیل پیرسون و رگرسیون تحلیل شد. یافته‌ها نشان داد که بین کیفیت روابط زناشویی والدین با شادکامی کودکان رابطه‌ی مثبت و معنادار وجود دارد. همچنین بین هرکدام از ابعاد کیفیت رابطه‌ی زناشویی والدین یعنی انسجام، توافق و رضایت زناشویی والدین با شادکامی کودکان رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. بنابراین یکی از عواملی که می‌تواند در شادکامی کودکان نقش مثبتی داشته باشد مسئله کیفیت روابط زناشویی والدین است که باید بیش تر به این مسئله پرداخته شود.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

کیفیت روابط، والدین، شادکامی، کودکان

ارجاع به مقاله:

ملازاده نوران، افسون؛ شعاع کاظمی، مهرانگیز؛ بدره، محسن. (۱۴۰۰). مطالعه رابطه کیفیت ارتباطات زناشویی والدین و شادکامی کودکان. مطالعات زن و خانواده، ۹(۲)، ۱۶۹-۱۹۲. doi: 10.22051/JWFS.2021.36098.2695

afsoon.mollazadeh@gmail.com

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات زنان دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

^۲ دانشیار گروه مطالعات زن و خانواده، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

^۳ استادیار گروه مطالعات زن و خانواده، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

مقدمه

طی سال‌های اخیر توجه پژوهشگران به بررسی سلامت روان و بهزیستی کودکان افزایش یافته است. ارتقای سلامت روان از مباحث مطرح در روانشناسی مثبت نگر است. از مفاهیم بنیادی در روانشناسی مثبت نگر شادکامی است، شادی یا شادکامی تعاریف و ابعاد مختلفی دارد، روانشناسانی که در این حیطه فعالیت دارند نظرات و دیدگاه‌های مختلفی به مقوله شادی و شادکامی ارائه داده‌اند. سلینگمن^۱ (۲۰۰۲) شادکامی را پدیده‌ی هیجانی مثبتی می‌داند که منجر به افزایش آگاهی فرد نسبت به شرایط جسمانی و محیطی می‌شود. آرگایل و همکاران^۲ (۱۹۹۵)، شادکامی را ترکیبی از عاطفه مثبت، فقدان عاطفه منفی و رضایت از زندگی می‌دانند. آرگایل معتقد است شادکامی دارای دو جزء عاطفی (داشتن هیجانات مثبت و لذت بردن) و جزء شناختی (درک و ارزیابی که فرد از زندگی خود دارد یعنی همان رضایت از زندگی) است (باقری، طهماسیان و مظاهری، ۱۳۹۷).

کودکی دوران مهمی برای شکل‌گیری ساختارهای ذهنی افراد هست به طوری که اثرات آن در تمام جنبه‌های زندگی آینده کودک باقی خواهد ماند. پژوهشگران عوامل بسیاری را در شکل‌گیری این ساختار دخیل دانسته‌اند. با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده یکی از اثرگذارترین عامل بر رفتار و شخصیت کودک، خانواده است، خانواده و در رأس آن والدین نفوذ زیادی در شخصیت کودکان دارند. به طور کلی در شکل‌گیری و تکوین شخصیت و ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری کودکان دو عامل مهم یعنی وراثت و محیط مؤثرند. در این میان یکی از مؤثرترین عامل محیطی، خانواده است. در میان عوامل خانوادگی، مؤثرترین عامل والدین است. اهمیت تاثیرگذاری والدین بر کودکان نسبت به سایر عوامل اجتماعی به دلیل جایگاه ممتاز و تعامل بیشتر ایشان با کودک و اینکه والدین نخستین مربی کودک‌اند، است. کارل یونگ از روانشناسان غربی معتقد است در مرحله کودکی شخصیت کودک چیزی نیست جز انعکاسی از شخصیت و رفتار والدین؛ والدین با شیوه‌های رفتاری خود می‌توانند رشد شخصیت کودک را سبب شده یا مانع شوند (عسگری و خلیقی، ۲۰۱۵). هسته‌ی نخستین اصلی خانواده سیستم کوچکی است که سیستم زناشویی نامیده می‌شود. کیفیت روابط بین این دو اهمیت اساسی در عملکرد خانواده دارد هر اندازه عشق، تعهد و روابط صمیمانه و رضایت‌مندی بین این دو عضو اساسی اصلی خانواده وجود داشته باشد بر احساس آرامش و آسایش تک‌تک اعضای خانواده تاثیر عمیق و ژرفی خواهد گذاشت (جعفری صحرا رودی، ۱۳۹۹). روابط والدین با یکدیگر از عوامل مؤثر و تعیین‌کننده در رفتار فرزندان است (شهنی بیلاق و همکاران، ۱۳۹۳). تاثیر کیفیت ازدواج و روابط دوقره بین همسران در خانواده، بر سلامت جسمانی و روانی، موفقیت و سازگاری روانی - اجتماعی فرزندان در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی در پژوهش‌های مختلف مورد تایید واقع شده است (ملازاده و همکاران، ۱۳۸۱). پژوهش‌ها بیانگر این هستند که نحوه

1. Seligman

2. Argyle

ارتباط والدین در سلامت کودکان تاثیر دارد. با توجه به مطالعات انجام شده یکی از مهم ترین عواملی که بر وضعیت روانشناختی کودکان تاثیر می گذارد کیفیت روابط والدین در خانواده است. پژوهش های انجام شده در رابطه با بهزیستی روان شناختی کودکان بیانگر این است که کیفیت ارتباط بین والدین از بین متغیرهای دیگر مهم ترین عامل مرتبط با سلامت روان و بهزیستی کودکان است. والدینی که کیفیت روابط بسیار پایینی دارند در ایجاد مشکلات روانی چون اضطراب و عزت نفس پایین (حاج یحیی و بروالد^۱، ۲۰۰۱) و رفتاری (هیوز^۲ و همکاران، ۲۰۲۰) در فرزندانشان نقش دارند.

کاستر^۳ (۲۰۰۹) کیفیت رابطه زناشویی را احساس کلی زن و شوهر از شادمانی و رضایت از زندگی یا به عبارتی نگرشی که افراد نسبت به رابطه زناشویی خود دارند تعریف می کند. اسپانیر^۴ (۱۹۷۶) کیفیت رابطه زناشویی را موفقیت و عملکرد یک ازدواج می داند و آن را پیش بینی کننده تداوم، پایداری و ثبات زناشویی می داند (گنجعلی، ۱۳۹۵). در پژوهش حاضر ابعاد مفهوم کیفیت روابط زناشویی، انسجام، توافق و رضایت است. به عبارتی منظور از کیفیت روابط زناشویی در این پژوهش، میزان رضایتمندی، توافق و احساس تعهد یا انسجام زوجین نسبت به همدیگر، است. لازم به ذکر است غالب نظریه پردازان این حوزه، رضایت و سازگاری یا توافق زناشویی را کاربردی ترین ابزار در ارزیابی مفهوم کیفیت روابط زناشویی می دانند. بیشتر پژوهش ها در این زمینه، کیفیت روابط والدین و یا ابعاد آن از قبیل رضایت و توافق و سازگاری زناشویی را با وضعیت روان شناختی کودکان مورد توجه قرار داده اند. برخی از پژوهش ها مؤید این هستند که کیفیت روابط بین والدین با کاهش عزت نفس کودکان، ایجاد انحرافات دوران بزرگسالی، افسردگی و اضطراب کودکان و انواع دیگری از آسیب های روانی و رفتاری در کودکان نقش بسیار مهمی دارد. (شکوهمند، ۱۳۹۸؛ صفری و همکاران، ۱۳۹۸؛ اعلمی و همکاران، ۱۳۹۱؛ رابینسون و نیس، ۲۰۱۵؛ دوهیون^۵ و همکاران، ۲۰۱۲)؛ اما دسته ای از پژوهش ها نیز وجود دارند هر چند بسیار محدود که کیفیت روابط بین والدین و یا ابعاد آن را با سلامت عمومی و سلامت روان کودکان مورد توجه قرار داده اند (بطحانی، ۱۳۹۵؛ خواجه نوری و دهقانی، ۱۳۹۵؛ ناگارا جا و همکاران، ۲۰۱۲). برای مثال وهیونینسی^۶ و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش های خود به این نتیجه رسیدند کیفیت روابط بین والدین با سلامت روان فرزندان رابطه مثبت و معنادار دارد. ناگارا جا^۷ و همکاران (۲۰۱۲) در پژوهش های خود به این نتیجه رسیدند که رضایت زناشویی والدین بر وضعیت سلامت روان فرزندان آن ها تاثیر معناداری دارد. گنجعلی (۱۳۹۵) نیز دریافته های خود به این نتیجه رسید که کیفیت روابط بین والدین با اختلالات رفتاری کودکان رابطه معنادار دارد. میرزایی

1. HajYahya & Baerwald Paul

2. Hughes

3. Custer

4. Spanire

5. Robinson & Neece,

6. Doh, H

7. Wahyuningsih

8. Nagaraja

کوتناپی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود بیان می‌کنند که وجود احساس انسجام و تعهد بین زوجین به شدت سلامت روانی کودکان را تحت تاثیر قرار می‌دهد. وانز^۱ و همکاران (۲۰۱۵) بیان می‌کنند والدینی که کیفیت روابط پایینی با یکدیگر دارند و ناسازگاری بیشتری در روابطشان مشاهده می‌شود فرزندانشان از مشکلات رفتاری و روانی بیشتری رنج می‌برند. همه این پژوهش‌ها بیانگر این هستند که کیفیت روابط بین والدین و یا ابعاد آن از جمله رضایت و توافق ناسازگاری والدین می‌تواند وضعیت روان‌شناختی کودکان را پیش‌بینی کند.

شادکامی کودکان نیز با متغیرهای مختلف خانواده از قبیل عملکرد خانواده، الگوی ارتباطی خانواده و غیره مورد توجه قرار گرفته است (صالح‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵؛ جعفری صحراوردی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ اما با مهم‌ترین عامل مرتبط با سلامت روان و بهزیستی فرزندان یعنی کیفیت روابط زناشویی والدین کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

با توجه به شرایط به وجود آمده در جامعه و تغییر در شیوه زندگی مردم، پرداختن به شادکامی کودکان ضروری می‌نماید. در واقع می‌توان گفت در سال‌های اخیر صنعتی شدن جوامع و به دنبال آن پیچیدگی روابط، مصرف‌گرایی، بحران‌های شدید اجتماعی و اقتصادی پیش‌آمده، افزایش اشتغال مادران و ساعات طولانی دوری مادران از خانه، غیبت طولانی پدر و غیره؛ همه این عوامل، منجر به افزایش اختلافات، ناسازگاری و نارضایتی بین زن و شوهر را موجب شده و در نتیجه کیفیت روابط بین زوجین را تحت تاثیر قرار داده است. پژوهش‌های انجام‌شده در این رابطه بیانگر این هستند که وجود جو ناسالم در خانواده و مشاهده اختلافات و نزاع‌های بین پدر و مادر، به شدت تاثیر منفی بر کودکان خانواده گذاشته و در نهایت منجر به ایجاد آسیب‌های روانی در کودکان می‌شود (عسگری و خلیقی، ۲۰۱۵). کودکانی که شاهد نزاع و دعوای بین پدر و مادر بوده‌اند، نسبت به کودکانی که چنین صحنه‌هایی را مشاهده نکرده‌اند، اضطراب و اختلالات روانی رفتاری بیشتری را تجربه می‌کنند (شکوه‌مند، ۱۳۹۸؛ توسلی و همکاران، ۲۰۱۶)؛ با این شرایط کودکان به‌عنوان نسل آینده با تکلیف پیچیده‌تری روبه‌رو هستند از آنجاکه آنان در مرحله رشد هستند هرگونه اضطراب و تشویش خاطر در آنان می‌تواند مانع رشد و شکوفایی‌شان شده و توانایی‌ها و استعداد‌های وی را متوقف سازد ولی برعکس نشاط و انبساط روحی می‌تواند شخصیت مثبتی را در کودک ایجاد کرده و زمینه باروری خرد و اندیشه را در وی فراهم نماید (افلاکی فرد و بزم، ۱۳۹۷). لذا توجه به شادکامی کودکان در شرایط به وجود آمده بسیار ضروری به نظر می‌رسد. این موضوع برای جامعه نیز بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا که کودکان نسل آینده جامعه و سازنده جامعه هستند؛ جامعه برای پیشرفت و رشد به تکنولوژی و تولید علم نیازمند است و این درگرو وجود افراد خلاق و متفکر است؛ خلاقیت درگرو سرزندگی و احساس لذت و شادی است؛ زیرا که شادکامی با خلاقیت، خودکارآمدی، هدفمندی، تعهد اجتماعی بالا، برونگرایی، عزت‌نفس رابطه دارد

^۱. Vaez

(مرادی؛ جعفری و عابدی، ۱۳۸۴). رومو-گنزالز^۱ و همکاران (۲۰۱۳) معتقدند که ارتقای سطح شادمانی در کودکان منجر به افزایش افکار و احساسات مثبت، امیدواری، مثبت نگری و هدفمندی می‌شود. به اعتقاد روانشناسان نشاط و شادی، داشتن آرامش روحی زمینه باروری خرد و اندیشه را ایجاد می‌کند (افلاکی فرد و بزم، ۱۳۹۷)؛ بنابراین با توجه به اهمیت دوران کودکی و اهمیت شادی و سرزندگی برای کودکان به‌عنوان نسل آینده جامعه و شواهد مبنی بر نقش کیفیت روابط والدین بر وضعیت روان‌شناختی کودکان، همچنین کارهای علمی اندکی که به بررسی این امر و اثرات آن بر شادکامی کودکان انجام‌شده، بررسی نقش کیفیت روابط زناشویی والدین بر شادکامی کودکان ضروری به نظر می‌رسد.

با توجه به پیشینه؛ اگر کیفیت روابط بین والدین و یا ابعاد آن از جمله رضایت زناشویی، سازگاری یا تعارضاتشان می‌تواند با اختلالات روانی و یا سلامت عمومی کودکان و یا در یک‌کلام با وضعیت روان‌شناختی کودکان ارتباط معنادار داشته باشد به همان نسبت می‌تواند شادکامی را نیز در فرزندان پیش‌بینی کند؛ بنابراین در این پژوهش سؤال کلی پژوهش این بود که آیا کیفیت رابطه‌ی زناشویی والدین با شادکامی کودکان ۷ تا ۱۲ ساله رابطه‌ی معناداری دارد؟

فرضیه اصلی پژوهش

بین کیفیت روابط زناشویی والدین و شادکامی کودکان رابطه معناداری وجود دارد.

فرضیه‌های فرعی

- بین انسجام والدین با یکدیگر و شادکامی کودکان رابطه معناداری وجود دارد.
- بین توافق والدین با یکدیگر و شادکامی کودکان رابطه معناداری وجود دارد.
- بین رضایت والدین از یکدیگر و شادکامی کودکان رابطه معنادار وجود دارد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به دنبال بررسی رابطه‌ی بین دو متغیر یعنی کیفیت روابط زناشویی والدین و شادکامی کودکان بوده و از نوع توصیفی-همبستگی است. در واقع هدف پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته (ملاک) با توجه به متغیرهای مستقل (پیش‌بین) بود. جامعه آماری پژوهش را کلیه والدین کودک ۷ تا ۱۲ ساله ساکن شهر اردبیل تشکیل می‌داد. به دلیل شرایط قرنطینه در کل استان‌ها و همچنین عدم همکاری آموزش و پرورش شهرستان اردبیل در ارائه آمار دقیق، لذا از راهبرد نمونه‌ای معمول و مناسب در شرایط خاص که معمولاً در پژوهش‌های همبستگی به‌صورت تصادفی بیش از ۱۰۰ نفر است، استفاده شد. بیش از ۲۰۰ پرسشنامه به‌صورت آنلاین ارسال شد و با وجود پیگیری‌های چندماهه با برگشت تعداد بیش از ۱۵۴ مورد مواجه شده ولی به دلیل پاسخ ناقص، از گردش کار خارج شدند و در نهایت ۱۵۴ پرسشنامه تکمیل شده باقی ماند که با

^۱ . Romo-González

توجه به روش پژوهش همبستگی، از اعتبار قابل قبولی برخوردار بود و برای تحلیل آماری مورد استفاده قرار گرفت.

ابزارهای اندازه‌گیری

۱- پرسشنامه کیفیت رابطه‌ی زناشویی (باسبی و همکاران، ۱۹۹۵): این پرسشنامه توسط باسبی^۱ و همکاران (۱۹۹۵)، ساخته شده است. این پرسشنامه را بر اساس نظریه‌ی کیفیت رابطه‌ی زناشویی لیوایز و اسپینر (۱۹۷۹) ساخته است. این پرسشنامه دارای ۱۴ سؤال است که از روی فرم اصلی ۳۲ سؤالی اسپینر (۱۹۷۶) ساخته شده است که در ۶ طیف از ۰ تا ۵ نمره‌گذاری شده است. پاسخ کاملاً موافق نمره ۵ و کاملاً مخالف نمره ۰ را می‌برد. سه خرده‌مقیاس توافق (گویه ۱-۶)، رضایت (گویه ۷-۱۰) و انسجام (گویه ۱۱-۱۴) را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. نمره بالا کیفیت رابطه‌ی زناشویی بالاتر را نشان می‌دهد. ساختار سه‌عاملی پرسشنامه کیفیت رابطه‌ی زناشویی در امریکا تایید شده و روایی آن را نشان داده‌اند (باسبی و همکاران، ۱۹۹۵). هولیست و میلر^۲ (۲۰۰۵) پایایی این پرسشنامه را به شیوه‌ی آلفای کرونباخ ۰.۸۰ تا ۰.۹۵ گزارش کرده‌اند. یوسفی (۱۳۹۱) نیز مشخصات روان‌سنجی این پرسشنامه را به این صورت گزارش می‌دهد: نتایج به‌دست‌آمده از روش تحلیل عاملی به شیوه‌ی چرخش متمایل از نوع آبلمین مستقیم سه‌عاملی کیفیت زناشویی (توافق، رضایت و انسجام) را در جامعه ایران نشان می‌دهد؛ و با تحلیل عاملی تاییدی آن‌ها برازش شده‌اند. ضرایب پایایی همسانی درونی از جمله آلفای کرونباخ و تصنیف برای ۱۴ ماده و سه عامل در کل پرسشنامه به ترتیب ۰.۹۲٪ و ۰.۸۹٪ بوده که رضایت‌بخش است. همچنین ضریب روایی همگرایی کیفیت زناشویی با پرسشنامه رضایت‌مندی زناشویی، پرسشنامه ارزیابی همبستگی زوجین و مقیاس سازگاری توافق دونفری به ترتیب ۰.۳۰٪، ۰.۳۶٪، ۰.۳۳٪ به‌دست‌آمده است که در سطح معنادار است. تحلیل عامل T نشان داد که بین زنان و مردان در عامل‌ها تفاوت وجود ندارد. همچنین تحلیل واریانس چند متغیری نشان داد که بین گروه سنی ۸ گانه از لحاظ کیفیت زناشویی تفاوت وجود ندارد. آلفای کرونباخ مقیاس کیفیت رابطه‌ی زناشویی در پژوهش حاضر ۰.۹۱٪ است.

۲- پرسشنامه شادکامی آکسفورد (O.H.I): پرسشنامه شادکامی آکسفورد (O.H.I) توسط ارگایل و لو^۳ (۱۹۸۹) ساخته شد که دارای ۲۹ ماده و ۵ حیطه: رضایت از زندگی، عزت‌نفس، کارآمدی، آرامش، شادی یا لذت را مورد بررسی قرار می‌دهد. روش نمره‌گذاری این پرسشنامه به این صورت است که هر ماده این پرسشنامه چهار گزینه دارد که سؤال‌های ۸، ۶، ۵، ۳، ۱۷، ۱۴، ۹ رضایت از زندگی و سؤالات ۲۸، ۲۵، ۱۶، ۱۳، ۷، عزت‌نفس و سؤالات ۱، ۲۹، ۲۶، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۱۹، ۲۰ شادی و سؤالات ۱۸، ۱۵، ۱۲ آرامش و سؤالات ۱۱، ۱۰، ۴، ۲۰، ۲۷ کارآمدی را مورد ارزیابی قرار می‌دهند. واحد نمرات از ۲۹ تا ۱۱۶ است

^۱ . Busby

^۲ . Holist & Miller

^۳ . Argyle & Lue

هر چه نمره بالاتر شادکامی یا شادی بیشتری را نشان می‌دهد. نحوه نمره‌گذاری پرسشنامه به این صورت است که گزینه اصلاً ۱، کم ۲، متوسط ۳، زیاد ۴ نمره‌گذاری می‌شود. آرگایل (۱۹۸۹) با ۳۴۷ آزمودنی، ضریب آلفای پرسشنامه را ۰/۹۰ و فارنهایم و برونینگ^۱ (۱۹۹۰) آلفای ۰/۸۷ را با ۱۰۱ آزمودنی نوربالا به دست آوردند. آلفای کرونباخ مقیاس شادکامی آکسفورد در پژوهش حاضر ۰/۹۴ است.

شیوه اجرای پژوهش

بنا بر شرایط خاص اپیدمی ویروس کرونا در ایران و تعطیلی مراکز مختلف و عدم همکاری آموزش و پرورش، لینک آنلاین پرسشنامه در پرس لاین ساخته شد. سپس به صورت تصادفی ساده لینک آنلاین پرسشنامه‌ها میان افراد واجد شرایط در گروه‌های موجود در شبکه‌های مجازی شهر اردبیل توزیع شد. در ابتدا با افراد صحبت کرده، هدف پژوهش و نحوه پاسخگویی به لینک آنلاین پرسشنامه‌ها توضیح داده شد. از آنجاکه هر دو پرسشنامه باید توسط والدین پاسخ داده می‌شد از والدین خواهش شد که در پاسخ به پرسشنامه شادکامی که مربوط به کودکانشان بود باید با دقت و با شناخت کامل و مهم‌تر از همه با همفکری خود فرزند پرسشنامه شادکامی را پاسخ دهند. علت پاسخگویی پرسشنامه شادکامی کودک توسط والدین به دلیل گویایی بهتر بود. بعد از توضیح همه موارد، بلافاصله لینک پرسشنامه در تلگرام و یا واتس آپ برایشان ارسال می‌شد و در صورت نیاز، نحوه کار با لینک به آن‌ها آموزش داده می‌شد. بعد گذشت تقریباً ۲ ماه، ۱۵۴ پاسخنامه کامل برای تجزیه و تحلیل آماده شد (لازم به توضیح است که برخی پاسخنامه‌ها به دلیل جا انداختن یا عدم توجه پاسخ‌گو به برخی سؤالات، ناقص ارسال شده بودند لذا آن‌ها حذف شدند) برای افرادی که تمایل به اطلاع از نتیجه کار پژوهشی داشتند ایمیلی در اختیار آن‌ها قرار داده شد که با محقق در ارتباط بوده و نتیجه به آن‌ها ارسال شود. همچنین اخلاق پژوهش (اطمینان از گمنامی شرکت‌کنندگان، انجام کلیه مراحل توسط خود پژوهشگر، صداقت با شرکت‌کننده‌ها، صداقت در تحلیل و گزارش داده‌ها) در حین انجام کار رعایت شده بود.

یافته‌ها

نمونه پژوهش حاضر را ۱۵۴ نفر از والدین کودکان ۷ تا ۱۲ سال تشکیل می‌دادند. از این تعداد ۱۲۰ نفر (۷۷/۹ درصد) را مادران و ۳۴ نفر (۲۲/۱ درصد) را پدران تشکیل می‌دادند. میانگین سنی مادران و پدران به ترتیب ۳۴/۰۶ و ۳۷/۶۵ سال است. میانگین سن کودکان نیز ۸/۷۰ با دامنه ۷ تا ۱۲ سال بوده و میانگین مدت‌زمان زندگی مشترک والدین به ترتیب ۱۲/۸۶ با دامنه ۸ تا ۲۵ سال بود. همچنین ۳۲/۵ درصد والدین تنها یک فرزند داشتند، ۵۰ درصد آنان دو فرزند و تنها ۱۷/۵ درصد سه فرزند یا بیشتر داشتند. ۵۴/۵ درصد کودکانی که والدین در مورد آنان پرسشنامه تکمیل کرده بودند پسر و ۴۵/۵ درصد دختر بودند. ۳۸/۳ درصد

^۱ . Fahrenheit & Brunning

مادران و ۴۴/۱ درصد پدران تحصیلات دیپلم و کمتر داشته‌اند. نسبت افرادی که تحصیلات کاردانی داشته‌اند در میان مادران و پدران به ترتیب ۴/۲ درصد و ۵/۹ درصد بود. این نسبت‌ها برای تحصیلات کارشناسی به ترتیب برای مادران و پدران ۴۱/۷ درصد و ۲۶/۵ درصد بوده است. در نهایت اینکه ۱۵/۸ درصد مادران و ۲۳/۵ درصد پدران تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر داشته‌اند و ۸۰ درصد مادران خانه‌دار، ۲/۵ درصد آنان دارای مشاغل آزاد و ۱۷/۵ درصد کارمند بوده‌اند. ۸/۸ درصد پدران نیز کارگر، ۴۷/۱ درصد آنان دارای مشاغل آزاد و ۴۴/۱ درصد کارمند بودند.

جدول ۱. شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهشی

متغیرها	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار	کجی	کشیدگی
انسجام	۰	۲۰	۸/۲۹	۵/۰۸	۰/۴۳	-۰/۶۹
توافق	۹	۳۰	۲۲/۱۸	۴/۸۵	-۰/۵۳	-۰/۱۷
رضایت	۱۰	۲۰	۱۶/۸۴	۲/۵۴	-۰/۵۹	-۰/۶۵
نمره کل	۲۳	۷۰	۴۷/۳۱	۱۰/۷۲	-۰/۰۸	-۰/۸۵
رضایت از	۱۰	۳۲	۲۲/۰۷	۴/۷۴	۰/۱۲	-۰/۴۳
عزت نفس	۹	۲۰	۱۴/۴۳	۲/۵۹	-۰/۰۴	-۰/۶۶
شادی	۱۰	۳۲	۲۲/۳۱	۴/۱۸	-۰/۱۳	۰/۱۴
آرامش	۳	۱۲	۸/۶۴	۱/۹۱	-۰/۳۸	-۰/۰۲
کارآمدی	۵	۲۰	۱۳/۴۵	۳/۲۵	-۰/۱۹	-۰/۴۴
نمره کل	۴۴	۱۱۵	۸۰/۹۰	۱۴/۵۲	-۰/۰۲	-۰/۳۱

کیفیت روابط زناشویی والدین

شادکامی کودکان

برای بررسی رابطه‌ی بین کیفیت روابط زناشویی والدین و شادکامی کودکان از رگرسیون گام‌به‌گام استفاده شد. با توجه به جدول ۲ نتایج بیانگر این است که در بهترین مدل پیش‌بینی مقدار ضریب همبستگی چندگانه متغیرهای پیش‌بین با ملاک برابر با ۰/۵۵ بوده که نشان‌دهنده رابطه در حد متوسط بین متغیرهای پیش‌بین و متغیر ملاک است. مقدار ضریب تعیین نیز ۰/۳۰ بوده و بیانگر این مطلب است که ۳۰ درصد از تغییرات (واریانس) شادکامی کودکان به متغیرهای پیش‌بین (ابعاد کیفیت روابط زناشویی والدین) مربوط است. شاخص‌های تحلیل واریانس، معنی‌دار بودن رگرسیون و رابطه خطی بین متغیرها را نشان می‌دهد و سطح معناداری کوچک‌تر از $p < ۰/۰۱$ آن را تایید می‌کند. آزمون نشان می‌دهند که مدل رگرسیون با متغیرهای پیش‌بین و ملاک از برازش خوبی برخوردارند و تغییرات تبیین شده توسط مدل واقعی بوده و ناشی از تصادف نیست. همچنین نشان می‌دهد که متغیرهای پیش‌بین توانسته‌اند تغییرات متغیر ملاک را پیش‌بینی کنند. با احتمال بیش از ۹۹ درصد این متغیرها در پیش‌بینی و تغییرات متغیر ملاک سهم هستند. افزوده شدن متغیرها به تمامی مدل‌ها باعث افزایش معناداری در تبیین متغیر ملاک شده است ($p < ۰/۰۱$).

جدول ۲. خلاصه مدل رگرسیون و نتایج تحلیل واریانس شادکامی کودکان بر حسب کیفیت روابط زناشویی والدین

مدل	متغیرهای پیش‌بین	R	R ²	F	سطح معناداری	R ² change	F change	سطح معناداری
۱	رضایت	۰/۵۱	۰/۲۶	۵۳/۵۸	۰/۰۰۰۱	۰/۲۶	۵۳/۵۸	۰/۰۰۰۱
۲	رضایت انسجام	۰/۵۵	۰/۳۰	۳۲/۹۵	۰/۰۰۰۱	۰/۰۴	۹/۳۷	۰/۰۰۳

ضرایب رگرسیون درج‌شده در جدول ۳ نشان می‌دهد که در بهترین مدل پیش‌بینی برای شادکامی کودکان، رضایت والدین ($\beta=0/39$) و انسجام ($\beta=0/24$)، قادر به پیش‌بینی متغیر ملاک هستند. سهم رضایت والدین در این میان بیشتر از انسجام است. هر دو بعد کیفیت روابط والدین پیش‌بینی‌کننده مثبت برای شادکامی کودکان است. توافق نقش معناداری در پیش‌بینی شادکامی کودکان نداشته و بر این اساس وارد معادله رگرسیون نشده است. بر این اساس فرضیه اصلی پژوهش حاضر تایید می‌شود. بدین معنی که ابعاد رضایت و انسجام از کیفیت روابط زناشویی والدین با شادکامی کودکان رابطه داشته و می‌توانند این متغیر را پیش‌بینی کنند.

جدول ۳. ضرایب رگرسیون گام به گام شادکامی کودکان بر حسب کیفیت روابط زناشویی والدین

مدل	متغیرهای پیش‌بین	ضرایب غیراستاندارد			سطح معناداری
		B	خطای معیار	Beta	
۱	رضایت	۲/۹۲	۰/۴۰	۰/۵۱	۷/۴۲
۲	رضایت	۲/۲۴	۰/۴۵	۰/۳۹	۴/۹۹
	انسجام	۰/۶۹	۰/۲۲	۰/۲۴	۳/۰۶

برای بررسی انسجام والدین با همدیگر و شادکامی کودکان از همبستگی پیرسون استفاده شد با توجه به جدول ۴ میان انسجام والدین (یکی از متغیر کیفیت رابطه‌ی زناشویی والدین) با یکدیگر با تمامی ابعاد و همچنین نمره کل شادکامی کودکان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد ($p \leq 0/01$). سایر نتایج نشان‌دهنده آن است که انسجام والدین با یکدیگر بیشترین همبستگی را با شادی کودکان ($r=0/44$) و کمترین همبستگی را با عزت نفس آنان دارد ($r=0/27$). بر این اساس فرضیه پژوهش حاضر تایید می‌شود. بدین معنی که بین انسجام والدین با یکدیگر با شادکامی کودکان رابطه معناداری وجود دارد و با افزایش انسجام والدین با یکدیگر شادکامی کودکان نیز افزایش می‌یابد و بالعکس

جدول ۴. ضرایب همبستگی انسجام والدین و شادکامی کودکان

انسجام والدین			ابعاد شادکامی کودکان
ضریب همبستگی	تعداد	سطح معناداری	
۰/۴۱	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	رضایت از زندگی
۰/۲۷	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	عزت نفس

انسجام والدین			ابعاد شادکامی کودکان
ضریب همبستگی	تعداد	سطح معناداری	
۰/۴۴	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	شادی
۰/۳۲	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	آرامش
۰/۳۷	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	کارآمدی
۰/۴۳	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	نمره کل

برای بررسی میزان توافق والدین با یکدیگر و شادکامی کودکان نیز از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. باتوجه به جدول ۵ میان توافق والدین (یکی از متغیرهای کیفیت رابطه‌ی زناشویی) با تمامی ابعاد و همچنین نمره کل شادکامی کودکان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد ($p \leq 0/01$). سایر نتایج نشان‌دهنده آن است که توافق والدین بیشترین همبستگی را با رضایت کودکان از زندگی ($r=0/48$) و کمترین همبستگی را با عزت نفس آنان دارد ($r=0/31$). بر این اساس فرضیه پژوهش حاضر تایید می‌شود. بدین معنی که توافق والدین با یکدیگر با شادکامی کودکان رابطه معناداری وجود دارد و با افزایش توافق والدین، شادکامی کودکان نیز افزایش می‌یابد و بالعکس.

جدول ۵. ضرایب همبستگی توافق والدین و شادکامی کودکان

توافق والدین			ابعاد شادکامی کودکان
ضریب همبستگی	تعداد	سطح معناداری	
۰/۴۸	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	رضایت از زندگی
۰/۳۱	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	عزت نفس
۰/۴۰	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	شادی
۰/۴۲	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	آرامش
۰/۳۹	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	کارآمدی
۰/۴۷	۱۵۴	۰/۰۰۰۱	نمره کل

برای بررسی میزان رضایت زناشویی والدین و شادکامی کودکان از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. همان‌طور که جدول ۶ نشان می‌دهد میان رضایت (یکی از متغیر کیفیت رابطه زناشویی) والدین از همدیگر با تمامی ابعاد و همچنین نمره کل شادکامی کودکان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد ($p \leq 0/01$). سایر نتایج نشان‌دهنده آن است که رضایت والدین از همدیگر بیشترین همبستگی را با رضایت کودکان از زندگی ($r=0/51$) و کمترین همبستگی را با عزت نفس آنان دارد ($r=0/27$). بر این اساس فرضیه پژوهش حاضر تایید می‌شود. بدین معنی که بین رضایت والدین از یکدیگر با شادکامی کودکان رابطه معناداری وجود دارد و با افزایش رضایت والدین از همدیگر، شادکامی کودکان نیز افزایش می‌یابد و بالعکس.

جدول ۶. ضرایب همبستگی رضایت والدین و شادکامی کودکان

ابعاد شادکامی کودکان	رضایت والدین	
	ضریب همبستگی	تعداد
رضایت از زندگی	۰/۵۱	۱۵۴
عزت نفس	۰/۲۷	۱۵۴
شادی	۰/۴۹	۱۵۴
آرامش	۰/۴۱	۱۵۴
کارآمدی	۰/۴۵	۱۵۴
نمره کل	۰/۵۱	۱۵۴

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف بررسی رابطه‌ی بین کیفیت رابطه‌ی زناشویی والدین با شادکامی کودکان بر روی ۱۵۴ نفر از والدین کودکان ۷-۱۲ ساله شهر اردبیل صورت گرفت. نتایج پژوهش، فرضیه اصلی را تایید کرد، بین رضایت و انسجام از کیفیت رابطه زناشویی والدین با شادکامی کودکان رابطه‌ی معنادار و مستقیم وجود دارد. نتیجه این پژوهش به صورت نسبی با پژوهش‌های، باس^۱ و همکاران (۲۰۱۱)، گنجعلی (۱۳۹۵)، هیوز و همکاران (۲۰۲۰)، جعفری صحرا رودی (۱۳۹۹) و فرشاد و همکاران (۱۳۹۴) همخوانی دارد مثلاً باس و همکاران (۲۰۱۱) در یک پژوهشی که به مدت ده سال به طول انجامید به این نتیجه رسید که بین نحوه تعامل و ارتباط والدین با یکدیگر با رشد توانایی‌های شناختی کودکان و سلامت روان شناختی کودکان رابطه‌ی معناداری وجود دارد. در همین راستا پژوهش فرشاد و همکاران (۱۳۹۴) نشان داد کیفیت رابطه‌ی مطلوب بین والدین نقش مهمی در ایجاد و ارتقاء عزت نفس کودکان دارد. در همین راستا وهیونینسی و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان کیفیت زناشویی والدین و سلامت روان نوجوانان، به این نتیجه رسید که بین کیفیت روابط والدین با سلامت روان نوجوانان رابطه مثبت و معنادار وجود دارد والدینی که کیفیت زناشویی بالا دارند نوجوانان آن‌ها سلامت روان بالاتری را تجربه می‌کنند و برعکس. همه این تحقیقات بر نقش مهم کیفیت رابطه‌ی زناشویی والدین بر وضعیت روان شناختی کودکان و با تاثیر کیفیت رابطه‌ی زناشویی والدین بر شادکامی کودکان اشاره کرده‌اند. به‌طورکلی پژوهش‌های ذکر شده روابط زناشویی والدین و ابعاد آن با وضعیت روان شناختی فرزندان مورد توجه قرار داده‌اند در این میان پژوهش‌هایی نیز یافت شد که شادکامی کودکان را با عملکرد خانواده (صالح زاده و همکاران، ۱۳۹۶) و الگوهای ارتباطی خانواده (جعفری صحرا رودی ۱۳۹۹) و یا سایر متغیرهای مربوط به خانواده مورد ارزیابی قرار داده‌اند نتایج این پژوهش‌ها به صورت نسبی با یافته‌های ما همخوانی دارد.

^۱. Baas

در تبیین یافته‌های این پژوهش باید به تاثیر ارتباط والدین بر وضعیت روان‌شناختی کودکان اشاره کرد. اگر رابطه‌ی بین والدین از کیفیت پایینی برخوردار باشد به‌مرور زمان این موضوع بر رضایت زناشویی والدین تاثیر منفی گذاشته و در نتیجه از تامین نیازهای زناشویی همدیگر غفلت کرده و متعاقباً تامین نیازهای عاطفی فرزندان نیز به تعویق می‌افتد؛ زیرا که وقتی والدین نیازهای عاطفی همدیگر را رفع نمی‌کنند نمی‌توانند نیازهای عاطفی فرزندان را تامین نمایند (ریچمن^۱، ۲۰۰۱). این مسئله (عدم تامین نیازهای عاطفی) کودک را با انواع آسیب‌های روحی و روانی و رفتاری روبه‌رو کرده و در نتیجه بهزیستی روان‌شناختی و شادکامی وی را کاهش می‌دهد. اگر بین والدین رابطه‌ی سرشار از رضایت‌مندی و تفاهم و سازگاری حاکم باشد چنین احساس رضایت‌مندی و توافق با همسر بر تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی آن‌ها تاثیر می‌گذارد چنین احساسی آن‌ها را به ایفای بهتر نقش والدینی خود، وامی‌دارد (کامینگ و دیویس^۲، ۲۰۰۲). چنین والدینی همیشه در کنار هم احساس آرامش داشته در ایجاد مشکلات هیچ‌هراسی به خود راه نداده و با در کنار هم بودن و مشورت درصدد حل مشکلات و بحران‌های خانوادگی بر خواهند آمد. در چنین فضایی در خانواده محیطی امن برای فرزندان ایجاد شده و باعث می‌شود تا فرزند در چنین فضای امن، فارغ از هرگونه نگرانی و دلواپسی درصدد رشد استعدادها و توانایی‌های خود برآید. به عبارتی وجود رابطه مطلوب بین والدین، احساس رضایت‌مندی و تفاهم و سازگاری بین والدین، از یک‌طرف موجب می‌شود والدین به ایفای بهتر نقش والدینی خود برآمده که این خود می‌تواند زمینه ایجاد احساس شادکامی در کودک را منجر شده و از طرفی فضای امن خانواده به‌دوراز ناسازگاری فرصتی را برای کودک جهت رشد استعدادها و توانایی‌ها و در نتیجه زمینه رشد سالم، سلامت روان و شادکامی را فراهم می‌کند.

همچنین نتایج نشان داد انسجام والدین با یکدیگر با شادکامی کودکان رابطه‌ی مثبت معناداری دارد. نتایج این پژوهش به‌طور نسبی با یافته‌های آل-کوئسی و ترکی^۳ (۲۰۱۱) میرزایی کوتنایی و همکاران (۱۳۹۴) و خانزاده و میرزایی (۱۳۹۶) همخوانی دارد مطالعات انجام‌شده توسط شارما و جوشی^۴ (۲۰۱۵) بیانگر این است که وجود انسجام در خانواده تاثیرات مثبتی بر کودکان برجای می‌گذارد. انسجام بالا در خانواده با کاهش پرخاشگری و سایر مشکلات رفتاری و اجتماعی کودکان همراه است انسجام در خانواده جو حمایتی ویژه‌ای را ایجاد کرده و منجر می‌شود کودکان چنین خانواده‌هایی با شرایط مختلف به شیوه‌ی مؤثری برخورد نمایند.

انسجام را نزدیکی یا پیوند عاطفی تعریف می‌کنند. به عبارتی انسجام خانواده یعنی احساس تعهد، همبستگی و پیوند عاطفی اعضا خانواده نسبت به یکدیگر می‌دانند. با توجه به مطالعات انجام‌شده افراد با

1. Richman

2. Cummings, E.M., & Davies, P.T

3. Al-Qoisy LM, Turki, J

4. Sharma, M & Joshi, H, L

انسجام بالا مسئولیت‌پذیر، هدفمند و دارای نظم و سازمان‌دهی هستند همچنین توانای بیشتری در کنترل خشم دارند (محمدی، ۱۳۹۴).

در تبیین این یافته باید گفت اولاً به دلیل توانایی شناختی بالا و توانایی کنترل خشم در چنین والدینی، بحران‌ها به خوبی مدیریت شده و تعارضات به بهترین شکل حل می‌شود؛ ثانیاً به دلیل وجود احساس مسئولیت و وابستگی و تعلق بین زوجین نسبت به هم و خانواده نقش والدینی به بهترین شکل ایفا می‌شود علاوه بر این به دلیل همبستگی عاطفی زوجین نسبت به هم فضای سرشار از ابراز محبت و عاطفه ایجاد می‌شود طبیعی است که در چنین محیطی کودک با کسب احترام و محبت و توجه بیشتر از جانب والدین می‌توان بدون ترس و استرس و نگرانی، به ساخت مفاهیم و احساسات مثبت در خود پردازد و زمینه شادکامی و سرزندگی وی ایجاد شود.

همچنین نتایج نشان می‌دهد که بین توافق والدین با یکدیگر و شادکامی کودکان رابطه مثبت معنادار وجود دارد. با توجه به مفهوم توافق که مترادف با سازگاری و عدم تعارض است؛ پژوهش‌های انجام شده در این راستا بیشتر به بررسی رابطه تعارضات و یا سازگاری زناشویی والدین با وضعیت روان‌شناختی کودکان پرداخته‌اند؛ بنابراین می‌توان گفت یافته‌های این پژوهش به صورت نسبی با پژوهش‌های شکوهمند (۱۳۹۸)، بطحائی (۱۳۹۵)، توسلی و همکاران (۲۰۱۶)، دوهیون و همکاران (۲۰۱۲) و خواجه‌نوری و دهقانی (۱۳۹۵) همخوانی دارد.

به‌طورکلی پژوهش‌های ذکر شده به این نتیجه رسیدند که عدم توافق و ناسازگاری بین والدین زمینه ایجاد انواع مشکلات روان‌شناختی در فرزندان است. کودکانی که در معرض ناسازگاری بین والدین قرار می‌گیرند معضلات ناشی از این ناسازگاری را درونی کرده و در نتیجه به انواعی از مشکلاتی روانی چون اضطراب، افسردگی، پرخاشگری و مشکلاتی در روابط اجتماعی مبتلا می‌شوند در تبیین یافته‌های این پژوهش می‌توان به نقش ناسازگاری و تعارضات والدین بر وضعیت روان‌شناختی کودکان اشاره کرد. تعارضات زناشویی امری است که در هر خانواده‌ای در هر نقطه‌ای از کره زمین می‌تواند رخ دهد تعارضات زناشویی به‌عنوان منبع استرس هستند. با توجه به تحقیقات مختلف کودکان به‌عنوان عنصر مهم در خانواده پذیرندگان منفعل نسبت به رفتار والدین نیستند بلکه آن‌ها شرکت‌کنندگان مهم و فعال در روابط خانواده به حساب می‌آیند (کول^۱ ۲۰۰۳). کودکان هنگام برخورد با ناسازگاری و یا تعارضات والدین احساس ترس و استرس و اضطراب می‌کنند که باگذشت زمان و مواجهه مکرر با چنین صحنه‌هایی، ترس، استرس و اضطراب کودکان افزایش و زمینه برای ایجاد سایر مشکلات روحی، روانی و رفتاری ایجاد می‌شود طبیعتاً چنین کودکانی احساس شادی یا عزت‌نفس، کارآمدی و رضایتمندی از زندگی که از مؤلفه‌های مهم در احساس شادکامی هستند را نخواهند داشت، به‌طورکلی نمره شادکامی آن‌ها پایین خواهد بود درحالی‌که زوجین سازگار در زندگی احساس خوشبختی و رضایت دارند، درک و پذیرش متقابل دارند، به خصوصیات همدیگر احترام می‌گذارند و نسبت

^۱. Cole

به همدیگر احساس مسئولیت می‌کنند و از هرگونه تعارضی دوری می‌کنند در نتیجه محیطی آرام و سالم به‌دوراز استرس و تنش و نگرانی برای کودک ایجاد شود و زمینه سرزندگی و شادکامی آن‌ها فراهم شود. همچنین نتایج نشان داد متغیر رضایت زناشویی والدین با شادکامی کودکان رابطه‌ی معناداری وجود دارد. نتایج پژوهش حاضر به‌صورت نسبی با پژوهش‌های اعلمی و همکاران (۱۳۹۱)، ماسار و پاتیل^۱ (۲۰۲۰)، رابینسون ونیس (۲۰۱۴)، صفری و همکاران (۱۳۹۸) همخوانی دارد؛ یافته‌های آن‌ها تاییدی بر نتیجه پژوهش حاضر است. در پژوهش‌های خود به این نتیجه رسید رضایت زناشویی والدین با اختلالات رفتاری و روانی و عزت‌نفس کودکان رابطه معناداری دارد همان‌طور که رضایت زناشویی می‌تواند اختلالات رفتاری و روانی کودکان را تحت تاثیر قرار دهد می‌تواند شادکامی را نیز پیش‌بینی کند. در تبیین این نتیجه می‌توان گفت رضایتمندی زوجین از یکدیگر اختلاف‌سلیقه‌ها و تعارضات زوجین را به حداقل می‌رساند. این احساس رضایت سبب می‌شود زوجین با نگرش صحیح به مسائل و قضایای زندگی، مشکلات بین شخصی را به بهترین حالت ممکن حل نمایند و یک فضای کاملاً امن عاطفی و روانی برای خانواده بخصوص کودک ایجاد می‌شود و کودک باکمال آرامش روانی و احساس آسایش به رشد استعدادها و توانایی‌های خود بر خواهد آمد و زمینه ایجاد هیجانات مثبت و شادکامی در وی فراهم خواهد شد.

از محدودیت‌های پژوهش می‌توان به شرایط به وجود آمده در کشور در اثر شیوع ویروس کرونا و عدم فرهنگ همکاری در بین مردم شهر اشاره کرد که باعث محدودیت در حجم نمونه شد؛ محدودیت دیگر مربوط به استخراج اطلاعات از شادکامی کودک توسط والدین یا به عبارتی دشواری کسب اطلاع از میزان شادکامی در کودکان ۷ تا ۱۲ ساله بود که بهتر بود در کنار پرسشنامه از مشاهده و مصاحبه جهت کسب اطلاعات بیشتر از شادکامی کودک استفاده شود به عبارتی انجام پژوهشی در همین راستا به‌صورت کیفی می‌تواند اطلاعات عمیق‌تر و بیشتری را در اختیار قرار دهد. پیشنهاد می‌شود به کمک مراکز مشاوره خانواده، رسانه‌ها و برنامه‌های رسانه‌ای خانواده یا با ایجاد کارگاه‌های آموزشی و بسته‌های آموزشی، به والدین آموزش‌هایی در جهت بهبود رابطه خود با یکدیگر و پیامدهای آن داده شود؛ تا با توجه به نتایج تحقیق حاضر، زوجین با بهبود کیفیت رابطه‌ی خود زمینه شادکامی و سرزندگی کودکانشان را فراهم نمایند. همچنین لازم است با توجه به اهمیت شادکامی در کودکان مسئولان ذی‌ربط اقدامات جدی‌تری در راستای ارتقای کیفیت رابطه‌ی زناشویی والدین ایرانی داشته باشند تا ضمن جلوگیری از آسیب‌های روانی کودکان، شادکامی را در آن‌ها ایجاد کنند تا در آینده‌ای نزدیک، جامعه‌ای با کودکان شاد و سرزنده داشته باشیم.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه ارشد نویسنده مسئول است. برای تکمیل پرسشنامه موارد اخلاقی پژوهش مانند محرمانه، آگاهانه و داوطلبانه‌بودن، همچنین اخلاق پژوهش (اطمینان از

^۱ . Massar, & Patil

گمنامی شرکت‌کنندگان، انجام کلیه مراحل توسط خود پژوهشگر، صداقت در تحلیل و گزارش داده‌ها) در حین انجام کار رعایت شد.

حمایت مالی: بدون حمایت مالی صورت گرفته است.

سهم نویسندگان: نویسنده مسئول افسون ملازاده نوران، نویسنده دوم مهرانگیز شعاع کاظمی استاد راهنمای پایان‌نامه و نویسنده سوم محسن بدره استاد مشاور در پایان‌نامه بودند.

تضاد منافع: پژوهش حاضر با منافع شخصی یا سازمانی خاص تعارض منافع ندارد.

تشکر و قدردانی: مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مطالعات زنان است، لذا از استاد راهنما، مهرانگیز شعاع کاظمی و استاد مشاور، محسن بدره و همه کسانی که در انجام این پژوهش همکاری کرده‌اند قدردانی می‌شود.

منابع فارسی

- اعلمی، مجید؛ بهرامی احسان، هادی و اسدالله تویسرکانی، مریم. (۱۳۹۱). نقش ابعاد رضایت زناشویی در پیش‌بینی اختلال رفتار مقابله‌ای و اختلال سلوک. *کودکان استثنایی*، ۱۲ (۱۳)، ۶۸-۶۱. [\[Link\]](#)
- افلاکی فرد، حسین و بزم، قاسم. (۱۳۹۷). تاثیر گذاری فضای آموزشی در شادی و یادگیری دانش آموزان. *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، (۲)، ۵۷-۴۳. [\[Link\]](#)
- باقری، محبوبه؛ طهماسبیان، کارینه و مظاهری، محمدعلی. (۱۳۹۷). اثربخشی برنامه ترکیبی والدگری ذهن آگاهانه و آموزش مدیریت والدین در بهزیستی روانشناختی و شادکامی کودکان. *مطالعات روانشناسی بالینی*، ۸ (۳۰)، ۱-۲۶. DOI: 10.22054/jcps.2018.8537. [\[Link\]](#)
- بطحائی، سیده مریم. (۱۳۹۵). بررسی رابطه تعارض زناشویی و سبک فرزندپروری والدین با سلامت عمومی کودکان. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته روانشناسی عمومی، دانشگاه تربیت مدرس*. [\[Link\]](#)
- جعفری صحرا رودی، ملیحه. (۱۳۹۹). رابطه الگوهای ارتباطی خانواده با سازگاری و شادکامی. *پیشرفته‌های نوین در روانشناسی علوم تربیتی و آموزش و پرورش*، ۳ (۲۱)، ۱۵۹-۱۴۵. [\[Link\]](#)
- خانزاده، عباسعلی حسین و میرزایی کوتنایی، فرشته. (۱۳۹۶). نقش انسجام خانواده و تعامل والد-فرزند در تبیین حرمت خود دانش آموزان. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۳ (۱)، ۱۳۶-۱۱۶. DOI:10.22051/jontoe.2017.14031.1673. [\[Link\]](#)
- خواججه‌نوری، بیژن و دهقانی، رودابه. (۱۳۹۵). مشکلات نوجوانان و ارتباط آن با نهاد خانواده-مطالعه موردی: رابطه‌ی تعارضات والدینی و سلامت روان نوجوانان. *جامعه‌شناسی اجتماعی*، ۳ (۷)، ۶۶-۳۳. [\[Link\]](#)
- شکوهمند، اقدس. (۱۳۹۸). بررسی نقش میانجی تعارضات زناشویی در الگوی ارتباطی خانواده بر نشانه‌ها اضطراب کودکان. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود*. [\[Link\]](#)
- شهنی بیلاق، منیجه؛ عزیزی‌مهر، الهه و مکتبی، غلامحسین. (۱۳۹۳). رابطه علی تعارض آشکار و تعارض نهان بین والدین با عملکرد تحصیلی با میانجی‌گری رابطه‌ی والد فرزند، رفتار ضداجتماعی و افسردگی در دانش آموزان دبیرستانی. *مشاوره کاربردی*، ۶ (۳)، ۱-۱۶. [\[Link\]](#)

- صالح زاده، فلاحی و رحیمی، مهدی. (۱۳۹۶). نقش عملکرد خانواده، دلبستگی به همسالان و عملکرد تحصیلی در پیش بینی شادکامی دختران نوجوان. پژوهش‌نامه روانشناسی مثبت، ۲(۴)، ۶۴-۷۸. DOI: 10.22108/PPLS.2017.21732 [Link]
- صفری، علیرضا؛ عابدینی، علی؛ صادقی فیروزآبادی، وحید و رجب پور نیکنام، زهرا. (۱۳۹۸). بررسی رابطه‌ی بین سبک فرزند پروری و رضایت زناشویی والدین با اختلالات رفتاری کودکان دبستانی شهر کرج. پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، ۴(۳۱)، ۶۶-۴۳. [Link]
- عسگری، ندا؛ خلیقی، سیدعباس. (۲۰۱۵). رضایتمندی زناشویی و تأثیر آن بر فرزندان. کنفرانس ملی روانشناسی علوم تربیتی و اجتماعی. [Link]
- فرشاد، محمدرضا؛ سلیمی بجستانی، حسین؛ اسماعیلی، کوروش و حبیبی، یوسف. (۱۳۹۴). اثرات مستقیم و غیرمستقیم کیفیت روابط والدین انگیزه پیشرفت و انگیزه تحصیلی بر عزت‌نفس دانش آموزان. روانشناسی تربیتی، ۱۱(۳۶)، ۱۶-۱. [Link]
- کاظمی، افسانه. (۱۳۹۲). رابطه سبک‌های والدگی با ایمنی هیجانی و سلامت روان فرزندان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاداسلامی واحد مرودشت. [Link]
- گنجعلی، راضیه. (۱۳۹۵). مقایسه کیفیت روابط والدین و عملکرد خانواده در کودکان سازگار و ناسازگار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی، دانشگاه فردوسی مشهد. [Link]
- محمودی، مهرنوش. (۱۳۹۵). پیش بینی شادکامی براساس سبک‌های فرزند پروری و نقش واسطه‌های هوش هیجانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی، دانشگاه آزاد واحد مرودشت. [Link]
- مرادی، مریم؛ جعفری، سیدابراهیم و عابدی، محمدرضا. (۱۳۸۴). شادمانی و شخصیت. تازه‌های علوم شناختی، ۲(۷)، ۶۰-۷۱. doi:10.30514/icss. [Link]
- ملازاده، جواد؛ منصور، محمود؛ اژه‌ای، جواد و کیامنش، علی رضا. (۱۳۸۱). سبک‌های رویاروگری و سازگاری زناشویی در فرزندان شاهد. مجله روانشناسی، ۶(۳)، ۲۷۵-۲۵۵. [Link]
- میرزایی کوتنایی، فرشته؛ حسین خانزاده، عباسعلی؛ اصغری، فرهاد و شاکری نیا، ایرج. (۱۳۹۴). نقش انسجام خانواده در تبیین رفتارهای پرخاشگرانه‌ی فرزندان. تحول روانشناختی کودک، ۲(۲)، ۸۴-۷۳. doi:10.52547/jcmh [Link]

References

- Aflaki Fard, H., Bazm, Q. (2018). The effect of educational environment on students' happiness and learning. *Journal of New Achievements in Humanities Studies*, 1 (2), 57-43. (Text in Persian) [Link]
- Alami, M., Bahrami Ehsan, H., & Asadolah Tooyserkani, M. (2012). The Role of Dimensions of Marital Satisfaction in Prediction Oppositional Defiant Disorder and Conduct Disorder. *Journal of Exceptional Children*, 12 (3), 61-68. (Text in Persian) [Link]
- Al-Qoisy L. M., Turki, J.(2011). Family Relationship of Children with Behavior Disorders. *International Journal of Learning and Development*, 1(1), 1-13. [Link]

- Asgari, N., & Khaliqi, S. A. (2015). Marital satisfaction and its effect on children. *National Conference on Psychology of Educational and Social Sciences*. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Baas, M., De Dreu, C. K., & Nijstad, B. A. (2011). When prevention promotes creativity: the role of mood, regulatory focus, and regulatory closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(5), 794. DOI:10.1037/a0022981. [\[Link\]](#)
- Bagheri, M., tahmassian, K., Mazaheri, M. (2018). Efficacy of Mindful Parenting and Parent Management Training Integrative Program on Psychological Wellbeing and Happiness of Children. *Clinical Psychology Studies*, 8(30), 1-26. DOI: 10.22054/jcps.2018.8537 . (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Bathaei, S. M. (2015). *Investigating the relationship between marital conflict and parenting style of parents with children's general health*. Master Thesis. General Psychology. University of Modarres. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Cole, P. M. (2003). The developmental course from child effects to child effectiveness. *Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships*, 109-118. DOI:10.4324/9781410607430. [\[Link\]](#)
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2002). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of child psychology and psychiatry*, 43(1), 31-63. doi:10.1111/1469-7610.00003. [\[Link\]](#)
- Custer, L. (2009). Marital satisfaction and quality. Plame H.T.Reis,& S. Sprecher (Eds), *Encyclopedia of human relationships* (VOL,2, hal. 1030-1034). USA: SAGE Publications. [\[Link\]](#)
- Doh, H. S., Shin, N., Kim, M. J., Hong, J. S., Choi, M. K., & Kim, S. (2012). Influence of marital conflict on young children's aggressive behavior in South Korea: The mediating role of child maltreatment. *Children and Youth Services Review*, 34(9), 1742-1748. doi:10.1016/j.chilyouth.2012.05.008. [\[Link\]](#)
- Farshad, M., Salimi Bajestani, H., Esmaceli, K., & Habibi, Y. (2015). The Indirect and Direct Effects of Parents' Relation Quality, Achievement Motivation and Curriculum Motivation on Students' Self-esteem. *Educational Psychology*, 11(36), 1-16. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Ganjali, R. (2015). *Comparison of the quality of parent-child relationships and family functioning in adaptive and maladapted children*. Master Thesis in General Psychology, Mashhad Ferdowsi University. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Haj-Yahia, M. M. (2001). The incidence of witnessing interparental violence and some of its psychological consequences among Arab adolescents. *Child abuse & neglect*, 25(7), 885-907. doi: 10.1016/s0145-2134(01)00245-9. [\[Link\]](#)
- Hughes, C., Devine, R. T., Mesman, J., & Blair, C. (2020). Parental well-being, couple relationship quality, and children's behavioral problems in the first 2 years of life. *Dev Psychopathol*, 32, 935-44. DOI: 10.1017/S0954579419000804. [\[Link\]](#)
- Jafari Sahraroudi, M. (2020). The relationship between family communication patterns and adjustment and happiness . *New advances in psychology*,

- educational sciences and education*, 3(21), 145-159. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Kazemi, A. (2013). *The relationship between parenting styles and emotional safety and mental health of children*. Master Thesis, Islamic Azad University, Marvdasht Branch. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Khajenouri, B., Dehqani, R. (2016). Adolescents' Problems and their Relationship with Family Institution: The Case Study of Parental Conflicts and Adolescents' Mental Health. *Journal of Sociology of Social Institutions*, 3(7), 66-37. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- khazadeh, A., Mirzaei, F. (2017). The role of family cohesion and parent-child interaction in explanation students' self-esteem. *The Journal of New Thoughts on Education*, 13(1), 115-136. doi: 10.22051/jontoe.2017.14031.1673. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Massar, D., & Patil, P. B. (2020). Effects of Parenting Practices and Marital Satisfaction on Adolescent Behavioral Problems. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*, 9(3), 109-120. DOI:10.20546/ijcmas.2020.903.014. [\[Link\]](#)
- Mirzaei, F., khazadeh, A A., & Asghari, F., Shakerina, I. (2015). The role of family cohesion in prediction of Aggressive Behaviors of Children. *Journal of Child Ment Health*, 2(2), 73-84. doi: 10.52547/jcmh. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Mohammadi, Mehrnoosh .(1395). *Predicting happiness based on parenting styles and the mediating role of emotional intelligence*. Master Thesis in Educational Psychology, Marvdasht Branch of Azad University. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Moradi, M., Jafari, S. I., & Abedi, M. R. (2005). Happiness and Personality, A Review Study. *Advances in Cognitive Sciences* , 7(2), 71-60. doi: 10.30514 / icss. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Mulazadeh, J., Mansour, M., Ejei, J. & Kiamanesh, A. (2002). coping styles and marital adjustment in the children of the control. *Journal of Psychology*, 6(3), 275-255. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Nagaraja, A., Rajamma, N. M., & Reddy, S. V. (2012). Effect of parents' marital satisfaction, marital life period and type of family on their children mental health status. *Journal of Psychology*, 3(2), 65-70. doi.org/10.1080/09764224.2012.11885479. [\[Link\]](#)
- Richman, N. (2001). Prevalence of behavior problem in 3-year-old children: an epidemiological study in a London borough. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 16, 267-268. doi: 10.1111/j.1469-7610.1975.tb00362.x. [\[Link\]](#)
- Robinson, M., & Neece, C. L. (2015). Marital satisfaction, parental stress, and child behavior problems among parents of young children with developmental delays. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 8(1), 23-46. doi.org/10.1080/19315864.2014.994247. [\[Link\]](#)
- Romo-González, T., Ehrenzweig, Y., Sánchez-Gracida, O. D., Enriquez-Hernández, C. B., López-Mora, G., Martínez, A. J., & Larralde, C. (2013). Promotion of individual happiness and wellbeing of students by a positive education intervention. *Journal of behavior, health & social issues*, 5(2), 79-102. doi: 10.5460/jbhsi.v5.2.42302. [\[Link\]](#)

- Safari, A., Abedini, A., Sadegi, V. & Rajabpour, Z. (2017). The relationship between parenting styles and parents marital satisfaction with behavioral disorders in primary school children in karaj. *Journal of Recent Advances in Behavioral Sciences*, 4 (31), 66-43. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Salehzadeh, M., Fallahi, M., & Rahimi, M. (2017). The Role of Family Functioning, Peer Attachment and Academic Performance in predicting of Happiness in Adolescent Girls. *Positive Psychology Research*, 2(4), 64-78. doi: 10.22108/ppls.2017.21732. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Sharma, M., & Joshi, H. L. (2015). Role of family environment and parenting style in adjustment among male adolescents. *Int J Curr Res Acad*, 3, 252-63. [\[Link\]](#)
- Shehni-Yailagh, M., Azizimehr, A., & Maktabi, G. (2014). The Causal Relationship between Covert and Overt Conflicts and School Performance, Mediated by Parent-Child Relationship, Antisocial Behavior and Withdrawal/Depression among High school Students. *Biannual Journal of Applied Counseling*, 3(Vol. 2 NO.3), 1-16. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Shokohmand, A. (2019). Investigating the mediating role of marital conflicts in the family communication model on the symptoms of anxiety in children. Master's thesis, Islamic Azad University, Shahroud Branch. (Text in Persian) [\[Link\]](#)
- Tavassolie, T., Dudding, S., Madigan, A. L., Thorvardarson, E., & Winsler, A. (2016). Differences in perceived parenting style between mothers and fathers: Implications for child outcomes and marital conflict. *Journal of Child and Family Studies*, 25(6), 2055-2068. DOI:10.1007/s10826-016-0376-y. [\[Link\]](#)
- Vaez, E., Indran, R., Abdollahi, A., Juhari, R., & Mansor, M. (2015). How marital relations affect child behavior: review of recent research. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 10(4), 321-336. DOI:10.1080/17450128.2015.1112454. [\[Link\]](#) (Text in Persian)
- Wahyuningsih, H., Kusumaningrum, F. A., & Novitasari, R. (2020). Parental marital quality and adolescent psychological well-being: A meta-analysis. *Cogent Psychology*, 7(1). doi.org/10.1080/23311908.2020.1819005. [\[Link\]](#)

اسامی داوران این شماره

دانشگاه الزهراء (س)	سیمین حسینیان
دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران شمال	فاطمه حائری
دانشگاه ادیان و مذاهب	صالحه خدادادی
پژوهشکده زنان دانشگاه الزهراء	لیلا شنی
گروه مطالعات زنان، دانشگاه تربیت مدرس	طوبی ناکری گلپایگانی
دانشکده رفاه	غزال زندکری
دانشگاه امام صادق (ع)	فائزه عظیم زاده ارویللی
دانشگاه الزهراء (س)	فخریه قاسمی زاده
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اهر	محمد قمری
دانشگاه علوم رضوی	حسین مهربانی فر
پژوهشکده زنان، دانشگاه الزهراء (س)	محبوبه موسوند
دانشکده علوم انسانی دانشگاه خاتم	ماندانا کیلنام

P-ISSN: 2008-9384
E-ISSN: 2538-2004

Woman and Family Studies

Quarterly Journal of Woman and Family Studies
Alzahra University, Women Research Center

Volume 9, Issue 2, Serial 21, Summer 2021

